

”Oikeata Lallin historiaa ei ole vielä kirjoitettu”.

Suomen ensimmäisen ristiretken hahmot aatteellisten
ambitioiden taistelutantereilla 1907–1934

Merja-Riikka Rågell
Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Marraskuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Kirkkohistoria
Tekijä – Författare Merja-Riikka Rågell		
Työn nimi – Arbetets titel "Oikeata Lallin historiaa ei ole vielä kirjoitettu". Suomen ensimmäisen ristiretken hahmot aatteellisten ambitioiden taistelutantereilla 1907–1934		
Oppiaine – Läroämne Yleinen kirkkohistoria		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu	Aika – Datum Marraskuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal 222 s.
Tiivistelmä – Referat Tässä Pro Gradu -työssä tarkastellaan neljän kirjailijan, Eino Leinon (1878–1926), Arvid Mörnen (1876–1946), Hilda Huntuvuoren (1887–1968) ja Arvid Järnefeltin (1861–1932) aikavälillä 1907–1933 ilmestyneitä, Suomen niin kutsutun ensimmäisen ristiretken traditiosta ammentaneita, kaunokirjallisia teoksia sekä niiden aikalaisvastaanottoa. Teokset ovat ilmestymisjärjestyksessään seuraavat: <i>Lalli</i> (1907), <i>Den helige Henricus</i> (1914), <i>Suomen apostoli</i> (1923), <i>Lallin pojat</i> (1926) ja <i>Lalli</i> (1933). Aikalaisreseptiota havainnoidaan teoksista laaditun sanoma- ja aikakauslehtikritiikin avulla. Tämä reseptiota kertova aineisto on noudeutu Kansalliskirjaston digitoitujen aineistojen arkistosta. Tärkeimmät lähdeaineistolle esitetyt tutkimuskysymykset ovat; mistä lähtökohdista ja millä tavoin kukin kirjailija toisinsi ensimmäisestä ristiretkestä kertovaa traditiota (Pyhän Henrikin ja Erikin legendat, <i>Piispa Henrikin surmavirsi</i>, myös Topeliuksen <i>Maamme kirja</i>)? Miten näiden teosten hahmot, eritoten piispa Henrik ja talonpoika Lalli, ilmensivät kansallisia tuntoja, jos ylipäättään ilmensivät? Miten aikalaiskritiikki suhtautui tämän kollektiivisesti jaetun makrotarinan toisinnukseen eli millaisia teemoja aikalaisvastaanotossa nostettiin esille ja mitä piirteitä kiiteltiin, mitä taas moitittiin? Tutkimukseen liittyviä taustateorioita ovat löyhästi soveltaen Kari Syreenin muotoilema reseptiohistoriallisen analyysin työkalu, joka kulkee nimellä 'kolmen maailman malli', sekä lehdistökritiikin osalta kirjallisuustieteessä käytetty niin kutsuttu 'odotushorisontin' teoria. Varsinaisena tutkimusmetodina käytetään perinteistä historiallista metodia. Tutkielman loppupäätelmänä voi pitää, että puhtaan nationalistisista motiiveista toisinnettu traditio, jonka polttopisteessä on itsenäisyystaistelijaksi mielletyn Lallin surmatyö, sekä alkoi että päättyi Evald Ferdinand Jahnssonin (1844–1895) kansallisromanttiseen <i>Lalli</i> murhenäytelmään vuonna 1873. 1900-luvun puolella aihetta käyttäneiden kirjailijoiden aatekirjo laajeni ja heidän motiivinsa syvenyivät. He eivät nähneet Lallia enää samalla tavoin viimeiseen asti Suomen kansan itsenäisyyden puolesta taistelleena sankari- ja marttyyrihahmona. Tämä näkyi selvästi myös teosten vastaanotossa. Varsinkin suurin osa Leinon teoksia tulkinneista suomettarelaisista (myöh. kokoomuslaisista), sekä Huntuvuoren osalta etenkin maalaisväestön, sanomalehdistä torjui ei kyllin herooisella tavalla tulkitut Lallin hahmot. Myös monissa luokkataistelua kannattaneissa työväenlehdissä Leinon Lalli (vetäytynyt individualisti) nähtiin liian vaisuna. Huntuvuoren teoksia nämä eivät arvioineet laisinkaan. Toisaalta oikeistopoliittiselle 1930-luvulle tultaessa työväenlehdet yltivät ylistämään Arvid Järnefeltin alter egoa, koston jättänyttä ja tolstoilaiseen pasifismiin kääntynyttä talonpoikaa. Nyripistelyä esiintyi myös svekomaanilehdistön esiyymäryksessä jaloksi mielletyn Arvid Mörnen päähenkilön, piispa Henrikin, liian inhimillisinä pidettyjä piirteitä kohtaan. Sosialidemokraattinen Mörne halusi havainnollistaa valtaa omanneiden Henrikin ja Lallin hahmojen kautta eri yhteiskuntaluokkien ylitsepääsemättömiä maailmankatsomuksellisia eroja. Teoksessa esiintynyt sosialismi ei kuitenkaan aiheuttanut lehdistössä mainittavaa torjuntareaktiota, sillä nämä, pääosin kaupalliset ja epäpoliittiset liberaalilehdet, eivät sitä edes teoksesta tunnistanee. Vaikka voimakkaan fennomaanisen aatemaailman omaksuneen kansakoulunopettaja Hilda Huntuvuoren teokset nousivatkin lähelle Jahnssonin tyyliä, niiden ydinteema löytyi piispa Henrikin Suomeen tuomasta, ja kansan valtaosan auliisti vastaanottamasta kristinuskosta, ei pakanallisen Lallin johtamasta itsenäisyystaistelusta. Historiallisen tutkimuksen parissa toimineen Huntuvuoren teoksien ristiretkitulkinnat heijastelivat kaikkein eniten Zacharias Topeliuksen <i>Maamme kirjan</i> arvomaailmaa (luottamus auktoriteetteihin ja Kaitselmukseen) ja katolisen kirkon traditiota. Paitsi Leino ja Järnefelt, myös Henrikin päähenkilökseen valinnut Mörne, käyttivät tulkintojensa pohjana paikallisen tradition pohjalta syntynyttä <i>Piispa Henrikin surmavirttä</i>.		
Avainsanat – Nyckelord Historialliset romaanit, ristiretket, reseptio, kirjallisuuskritiikki, lehdistö		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muuta tietoja		

1.	Johdanto	
1.1	Tutkimuksen esittely, tausta ja tutkimuskysymykset	1
1.2	Lähdeaineisto, taustateoriat ja metodi	6
1.2.1.	Reseptiohistoria ja vaikutushistoria	8
1.2.2.	Odotushorisontti	9
2.	Historiallinen romaani ja medievalismi	
2.1	Historiakulttuuria ja medievalismia	12
2.2	Historiallisen kirjallisuuden lajityyppi Suomessa	15
3.	Ensimmäisestä ristirekkestä kertovia lähteitä ja muita esityksiä	
3.1	<i>Pyhän Henrikin legenda, Legenda nova ja Pyhän Erikin legenda</i>	20
3.2	Käwi tästä ruoka Ruohin – <i>Piispa Henrikin surmavirsi</i>	28
3.3	Jalmari Jaakkolan (1910) ja Arvi Korhosen (1926) käsityksiä	32
3.4	Zacharias Topeliuksen <i>Boken om vårt land – Maamme kirjan</i> (1875) merkittävä vaikutus	39
4.	Monimuotoisesti kantaa ottanut lehdistö	
4.1	Poliittisesti jakautunut lehdistö	43
4.1.1	Suomettarelaiset	45
4.1.2	Edistyksellinen nuorsuomalaisuus	46
4.1.3	Sosialidemokratia ja työväen asia	48
4.1.4	Alkiolaiset – maalaisliittolaiset	50
4.1.5	Ruotsinmieliset ja -kieliset	52
4.2	Muuttuva toimituskunta – maistereista kansanmiehiin	55
5.	Eino Leinon <i>Lalli</i> 1907	
5.1	Valveutunut sanomalehtimies, kritikko ja monipuolinen kirjailija	57
5.2	Leinon <i>Lalli</i> : uskomuksista ja heimostaan vapaa individi	64
5.3	Reseptio jännitteinen kolmijako	70
5.3.1	Nuorsuomalaiset lehdet kannustivat hengenheimolaistaan	71
5.3.2	Neutraalisti suhtautuneet	78
5.3.3	Ambivalentit arviot	79
5.3.4	Vanhasuomalaisten, työväen, ja ruotsinkielisissäkin lehdissä happamia asenteita	80
6.	Arvid Mörne ja <i>Den helige Henricus</i> 1914	
6.1	Poliittisilta aatteiltaan moniulotteinen, suomenruotsalaisen lyriikan arvostettu nimi	91
6.2	<i>Ödemarsdrammer. I, Den helige Henricus</i> 1914	97
6.3	Vastaanotto ja Mönnen teokseen kätkeytyvä ajatus ”toiseen yhteiskuntaluokkaan kuuluvan ihmisen sisäisestä aristokraattisuudesta”	103
6.3.1	Myönteisellä kannalla	105
6.3.2	Ambivalentit	108
6.3.3	Vain <i>Fyren</i> ja <i>Tammerfors Nyheter</i> tyrmäsivät kokonaan Mönnen näkemykset	113
7.	Hilda Huntuvuoren Suomen <i>apostoli</i> 1923 ja <i>Lallin pojat</i> 1926	
7.1	Nuoruutensa Nousiaisissa viettänyt kansakoulunopettaja ja historiaentusiasti	116
7.2	Monivuotisen tutkimustyön tulos <i>Suomen apostoli</i> 1923 ja seuraaja <i>Lallin pojat</i> 1926	124
7.3	Kustantajan lastenkirjaksi luokitteleman teoksen laihaakin laihempi vastaanotto	146
7.4	<i>Lallin pojat</i> (1926) tuo Huntuvuoren aikalaisten tietoisuuteen	148
7.4.1	Enemmistö arvioi positiivisessa valossa	150
7.4.2	Neutraalit ja ambivalentit arviot	154
7.4.3	Murskakritiikki ja Huntuvuoren vastine	157
8.	Arvid Järnefelt ja postuumisti julkaistu <i>Lalli</i> 1933	
8.1	Aatelistaustainen lainoppinut, jonka tolstoilainen herätys vaikutti ajan kulttuuripiireihin	161
8.2	<i>Lalli</i> –romaani liikkuu historiallinen romaanin rajapinnoilla	173
8.3	Reinkarnaation teema jakaa mielipiteet, mutta vastaanotto on pääosin suotuisaa	183
8.3.1	Työväenlehdet suhtautuivat kauttaaltaan myönteisesti	184
8.3.2	Maakansankin lehdet ottivat vastaan pääosin kiittäen	187
8.3.3	Enemmistö porvarillisista, äärilaidan oikeistolaisista ja sitoutumattomista suositteli teosta	188
8.3.4	Neutraaleja	192
8.3.5	Pääkaupungin porvarilehdissä eniten ambivalenssia	193
8.3.6	<i>Lallin</i> yhteiskuntavastaisuus ja muuta kritiikkiä	194
9.	Johtopäätelmät	197

1.Johdanto

1.1 Tutkimuksen esittely, tausta, tutkimuskysymykset ja rajaus

Kirjailijat Eino Leino (1878–1926), Arvid Mörne (1876–1946), Hilda Huntuvuori (1887–1968) ja Arvid Järnefelt (1861–1932) inspiroituivat kukin tahoillaan samasta historiallisesta tapahtumasta 1100-luvun puolivälissä. Tämä oli aika, jolloin niin kutsuttu ensimmäinen ristiretki Lounaiseen Suomeen mahdollisesti tehtiin. Tapahtumasta kirjoitetut, katolisen kirkon piirissä laaditut legendaversiot, Pyhän Erikin ja Henrikin legendat, ovat 1200-luvun loppupuolelta. Vuosisadat suullisena traditiona levinneen *Piispa Henrikin surmavirrenkin* arvioidaan lähteneen muotoutumaan karkeasti samoihin aikoihin, tai vain hieman näiden jälkeen. Monimuotoinen traditio jatkoi elämäänsä katoliselta keskiajalta läpi reformaation aina uudelle ajalle saakka, ja ponnisti uuteen kukoistukseensa kansallisen heräämisen aikakaudella 1800-luvun puolivälissä.¹ Samoihin aikoihin perustetun kansakoulun, ja Zacharias Topeliuksen, monilukuisin ja laajoin painoksin levinneen, *Maamme kirjan* myötä yhä uudet ikäluokat saivat kuulla näistä ensimmäisen ristiretken, varsin ratkaiseviksi kuvatuista, tapahtumista.²

Eikä voi sanoa, että tapahtuman ympäriltä kerätty materiaali olisi päässyt vieläkään pölyttymään keskiajantutkimuksen tai kansatieteenkään arkistohyllyillä. Tutkimus jatkuu ja Henrikit, Lallit, ja itse ristiretkikin, nousevat näiden myötä edelleen tasaisin aikavälein esille nykypäivän mediassa. Viimeisimpiä kotimaisia kontribuutioita tutkimuksen saralla on ollut kielitieteilijä Mikko Heikkilän Piispa Henrikin persoonallisuutta selvittelyt tutkimus *Kuka oli herra Heinäricki? – Piispa Henrikin arvoitus* (2017). Teoksessa spekuloidaan yhtäältä kuningas Erikin ja Upsalan piispa Henrikin olleen sama mies, ja toisaalta että, pyhän Henrikin kulttiin olisi sekoittunut 1130-luvulla Suomeen matkanneen yläsaksilaisen lähetyssaarnaajan Heinrichin, kotoisammin Heinärikin, väkivaltaisen kuoleman traditio. Mikko Heikkilän mukaan köyliöläinen Lalli olisikin suorittanut kuuluisan surmatyönsä jo v.1132, eikä 1150-luvulla, kuten on tavattu ajatella.³ Itseasiassa jo tässä tutkielmassa esiintyvän Arvid Möرنen dramatisointi *Den helige Henricus* vuodelta 1914 hahmotteli jotain tämän

¹ Ks. esim. Ahl, Eva 2007, 138, 145–146 ja Heikkilä 2005, 42

² Ks. Fewster 2006, 139–140; Topelius 2019

³ Ks. Heikkilä 2017 yleisesti ja 176–178; Tapio 2017

suuntaista. Mörne kehitti teokseensa maallisen kirkkoruhtinaan hahmon Henrikin, jonka jälkimaine olisi ollut enemmän hänen mukanaan matkanneen saarnaveljen hurskaiden ominaisuuksien ansiota, kuin henkilön, jonka kulttia katolinen kirkko lähti reilu vuosisata myöhemmin propagoimaan.

Viime vuosina oletetuille piispa Henrikin ja kuningas Erikin luille on tehty myös erilaisia uutisiin nousseita tutkimuksia, kuten isotooppimääritelmiä, radiohiiliajoituksia ja osteologisia tutkimuksia. Vuonna 2016 Ruotsissa ilmestyneessä, suoritettujen tutkimuksien tuloksia esitelleessä, artikkelissa katsottiin Upsalan tuomiokirkossa säilytetystä luurangosta kerätyn datan sopineen – milteipä yksityiskohtiaan myöten – yhteen 1270-luvulla laaditun *Pyhän Erikin legendan* kanssa.⁴ Samoin arkkihiippakuntamme pääpyhätön sakaristosta 1920-luvulla löydetty, ja piispa Henrikin reliikkinä pidetty, pääkallo on ajoitettu varsin mielenkiintoisesti noin 1160-luvun tienoille.⁵ Mutta vaikka edellä mainitut ovat sinänsä mielenkiintoa herättäviä määrittelyjä, näitäkään ei voi pitää aukottomina todisteina useita vuosisatoja sitten eläneistä ihmisistä.

Itse retken todenperäisyydestä, sellaisena kuin se kansanperinteessä kerrotaan, sekä päähenkilön piispa Henrikin ja häneen liitetyn talonpoika Lallin todellisesta olemassaolosta onkin väännetty tutkijoiden – ja maallikoidenkin – kesken kättä. Varmasti tullaan vastaisuudessaakin. On heitä, jotka vakuuttavat Henrikin hyvin todennäköisesti olleen oikea henkilö, perustellen näkemyksensä lähinnä muilla, epäsuorilla, saman ajankohdan ympärillä kiistattomasti todennetuilla tapahtumilla ja lähdeaineistolla, sekä laajalla kansantraditiolla. Jotkut tutkijat taas ovat olleet skeptisiä suorien lähteiden puuttuessa. Ja kolmannet tahot ovat ehättäneet kieltää kaiken, supistaen Henrikin hahmon pelkäksi katolisen kirkon tehokkaaksi propagandaksi. Kovin väärin ei voi kuitenkaan sanoa, jos tulkitsee modernimmankin ajan historiatutkimuksen suhteessa jonkinlaiseen ristiretkeen, Henrikiin tai hänen kaltaisensa henkilön olemassaoloon kuitenkin kaikkein yleisimmin liikkuneen maastossa ”varovaisen positiivinen”. Joka tapauksessa ristirekettä, ja eritoten Henrikistä, on jäänyt jäljelle hyvin vähän, jos todella ollenkaan, kelvollista historiallista lähdeaineistoa, sellaista, joka kertoisi sen yksiselitteisesti tapahtuneen tai Henrik piispan olleen olemassa.⁶

⁴ Sten et al. 2016

⁵ Ks. esim. Juusela 2009 ja YLE 2009

⁶ Ensimmäiseen ristiretkeen ja sen päähenkilöihin liittyvä tutkimustraditio on tunnetusti moninainen. Osviittaa tutkimukseen liittyen. ks. esim. Heikkilä 2005, 38–46, Haavio 1948, 29–41 ja Krötl 2005 26–30, sekä alaviitteet 6 ja 8 s.26

Sen sijaan kirkolliset legendat ja monenlaiset elävästi laaditut kansanrunoelmat, *Piispa Henrikin surmavirren* paikalliset toisinnot, ovat olleet olemassa jo vuosisatojen ajan. Ja tämä toisinnettu traditio on tehnyt oletuksistakin täyttä totta. Kansantradition mukaan toinen ristiretken päähenkilöistä, kuningas Erikin ohella, piispa Henrik, olisi saanut pakanallisen talonpojan suuttumaan siinä määrin, että päätyi lopulta henkirikoksen uhriksi eteläisessä Satakunnassa sijaitsevan Köyliön järven tammikuisella jäällä. Tapahtuman seurauksena Henrik sai nimensä etuliitteeksi ”pyhä” ja talonpoika puolestaan sai tyytyä asemaan pyhimyksen jalkojen juuressa kärvistelevänä pahantekijänä, kaikkien vihulaisten kantaisänä, kituen vuosisataisen häpeäpaalurangaistuksen pääosin lukutaidottoman kansan konkreettisesti korvin kuullussa ja silmin nähdyssä.

Mainittua voimakasta ja väkivaltaista tapahtumaa voi hyvällä syyllä kutsua suureksi kansalliseksi kertomukseksi, ns. makrotarinaksi, jolla on mitä suurimmassa määrin ollut merkitystä suomalaisen itseymmärryksen, identiteetin, rakentamisessa.⁷ Kuitenkin tällaisen kansaa yhdistävän kertomuksen sisään, kuten usein kertomusten sisään laajemminkin, piiloutuu jonkinlainen paradoksi. Vaikka ensimmäisen ristiretken voi helposti määritellä yhdeksi suurista kansallisista kertomuksistamme, retken merkitykset ja siitä muodostetut mielikuvat vaikuttaisivat olleen hyvinkin vaihtelevia sekä eri aikakausina, että yhden ja samankin aikakauden sisällä. Syitä voimme pohtia. Kuulemamme, lukemamme ja näkemämme suodattuu elävän ihmisyyksilön läpi, joka yksilö taas puolestaan on enemmän tai vähemmän elävässä vuorovaikutuksessa ympäröivän maailman kanssa. Merkitysten anto on tulkintaa, joka tapahtuu aina oman kontekstinsa sisällä. Ja merkityksen luovat persoonat, yksilöt. Kutakuinkin tällaisen moninaisen problematiikan sekaan tämä pro gradu –työ aikoo kurkottaa.

Ristiretkestä kertovan tradition pohjalta syntyi aikavälillä v.1873 vuoteen 1933, kuusi kaunokirjallista painettua teosta. Näistä ensimmäinen, kustavilaisen opettajan ja lyhyen aikaa myös kirkon virassa toimineen, Evald Ferdinand Jahnssonin (1844-1895) murhenäytelmä oli käsillä olevan aiheen ensimmäisen, modernihkon, tulkinnan ohella myös aivan ensimmäisiä suomenkielisiä historiallisia näytelmiä.⁸ Sen lopussa Jahnssonin ”ylhäiseksi ylimykseksi”

⁷ Ks. Lund & Meriläinen 2013, 115–117

⁸ Ensimmäisenä suomenkielisenä historiallisena näytelmänä pidetään saman kirjailijan *Bartholdus Simonis* –näytelmää, jonka teatteriensiesitys oli keväällä 1873. Ks. Aspelin-Haapkylä, 1907; Kirjaversio murhenäytelmä *Lallista* ilmestyi myöhemmin samana vuonna. Sen teatteriensielta oli seuraavan vuoden keväällä. ks. Fewster 2006, 442–443

luonnehtima Lalli, kuolee, ei suinkaan kokonaan pahana pakanana, vaan Henrikin ohella näytelmän milteipä toisena uhrilampaana, pyhäksi kokemansa asian – oman rakkaan isänmaansa – puolesta kuolleen toimijana.⁹ Mahtipontinen näytelmä olikin sen verran vaikuttava, että ensiesitystä seurannut Johan Vilhelm Snellman (1806-1881), päätti kutsua Jahnssonin luokseen saadakseen keskustella taiteilijan kanssa kasvotusten. Valtiomies oli nimittäin itsekkin suunnitellut tekevänsä aiheesta näytelmän. Kyseinen vierailu jätti pysyvän jäljen kustavilaisen mieleen. Seurauksena syntyi myöhemmin Jahnssonin jo siinä vaiheessa edesmenneelle Snellmanille omistama *Heikki Hatanpää ja hänen morsiamensa* –teos, joka tunnetaan, ainakin kirjallisuudenharrastajien piirissä, maamme ensimmäisenä suomenkielellä kirjoitettuna historiallisena romaanina.¹⁰

Seuraavan, *Piispa Henrikin surmavirsi* -traditioon pohjautuneen, näytelmän ideoi tunnettu kulttuurihahmo Eino Leino. Ytimekkäästi nimetty *Lalli* ilmestyi hänen *Naamioita* –sarjansa osana v.1907. Aivan identtistä nimeä kantoi myös tolstoilaisuudestaan tunnetun kirjailijan Arvid Järnefeltin pienoismaaani *Lalli*, joka saatiin lukea postuumisti v.1933. Pohjoismaiden historiasta ja uskonnollisuudestakin inspiroituneen kansakoulunopettaja Hilda Huntuvuoren täysipitkät historialliset romaanit *Suomen apostoli* (1923) ja *Lallin pojat* (1923) kirjoitettiin historiallisen romaanin kulta-ajalla, vain toisen niistä niittäessä mainittavaa menestystä. Tästä lisää Huntuvuorelle omistetussa pääluvussa. Retken aikaa toisintavien kynäilijöiden kirjavasta joukosta löytyy vielä yksi mielenkiintoinen, suomenruotsalainen persoona, Arvid Mörne. Hänen *Den helige Henricus* – näytelmänsä sekä sen painettu versio *Ödemarksdramer I* ilmestyivät vuoden 1914 aikana.

Näitä, täysin saman aiheen ympärille laadittuja, teoksia ilmestyi siis 1900-luvun alkupuolen jokaisella vuosikymmenellä – mikä havainto on sinänsä pohdituttava. Mutta näiden teosten tarkempaan, lehdistövastaanotonkaan, vertailuun en ole vielä törmännyt – kaikkein vähiten tietoja aikalaiskritiikistä löytyy Arvid Mörnen näytelmästä ja Hilda Huntuvuoren kahdesta romaanista. Eino Leinoa ja Arvid Järnefeltiä, sekä heidän teoksiaan, on luonnollisesti tutkittu suhteellisen runsaasti, ja uutta tutkimusta on tehty jälkimmäisestäkin v.2005 lähtien. Vaikka näiden *Lalli* -nimisiä teoksia mainitaan biografioissa, ja niitä

⁹ Ks. Jahnsson 1873 ja Fewster 2006, 168

¹⁰ Grönstrand 2015, 151; Niinistö 1954, 116–119

kirjallisuudentutkimuksen piirissä on jossain määrin lyhyesti analysoitukin¹¹, itseäni kiinnostaa ottaa näihin kaikkiin hieman laajempi ja vertaileva katsaus. Alkuolettamana voisi luonnollisesti pitää sitä, että teokset aiheensa – ja laatumisajankohtansa – puolesta edustaisivat eri tavoin kansallisessa mielessä ihanteellisen Lallin ja svekomaanisella vastapuolella Henrikin kuvausta. Mutta onko niin? Kirjailijoilla on voinut olla muitakin ajatuksia ja vaikuttimia aiheensa valinnalla, kuin vain toistaa aikansa yksioikoinen kansallisesti väritynyt mieliala. Tässä tutkielmassa siis kyselen, millaisista lähtökohdista tähän tradition toisintamiseen lähdettiin, ja miksi jo aiemmin luodut tarinat tästä ”kristinuskon Suomeen tuoneesta” ja esihistorian historiaksi muuttaneesta retkestä eivät heidän mielestään vielä riittäneet, tai kertoneet tarvittavaa? Mitkä olivat kirjailijoiden vaikuttimet? Miten ne näkyivät näissä kirjallisissa töissä? Mitä asioita kirjailijat painottivat historiallisissa teoksissaan, ja mitä ajassa olevia sekä henkilökohtaisesti tärkeitä tai kiinnostavia elementtejä päätyi mukaan tarinan hahmoihin, laajempiin puitteisiin ja juoneen? Edellä mainitut kysymykset voi liittää niin kutsuttuun reseptio- ja vaikutushistorian¹² tutkimukseen. Teosten juonen yksityiskohtainen vertailu kaikkiin mahdollisiin alkuperäisiin lähteisiin, vertaileva analyysi, rajautuu tämän tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka tätäkin vertailua toki yleisellä tasolla tehdään. Täten tutkimuskysymyksiksi eivät tule kirjailijan historiakäsityksen oikeansuuntaiseksi tai virheelliseksi osoittaminen, vaan se, mitä aineksia kirjailija on omassa ajassaan, oman henkilöhistoriansa pohjalta romaaniinsa valinnut, ja miten ja missä yhteyksissä hän niitä käyttää? Pääfokus on siis omalla ja ympäröivän yhteiskunnan aate- ja arvomaailmalla, joka heijastuu tässä ensimmäisen ristiretken toisintamisen kautta. Jotta voin selvittää näitä esittämiäni kysymyksiä, aion avata jokaiselle henkilölle erikseen omistetuissa pääluvissa näiden persoonien elämäntarinoiden keskeisiä tekijöitä, ja eritellä heidän teostensa keskeisen juonen ja sisällön.

Koska teoksia on vaikea täysin ymmärtää ilman niiden ajallista viitekehystä, aion käyttää sen reflektointiin myös teosten saamaa vastaanottoa, eli mukaan astuu vaikutushistoria. Vaikutushistorian paikan tässä tutkielmassa ottaa sanoma – ja aikakauslehdistä löytyvä kirjallisuuskritiikki. Näitä pohjustan 1900-luvun alkupuolen lehdistön- ja politiikanhistorian kuvauksella pääluvussa neljä.

¹¹ Järnefeltin osalta esim. Niemi 2005, 258–262 ja Leinon osalta esim. Larmola 1990, 215–216

¹² Historiallisten romaanien, kaunokirjallisuuden ja tarinoiden analyysistä kirkkohistorian tutkimuksessa ovat kirjoittaneet hyviä artikkeleita mm. Carola Nordbäck 2013, Ilkka Huhta 2013, ja Pekka Lund & Juha Meriläinen 2013. ks. tutkimuskirjallisuus.

Lehdistöreseptiä tarkastellessa pohdin, mihin asioihin nämä, aatteellisesti hyvinkin eri tavoin ajatelleet, lehdet kiinnittivät näissä, päällepäin katsoen täysin samankaltaisissa, kollektiivisesti jaetuissa, tarinoissa huomionsa? Mikä oli lehdistön silmissä 'oikeaa' ja mikä 'vääää' tulkintaa? Miksi?

Toisessa pääluvussa pohjustan tutkielmaa avaamalla teoksien taustalta löytyvää laajempaa ilmiötä, historiakulttuuria ja niin kutsuttua medievalismia, ja miten nämä ovat näkyneet Suomessa. Yksi tärkeimmistä ilmenemismuodoista Suomessa muinaisuuden kulttuurisessa käytössä ovat olleet, esimerkiksi tässäkin tutkielmassa esiintyvän Hilda Huntuvuoren, varsin kaukaiseen menneisyyteen sijoitetut historialliset romaanit ja kertomukset.

Kolmas pääluku sisältää teosten lähdemateriaalin tarkastelun. Siinä avataan sitä, mistä ensimmäistä ristiretkeä tai Henrikin ja Lallin tarinaa toisinnettaessa itseasiassa ammennetaan.

Seuraavassa alaluvussa 1.2 kerron tarkemmin käyttämästäni taustateoriasta ja metodista. Kerron myös aikalaisvastaanottoa edustavasta lehdistömateriaalista sekä tavasta, jolla olen sitä käyttänyt.

1.2 Lähdeaineisto, taustateoriat ja metodi

Kuten tunnettua, tutkimuksen taustateoriat ja metodin määrittävät pitkälle siinä käytetty lähdeaineisto ja sen ominaisuudet, sekä tutkimuskysymykset. Aloitan kertomalla lähteistä. Tämän tutkielman lähdeaineistoksi valikoituivat jo edellisessä luvussa mainittujen neljän eri kirjailijan Eino Leinon, Arvid Mörnen, Hilda Huntuvuoren ja Arvid Järnefeltin vuosina 1907–1933 ilmestyneet, Suomen ensimmäisen ristiretken ydintapahtumista kertovat teokset, *Lalli* (1907), *Den helige Henricus* (1914), *Suomen apostoli* (1923), *Lallin pojat* (1926) ja *Lalli* (1933). Nämä edellä mainitut teokset ovat tutkielman aikavälin pääasialliset kyseisen ristiretkeä toisintavat – sekä uusintavat – painetut teokset. Niiden aikalaisvastaanottoa tarkastellaan sanoma- ja aikakauslehdistä löytyvillä kirjallisuusarvioilla ja kriittisillä kulttuurikirjoituksilla. Tämän lähdemateriaalin hankin Kansalliskirjaston digitoitujen aineistojen arkistosta¹³ loka-marraskuussa 2019. Kansalliskirjasto on digitoinut laajasti erilaista kirjallista aineistoa yleisön vapaasti saatavaksi. Materiaalia on aina sanomalehdistä pienpainatteisiin, nuotteihin ja esimerkiksi vanhoihin oppikirjoihin. Suureen osaan aineistosta on yleisöllä vapaa pääsy omilta kotikoneilta, mutta osaan, kuten tässä yhteydessä

¹³ Tarkka sijainti: digi.kansalliskirjasto.fi/search/

sanomalehtiaineistoon, joka on päivätty vuoteen 1930 tai on sitä nuorempaa, pääsy on ainakin tällä hetkellä rajoitettu pääasiassa korkeakoulujen puitteissa tutkimustaan tekijöille.

Aineistohaut tein menetelmällä 'vaadi kaikki hakusanat' ja valitsemalla hakuun sanoma- ja aikakauslehdet. Hain teoksista kertovia tuloksia kirjojen ja näytelmien ilmestymisvuoden alusta alkaen pari vuotta eteenpäin.¹⁴ Täten Eino Leinon Lallin osalta haku "Eino Leino Lalli" tuotti vuoden alusta 1907 eteenpäin 459 osumaa. Hakusanat "Arvid Mörne Henricus" taas tuottivat vuodesta 1914 eteenpäin 107 osumaa. "Suomen apostoli Huntuvuori" antoi 154 osumaa, ja "Lallin pojat Huntuvuori" 155 osumaa. Hauilla "Arvid Järnefelt Lalli" sain vuoden 1933 alusta lähtien kaikkiaan 341 osumaa. Hauilla saaduista tuloksista kaikki eivät luonnollisestikaan olleet kirjallisuusarvosteluja, vaan joukossa oli enemmän tai vähemmän runsaasti esimerkiksi mainoksia ja muita lyhyitä mainintoja teoksista ja näytelmistä. Käymällä systemaattisesti läpi hakutuloksia tarkoituksena löytää tutkimukseen soveltuvaa, kirjallisuuskritiikin kriteerit täyttävää materiaalia, seuloutui tutkimukseen yhteensä 104 kappaletta lähemmin tarkasteltavaa arvostelua. Eino Leinon *Lalliin* haun seulonnan tuloksena löysin 32 arvostelun kriteerit täyttävää kirjoitusta, Mörnen *Den Helige Henricus* arvosteltiin yhteensä 14 kertaa, Huntuvuoren *Suomen apostoli* ainoastaan neljässä sekä edelleen saman kirjailijan *Lallin poikien* arvostelu löytyi kaikkiaan 20 lehdessä. Arvid Järnefeltin *Lallia* huomioitiin 34 arvostelun verran. Kaikkia lueteltuja kritiikkejä kutsun primääriarvosteluiksi eli lukuihin ei ole lueteltu mukaan saman lehden teoksesta käytävää jatkokeskustelua, mikä toki myös otetaan tutkielman käsittelyluvuissa huomioon. Sekä Leinon että Mörnen teokset ilmestyivät kahdessa eri muodossa: näytelminä ja kirjoina. Näiden osalta primääriarvosteluiksi luokittelun luonnollisesti sekä näytelmiä että teoksia koskeneet kritiikit.

Koska käytetty lähdemateriaali on ensinnäkin kaunokirjallisuutta, jonka sisältö viittaa vanhaan ja jokseenkin vakiintuneeseen tekstitradiitioon, ja toisekseen sanomalehtiarkiston kirjallisuuskritiikkejä, jotka ajoittuvat lähelle teosten ilmestymisajankohtaa, sekä kolmanneksi, kun tutkimuskysymykset keskittyvät kirjailijoiden muodostamiin tekstisisältöjen reseptioihin, ja edelleen aikalaiskritiikoiden osalta näiden omaksuttujen "reseptioiden reseptioihin", parhaiten tätä hieman monimutkaiselta kuulostavaa asetelmaa avaavat

¹⁴ Tarkemman rajauksen kuvaukset ko. reseptioluvuissa.

reseptiohistorian, vaikutushistorian tutkimuksen sekä myös niin kutsutun odotushorisontin kysymyksenasettelut.

1.2.1 Reseptiohistoria, ja vaikutushistoria

Mitä ovat reseptiohistorian ja vaikutushistorian analyysit? Itse sana reseptio johtaa latinan sanasta receptio < recipere, ottaa vastaan. Esimerkiksi teologeille läheisen raamatuntutkimuksen, eksegetiikan, yhtenä tutkimussuuntana on Raamatun vastaanoton ja vaikutuksen historian selvittäminen. Näistä on tehnyt hyviä yleisesityksiä Helsingin yliopiston dosentti Niko Huttunen, ja käytänkin tässä termien valaisemiseen kahta hänen laatimaansa artikkelia, jotka löytyvät *Teologisessa aikakauslehdestä* sekä SKHS:n julkaisemasta *Kirkkohistorian tutkimusalat ja metodit* –teoksesta.

Reseptiohistorian tutkimuksen polttopisteessä on, miten jotain tiettyä tekstiä on käytetty aivan toisessa tekstissä. Näille alkuperäisille teksteille on tyypillisesti ehtinyt kertyä paljonkin ikää, mutta joka tapauksessa niille on tekstiä käytettäessä jo ehtinyt muodostua tietynlainen vakiintunut asema. Tässä tapauksessa kohteena on Suomen historian aloittanut ensimmäinen ristiretki ja sen vakiintuneet tekstit. Reseptiohistoriallinen analyysi kohdistaa kiinnostuksensa tämän enemmän tai vähemmän vakiintuneen tekstin käyttäjään¹⁵.

Kari Syreeni on kehittänyt Raamatun tutkimuksen avuksi kolmen maailman malliksi nimetyn analyysityökalun, jonka Huttunen kokee sopivan mainiosti reseption tutkijalle. Nämä 'kolme maailmaa' ovat tekstimaailma, historiallinen maailma ja ideologinen maailma. Näistä ensimmäinen asettaa keskiöön tekstikontekstin.¹⁶ Tässä tutkimuksessa teoksien voidaan laajasti sanoa edustavan historiallisen romaanin lajityyppiä, eli tässä tapauksessa vaikkapa Piispa Henrikin surmarunon katkelmia ja teemoja, jotka esiintyvät historiallisen romaanin lajityypin kontekstissa.

Kirjallisuuden lajityyppi asettaa kehykset siihen, miten tekstejä käytetään. Historiallinen maailma taas viittaa siihen historialliseen maailmaan, jossa kirjoittaja on tekstinsä luonut. Mitä yhteiskunnassa tapahtui tuona samaisen aikana, mikä oli aatteellinen ilmapiiri ja niin edelleen.¹⁷ Tämän tutkimuksen kirjailijat elivät 1900-luvun alkupuolen Suomessa, jona aikavälinä Suomi ehti olla autonominen osa Venäjää, itsenäistyä, kokea kansan kahtia jakaneen sisällissodan

¹⁵ Huttunen 2013, 98

¹⁶ Huttunen 2013, 102–103; Huttunen 2008, 234

¹⁷ Huttunen 2013, 103–104; Huttunen 2008, 235, 237

ja valkoisen nationalismin nousun. Voisi kuvitella, että nämä asiat vaikuttivat monellakin eri tavalla taiteilijoiden luomistyöhön.

Kolmannessa, ideologisen maailman, tarkastelussa sitten etsitään tekstin ideologista funktiota, eli vastataan kysymyksiin, onko alkuperäisen tekstin käytön taustalla esimerkiksi vallankäytön tavoitteita, vaikkapa hartaudellisia pyrkimyksiä tai tahtoa vaikuttaa muutoin poliittisesti tai aatteellisesti.¹⁸ Käsillä olevassa tutkielmassa kirjailijat erosivat toisistaan niin poliittisesti, aatemaailmaltaan, uskonnollisesti kuin kielellisestikin, ja se näkyy siinä, millä tavoin he näitä vanhoja tekstejä käsittelivät.

Vaikutushistoriallisessa analyysissä, joka on hyvin lähellä edellä määriteltyä reseptionhistoriallista analyysyä, vertaillaan alkuperäistä tekstiä tulkittuun tekstiin ja suunnataan mielenkiinto johonkin näistä aiemmin edellä mainituista osa-alueista. Voidaan vaihtoehtoisesti tutkia, mitä sävyjä ja piirteitä alkuperäisestä tekstistä on siirtynyt tulkittuun tekstiin, kuinka paljon vai ollenkaan siinä on säilynyt elementtejä alkuperäisen tekstin aatemaailmasta, tai edelleen, miten ja missä määrin tekstin tulkinnan kautta on käytetty vaikutusvaltaa sen lukijoihin ja kuulijoihin.¹⁹ Prosessi, tai ketju, on siis jännittävän monipolvinen lähtien primaarista historiallisesta tekstistä, tekstiin liitetystä tulkintatraditiosta, aina sen muokkaajaan (tässä kirjailija), ja edelleen lukijaan (tässä kriitikko).

Tämän tutkimuksen historiallisen romaanin luojat eivät ole lainanneet *Surmavirttä*, *Pyhän Henrikin legendaa* tai vaikkapa Topeliuksen *Maamme kirjan* tekstejä sellaisenaan, vaan ovat harjoittaneet valikointia – ja muokkausta. Siihen heillä on ollut monia edellä kuvatun kaltaisia syitä. Tässä tutkielmassa koen mielekkäimmäksi tutkia sitä, mitä alkuperäistä tekstiä tai tekstejä kirjailijat ovat käyttäneet, ja miten kirjailijat ovat halunneet käyttää niitä, myös mitä ideologisia ja vaikutteita tietynkaltaiseen tekstireseptioon kullakin kirjailijalla on, ja miten ne tuossa toisinnetuissa tekstissä näkyvät.

1.2.2 Odotushorisontti

Toisena, muttei toissijaisena, tutkielman lähdemateriaalijoukkona on sanoma- ja aikakauslehdistön kirjallisuuskritiikki. Seuraavassa tarkastellaan kritiikin tutkimisen perusperiaatteita. Teosta lukevalla ja tulkitsevalla kriitikolla on lähtökohtaisesti odotuksia teosta kohtaan. Näitä kutsutaan *kirjalliseksi*

¹⁸ Huttunen 2013, 103; Huttunen 2008, 235, 237

¹⁹ Huttunen 2013, 106; Huttunen 2008, 240

odotustasoksi tai *odotushorisontiksi*.²⁰ Markku Huotari määrittelee odotustason tarkalleen seuraavasti: ”Odotustaso tarkoittaa niitä kulloinkin vallitsevia kriitikoiden, tutkijoiden, lukijoiden ja kirjailijoiden kirjallisuuskäsityksiä, joiden mukaisten ’odotusten’ ja vaatimusten kenttään uusi teos ilmestyessään joutuu”.²¹

Tässä käyttämäni Kaija Saarisen *Reseptiotutkimuksen perusteita* artikkelissa puhutaan tästä odotustasosta, joka termi on osa Hans Jaussin (1921–1997) niin kutsuttua reseptioesteettistä teoriaa. Jaussin – hermeneuttisen filosofin Hans-Georg Gadamerin (1900–2002) oppilaan – mukaan kriitikko, joka lukee arvioitavaa teosta, ja elää jonakin tiettyinä historian hetkenä, peilaa käsissään olevaa teosta muihin edeltäviin saman lajityypin edustajiin.²² Jaussin mukaan tämä kirjallinen perinne eli traditio on paras odotustason määrittelijä, eikä ajatuksia pitäisi uhrata niinkään kriittikkoon yksilönä. Eli kriitikon yksilöllisten ominaisuuksien ja mieltymysten selvittäminen olisi siis järkevää vasta sitten, kun edellinen on ensin hyvin tarkasteltu – jos silloinkaan. Kirjallisesta traditiosta määräytyvä odotustaso seuraisi hänen mukaansa seuraavaa kolmea tekijää, jotka ovat: kirjallisuuden lajityypin sisäiset normit, suhde toisiin samantyyppisiin tunnettuihin teoksiin ja kolmanneksi kyseisen tekstin sisältämän taiteen ja mielikuvituksen vuoropuhelu todellisuuden kanssa. Edellä kuvattu odotustaso ei luonnollisestikaan ole naulattu, vaan se on jatkuvassa liikkeessä samalla, kun historia muuttuu ja uusia kirjoja ilmestyy.²³

Jotkut ovat pitäneet teoriaa liian virtaviivaistavana, jolloin odotustason sijaan he ovat käyttäneet sanaa monikossa – *odotustasot*. Kolmijakoon on haluttu lisätä teosta arvioivan kriitikon myös itse kirjailijaan ja teokseen liittyvät odotukset. Hans Jaussin tavoin kirjallisuuden reseptiota tutkinut Karl Mandelkowitz (1926–2008) mukaan kriitikko vertaa kulloinkin käsillä olevaa teosta tahtomattaan, ja tietoisesti kirjailijan aiempaan menestyneeseen ja/tai maineikkaaseen teokseen. Esimerkiksi Sofi Oksasen *Puhdistus* –kirja menestyi niin laajalti, että sen ilmestymisen jälkeen muita hänen kirjoittamiaan teoksia on verrattu vaistomaisesti juuri tähän palkittuun bestselleriin ja sen koettuun ”tasoon”. Toisaalta odotuksia kohdistuu myös itse kirjailijaan, silloin kun yksittäisen teoksen sijasta koko hänen aiempaa tuotantoaan aletaan pitää arvionnin mittarina. Näin käy usein suhteessa laajan tuotannon omaavan

²⁰ Saarinen 1982, 28

²¹ Huotari 1980, 9

²² Saarinen 1982, 28

²³ Saarinen 1982, 28–29.

kirjailijan yksittäisen teoksen arvioinnille, toisin sanoen arviota tehdään paitsi puhtaasti kirjallisista näkökulmista, myös itse kirjailijan henkilöön liittyen.²⁴

Kolmas kirjallisuustieteilijä Gunter Grimm (1945–) otti tarkasteluun vielä niin kutsutun 'sosiaalisen normin' käsitteen. Tyypillisestihän ajatellaan, että kukin sosiaalinen ryhmä omaa sille tyypilliset sosiaaliset normit. Voisin yksinkertaistaa tämän vaikka sanoihin: se, mikä on sosiaalisesti sallittavaa tai toivottavaa sanoa ja tehdä. Kriitikko siis rakentaa odotustason yleensä tietylle sosiaaliselle ryhmälle ja on sen vuoksi sidoksissa tämän sosiaalisen ryhmän normeihin. Esimerkiksi työväenlehden kirjallisuuskriitikko sosialidemokratian aattein ajattelevalle yleisölle. Ja mitä vähemmän tuo teoksen vastaanottava taho on vihkiytynyt kirjallisuuteen ja kyseessä olevaan lajityyppiin, sitä enemmän sosiaaliset normit osallistuvat sen määrittelyyn.²⁵ Tutkielman sanomalehdet olivat 1900-luvun alkupuoliskolla profiloituneet hyvinkin rajattuihin poliittisiin, ja siten myös sosiaalisen ryhmän viitekehyksiin. Näitä olivat karkeasti vanhasuomalaisuus eli fennomania, nuorsuomalaisuus, ruotsalaisuus, liberalismi ja sosialismi eri aste-eroissaan. Kriitikot eivät voineet tai usein halunneetkaan harjoittaa objektiivista kirjallisuusarviointia, sikäli kuin sellainen vielä heidän aikanaan oli kirjallisuudesta kirjoittavien toimittajien ohjenuoraksi tullut, vaan heidän kritiikkinsä sisältöön vaikutti aina enemmän tai vähemmän suuresti lehteä tilannut ja lukenut yleisö. Myös lehden linjasta määräävän päätoimittajan voi tässä mielessä laskea yleisöksi, jonka asettamat ”normit” toimittajan tuli ottaa huomioon.

Tutkimus suoritetaan siis edellä olevien reseptiohistorian, kolmen maailman mallin, vaikutushistorian ja odotushorisontin teorioiden tarjoamia oppeja mielessä pitäen. Niitä käytetään soveltuvassa määrin havainnoinnin ja ajattelun apuvälineinä kulloisenkin tarkastelun osa-alueen arvioinnissa ja vertailussa, vaikkakaan näitä ei enää erikseen mainita. Käytettävän tutkimuskirjallisuuden ja tekstin näkökulman esittely tapahtuu jokaisen käsittelyluvun alussa. Samoin lehdistön kritiikin luokittelu ja analyysin tarkemmat menetelmät sekä menetelmien mahdolliset puutteet kuvataan kunkin vastaanottoanalyysiluvun alussa.

²⁴ Saarinen 1982, 34–35.

²⁵ Saarinen 1982, 35–36.

2. Historiallinen romaani ja medievalismi

2.1 Medievalismia ja historiakulttuuria

Tässä alaluvussa avaan medievalismin käsitettä ja selvitän, mihin laajempaan kokonaisuuteen tutkielman laajempi aihe, ensimmäisen ristiretken kulttuurinen käyttö, kuuluu. Tässä alaluvussa käytän ilmiöstä pääosin suomalaisesta näkökulmasta kirjoittaneen, ja juuri keskiajan kulttuuriseen käyttöön perehtyneen Leena Valkeapään artikkeleja: *Mielikuvien vapaa aikakausi. Keskiajan käyttöyhteyksiä 1800– ja 1900 –luvuilla*. teoksessa *Keskiajan rajoilla* (2002), sekä *Historiakulttuurinen keskiaika. Tiedon ja mielikuvituksen liitto*, teoksessa *Ilmaisun murroksia vuosituhannen vaihteen suomalaisessa kulttuurissa* (2005). Aiheesta on tehty myös vuonna 2015 ilmestynyt teos *Medievalism. A Critical History*. Sen on laatinut päätoimisesti medievalismin tutkimiseen ja opettamiseen omistautunut David Matthews. Teosta voi luonnehtia tämän monimuotoisen ja edelleen kehittyvän tutkimusalan eräänlaiseksi yleistason johdannoksi.

Viimeksi mainitun David Matthews'n teoksen määritelmä medievalismille on ytimekkyydessään loistava: ”the life of the Middle Ages after the Middle Ages”. Vapaasti suomennettuna vaikkapa, ”keskiajan eloa keskiajan jälkeen”.²⁶ Medievalismin tutkimuksen voisi mieltää keskiajan reseptitutkimukseksi.²⁷

Leena Valkeapää määrittelee medievalismin historiakulttuurin²⁸ alalajiksi, ja nimittää sitä myös nimellä ”historiakulttuurinen keskiaika”. Medievalismia on siis keskiajan käyttö juuri kulttuurissa. Kysymyksenasettelu on medievalismin tutkijoiden piirissä suurin piirtein sama kuin historiakulttuurin, mutta sille asetellaan ajalliset ja maantieteelliset rajat: noin 400-luvulta reformaatioon ja Islannin tienoilta Itä-Roomaan. Suomalaisessa kulttuurissa keskiajan käsite on laajentunut käsittämään usein myös rautakauden ajan ja reformaation jälkeiset seitsemän vuosikymmentä.²⁹ Varsinaista akateemista historian ja keskiajan tutkimusta ei pidetä historian elävänä kulttuurisena käyttönä, joten medievalistinen tutkimus rajaa sen pois tarkastelusta.³⁰

Medievalismin tutkimuksessa halutaan tietää ensinnäkin, miten keskiaika ja siitä omaksutut mielikuvat näkyvät keskiajan jälkeisen ajan kulttuurissa, ja

²⁶ Matthews 2015, takakansi

²⁷ Ks. esim. Matthews 2015, 168

²⁸ Historiakulttuurinen tutkimus on kiinnostunut yhteisöjen nk. kollektiivisen muistin muodostumisen prosesseista. Yliopistoissa tehty historiantutkimus vaikuttaa tähän prosessiin vain yhdeltä osalta. Ks. esim. Wassholm 2016, 271

²⁹ Valkeapää 2002, 264; Valkeapää 2005, 245–246, 251

³⁰ Valkeapää 2005, 246.

toiseksi sitä, miksi jossain määritellyssä asiassa ja tilanteessa on haluttu hyödyntää nimenomaisesti keskiaikaa. Siinä tarkastellaan myös, mitä ajanjakson suuria kertomuksia, missä määrin ja missä mielessä tutkimuskohteet, usein tavalliset ihmiset, ovat päättäneet hyödyntää. Vaikka tutkimusala on mielenkiintoa herättävä ja ollut akateemisenkin kiinnostuksen kohteena jo joitain vuosikymmeniä, on se kohdannut kritiikkiäkin. Keskiajantutkijoiden piirissä kulttuuristen keskiaikarepresentaatioiden tarkastelemista vieroksuttiin melko pitkään.³¹

Suomessa sille omistautuneita tutkijoita on vielä hyvin vähän. Mutta varsinkin perustasolla on tehty jonkin verran tutkimuksia, jossa aiheena ovat erilaiset yksittäiset keskiajasta ammentavat kulttuurituotteet: elokuvat, kaunokirjallisuus, yleisötaphtumat.³² Yleisesti historiakulttuurille omistautuneita tutkijoita Suomessa ovat vaikkapa Derek Fewster ja Sirkka Ahonen.

Keskiaikainnostuksen juuria voi Valkeapään mukaan etsiä etenkin 1700-luvun loppupuoliskon sivistyneistön uudesta historiatietoisuudesta. Varsinaista keskiaikaentusiasmia koettiin seuraavalla vuosisadalla, romantiikan aikakaudella. Matthewsien mukaan termiä 'medievalismi' alettiin eurooppalaisittain käyttää noin 1840-luvun tienoilla. Varsinaiseksi keskiaikakulttuurin kulta-ajaksi hän määrittelee vuodet 1814–1850.³³

Samaan aikaan keskiluokan nousun, teollistumisen ja uudenlaisen vapaa-ajan myötä syntyi myös täysin uusi ajanvietekulttuuri. Erityisesti historialliset romaanit ja kertomukset nousivat keskiluokan suosioon. Romantiikan ajan harvalukuinen kuvasto keskiajasta oli hyvin tehokasta ja porautui kollektiivisen muistin osaksi; yksittäisten, voimakkaiden kuvien voimahan on tunnetusti suuri. Keskiaikaviihde toistaa usein edelleenkin, etenkin anglosaksisessa muodossaan, enemmän kyseisellä romantiikan vuosisadalla, eli 1800-luvulla, iskostuneita yksipuolisia näkemyksiä keskiajasta kuin itse varsinaista keskiaikaa.³⁴ Keskiajan käytön tärkeimpänä syynä pidetään yleisesti – paradoksaalisesti suhteessa edellä kuvattuun stereotypisoivaan käsittelyyn – sitä, että se on vapaa modernin ajan rajoitteista ja ajallisesti hyvin laaja.³⁵

³¹ Matthews 2015, yleisesti ja 165–168

³² Ks. esim. Hannele Mattilan Pro gradu -työ: *Medievalismi länsimaalaisessa elokuvakulttuurissa: Kuningas Arthur, ikiaikojen valtias (1974–2004)*. Treen yliopisto 2005. Tutkimuksessa haluttiin selvittää, millä tavoin keskiaika näyttäytyy kuningas Arthurista kertovissa elokuvissa.

³³ Matthews 2015, x–xi; Valkeapää 2005, 247.

³⁴ Valkeapää 2005, 249.

³⁵ Valkeapää 2002, 264–265.

Valkeapään mukaan olisi liian virtaviivaista väittää keskiajan käytön liittyneen 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa pelkästään nationalististen tarkoitusperien ajamiseen³⁶, mutta myöntää sillä olleen merkityksensä kansallismielen kohottajana. Keskiaikainnostuksessa oli eurooppalaisittain kyse halusta löytää sellainen mennyt aika, jossa kansa ei kärsinyt alamaisuutta, vaan se oli itsellinen ja alkuvoimainen. Suuruuden aika tosin vaihteli paljon eri maissa, joten jokaisen heräävän valtion oli löydettävä omansa. Suomessa keskiaikaa ajateltiin paljolti synkkänä ajanjaksona, jolloin maa oli valloitettu, ihana ”itsenäisyyden” aika menetetty ja jota Rooma ja Ruotsin kuninkaat hallitsivat. Sivistyneistökin ammensi kauempaa antiikin klassisesta kulttuurista, eikä nähnyt barbaariseksi mieltämällään keskiajalla olevan kovin merkityksellistä annettavaa.³⁷ Esimerkiksi Topeliuksen yleisesti *Maamme kirjassa* viljelemät Raamatunlauseet puuttuivat tyystin keskiajan kohdalta, mikä oli varmasti tietoinen valinta. Raamatusta poimittuja jakeita löytyi *Maamme kirjasta* vasta luterilaisen ajan kuvauksista.³⁸

Vastahakoisuus muuttui Valkeapään mukaan vasta 1800-luvun lopulla, kun venäläisen kansallisuushengen mukaiset yhtenäistämistoimet tuottivat vastarintamielialan ja sen myötä halun suunnata katseet kohti läntistä maailmaa. Katolinen kirkkoon alettiin liittää positiivisempia mielikuvia ja esimerkiksi sen rakennuttamista, aiemmin sivuutetuista harmaakivikirkoista tuli pienessä ajassa kansallisesti arvostettuja maamerkkejä, joita ne ovat suuressa määrin edelleenkin.³⁹

Tässä tutkielmassa uutta katolisuuteen ja katoliseen aikaan suuntautuvaa ihailua edustaa erityisesti 1920-luvulla *Suomen apostoli* ja *Lallin pojat* romaanit kirjoittanut Hilda Huntuvuori. Myös *Maunu Tavast*, *Tuomas Piispa* ja *Lalli* näytelmät kirjoittanut Leino inspiroitui suomalaisesta keskiajasta, vaikkei ollutkaan katolisuuden ihailija. 1900-luvun alkupuolen historiantutkimuksessakin käsiteltiin paljon ensimmäistä ristiretkeä ja sen eri ulottuvuuksia. Itsenäisyyden jälkeisen ja toista maailmansotaa edeltäneen ajan historiallisten romaanien aiheet liikkuivat silti melko paljon reformaation jälkeisessä ajassa. Siis vaikkapa Nuijasodan, Suuren Pohjan sodan ja urheiden hakkapeliittojen maailmassa,

³⁶ Valkeapää 2005, 256.

³⁷ Valkeapää 2002, 269–270, 273, 279–280

³⁸ Kokko, Ossi 2018

³⁹ Valkeapää 2002, 280; Keskiaikaisten kirkkorakennusten paikallisesta merkityksestä ks. esim. Valkeapää 2006, 86–88

eivätkä niinkään keskiajassa.⁴⁰ Ristiretkäika muodosti tässä joka tapauksessa jännittävän rajapinnan, jonka avulla kuvitteelliseen ja ”alkuperäiseen” itsenäisyyden aikaan voitiin fiktion turvin jollain keinoin kurotella.

2.2 Historiallisen kaunokirjallisuuden lajityyppi Suomessa

Seuraavassa esittelen historiallisen romaanin lajityypin, kerron sen synnystä, suosiosta ja suosion syistä.

Kirjallisuudentutkija Markku Ihonen vaikutti olleen jossain määrin turhautunut aloittaessaan artikkelinsa jälleen kerran sen määrittelemisellä mitä historiallinen romaani on tai ei ole. Turhautuma johtuu lajityypin luonteesta; historiallinen romaani on kahden erilaisen kirjoitustavan risteymä ja sellaisena häilyväinen. Se on historiantutkimukseen perustuvaa kirjallisuutta, joka ei ole historiankirjoitusta, ja se on kaunokirjallista mielikuvituksen lentoa olematta kuitenkaan täyttä fiktiota. Tämän vuoksi määrittelyä on tehty pitkin eri vuosikymmeniä aina uudelleen. Ihonen totesikin varsin lakonisesti lajikäsiteen ”vuotavan jo alusta alkaen”.⁴¹

Historiantutkijat suhtautuvat historialliseen kaunokirjoitukseen ymmärrettävän poleemisesti: suorat historiallähteet antavat todellisemman kuvan maailmasta kuin taiteilijan läpi suodattunut kerronta. Tosiasiassa monet historiallisen romaanin kirjoittajat ovat, varsinkin suomalaisessa kontekstissa, suorittaneet yliopistollisen tutkinnon jossakin historiatieteessä, ja tekevät siis varsin huolellista pohjatyötä ennen kirjoitustyöhön ryhtymistä.⁴² Näin myös tässä tutkielmassa esiintyvä Hilda Huntuvuori.

Kysymys romaanin totuudellisuudesta onkin paljon polttavampi Suomessa kuin monissa muissa länsimaissa. Se pitää paikkansa tutkimani aikakauden romaanien aikalaiskritiikissä, mutta siitä on hyviä esimerkkejä aivan viime vuosikymmeniltäkin. Totuudellisuuden vaatimuksessa mennään kovin pitkälle. Kimmo Jokinen kirjoittaa artikkelissaan *Lukijalle ei saa valehdella – totuudellisuuden vaatimus yhdistää suomalaista lukemiskulttuuria*, miten romanttisten rakkausromaanienkin on pitänyt Suomessa olla historiatieteellisesti perusteltuja. Jos ajatellaan kansaa laajemmin, niin fiktion maustein keitelty historiallinen romaani on ollut historiantietoisuuden kasvattajana usein yhtä, tai

⁴⁰ Keskiajan fiktiivisten esitysten kuihtumisesta Suomen itsenäistymisen jälkeen ks. esim. Fewster 2006, 333–338, ja eurooppalaisittain ensimmäiseen maailmansotaan mennessä ks. Matthews 2015, xi–xii

⁴¹ Ihonen 2002, 137–138, 144.

⁴² Ks. esim. Manninen, 1989; Tutuin esimerkki Suomessa on Kaari Utrio (1942–)

tärkeämmässäkin, roolissa kuin varsinainen akateeminen tutkimus. Samoin suomalaiset kirjallisuuskriitikot, ovat olleet viihderomaaniakin lukiessaan melko kärkeäitä puuttumaan romaanin historiakuvausten yksityiskohtiin.⁴³

Mistä tämä totuudellisuuden vaatimus juontaa juurensa tai se että, suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on pääosin saatu lukea totuudenmukaisempaa historiakuvausta kuin vaikkapa yhdysvaltalaisessa?

1800-luvun keskivaiheen henkinen elämä, kirjallisuus ja samassa varhainen historiallinen romaani, olivat paljolti saksalaisen Georg Wilhelm Friedrich Hegelin (1770–1831) filosofiasta ammentaneen ruotsinkielisen sivistyneistön käsissä. Varmasti keskeisin tuon ajan yhteiskunnallinen vaikuttaja, ideaalirealistiksi luonnehdittu Johan Wilhelm Snellman (1806–1881), painotti kaikessa – taiteessakin – nimenomaan totuudellisuutta. Voimakas sivistyksen ihanne, joka ei ulottunut vain sivistyneistöön itseensä, vaan kansaan kokonaisuudessaan, piti sisällään totuudellisuuden vaateen. Suomen, läntisempiin maihin verrattuna pienen, köyhän ja takaperoisen maan, oli kansakunnaksi kasvaakseen panostettava henkisen pääoman kehittämiseen. Kansan moraalisen kasvun ja puhtauden tukeminen kuului olennaisena osana tähän sivistystyöhön. Kaunokirjallisuus, ja etenkin sen realistinen suuntaus, saivat Snellmanin määrätietoisesta vaikutuksesta kauaskantoisen vahvan aseman Suomessa. Häntä oli myös kiittäminen varsin pieteetillä toimineista suomalaisen kirjallisuuden portinvartijoista. Teoksissa esiintyneet virheelliset historiankuvaukset ja sopimattomiksi koetut moraaliset valinnat tehtiin tiettäväksi paitsi tietysti kirjailijoille itselleen, myös yleisölle, jota oli näiltä turmiollisilta paheilta suojeltava.⁴⁴

Jos kirjallisia hahmoja ajatellaan, kirkkaimmassa auringonpaisteessa paistattelivat – yleiseurooppalaisen mallin mukaisesti – talonpojat, joiden ajateltiin olevan kansallisen hengen syvin ilmentymä. Heissä toteutuivat ihanteelliset Jumalan pelko, periksiantamattomuus, työteliäisyys ja nöyryys. Tutuimpana esimerkkinä Runebergin kehittänyt Saarijärven Paavon hahmo. Fennofiileillä hailuun yhdistyi ylhäältä katsovaa holhoavuutta ja halua säilyttää totutut hierarkiat, samaan tapaan kuin myöhemmillä fennomaaneillakin. Talonpoika -ihanne sai voimakkaimman puolustajansa Snellmanin manttelinperijän eli suomalaisuusliikkeen johtohahmoksi 1860-luvulla nousseen

⁴³ Jokinen 1989, 46

⁴⁴ Jalava 2002, 448–450, 455; Syväoja 1998, 33, 35; Lyytikäinen 1999, 142

Yrjö Koskisen (1830–1903) historiantutkimuksesta. Tässä mielessä tärkein oli väitöskirja *Nuijasodan syyt ja alku Pohjanmaalla*. Jos talonpoika oli aiemmin ollut hieman etäinen romanttispatrioottinen ihanne, kuten Runebergillä ja Topeliuksella, Koskisella talonpojasta tuli ainoa mahdollinen, todellinen ja aito, suomalainen.⁴⁵

Jumalan luomaan järjestykseen ja kaitselmukseen perustava, vanhaluterilaisia arvoja ja hyveitä vaalinut Zacharias Topelius (1818–1898) oli kuitenkin se henkilö, joka vakiinnutti brittiläisen Sir Walter Scottin loihtiman lajin Suomeen. Scottin opettavaiset historialliset romaanit olivat osa laajempaa ilmiötä: historioitsijoiden tarkempaa lähdekritiikkiä ja koko tieteenalan ammattimaistumista. Scottin kertomukset oli kirjoitettu nimenomaan oppimisen tarkoituksessa, oppimisen näkökulmasta. Eipä liene sattumaa, että Suomen ensimmäisten historiallisten kertomusten kirjailija toimi juuri Suomen historian professorina. Vaikkei hän harrastanut lähteisiin perustuvaa itsenäistä tutkimusta, kirjaili hän silti Suomelle oman menneisyyden – siitäkin huolimatta, että ehätti aiemmin väittää Suomen oman, poliittisen historian olleen Ruotsin hallinnon aikana sula mahdottomuus.⁴⁶ Historiallisen kaunokirjallisuudenlajin ensimmäisinä Suomessa laadittuina tuotoksina pidetään hänen *Välskärin kertomuksiaan* (1851–1866) ja *Hertiginnan af Finland* (1850) romaania.⁴⁷

Topeliuksen kirjoituksissa esivalta oli hyveellistä, minkä kanssa oli linjassa, ettei Ruotsin hallitsijoista yhtäkään näytetty huonossa valossa. Vaikka aatelisto saattoikin käyttäytyä ylimielisesti, esivalta ja kansa aina ihanteellisesti. Topeliuksen maailmassa hallitsija edusti hegeliläistä jumalallista 'kaitselmusta', ja vastaavasti suomalainen kansa nöyryyttä, maltillisuutta ja lojaalisuutta tuota hyvää hallitsijaa kohtaan.⁴⁸

Topeliuksen jälkeen historiallisen romaanin lajityypin saralla tuli pitkä tauko, kunnes 1890-luvulla nousi uusia kirjailijoita, jotka emämaan yhdenmukaistamispyrkimysten myötä halusivat nostaa esille suomalaiskansallisesti merkittäviä aiheita. Lajityypin suosimisen takana olivat etunenässä fennomaanit eli Suomalainen puolue. Historiallisen kertomusten imuun lähti tuolloin jopa vakavia aikalaisromaaneja kirjoittanut ja

⁴⁵ Lyytikäinen 1999, 140, 143–146; Mylly 2002, 165–166, 169–171, 174, 176

⁴⁶ Ihonen 2002, 146; Nordbäck 2013, 25; Lyytikäinen 1999, 145; Jussila 2007, 19

⁴⁷ Ihonen 1993, 461; Teokset ilmestyivät aluksi jatkokertomuksina *Helsingfors Tidningar* -sanomalehdessä. ks. Syväoja 1998, 61

⁴⁸ Ks. Lyytikäinen 1999, 146; Syväoja 1998, 59–60

nuorsuomalaisena tunnettu Juhani Aho. Hän muuttikin kurssiaan uusromantiikan, tässä suhteessa isänmaallisen uusromantiikan, suuntaan ja kirjoitti Suomen varhaiseen historiaan paikannettavan *Panu* (1897) romaaninsa.⁴⁹

Panussa vanhaa pakanallista maailmaa edustava karjalainen korpienmies Panu, Lallin sukulaishenki, kohtaa rajuin seurauksin käännytysintoisen, uutta maailmaa edustaneen papin. Romaani on kalevalaisen mytologian, ja karelianismin, kansallisromanttisen Karjala-ihailun, sävyttämä. Ei ollut sattuma, että romaani paikantui juuri Karjalaan. Suomalaisen kulttuurin alkukodinhan kuviteltiin tuolloin sijaitsevan juuri siellä. Ja Karjalasta lukuisat muutkin ajan kulttuuri-ihmiset kuvataiteilijoista säveltäjiin, runoilijoihin ja kirjailijoihin ammensivat luomisvoimaansa. Karelianismi oli kukkeimmillaan juuri 1890-luvulla, mutta ilmiö oli toki elossa vielä 1900-luvun alkupuolellakin.⁵⁰

Paitsi kotimaisella, myös käännöskirjallisuudellakin oli oma sijansa, kuten vaikkapa nuorsuomalaisuusliikkeen oikean siiven julkaiseman *Suomalaisen kansan* sivuilla v. 1907 voi havaita. Siinä mainostettiin suomettarelaiten kelkkaan heittäytyneen Maila Talvion (1871–1951) kääntämää⁵¹, ja puolalaissyntyisen nobelistin Hernyk Sienkiewiczin kirjoittamaa, *Kunniankentällä – Kertomus Juhana Sobieskin ajoilta* -teosta. Tämän historiallisen romaanin luvattiin vievän lukijansa ”...puolalaisten ylimysten mahtaviin linnoihin...kunnian mainehikkaille kentille taistelun pauhinaan”.⁵² Puola oli saanut jo pitkään kokea panslavististen yhtenäistämisyörimysten kouriintuntuuutta. Puolassa kurimus olikin selvästi rajumpaa kuin Suomessa. Tosin tilanne alkoi näyttää suurlakon 1905 jälkeisen hengähdystauon jälkeen tiukentumisen merkkejä täälläkin.⁵³

Seuraava suuri kirjallinen käänne tapahtui punaisten ja valkoisten rajun yhteenoton jälkeen v.1918, jolloin historiaa alkoivat tulkitsemaan sodan voittajat. Valkoisissa käsissä ollut historiantulkinta muuttui huomattavan ahtaaksi, sama oli historiantutkimusta seurailleen kaunokirjoituksen laita. Tämä oli aika, joka synnytti toden teolla sankariromaaneja, niitä, joissa puhuttiin myyttisten ja urheitten esi-isien voimaa. Huipussaan julkaisujen määrät olivat 1930-luvulla, joilloin niitä myös eniten arvostettiin.⁵⁴

⁴⁹ Ihonen 1993, 461; Syväoja 1998, 113–114

⁵⁰ Syväoja 1998, 75–76; Ranki 2003, 406

⁵¹ Sarajas 1965, 25

⁵² *Suomalainen kansa* 25.10.1907; SLH 7, 42

⁵³ ks. esim. Mylly 2002, 207–214; Jussila 2004, 702, 711–713

⁵⁴ Ihonen 1993, 462; Fewster 2006, 321–327

Asia konkretisoitui tutkimani aikakauden sanomalehtien sivuilla. Kirjoja mainostettiin paljon, tosin melko erilaisin painotuksin erityyppisissä lehdissä. Poliittinen ja aatteellinen suuntaus määritteli kohdeyleisön maun, joten eniten näitä sankariromaaneita ja valkoista historiankerrontaa mainostavia ilmoituksia näkyi arvatenkin oikeistolaisissa lehdissä, hieman vähemmän maalaisliittolaisissa lehdissä, ja kaikkein vähiten työväen lehdissä.⁵⁵

Kotkalainen, suomalaisuuden ja kansanvaltaisuuden äänenkannattaja *Etelä-Suomi*⁵⁶ luetteloi historiallisen romaanin huippuvuosiin osuvana vuonna 1933 mielestään merkittäviä teoksia. Otsikko kantoi nimeä *Hyviä kirjoja*. Lehdessä mainittiin lyhyesti Arvid Järnefeltin *Lallikin*, mutta sen edelle, kuin tärkeysjärjestykseen, oli laitettu Arno Karimon *Armfeltin lähetti*, Kaarlo Hännisen *Nuori sissipääällikkö*, Eino Cederbergin ja J.V. Sainion *Suomen sodan miehiä* sekä Artturi Leinosen *Hakkapeliitat*. Karimon teosta luonnehdittiin muun muassa seuraavasti: ”..viettää suomalainen sisu, sitkeys ja kunto kunnian ja suomalaisen maineen loistojuhlaa. Se on suomalaisen sankariuden, urhouden ja pelottomuuden aateliskirja”. Samaan sävyyn kuvattiin myös Artturi Leinosen romaania: ”...pelottomien hakkapeliittain sankarisatu viettää ylhäistä ja loistavaa riemuaan...[Leinonen] on itse paikan päällä tutustunut niihin seutuihin, joissa Pohjolan pojat niin urhoollisesti taistelivat, ja niin onkin hänen romaanistaan tullut historiallisen romaanin vankimpia kulmakiviä”. *Nuoren sissipääällikön* mainoksesta löytyi virke: ”Tuskin tarvitsee mainita, että talonpojat täyttävät miehen tavoin uljaasti sitoumuksen, mutta kuningaspa – syökin sanansa”.⁵⁷ Kirjoista huokuu menneisyydestä puhtia saava kansallismieli, voiman ja sitkeyden korostus, sekä suomalaisille talonpojille jo kaukaa esi-isien menneisyydestä periytynyt ominaisuus: vankkumaton suoraselkäisyys.

Edellisenlaisten myyttisten sotakuvausten ja sankarikertomuksien kirjoittaminen loppui kuin seinään toisen maailmansodan karvaan pettymyksen jälkeen. Kirjoittajiensa myötä lopahti lajina myös historiallinen romaani. Siis kunnes koitti seuraava käänne aivan toisenlaisesta historiankirjoituksesta käsin.⁵⁸

Vaikka historiallisen romaanin teemat ja käsittely ovat ammentaneet kulloinkin vallitsevan historian tutkimustradition, yhteiskunnan aatteellisen

⁵⁵ Hilda Huntuvuoren kristillis-isänmaallisia historiallisia romaaneja mainostettiin kaikkein laajimmin *Uudessa Suomessa* ks. esim. *Uusi Suomi* 19.12.1923, 6.2.1924, 03.11.1926, 21.11.1926

⁵⁶ SLH 5, 72

⁵⁷ Anon. Hyviä kirjoja. *Etelä-Suomi* 14.12.1933

⁵⁸ Ihonen 1993, 463; Ihonen 2002, 146.

ilmapiirin ja politiikan valtavirran pyörteistä, ovat ne aivan syntyajoistaan saakka sisältäneet ja sisältävät edelleen emotionaalisen ulottuvuuden – huolimatta siitä, millaisia, mitä erilaisempia, täsmentäviä liitteitä sanan eteen voi lisätä; ja vaikka sen väitettäisiin aivan oikeutetusti edustavan realistisempaa suuntausta. Tässä on eräs suurimmista historiallisen romaanin ja historian tutkimuksen eroista. Kohteeseensa tunnepohjaisesti kovin syvästi eläytyvä tai selkeitä arvoasetelmia luova suhtautuminen näyttäytyy puolueellisuutena, joka syö asiallisen tutkimuksen uskottavuutta, mutta on mahdollinen historiallisessa romaanissa.

3. Ensimmäisestä ristiretkestä kertovia lähteitä ja muita esityksiä

3.1 Pyhän Henrikin legenda, *Legenda nova* ja Pyhän Erikin legenda

Seuraavassa alaluvussa esittelen kootusti otsikossa mainittujen, latinankielisten tekstien syntyä, sisältöä sekä tutkimushistoriaa.

Pyhän Henrikin legendan ajoitus ja kirjoittaja

Pyhän Henrikin Legendan lähdemateriaalin ensi kertaa kartoittanut tutkija Tuomas Heikkilä kutsuu mainittua kirkollista tekstiä perustellusti, ”Suomen luomiskertomukseksi”.⁵⁹ Vaikka kyseinen teksti ei olekaan suomenkielinen, se on jokatapauksessa varhaisin täällä laadittu. Se kertoo samalla asioista, joiden oletetaan tapahtuneen pääosin lounaisessa Suomessa ja Satakunnassa.

Heikkilä arvioi, että legenda olisi laadittu 1200-luvun loppupuoliskolla ennen vuosia 1292–1296, jolloin Unikankareelle siirretyn pyhätön suojelijana Henrik, neitsyt Marian ohella, jo esiintyi. Koska Ruotsin kansallispyhimyksen, Erikin, legenda ajoitetaan useiden tutkijoiden keskuudessa 1270-luvun alkuun, ja koska *Pyhän Henrikin legenda* viittaa selvästi Eerikin elämänkertaan, laatimisajankohtaa etsitään tätä myöhemmiltä vuosilta. Legenda olisi siksi kirjoitettu aikavälillä 1270-luvun lopulta viimeistään viitisen vuotta ennen vuosisadan päättymistä. Legendan vanhimmat arkistoon säilötyt kappaleet ovat 1300-luvun alkupuoliskolta.⁶⁰

Tämä hengentuote on Henrikin biografian kuvauksen pintapuolisuudesta huolimatta tutkijoiden, myös Heikkilän, mukaan monilta muilta kirjallisilta

⁵⁹ Heikkilä 2010, 105

⁶⁰ Heikkilä 2005, 140, 230–235; Heikkilä 2010, 106–107

ulottuvuuksiltaan sen verran tasokas, että laatijana pidetään ulkomailla tietonsa hankkinutta oppineistoa. Tällaisia ammattimaisia kirjoittajia on kenties löytynyt maamme kirkollisen elämän alkuvaiheisiin merkittävällä tavalla vaikuttaneen Turun dominikaanisen Pyhän Olavin konventin piiristä. Kirjoittajaksi on spekuloitu Nousiaisten piiriä ja piispaakin, mutta tähän dominikaaniluostariin viittaisivat seikat, kuten alkuperäiseen kulttipaikkaan, ja toisaalta mahtavan kirkonmiehen arvovaltaan liittyvien merkintöjen puuttuminen. Pieni, mutta tärkeä todiste konventin puolesta on lisäksi dominikaaneille keskeistä, pyhää Dominicusta, kunnioittava liturgianosa, joka haluttiin kopioida sellaisenaan myös Henrikille.⁶¹

Henrikin ihmekertomusten, *miraculan*, paikannimistöä tutkinut kielitieteilijä Mikko Heikkilä puolestaan spekuloi, että ihmeitä olisi alettu kirjaamaan jo paljon varhaisemmin kultin keskuksessa Nousiaisissa. Siihen viittaisi esimerkiksi legendassa mainittu *Kaisalum* eli Nousiaisten Kaiselan kylä, jossa tapahtuneen ihmeen yhteydessä ei, muista ihmeistä poiketen, mainita pitäjää. Jos paikka oli kirjoittajapiirille tuttu, tarkennusta ei tarvittu.⁶²

Pyhän Henrikin legendan sisältö

Paikallisesti merkittävän pyhimyksen aseman⁶³ kohottamiseksi, toki myös papiston yksityistä hengenharjoittamista varten, laadittu legenda koostuu ensiksikin hänen elämäkertansa kuvauksesta, *vita*, ja toiseksi kokoelmasta pyhimyksen vaikuttamia ihmetekoja, *miracula*. Sitä käytettiin lukukappaleina Henrikin juhlapäivien *officiumissa* eli hetkipalveluksessa, mutta myös sen ulkopuolella. Latinaa osaavia kansanmiehiä ei kuitenkaan käytännöllisesti katsoen ollut olemassa, joten pyhimystekstin käyttäjät olivat kaikki kiinteässä yhteydessä kirkkoon. Hagiografian kaikkein kattavimmin tallentavissa käsikirjoituksissa, joista ylivoimainen valtaosa on ollut käytössä Turun hiippakunnan alueella⁶⁴, on yhteensä yhdeksän lukukappaletta ja 11 ihmettä. Ihmeiden määrä on verraten pieni – esimerkiksi Erikin legendassa ihmeitä on miltei viisinkertainen määrä, ja

⁶¹ Heikkilä 2005, 240–242 Heikkilä 2010, 105, 107

⁶² Heikkilä 2016, 202–203

⁶³ Henrikin kultti kehittyi historiallisessa tilanteessa, jossa paikallistasolla tapahtuva pyhimyksen tunnustaminen, ”paikallinen kanonisaatio”, oli vielä verraten yleistä ja mahdollinen. Ks. Heikkilä 2005, 101–102

⁶⁴ Heikkilä 2005, 164, 166, 221–222. Tärkein vaikutusalue oli Turun hiippakunta; etenkin Nousiainen, ja hiippakunnan keskus Turku, myös alueen reliikki- ja nimikkopyhimyskirkot. Vahvinta kunnioitus oli Linköpingin alueella, varsinkin Vadstenan luostarin perustamisen jälkeen. Henrik saavutti valtakunnanpyhimyksen aseman 1300-luvulla, tosin Suomen ulkopuolella arvostuksessa (asemat *simplex*, *semiduplex*, *duplex*, *totum duplex*) oli suurta vaihtelua. Ks. Heikkilä 2005, 113–116

muillakin saman aikakauden hagiografioissa huomattavasti enemmän. Tämä viittaisi siihen, että Henrikin asema oli kirjoitushetkellä jo kohtuullisen vakiintunut.⁶⁵

Ensimmäinen ja toinen lukukappale sisältävät oikeamielisen Erik kuninkaan, vanhurskaan englantilaisen Upsalan piispa Henrikin, ja heidän siunauksellista yhteistyötään ylistävän kuvauksen. Autuasta hallitsemista häiritsevät silti Jumalasta osattomat suomalaiset, joiden jatkuvia rikoksia torjumaan kuninkaan on koottava maallinen ja hengellinen sotajoukko. Erik pakkokäännyttää ja kastaa kansaa, perustaa kirkkoja, ja ottaa entisen pakanamaan oikeamielisen hallintansa alle.⁶⁶ Kolmannessa lukukappaleessa luonnehditaan Jumalan valitun ja Upsalan piispanistuimen taakseen jättäneen Henrikin uhrautuvaa ja rohkeaa viinitarhan hoitoa. Neljännessä lectionissa Henrik kuolee marttyyrikuoleman nimeämättömän murhamiehen uhrina. Tapon syy on Henrikin miehelle langettama kirkkokuri. Henrik astuu ”taivaallisen Jerusalemin temppeliin kantaen kunniakkaan voiton palmua”.⁶⁷ Legenda ei kuvaile murhaajaa pakanaksi, kuten *Surmavirressä*, vaan vanhurskauden ja oikeamielisyyden *iusticia* eli Jumalallisen järjestyksen vastustajaksi.⁶⁸

Viidennessä lukukappaleessa, joka aloittaa *miracula* -osuuden, esitellään ensimmäinen, kaiketi tunnetuin, niin kutsuttu lakki-ihme. Muka karhun kaatanut murhamies asettelee ylpeästi piispan lakin päähänsä, mutta sillä seurauksella, että tukka nahkoineen irtoaa lakin mukana, ja aiheuttaa miehelle ansaitun rangaistuksen. Kuudes lukukappale puolestaan esittelee neljä ihmettä, joista kuuluisin liittyy Henrikin sormireliikin aitoutta todistelevaan tapaukseen eli keväiseltä, varmaankin Köyliönjärven (paikannimeä ei mainita), jäältä löytyneeseen sormeen. Kolmas ja neljäs ihme ovat Nousiaisten Kaisalassa ja Vehmaalla tapahtuvia lapsen kuolleista herättämis -ihmeitä. Viidennessä ihmeessä sastamalainen nainen parantuu sairaudesta. Seitsemännen lection kuudennessa ihmeessä fransiskaani pappi pääsee lupauksen avulla eroon sairaalloisesta päänsärystä. Seuraavat kaksi ihmettä tapahtuvat Kyrössä, jossa molemmat

⁶⁵ Heikkilä 2005, 142–143

⁶⁶ Heikkilä 2005, 398–403

⁶⁷ Heikkilä 2005, 404–409

⁶⁸ Lehtonen 2007, 14–15

luvattuaan Henrikille uhrin, parantuvat sairauksistaan: nainen sokeudesta ja mies halvauksesta.⁶⁹

Kahdeksannessa lectionissa osoitetaan Henrikin erityisyys muihin pyhimyksiin verrattuna. Kirkonmies Ingon tytär parantui vasta, kun isä huusi avuksi Henrikiä, ja, monien muiden tavoin, teki tälle lupauksen. Viimeinen, yhdeksäs lukukappale sisältää myrskyn keskelle joutuneisiin kokemäkeläisiin hylkeenpyytäjiin liittyvän ihmeen. Yhdestoista ihme muistuttaa siitä, ettei tätä pyhimystä tule vähätellä; länsigötanmaalaisen papin parantamista vaativat vatsakivut johtuivat ylenkatseesta Henrikin pyhyyttä kohtaan.⁷⁰

Upsalan Henrik piispa oli siis ymmärretty varsin voimalliseksi pyhimykseksi, jopa kollegojaan ylivermaisemmaksi - jos yhdeksänteen ihmeeseen on uskominen. Hän pystyi paitsi parantamaan erilaisia sairauksia, myös herättämään eloon kuolleita, ja vaikkapa tyynnyttämään myrskyjä. Tarvittaessa hän myös rankaisi ja ojensi hänen kunniaansa loukanneita tai epäilleitä. Kerrotuista ihmeistä, vaikkakin verraten harvoista, päätellen legenda todella oli muodostettu hänen palvontansa voimakkaaksi edistämiseksi.

Hieman *Legenda Novasta*

Saarnamuotoinen *Legenda nova* (*Legenda de sancto Henrico episcopo Aboensi per quendam fratrem nouiter compilata*)⁷¹ kirjoitettiin 1400-luvun toisella puoliskolla todennäköisesti Naantalın birgittalaisluostarissa sen sääntökuntaan kuuluneen munkin sulkakynällä. Kansanrunouden tutkija Martti Haavio kutsui tekstiä ”keskiaikaisen kirjallisuutemme laajimmaksi ja ylevimmäksi tuotteeksi”. Tekstin lähtökohtana oli aiemmin kuvattu legenda-aines, mutta kirjoittaja teki siihen syventäviä ja Henrikin asemaa vahvistavia lisäyksiä. ”Uusi” legenda kertoo, että Henrikin matkakumppani oli katolisen kirkon Skandinavian lähettiläänä vuosien 1152–53 tienoilla toiminut englantilainen Nicolaus Albanolainen (myöh. paavi Hadrianus IV). Hän olisi sitten asettanut perille Ruotsiin päästyään Henrikin Upsalan piispaksi. Vaikkei asiakirjoissa näy nimenomaista mainintaa Henrikistä, Heikkilä pitää kirjausta Albanolaisesta sinänsä mahdollisena. Tämän kardinaalilegaatin edesottamuksista Norjassa ja

⁶⁹ Heikkilä 2005, 150, 410–415; Linaus Haavio 1948, 11; Neljä ensimmäistä ihmettä esiintyvät varsin monessa Suomen ulkopuolella laaditussa versiossa. Täällä legenda levisi pääosin kokonaisena. Ks. Heikkilä 2005, 166, 175

⁷⁰ Heikkilä 2005, 416–419; Ihmekertomuksissa on paljon ajallista kerrostumaa (esim. fransiskaanit ja Länsi-Götanmaalla tapahtunut ihme).

⁷¹ Ks. Aarno Maliniemi. (1942). *De S. Henrico, episcopo et martyre. Die mittelalterliche Literatur über den Apostel Finnlands II. Legenda nova. Sermones.* SKHST 45:2. Helsinki: SKHS

Ruotsissa on runsaasti lähdeaineistoa, eikä mikään niissä poissulje hänen vaikutustaan Suomen retkeen.⁷² Juhani Rinne piti selvin sanoin vuonna 1932 Henrikiä Nikolauksen matkakumppanina ja sitten esimiehensä työn jatkana Upsalassa. Rinteelle Henrik ei myöskään tässä yhteydessä ollut mikään satunnainen saarnamies, vaan oleellisen tärkeä Rooman tavoitteiden edistäjä.⁷³

Teksti ei jätä aiemman legendan tavoin myöskään mitään epäilyksiä siitä, kuka oli suomalaisten ensimmäinen käännättäjä. Perinteinen käsitys Henrikin asemasta vaikutti olleen jo tässä vaiheessa varsin vakiintunut. Lisäksi saarnatekstin sanat *episcopo aboensi* paljastavat, että käännetytstyön pioneeria puhuteltiin paitsi Upsalan, myös Turun, ensimmäisenä piispana.⁷⁴ Saarnamuotoisen legendan onkin Turun hiippakunnan, ja siinä esiintyvän Suomen ylistyksensä takia, mielletty olevan osoitus jopa varhaisesta kansallismielisyydestä.⁷⁵ Ajatus on kirjoitusajankohtaan nähden toki varsin rohkea, ellei suorastaan kulmia kohottava.

Pyhän Erikin legenda ja kirjoitusajankohdan tilanne

Oletettavasti vuoden 1270 tienoilla kirjoitettu, ja kolmeen lukukappaleeseen jaettu pyhimyskertomus Upsalan tuomiokirkon, 1400-luvulta lähtien koko Ruotsin valtakunnan, pääpatronuksesta muistuttaa hyvin paljon retkikumppaninsa Henrikin vastaavaa. Näiden väliset pienet erot tuovat kuitenkin näiden erilaiset motivaatiot paremmin esille.⁷⁶

Legendan ensimmäinen *lectio* kuvaa kuningassukuisen Erikin koko kansan rakastamaksi valtakunnan päämieheksi, jonka oikeudentajua ja harrasta uskonharjoitusta ihailtiin yleisesti. Jumalan asettaman järjestyksen suojeleminen oli lähellä Erikin sydäntä, ja voitiin sen eteen tarvittaessa käyttää voimatekojakin. Toisessa *lectiossa* väitteet todistetaan; Erik tahtoi puolustaa maataan ja kansaansa pakanallisilta suomalaisilta, jotka eivät ymmärtäneet oikeamielisyyden siunauksellisuutta. Kristillisten hyveitten ruumiillistumaksi kuvattu Erik tarjoutui käännättämään *expediciollaan* pakanakansan. Mutta kun se ei yrityksestä huolimatta onnistunut rauhanomaisesti vaan piti turvautua väkivaltaan, vaipui hän myötämieliseen itkuun kadotukseen joutuneiden sieluparkojen vuoksi. Loppujen

⁷² Heikkilä 2005, 59–60, 66–69, 208–210; ; Juhani Rinne piti Henrikiä sekä Nicolaus Albanolaisen työn määrätietoisena jatkajana Ruotsissa, että Suomen ristiretken keskeisenä toimijana. Jalmari Jaakkola oli samoilla linjoilla. Ks. Rinne 1932, 10

⁷³ Rinne 1932, 10

⁷⁴ Heikkilä 2005, 98, 210–21; Heikkilä 2016, 26

⁷⁵ Tarkiainen 2010, 79

⁷⁶ Lehtonen 2007, 8–9

kanssa hän toimi ilman väkivaltaa. Hän antoi heille oppia hyvästä sanomasta, ja kuten Henrikin legendassa, perusti heille kirkkoja ja kastoi heitä. Hän myös tarjosi Suomeen jääneelle Henrikille apupappeja.⁷⁷

Viimeinen *lectio* kuvailee pian vuosikymmenen ajan maata hallinneen jalon kuninkaan kuoleman. Valtaa havitteleva Tanskan kuninkaan poika Magnus, koitui oikeamielisen miehen kuolemaksi. Tragedia tapahtui Upsalan Pyhässä Kolminaisuuden kirkossa siellä pidetyn messun jälkeen. Päänsä menettänyttä kuningasta ei ollut silti kauhisteleminen, olihan hän päässyt nousemaan maallisesta valtakunnastaan sinne, minne jokainen tavoitteli: taivaaseen. Pyhimykseksi nousseen, ja jo eläissään vanhurskaan, Erikin myötävaikutuksesta hänen uskolliset seuraajansa saivatkin kokea mittavan määrän, kaikkiaan 54 kappaletta, erityyppisiä ihmeitä.⁷⁸

Paitsi paikallisella tasolla (Upsala) nuoren katolisen kirkon hengenharjoitusta, Erikin pyhimystarinan laatiminen oli osoitus paljolti maallisempien valtarakenteiden lujittamispyrkimyksistä. Maallinen oikeudenmukaisuus ja kristillinen vanhurskaus kävivät legendan kirjoittamisen aikaan käsi kädessä. Edelleen, paitsi kirkon, myös kuninkaan mahtia ja maallisia valtarakenteita pyrittiin määrätietoisesti voimistamaan. Erityinen kiinnekohta oli järjestäytyneemmän lainsäädännön kehittäminen. Toki myös verotuksen tehokkaampi organisoiminen oli oleellista. Erik oli reilut sata vuotta aiemmin hallinnut tointaan todennäköisesti jopa samanaikaisesti kilpailevaan kuningassukuun kuuluvan Sverkerin kanssa. Sukujen kilpailu vallasta oli kiivasta, eivätkä päämiesten ennenaikaiset kuolemat olleet mitenkään harvinaisia, vaan verrattain yleisiä. Erikinpoika Knut paitsi myötävaikuttanut vahvasti isänsä pyhimysasemaan 1100-luvun lopulla, syylistyi itsekin veritöihin. Hän nimittäin murhasi tieltään isänsä Erikin seuraajan Karl Sverkerinpojan. Kiivaasta rakennustyöstä kertoo jotain sekin, että juuri Knutin kuninkuuden (1172–96) ajalta löytyy ensimmäinen kirjallinen lähde, joka koskee maan virallista hallintoa.⁷⁹

Tarkiainen sanoo, että juuri Knut Erikinpojan aika oli lounaissuomalaisen kristinuskonkin kannalta merkittävä ajanjakso. Nämä olivat vuodet, jolloin aluetta

⁷⁷ Ks. esim. Lehtonen 2007, 9–10; *Expedicio* sanalla tarkoitettiin ledungia. ks. Lindkvist 2007, 36; Myöhempi *Legenda Nova* omi Henrikin ansiolistalle tekoja, joita Erik suoritti. Ks. esim. Heikkilä 2016, 23–26

⁷⁸ Lehtonen 2007, 10; Heikkilä 2005, 142

⁷⁹ Lehtonen 2007, 8, 12, 19; Lindkvist 2007, 27–37

voidaan alkaa pitää kristittynä. Kristinuskoa kohtaan sinänsä ei myöskään enää 1200-luvun puolella esiintynyt mainittavaa vastustusta. Mikä alkoi aiheuttaa närää oli kansanrunoudestakin tuttu: verotus. Varsinaisen Ruotsin hallinnon alaisen ajan voidaan katsoa alkaneen Suomessa vasta kuningas Birger Maununpojan (Birger Jaarli) hallinnon myötä 1200-luvun puolivälissä.⁸⁰

Ensimmäinen ristiretki konkretiana: reliikeistä sekä Henrikin ja Lallin tarinaa toisintavasta kirkkotaiteesta

Paitsi kirjoitettu, luettu ja kuultu aines Henrikistä, myös konkreettisesti nähty ja koettu, vaikutti kansaan useiden vuosisatojen ajan – ja vaikuttaa edelleenkin esimerkiksi oppikirjojen sivuilla. Seuraavassa hieman ensimmäisen ristiretken konkreettisista muistoista.

Keskiajalla reliikit näyttelivät hyvin merkittävää osaa kristikunnan uskonharjoituksessa. Roomalaiskatolisessa teologiassa pyhimykset olivat läsnä ja ”täysiä” jokaisessa eri maallisessa jäännöksessään, olivat ne sitten mistä osasta kehoa ja minkä kokoisia tahansa. Niitä levisi siten laajalti yli hiippakuntien ja valtakuntienkin rajoja. Reliikkien kautta toivottiin saatavan apua mitä erilaisimmissa tilanteissa. Tuttu esimerkki reliikin vaikutuksesta on kansanperinteen jalostama legendaihme Henrikin järvenjäältä löytyneestä sormesta. Se auttoi parantumaan sokeudesta.⁸¹

Henrikin maalliset jäännökset olivat 1400-luvulla kirjoitetun *Legenda novan* mukaan ehtineet maata Nousiaisissa vain muutaman vuoden ennen translaatiotaan hiippakunnan nykyiseen keskukseen. Ajanjaksoa lyhentämällä jäänteille haalittiin legitimitettä, mikä on ymmärrettävää, olihan Henrik hiippakunnan tärkein pyhimys. *Legenda Nova* oli siinä mielessä kylläkin oikeilla jäljillä, että Henrikin reliikkejä on voitu siirtää Koroisiin piispanistuimen kohottajaksi jo vuosikymmeniä ennen virallista translaatiotaan 1200-luvun lopussa. Luiden kappaleita on jäänyt todennäköisesti Nousiaisiin, Henrikin hautapaikkaan, ja niitä on aikojen kuluessa siirretty eri puolille valtakuntaa: Turun lisäksi ainakin Pöytyälle, ja mahdollisesti Laukkoon ja Köyliöön – Ruotsissa taas Linköpingiin, Uplantiin, ja tietenkin Upsalaan. Muillekin paikkakunnille siirretyistä reliikeistä voi esittää valistuneita oletuksia.⁸²

⁸⁰ Tarkiainen 2010, 83; Lehtonen 2007, 19; Ks. esim. Heininen 2005

⁸¹ Lahti 2007, 70–71, 73

⁸² Heikkilä 2005, 103–106; Heikkilä 2007, 106; Henrikin reliikeistä Nousiaisten kirkossa ks. Lahti 2007, 77–78

Valtionarkeologi Juhani Rinne päätteli vuonna 1924 Turun tuomiokirkon sakaristosta löytyneiden reliikkien – alaleuattoman pääkallon ja kahden olkavarren luun – kuuluneen Henrikille⁸³, vaikkakin kirkon alttaripaljous erilaisine luineen olisi voinut antaa aiheita myös varovaisemmalle suhtautumiselle. Päätelmää vahvisti kuitenkin 1400-luvulta peräisin oleva tieto tämänkaltaisia Henrikin reliikkejä varten hankituista jalometallisista reliikvaarioista.⁸⁴ Viime vuosina sekä Henrikin että Erikin reliikkeinä pidettyihin luihin kohdistuneet radiohiiliajoitukset, isotooppimääritykset ja osteologiset tutkimukset ovat tuoneet varsin mielenkiintoisia tuloksia – ne eivät ole ainakaan poissulkeneet legendallisen informaation paikkaansa pitävyyttä. Sekä Henrikin että Erikin luut on ajoitettu oletetun ensimmäisen ristiretken tienoille. Samoin esimerkiksi Erikin luista löydettyt väkivallan merkit täsmäävät tarkasti pyhimyskertomuksen kanssa. Ruotsalaiset tutkijat ovatkin kallistuneet pitämään luita Erikille kuuluvina.⁸⁵

Reliikkiensä ohella pyhimys on esiintynyt kansalle kuvien muodossa, vaikkakaan Henrikin tunnistaminen anonyymeistä kohteista ei ole jälkikäteen katsoen helppoa. Erilaisista kuvallisista esityksistä, alttarikaapeista ja veistoksista muodostui joka tapauksessa keskiajan edetessä aina tärkeämpi media pyhimysten muistamiselle. Niin tärkeä, että kuvat kiilasivat hiljalleen pyhäinjäännösten vierelle.⁸⁶

Tunnetuin tällaisista keskiaikaisista kuvaesityksistä sijaitsee Nousiaisten kirkossa. Pohjoismaisittain ainutlaatuinen⁸⁷ Pyhän Henrikin sarkofagi (tai kenofagi) muistetaan Henrikin kultin voimakkaan edistäjän, piispa Magnus Olai eli Maunu II Tavastin (k.1452) lahjoittamista, taidokkaasti kaiverretuista messinkilevyistä⁸⁸, joissa kuvaillaan legenda ja pyhimyksen elämäntarina kuolemanjälkeisine ihmeineen. Tässä vaiheessa, 1400-luvun puolella, myös tunnettu kuva Henrikistä polkemassa murhaajaansa, pikkuruiseksi kutistettua Lallia, alkaa levitä, vaikka tämä kuvaustapa alkoi mahdollisesti jo 1300-luvun puolella. Maunu II Tavastin sinetti, jossa polkemisen lisäksi esiintyy kuuluisa

⁸³ Löydön tarkka kuvaus ajalle tyypillisine rotumäärityksineen ks. Rinne 1932, 273–300

⁸⁴ Ks. esim. Lahti 2007, 78–80

⁸⁵ Erikin luille tehdyt tutkimukset ks. Sten et al. 2016; Henrikin pääkallon ajoituksesta ks. esim. Juusela 2009 ja YLE 2009

⁸⁶ Ks. esim. Edgren 2007, 92; Lahti 2007, 71

⁸⁷ Hiekkänen 2014, 123

⁸⁸ Huomattava yksityiskohta on, että *Legenda nova* kirjoitettiin vuosikymmeniä messinkilaattojen lahjoituksen (n.1429) jälkeen oletettavasti lahjoittajansa Maunu II Tavastin perustamassa birgittalaisluostarissa tai siihen kytköksissä olevan henkilön toimesta.

lakki-ihme vaikutti sekin tuleviin mielikuviiin. Piispan seuraajat jatkoivat sinettiperinnettä. Lalliin laakarin eli (*schlager*)miekan sijasta yhdistetty kirves löytyy yhtenä varhaisimmista kohteista sekin Nousiaisten sarkofagin kuvituksesta. Varhaisemmasta kansanrunoudesta tuttu miekka olisi tehnyt Lallista sosiaalisesti lähestulkoon tasaveroisen Henrikin kanssa, joten miekkaa vähäisemmän statuksen omannut kirves sopi paremmin aikaansaamaan haluttua mielikuvaa.⁸⁹

Akaan kirkossa sijaitsee kenties mahtavin eksemplaari keskiaikaisesta Henrik ja Lalli kuvastosta: hyvin säilynyt puinen veistos, joka konkretisoi hyvän Henrikin voiton pahasta murhaajastaan. Sormi-ihmekin on ollut kuvattuna Suomen iäkkäimmän viraston, Turun tuomiokapitulin, sinettiin jo satoja vuosia.⁹⁰

Kirkollista Lalli ja Henrik -kuvastoa löytyy arvatenkin eniten reformaatiota edeltäneeltä ajalta. Vaikka luterilainen kirkko keskittyi tarpeettomiksi välikäsiksi miellettyjen pyhimysten sijaan itse Jumalan Sanaan, ja harjoitti sen vuoksi ikonoklasmia, se ei kuitenkaan katsonut tarpeelliseksi poistaa kaikkea pyhimyssymboliikkaa, varsinkin silloin, kun se liittyi niinkin tärkeään asiaan, kuin maan kääntymykseen pakanuudesta. Henrik pysyi arvostettuna hahmona etenkin siksi, että hänen nähtiin toimineen kansallisesti merkittävässä asemassa Turun ja samalla tietysti koko Suomen ensimmäisenä piispana.⁹¹

Säilyneet alttarikaapit, veistokset, kalkkimaalaukset, mystiset reliikit ja kansallisromantiikan ajan kuva-aiheet – konkreettinen ja kuvallinen aineisto on suoraan ja sittemmin enemmän välillisesti vaikuttanut uusien sukupolvien, ja arvatenkin kyseessä olevien sanataiteilijoiden ja kriitikkojen käsityksiin ensimmäisen ristiretken keskeisistä hahmoista.

3.2 Käwi tästä ruoka Ruohtin – Piispa Henrikin surmavirsi

Ristiretken tapahtumista kertovat vanhat *Kalevala* -tyyppiset runoelmat eroavat legendaan nähden eniten niin kutsutun Lalloilan ryöstövierailun ja sen jälkeisten tapahtumien osalta. Henrik piispa saapuu isännän poissa ollessa Lalloilan tilalle, sekä ottaa kohtuulliseksi kuvattua kestitystä itselleen, palvelijalleen ja hevoselleen emännän (tai Lallin äidin, ”vanhan naaran”) vastahakoisuudesta huolimatta.

Kotiin saapunut Lalli tulee naisen huijaamaksi, ja kuvittelemastaan

⁸⁹ Edgren 2007, 92–95; Heikkilä 2007, 113; Kuuluisa näky Lallista Henrikin jalkojen juuressa ei ole ollut ainoa tapa kuvata pyhimystä, vaan katolisen ajan lopullakin Henrik esiintyi paljon myös yksinään. Ks. Heikkilä 2007, 115–116

⁹⁰ ks. esim. Heinonen 2005, 44

⁹¹ Ks. esim. Lahti 2007, 83; Säilyneitä puuveistoksia ks. Heikkilä 2007, 107 & Heikkilä 2005, 87–89

vastikkeettomasta kestistä hurjistuneena hiihtää ”ruokaruotsin” eli Henrikin reen kiinni, tappaen piispan jäisellä Köyliön järvellä.⁹²

Piispa Henrikin surmavirttä tutkinut Martti Haavio kertoo klassiseksi muodostuneessa tutkimuksessaan vuodelta 1948, ettei säilyneen aineiston perusteella kyetä rakentamaan tekstin alkuperäistä muotoa, vaan sen sijaan meidän on tyydyttävä johonkin, minkä tutkija nimeää ”normaaliasuksi”, ja jonka hän myöntää olevan ”keinotekoinen”.⁹³ Normaaliasusta paljastuu, että molemmat ristiretkeläiset olivat ”pyhiä miehiä”, herra Heinärikki eli Henrik oli kotoisin ”Kaalimaasta” (mahdollisesti sanoista ’Gael’, ’Gaule’, ’Anglia’ tai ’Kalanti’)⁹⁴, ja että heidän matkansa päämäärä oli Häme. Erik varoitti Henrikiä kuolemanvaarasta, mutta tämä pysyi päättäväisenä. Lalloilassa pysähtynyt Henrik maksoi ottamansa kestityksen kolikoilla, ”penningeillä”⁹⁵. Taivainen ääni lausui Lallin korviin varoituksen olla uskomasta valehdellutta Kerttua, ”vanhaa naaraa”, mutta niinpä vaan hiihtivät sekä isäntä laakareineen, Pentti keihäineen ja Uoleva otansa (keihäs) kanssa pyhän miehen perään. Henrik aavisti kurjan kohtalonsa, neuvoi ottamaan luunsa talteen, ja asettelemaan ne silkkikääröihin. Samoin hän kehotti rakentamaan nimeään kantavan kirkon sinne, minne härkien vetämä reki lopulta pysähtyisi.⁹⁶

Osassa myöhempiä traditioita tarinaa jatkettiin sormi- ja lakki-ihmeillä. Mainitut kaksi ihmettä loistavat kuitenkin poissaolollaan vanhimmissa versioissa. Tämä on mielenkiintoista, kun muistetaan kuinka tärkeä sija dramaattisella kuontalon irtoamisella on ollut. Yleinen selityshän tälle on, kuten Haavio kertoo, että legendan kirjoittajat tarvitsivat sopivat taustatarinat tietyille siirretyille reliikeille. Nousiaisten-Köyliön kulttipiiriä lähellä olleiden kansanrunoilijoiden fokus olisi taas ollut toisaalla. Legendaihmeille he eivät tosiaan näyttäneet laittaneen suurta arvoa, sillä mitä yhdeksään muuhunkin ihmeeseen tulee, on niitä runon versioista täysin turha etsiä.⁹⁷

Tuomas M.S. Lehtonen on nostanut esiin tarinan draamallisuutta ja nähnyt siinä selviä yhtäläisyyksiä katolisella keskiajalla yleisiin mysteerinäytelmin. Hän

⁹² Haavio 1948, 12–13; Otsikko versiosta Ganander-Törnudd, ks. Haavio 1948, 85

⁹³ Haavio 1948, 195

⁹⁴ Haavio 1948, 46, 49; Heikkilä 2017, 90–94

⁹⁵ Ravattulan Ristimäen n.1100-luvun lopulta 1200-luvun alkuun toimineen kirkon kaivauksissa löydettiin kolikoita. Kirkollisissa yhteyksissä rahaa käytettiin todella varhain, mutta löydetty rahat eivät olleet vaihdon väline alueen ulkopuolella, vaan omasivat arvoa lähinnä uhrin symboleina. ks. Ehrsten 2019, 37

⁹⁶ Haavio 1948, 195–197

⁹⁷ Ks. Heikkilä 2005, 151; Haavio 1948, 169, 207–208

on pitänyt mahdollisena, että *Surmavirsi* olisi peruja tavallisen kansan keskuudessa varsinkin Pyhän Henrikin juhlapäivien yhteydessä esitetyistä näytelmistä. Tärkeimpänä todisteena tästä on runon dialogisuus eli vuoropuhelun varaan rakennettu juonenkulku. Kertomusta oli toisin sanoen helppo näytellä.⁹⁸ Mitä legendassa esiintyneeseen murhamiehen päänahan irtomiseen tulee, loi se draamalle takuulla yhden kaikkein voimakkaimmista efekteistä. Vaikka mysteerinäytelmät sivuutettaisiinkin Nousiaisten-Köyliön piirin runouden synnyttäjänä, ei olisi ollut kummallista, että eritoten tarina Lallin lakista olisi hypännyt virsirunouteen juuri näiden elämyksellisten mysteerinäytelmien kautta.

Useat Haavion muotoileman ”normaaliasun” ulkopuolelle rajatut runot mainitsevat vielä Lallin koruttoman kohtalon hiirien kiusaamana. Hiiritarinoissa on paljon variaatiota, mutta niiden eri muodot voidaan laskea alun perin 1000- ja 1100-luvuilla esiintyneen, ja etenkin 1300-luvulla suosiota saaneen, niin kutsutun *mäuseturm* -perinteen, mukaisiksi. Haavio spekuloi tässä yhteydessä, että Lalli olisi voinut harhailla viimeiset aikansa henkipattonakin.⁹⁹ Näin esimerkiksi Huntuvuori oli valinnut tehdä *Lallin pojat* romaanissaan, ja perusteli sitä juuri tällaisella traditioversiolla – toki puhtaalla arkilogiikallakin.¹⁰⁰

Mitä tulee ajoitukseen, runon suhteeseen kirkollisen legendan kanssa, tai Lallin omalaatuisen nimeen, mielipiteet ovat vaihdelleet puoleen ja toiseen. Kari Tarkiainen toteaa teoksessa *Ruotsin Itämaa esihistoriasta Kustaa Vaasaan* (2010), että ”on oleellista, että tämä runotuote on täysin riippumaton kirkollisesta legendanmuodostuksesta”.¹⁰¹ Hän suostuu myös, kuten moni muukin häntä ennen, ajoittamaan kansanrunon kirkollista legendaa varhaisemmalle ajalle. Lallin nimeäkin hän väläytteli teoksessaan mahdollisesti muinaisruotsalaiseksi.¹⁰² 1900-luvun alkupuolen tutkija Heikki Ojansuu edusti hänkin nimen ei-kristillisen alkuperän traditiota. Hän piti Lallia, ei suinkaan ruotsalaisena, vaan suomalaisvirolaisena nimenä. Martti Haavio ei sanonut varmaa kantaa, mutta taipui pitämään sitä kantasuomalaisena. Kirkkohistorioitsija Simo Heininen vaikutti olleen hänkin positiivisen kiinnostunut 2000-luvun puolivälin tienoilla

⁹⁸ Lehtonen 2002, 91; Mysteerinäytelmistä on *Surmavirren* alkuperää selvitettyä puhunut jo Matti Kuusi. ks. Kuusi 1963, 306–307

⁹⁹ Haavio 1948, 190–192, 194; Haavio 1952, 10; Haavio viittasi hiiritarinan lisäksi muihinkin *Surmavirren* yleiskatolisiin ja kansainvälisiin piirteisiin, mutta piti sen keskeistä sisältöä todellisuuteen pohjautuvana. ks. Haavio 1952, 10–11

¹⁰⁰ Hilda Huntuvuoren vastine Einar Juveliukselle *Valvoja-ajassa* 1.1.1927

¹⁰¹ Tarkiainen 2010, 80; Huomaa varsin ehdoton sanamuoto. Asiasta on ollut vaihtelevia kantoja, mutta esimerkiksi Martti Haavio piti näitä erillisinä ks. Haavio 1948, 207

¹⁰² Tarkiainen 2010, 80–81; Mainitsi myös Laurentiuksen; Ajoituksesta ks. esim. Haavio 1948, 219, 222

ilmestyneistä, ei-kristilliseen alkuperään viitanneista, tutkimustuloksia. Näissä uudemmissa tutkimuksissa Lallin ja Kertun nimiä oltiin vertailtu muinaiseen skandinaavis-germaaniseen nimistöön, ja niille olikin löydetty täsmävinä pidettyjä vastineita. Kaikkein viimeisin Lalli nimen kristillistä alkuperää epäillyt, tai suorastaan vastustanut, tutkija on Mikko Heikkilä.¹⁰³ Lallin ja Kertun nimien on usein kerrottu olevan kristillisiä ja periytyvän pyhimyksiltä Laurentius ja Gertrudis.¹⁰⁴

Surmavirren maltillisempia ajoittajia edusti 1990-luvulla Kauko Pirinen ja nykyään esimerkiksi Tuomas Heikkilä, joka kiinnittää huomiota legendasta puuttuviin yksityiskohtiin. Tarkat tiedot paikkakunnista ja Lallin ja Kertun hahmoista olisivat tarjonneet pyhimystarinan kirjoittajalle autenttisuutta lisäävää materiaalia, mutta näitä hän ei kuitenkaan ollut käyttänyt. Miksi? Koska näistä kertovaa runomuotoa ei kenties ollut vielä olemassa. Tilanteiden vertailu Pohjanlahden molemmiin puolin tuo sekin lisää pohdittavaa. Ruotsissa kristillinen kansanperinne tapasi seurata kirkollista, eikä toisinpäin. Olisiko Suomen maaperällä syytä olettaa aivan toista käytäntöä? Muun muassa näiden syiden vuoksi legenda ja kansantraditio voisivat olla korkeintaan samanaikaisia, tai todennäköisimmin legenda olisi kirjoitettu hieman aiemmin kuin *Surmavirsi*, hän on arvioinut.¹⁰⁵

Piispa Henrikin surmavirteen (tai oikeammin sen paikallisesti ja ajallisesti vaihtelevaan runostoon), on kaiken kaikkiaan kohdistunut enemmän niin taiteellisia, poliittisia kuin tutkimuksellisiakin intohimoja kuin kirkolliseen legendaan. Fennomaanit alkoivat kiinnostua *Surmavirrestä* käsikädessä muun kalevalaisen kansanrunouden kanssa 1800-luvulta alkaen. Kansan syvistä riveistä lähteneeksi tulkittu runoelma koettiin kansallishenkisessä nosteessa itsestään selvästi aidommaksi ja todemmaksi kuin legenda. Tällöin sillä oli oltava varhaisempi alkuperäkin kuin kirkollisella, mahdollisesti kansan rehellisiä käsityksiä korjaavalla, propagandalla.¹⁰⁶ Sitä paitsi *Surmavirressä* suomalaiset esiintyivät voimakkaina ja elävinä toimijoina, toisin kuin legendassa, jossa he ovat enemmän käännytystoiminnan kohteita. Katolisessa legendassa esiintynyttä yksittäistä suomalaista ei haluttu edes mainita nimeltä, vaan hänestä puhuttiin

¹⁰³Viittaus Ojansuuhun Haavion, Haavio 1948, 154–155; Haavio 1948, 167; Heininen 2005, 47, jossa viittaus *Tiede* lehden artikkeliin 2004:8, 28–31; Heikkilä 2017, 151–163

¹⁰⁴ Ks. esim. Heikkilä 2017, 151 ja Lehtonen 2007, 17

¹⁰⁵ Heikkilä 2005, 255–256; Pirinen 1991, 43, 45;

¹⁰⁶ Ks. esim. Lehtonen 1999, 24; Haavio 1948, 208; Varpio 2002, 407

pelkkänä ”murhamiehenä”. Kansantradition Lalli sen sijaan ei omannut rikollista menneisyyttä, vaan ideaalin talonpoikaisen taustan. Ei ole ollenkaan vaikea ymmärtää, miksi kaunokirjallisuus on ammentanut paljolti juuri tästä ”kansanlegendasta”.

3.3. Jalmari Jaakkolan (1910) ja Arvi Korhosen (1926) käsityksiä

Viime vuosisadan alkupuolen ristiretkitutkimuksessa vallinneista linjoista voi saada selkoa tarkastelemalla kahden asiaan perehtyneen historioitsijan, Jalmari Jaakkolan (1885–1964) ja Arvi Korhosen (1890–1967), toisistaan eriäviä näkemyksiä *Historiallisen aikakauskirjan* sivuilla.

Kristinusko vei ”valtiollisen riippumattomuutemme”

Isänmaanrakkaudesta tunnettu tutkija Jalmari Jaakkola¹⁰⁷ näki Suomen kristillistymisen ympärillä tuolloin vallinneeseen kiinnostukseen paljon puhuvan syyn: se merkitsi ”valtiollisen riippumattomuutemme lopullista häviötä”. Samaan sävyyn hän näki myös Pyhän Henrikin kultin vakiintumisprosessin. Sen hitaus Erikin kulttiin verrattuna johtui paitsi Ruotsin kirkon vakaammasta asemasta, myös ”ynseydestä, jota meillä luotettavien historiallisten todistusten mukaan kauan nuorelle kirkollemme osoitettiin”.¹⁰⁸

Surmavirren ajoittamisessa Jaakkola oli maltillinen. Vaikka kansanruno kenties olikin syntynyt hieman legendan jälkeen, hän ei kuitenkaan suostunut näkemään sitä suoraan legendasta johdetuksi. Eroja oli liian monta. Jaakkolasta runon aidoin ja todennäköisimmin kansan muistitietoon perustuva osa oli vierailu Lalloilassa; se osoitti selkeällä tavalla Henrikin väkivaltaisuuden ja ”ryöstön perinpohjaisuuden”.¹⁰⁹ Ristiretken ajoituksessa hän luotti Kustavi Grotenfeltin (1861–1928) arvioon vuodesta 1154 totutun vuoden 1157 sijaan.¹¹⁰

Ristiretkikertomuksissa sitkeästi vallinneen, niin kutsutun Kupittaaan kastekertomuksen, hän liitti akateemisen väen keskuudessa etenkin 1700-luvulla vallinneeseen avoimeen Turku-ihailuun, jonka mainingeissa syntyi juuri tälle seudulle tehtyä ristiretkeä voimakkaasti tukevia väitöskirjoja. Varhaisten historioitsijoiden, Mikael Agricolan, Paulus Juustenin tai Johannes Messeniuksen

¹⁰⁷ Ks. esim. Fewster 2006, 47, 365–366

¹⁰⁸ Jaakkola 1910a, 88–89, 91; Yrjö Koskisella oli 1800-luvun loppupuolella tämä sama käsitys Suomen heimoista: Ruotsin tekemä valloitus ja kristinusko oli koitunut ”kansallisesti itsenäisten” heimojemme turmioksi, ja saattanut ne erilleen toisistaan. ks. Jussila 2007, 27

¹⁰⁹ Jaakkola 1910a, 91–94

¹¹⁰ Jaakkola 1910a, 98

antia aiheeseen ei Jaakkolasta voinut sivuuttaa, mutta vasta Henrik Gabriel Porthan oli se henkilö, joka tarkasteli aihepiiriä kriittisen historian tutkimuksen metodein. Hän oli tehnytkin niin kestävä työtä, että useat sen hedelmät vallitsivat vielä Jaakkolankin ajan ristiretkitutkimuksen kulmakivinä. Käsityksiä oli korkeintaan varovaisessa määrin ravistellut reilu vuosikymmen aiemmin Ruotsissa kirjoitettu Pyhää Erikiä koskenut teos, jossa pidettiin mahdollisena, että koko ristiretki olisi pelkkää seipitettä.¹¹¹ Jaakkola myönsi, että paavillisten kirjeiden vähäisyyden vuoksi, Suomen kristillistymisen tutkijat riippuivat paljolti jo ajoista sitten tehdyn – ja siten kovin alkeellisen historian kirjoituksen, fragmentaaristen kulttuurituotteiden, Gabriel Porthanin aikaansaannosten sekä lopulta, valistuneiden oletusten varassa.¹¹²

Artikkelin jatko-osassa Jaakkola puolusti jo voimakkaasti ristiretken historiallisuutta, ja hyökkäsi sen kieltäneen, Knut Stjernan, mielestään hataralta pohjalta luotuja ja suorastaan taantumuksellisia, käsityksiä vastaan. Tässä hän vetosi esimerkiksi paavillisiin kirjeisiin, joiden vähäisyyttä hän artikkelin edellisessä osassa toisaalta harmitteli. Tärkeimmät kirjeet olivat siis Aleksanteri III:n kuuluisa, samalla vanhin Suomea koskeva, *Gravis admodum* ja toinen myöskin saman paavin Tusculumissa kirjoittama kirje vuodelta 1171 (tai 1172). Lisäksi Jaakkola mainitsi kirjeen vuodelta 1216, jossa ilmeni mielestään merkitsevä sana *extorserunt*, sotaretki. Näistä Jaakkolan mielissä nousi ristiretken puolustus, jolla oli looginen yhteys myös Ruotsin silloiseen poliittiseen ja historialliseen tilanteeseen. Eikä Erikin asemaa pyhimyksenä, saati hänen sukunsakaan vahvaa asemaa, voinut Jaakkolasta selittää millään muulla kuin todellisuudessa tapahtuneella Suomen ristiretkellä.¹¹³

Turun akatemian professorien Algot Scarin (1684–1771) ja Gabriel Porthanin, sekä vielä Topeliuksenkin *Maamme kirjassa* viljelemän, yhden ratkaisevan taistelun teorian, Jaakkola kuitenkin hylkäsi. Aiheen ympärillä vallinnut hengellinen hartaus oli hänen mukaansa vahvistanut käsitystä yhdestä Turun seudulla käydystä taistelusta, jonka seurausta olisi ollut taiteessakin juhlallisesti kuvattu joukkokaste Kupittaaan lähteellä. Tälle ajatukselle Jaakkola ei

¹¹¹ Jaakkola 1910a, 94–98; Viittaa Knut Stjernan teokseen *Erik den helige. En sagohistorisk studie*. 1898 Lund

¹¹² Jaakkola 1910a yleisesti ja 98

¹¹³ Jaakkola 1910b, 164–171; Yhden varovaisen myönnytyksen Jaakkola antoi Stjernalle. Jaakkolastakin kuningas Erik oli kuvattu liioitellun hurskaaksi mieheksi. Hänestä oli mahdollista, että kuten Stjerna kirjoitti, Ericus Monachus -nimisen munkin kultista olisi siirtynyt aineksia Erikin kirkolliseen legendaan. ks. Jaakkola 1910b, 164

löytänyt tukea edes *Pyhän Henrikin legendasta*. Ja miksipä jo melko kristitylle lounaiselle rannikkoseudulle olisikaan tehty käännytysretkeä? Mannersuomi olisi ollut sellaiseen sopivampi. Tutkija pohjusti asiaa Agricolan Uuden testamentin esipuheella ja Juustenin historiakronikalla, joissa Turun seudun taistelu olisi varmasti kerrottu – jos sellainen vain olisi tapahtunut.¹¹⁴

Retkeä ”Hämeeseen” puolustivat Jaakkola mukaan ensinnäkin laaja, ala-Satakuntaan eli Köyliön, Euran ja Kokemäen alueelle keskittynyt, kansantarusto, toisekseen puhe Henrikistä juuri ”Hämeen Henrikinä”, ja kolmanneksi 1900-luvun alun arkeologiset löydökset, jotka olisivat todistaneet historioitsija Johannes Messeniuksen (1579–1636) olleen oikeassa kirjoittaessaan Henrikin kuolinpaikalle rakennetusta Herranhuoneesta. Satakunnan seudun traditioita hän piti ylipäättäänkin paljon varmempana lähdeaineistona kuin eteläisempiä, joita Henrikin kultti olisi päässyt kontaminoimaan.¹¹⁵

Itse pyhän Henrikin Jaakkola arveli olleen voimakastahtoinen ristiretkeläinen eikä ollenkaan sellainen harras uskonmies, josta legenda kertoo. Tämän hän päätteli yhteen Lalloilan ryöstöstä, hänen ristiretki-innostuksestaan, sekä häneen liitetystä kovasta kirkkokurista.¹¹⁶ Ensimmäinen ristiretki oli siis Jaakkolan mukaan pikemminkin väkivaltainen ryöstöretki, jolla pyrittiin saamaan ote Hämeestä, ja josta traditiotieto Lallin kotipaikan ryöstöstä todisti.

Liittolaisilta pyydetty ledung

Arvi Korhonen puolestaan keskittyi samaisen *Historiallisen aikauskirjan* varsin perusteellisessa artikkelissa selvittämään, millaisia lähteitä ylipäättään ensimmäisen ristiretken arvioimisessa pystyttiin käyttämään. Artikkelin tunteminen voi auttaa etenkin Hilda Huntuvuoren teosten (1923 ja 1926) tulkinnassa.¹¹⁷ Korhonen otti kiinni etenkin paavin *Gravis admodum* (1171/72) kirjeeseen (nimitti bullaksi), liittyneistä tieteellisistä pohdinnoista, ja päätti esitellä niistä oman perustellun näkemyksensä. Tutkijan mukaan historiallinen todellisuus oli selkeässä ristiriidassa tuolloin vallinneen ns. perinteisen käsityksen kanssa.

Korhonen lähti silti Jaakkolan tavoin siitä, että retki, Knut Stjernan esittämistä epäilyksistä huolimatta, oli tosiasia. Se, että siitä puhuvat suorasanaiset

¹¹⁴ Jaakkola 1910b, 172–174

¹¹⁵ Jaakkola 1910b, 178–180

¹¹⁶ Jaakkola 1910b, 180–181

¹¹⁷ Artikkelin ilmestyi hieman sen jälkeen, kun Hilda Huntuvuoren *Lallin pojat* (1926) oli matkannut kustantajan pöydälle, joten artikkelin sisältö ei ollut ehtinyt vaikuttaa teokseen. Kirjailija selosti asiaa itse *Valvoja-Ajalle* 9.1.1927 päivätyssä vastineessa.

aikalaislähteet puuttuivat, ei vielä hänestä riittänyt todistamaan mitään, sillä tuon ajan ruotsalaiset lähteet olivat vaiti monista muistakin valtakunnan tapahtumista. Korhonen piti siis totena, että englantilainen Upsalan piispa oli lähtenyt Ruotsin kuningas Erikin kanssa Suomeen. Hän oli jäänyt maahan ja tullut murhatuksi. Legendojen ydinaines oli oikein muotoiltu. Korhonen perusteli asiaa yksinkertaisella arkilogiikalla; olisivatko pyhimyshistoriaa kirjoittaneet hengenmiehet keksineet päästään kokonaisen tarinan alusta loppuun saakka, tai olisivat he uskaltaneet esittää tunnettuja tosiasioita aivan joksikin muuksi kuin mitä ne olivat? Eivätkö he itse – ja eritoten heidän välittämänsä sanoma – olisi tällä tavoin joutunut erikoiseen valoon? Täydellinen satuilu ei ollut yleistä hagiografioiden kirjoittajien piirissä, Korhonen vakuutteli. Mutta vaikka tarinan pääpiirteet menivätkin oikein, siitä, *miksi* parivaljakko Suomeen saapui, ja kuinka käänteentekevä matkasta muodostui, Korhonen olikin tradition kanssa jo täysin vastakkaista mieltä. Jopa niin, että loppukaneetissaan hän tuli suorasanaisesti hylänneeksi nämä katoliset legendat ja mielestään spekulatiiviset *Surmavirren* toisinnot – Topeliuksen ihanteellisten kertomusten ohella – varteenotettavina ristiretkestä kertovina lähteinä.¹¹⁸

Kaikkein oleellisimpana lähtökohtana hän piti Ruotsin kristillistymisen tilaa. Korhonen arvioi maan pääosin pakanalliseksi lähetyskirkkoalueeksi vielä 1100-luvun alkupuolella – siitäkin huolimatta, että eteläisissä osista löytyi kristillistä tunnusmerkistöä, ja että maahan oli tehty saksalaista lähetystyötä. Lähetystyön siemenet vain itivät maassa heikosti, ja tarkastelussa oleellista Sveanmaata ja Upsalaa hallitsivat pikemmin vanhat ei-kristilliset menot kuin katoliset. Parhaimmillaankin uuden uskon harjoittaminen oli Korhosen arvioissa hataraa ja muotopuolista. Ensimmäisen piispankin tiedettiin astuneen virkaansa Upsalassa vasta oletettua ristiretkeä edeltävänä vuosikymmenenä. Ja vaikkapa vain parin sadan kilometrin päässä sijaitsevasta Hälsinglandista löytyi hänen mukaansa merkintöjä uusista käännynnäisistä vielä jopa vuosisadan lopulta¹¹⁹

Paavi Anastasius IV:n kirje Ruotsiin vuodelta 1154 paljasti sekin Korhosen mukaan kaksi ristiretkeä vastaan puhuvaa asiaa. Ensinnäkin maan kuninkaana pidettiin Sverkeriä, eikä Erikiä edes tunnettu. Siinä myös toivotettiin onnea maan kirkolle, joka, mikä huomioitavaa, oli paavin silmissä vasta noussut hennolle alulle. Ruotsi olikin ollut ristiretkien kohteena vielä vuonna 1123, jolloin Tanskan

¹¹⁸ Korhonen 1926, 85–88, 124–125; artikkeli yleisesti

¹¹⁹ Korhonen 1926, 91–97

ja Norjan kuninkaat masinoivat tälle pakanamaana pidetylle alueelle Kalmarinretken. Myös Henrikiin yhdistetty tarina maanmiehensä kardinaalilegaatti Nikolaus Albanolaisen vierailusta Ruotsissa, hänen suorittamasta piispanvihkimyksestä, ristiretkisuunnitelmista ja lopulta matkaamisesta Henrikin kanssa tänne, oli Korhosen arviossa pelkkää myöhäiskeskiaikaista mielikuvitusta; se, että asiat sopivat yhteen ajallisesti, ei vielä liittänyt niitä toisiinsa. Kun kerran edes suunniteltua arkkhiippakuntaa ei matkan tuloksena saatu aikaan, miksi olisi tähyilty edemmäs? Tällaiselta, roomalaiskatolisen kirkon kannalta epämääräiseltä alueelta ei voitu vielä 1100-luvun puolivälissä koota ristiretkiarmeijaa, tutkija kirjoitti. Eikä löytynyt todisteita sillekkään, että sieltä olisi lähdetty naapurimaiden tavoin muillekaan ristiretkille. Todennäköisin muoto matkalle oli *ledung*, ja näin meidän pitäisikin Korhosen mukaan tästä ”ristiretkestä” ajatella. Retki oli lähinnä ryöstelyyn ja verotukseen eikä pakanoiden käännättämiseen tähtäävä, eikä liioin vapaaehtoisille sotilaille taivaspaikkoja jaellut operaatio. Vielä vähemmän, että sillä olisi suunniteltu Suomen maa-alueiden pysyvää haltuun ottamista.¹²⁰ Tällä tavoin Korhosta vasten tarkasteltuna Jaakkolan lause ristiretkestä ”valtiollisen riippumattomuutemme lopullisena häviönä” on jokseenkin pohdintoja herättävä.

Asiaa vahvistivat edelleen Korhosen *Gravis admodum* bullasta (1171/72) nostamat havainnot. Väki, josta kirjeessä puhuttiin, oli varsinaissuomalaista, siis saaristo- ja rannikkoseutujen heikosti kristittyä ruotsinkielistä väestöä, joka oli lähettänyt avunpyyntöjä lahden taa lähestyvän, oletetusti novgorodilaisen¹²¹, uhan edessä. Korhonen muistutti tässä yhteydessä Agricolan Uuden testamentin esipuheen kristityistä ’luotolaisista’, vaikkakin hän oli tietämätön siitä, millaisia lähteitä piispalla oli ollut käytössään. Paavin bullaa hän tuskin tunsi, Korhonen pohti. Nämä luotolaiset olivat myötemielisiä liittolaisia lahden takaiselle hallinnolle, maksoivat auttajille ilmeisesti jonkinlaista veroa tai maksua – ja hädissään lupautuivat jopa alistumaan katolisen kirkon tahtoon. Tosin jälkimmäisen moninaisten vaatimusten toteuttaminen kävi pakanuuden ja kristinuskon rajamailla hoippuville rannikkoseutulaisille hankalaksi. Paavi ohjeistikin Upsalan arkkhiippakunnan edustajia; asettakaa rautainen komento

¹²⁰ Korhonen 1926, 98–100, 107–108; *Ledung* sopi paremmin kuvaan myös suhteessa Ruotsin valtiolliseen kehittymättömyyteen. *Ledungeja* tehtiin pienemmistä maayksiköistä käsin.

¹²¹ Kirjeessä/bullassa ei mainita, että uhkaava sotajoukko koostuisi pakanoista, tai edes muista nykyisen Suomen asukkaista. Korhosen muk. venäläisistä oli, hämäläisten tai vaikkapa pohjoisen Baltian alueen sijaan, runsaasti tähän viittaavia lähdetietoja. Tutkija kävi läpi mm. *Novgorodin kronikkaa*. Ks. Korhonen 1926, 115–117

seuraavan avunannon ehdoksi, jotta pakanallinen toiminta saataisiin loppumaan.¹²²

Korhosen mukaan siis, läntinen Suomi oli kirjeen kirjoittamisen hetkellä vielä täysin vapaa Ruotsin hallinnosta. Se oli jo jossain määrin kristillistynyt, ja se kärsi toistuvista, idästä käsin tehdyistä, ryöstöretkistä. Ja toisin, kuin oltiin perinteisesti kuviteltu, Erik oli tullut tänne suomalaisten itsensä pyytämänä. Hänellä ei tutkijasta ollut minkäänlaisia valloitusaikeita, eikä hän olisi vielä tuolloin edes kyennyt moiseen. Matkasta olisi koitunut siis pääasiassa vain sisäpoliittista hyötyä.¹²³

Matka jäi tutkijan mietteissä muista *ledung* retkistä poiketen sekä traditioon että historianlehdille juuri Henrikin marttyyrikuoleman vuoksi. Piispan maassa oleskelun ja liikkumisen ensiehtona Korhonen piti juuri liittolaisuutta, ja kansan, edes alkeellistakin, kristillisyyttä. Hänen tarkoituksensa ei ollut enää käännyttää, vaan vakiinnuttaa kirkon järjestystä. Tutkija ei nähnyt mitään ihmeellistä siinäkään, että piispa oli jättänyt hiippakuntansa ja siirtynyt toimimaan täällä tarpeelliseksi katsomansa ajan – Upsalan hiippakunnan itsensäkin ääriverot olivat epämääräisiä. Ja mitä sitten vuoden 1164 arkkhiippakunnan viralliseen muodostamiseen tulee – ja mikä jälleen todisti Suomen itsenäisestä asemasta – Roomassa tätä 'phinnien' maata ei laskettu osaksi Upsalan piispan alueita.¹²⁴

Miksi tästä Erikin ja Henrikin retkestä haluttiin silti tehdä jotain muuta, kuin se oli? Erikin saavutusten korostamisen vuoksi, siksi että legendan kirjoittajalla ei ollut tarpeellista tietoa yleisvaltakunnallisesta sotalaitoksesta eroavasta, paikallisemmasta, *ledung* -järjestelmästä, ja siksi että 1200-luvulla kristikansa oli yksinkertaisesti ristiretkiaatteen huumannuttama, vastasi Korhonen. Tutkija näki tässä *ledung* -retkien sarjassa kauaskantoisemmankin selityksen maan tulevalle kehitykselle. Koska ruotsalaisilla oli alun pitäenkin ollut varsinaissuomalaisiin enemmän liittolais- kuin valloitusuhde, myöhemmin aikoina he sitten toistivat tätä maltillista hallintomalliaan kuin samalla sabluunalla. Ei siis ylhäältä käsin johdetulla kovalla komennolla, kuten tuolloin muualla Euroopassa.¹²⁵

Historioitsijoiden Jalmari Jaakkolan vuonna 1910 ja Arvi Korhosen vuonna 1926 julkaistuista ristiretkikäsityksistä löytyi siis selkeitä eroja. Silti molemmat uskoivat legendojen ydinaineuksen olevan totta: Erik ja Henrik todella tekivät

¹²² Korhonen 1926, 112–114

¹²³ Korhonen 1926, 107, 111–117

¹²⁴ Korhonen 1926, 119–122

¹²⁵ Korhonen 1926, 122–123

retken Suomeen. Sen kuuluisimpana seurauksena kirkonmies Henrik menehtyi. Toisin, kuin Korhonen, Jaakkola piti retkeä todella ristiretkenä. Silla ei ollut jaloja, vaan raadollisia motiiveja. Hän uskoi *Surmavirren* Lalloilan ryöstökohtauksen olevan pääosin totta, ja olevan siis itsessään todiste tästä raadollisuudesta. Hämeen Henrikki ei Jaakkolan silmissä ollut jalo hengenmies, vaan voimakastahtoinen ristiritari. Hän ei kastanut ihmisiä Kupittaalla, eikä Jaakkola uskonut liioin yhteen ratkaisevaan taisteluun. Paitsi säilyneet paavilliset kirjeet, myös Satakunnasta kerätty laaja ja Henrikin kultista kontaminoimaton kansantraditio antoi Jaakkolasta pääosin luotettavaa ainesta tapahtumien rekonstruktioimiseksi.

Tutkija Arvi Korhonen puolestaan päätyi, Ruotsin valtiolliseen ja kristilliseen kehittymättömyyteen vedoten, pitämään retkeä pienestä maakuntavaltioista käsin tehdyksi *ledungiksi*, joka hyödytti Erikiä ainoastaan sisäpoliittisesti. Varsinaissuomalaiset olivat siis peräti kutsuneet Erikin joukot avukseen torjumaan novgorodilaisten ryöstö- ja hävitysretkiä. *Surmavirren* ja legendojen antamiin kuviin niiden päähenkilöistä, retken ja Henrikin murhan motiiveista, ei Korhosen mukaan voinut luottaa yhtäältä niiden sisältämien subjektiivisten pohdintojen, toisaalta vahvan yleiskatolisten piirteiden vuoksi.

Vuosina 1935–1956 ilmestyneessä Suomen varhais- ja keskiajan historiassaan Jalmari Jaakkola oli jo selvin piirtein omaksunut käsityksen liittolaisuussuhteesta, mutta jalosti sitä eteenpäin melko mielikuvitukseksessa suursuomalaisessa hengessä. Jaakkolan silmissä ensinnäkin *Kalevala* kertoi aivan tosiasiallisesti maamme mahtavasta menneisyydestä, eikä Ruotsi vallannut Suomea keskiajan alkaessa, tai sen jälkeenkään, vaan maan oli liittänyt yhteyteensä länsinaapurista kokonaan erillinen taho: paavin legaatti. Täten siis paitsi kirkkoa, myös koko maata, hallitsivat Jaakkolan keskiajanhistorian käsityksessä kotoiset ja voimakastahtoiset kirkonmiehet, jotka olivat käytännössä vapaita Ruotsin komennosta.¹²⁶ Samoin suurteoksen *Pyhä Henrik piispa ja marttyyri* (1932) kirjoittanut valtionarkeologi kannatteli Jaakkolan ajatuksia, puhui ristiretkestä ristiretkenä, eikä yhtynyt Arvi Korhosen nk. *ledungin* tai liittolaisuussuhteen kannalle. Jaakkola toisaalta myös avusti Rinteen tutkimuksen tekoa.¹²⁷

¹²⁶ Jussila 2007, 38–44; Samansuuntainen käsitys Suomen katolisen ajan piispoista oli ollut jo Zacharias Topeliuksella ja Yrjö Koskisella ks. Jussila 2007, 32

¹²⁷ Rinne 1932, 5–8

3.4 Zacharias Topeliuksen *Boken om vårt land – Maamme kirjan* (1875) historiakäsityksellä merkittävä vaikutus

I Upsala rådde en Kristen konung, som hette Erik, öfver de hedniske Svearne, sedan ock öfver de kristne Göterne. Han var en rättvis konung och tapper krigshjelte; dertill en af hjertat gudfruktig man. Han förmådde slutligen äfven de mest hårdnackade hedningarne att låta vattenösa sig i det heliga dopet, och på hans tid, 1150 år efter Kristus, blef alltså hela Sverige omvändt till kristendomen.¹²⁸

Uppsalan ”oikeutta harrastava kuningas ja urhoollinen sotasankari; lisäksi sydämestään jumalinen mies” Erik käännöksi koko Ruotsin valtakunnan kristinuskoon. Tällaisin ajatuksin puhuu Zacharias Topelius teoksessaan *Vårt land – Maamme kirja*. Teosta enemmän painoksia on Suomessa saanut vain *Raamattu* ja *Vähä Katekismus*, joten sen vaikutushistoria on pelkästään jo tätä tietoa vasten erittäin merkittävä. ”Läsebok för de lägsta läroverken i Finland”, tai ”Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa”, oli tarkoitettu maantieteen ja historian luku- ja oppikirjaksi hiljan perustettua kansakoulua varten.¹²⁹

1860-luvulla, jolloin aikaansaatiin huomattava määrä yhteiskuntaa kehittäneitä uudistuksia, astui siis voimaan myös perusopetuksen uudistanut kansakouluasetus (1866). Vaikka seurakunnat ja kunnat oli erotettu toistensa yhteydestä, ja vaikkei kirkko enää yksin hallinnut opetusta, pohjasi uuden kansakoululaitoksenkin opetus edelleen perikristillisille arvoille. Tämänkin kirjoitusprosessin alkuunpanijana toimi kirkonmies, eli silloinen arkkipiispa Edvard Bergenheim (1798–1884). Hän varmasti tuns Topeliuksen kristillisen filosofian ja maailmankuvan, kun pyysi häntä tärkeään tehtävään. Satusedän isällisen, syvän kristillisen ja patrioottisen maailmankatsomuksen voikin mitä suuremmassa määrin lukea kulkevan kuin punaisena lankana koko teoksen lävitse. *Maamme kirjassa* Kaitselmukseen uskonut Topelius kirjoitti käytännössä kaikki Suomen kansan kohtaamat historiankäänteet yksinkertaisesti Jumalan oikeamielisen tahdon ilmentyminä.¹³⁰

¹²⁸ *Maamme kirja* 2019 (1875), 244

¹²⁹ Forssell & Nylund 2019, 21, 27; Holopainen, Katajamäki & Kokko 2019, 37; *Maamme* 2019 (1875), 46–47, 244; ks. myös Fewster 2006, 139–140; Lukukirjalla oli huomattava vaikutus myös kansanperinteen keruuseen ks. Haavio 1948, 28

¹³⁰ Ks. esim. Ekman, 2011; Kolbe & Kervanto Nevanlinna 2003, 16–17; Forsgård 2002, 466–470; Anderson, Holopainen, Katajamäki et al. 2019, 13; Forssell & Nylund 2019, 21, 23

Mitä Topelius viesti ristiretkestä?

Maamme kirjan ensimmäistä ristiretkeä edeltävä osuus pitää sisällään lyhyen kuvauksen kivikaudesta, suomalaisista pakanoista ja ruotsalaisista viikingeistä vanhoine jumalineen. Koko laajempi pääluku kantaa edellisestä, täysin ei-kristillisestä osuudestaan, huolimatta otsikkoa ”Kertomuksia Suomen katolisesta ajasta”. Seuraavat neljä opinkappaletta käsittelevät kristillistä Ruotsia ja sieltä käsin tehtyä ristiretkeä. Topelius aloitti ristiretkiosuuden Erikin hagiografiaa mukailevalla kertomuksella ”Pyhästä Eerik kuninkaasta”. Sitten hän eteni kappaleitten ”Ensimmäinen ristiretki Suomeen”, ”Kuningas Erik ja pispä Henrik” kautta ”Pispä Henrikin kuolema” -kertomukseen, johon hän sisällytti myös pienen pätkän kansantarustoa.¹³¹

Ensimmäinen merkillepantava asia ruotsinkielisen fennofiili Topeliuksen henkilöluonnehdinnoissa on kuningas Erikin nimen eteen liitetty etuliite ”pyhä”. Topelius katsoi Eerikiä legendasta tutuin kunnioittavin silmin, ja kertoi hänen aikaansaannoksenaan olleen, ei enempää tai vähempää, kuin koko Ruotsin lopullinen kristillistäminen. Ristiretki Suomeen sai sysäyksensä, kuten legendassa, suomalaisten tekemistä ryöstöretkistä Ruotsin rannikoilla. Niihin eivät ruotsalaiset vastanneet kostolla vaan kesyttämällä. Rooman paavin siunaamina ja ikuisen autuuden toivo sydämissään, levittivät kristityt ristiretkeläiset hyvää sanomaa suomalaisten pakanoitten keskuuteen, Topelius muotoili.¹³²

*Den, som sjelf har fått något godt, som uppfyller hela hans själ
med glädje, vill också gerna gifva samma goda med sig åt
andra.*¹³³

Ristiretki toteutui Topeliuksen mukaan vuoden 1157 kesällä, kun kuninkaan laivueen sotilaat ja papit nousivat Aurajoelle sotaisten hämäläisten eli suomalaisten maille. Hämäläiset eivät huolineet Erikin aiemmin lähettämää kääntymysviestiä, vaan puolustivat väkivalloin ”vapauttaan ja isäinsä uskoa”. Voitetun, mutta verisen sodan jäljet nähtyään Topelius kertoi Erikin itkeneen Kristuksesta osattomien sielujen vuoksi. Henrik piispa sai valella Kupittaaan lähteen vettä valkoisiin puettujen ihmisten päälle. Topelius päätti ”Ensimmäinen ristiretki Suomeen” opinkappaleen hartaisiin sanoihin.¹³⁴

*Kristendomen kom till vårt land med våld, ock våldet kan aldrig
bygga ett varaktigt verk. Men efter våldet kom kärleken; dess*

¹³¹ *Maamme* 2019 (1875), 245–251

¹³² *Maamme* 2019 (1875), 245

¹³³ *Maamme* 2019 (1875), 244

¹³⁴ *Maamme* 2019 (1875), 245, 247

*verk blef varaktigt, och därför hafva efterkommande med rätta
välsignat den dagen vid Kuppis.*¹³⁵

”Kuningas Eerik ja pispä Henrik” kuvaa yhdellä virkkeellä Eerikin matkan Uudellemaalle, kuitenkin avaamatta sen tarkempia syitä. Kuten legendassa, viisas kuningas hallitsi vielä kolme vuotta, kunnes menetti päänsä tanskalaisen Maunu prinssin iskusta. Peloton englantilainen Henrik oli jäänyt maahan kalastamaan sieluja. Kirkottomassa Suomessa puhuminen piti hoitaa maatilojen rakennuksissa, ja tästä muistona Kokemäellä sijaitsikin Henrikin riihi, Topelius tiesi.

Pispä Henrikin kuolema -kappaleessa kerrotaan ”kaikissa maissa ensimmäisten kristittyjen ilolla heittäneen henkensä Jumalan ilmoitetun sanan edessä”. Rohkeasti pakanoiden keskuuteen menneen Henrikin kohtaloksi koitui tällainen marttyyrikuolema, muttei tarkentanut tässä kohdin, millä tavalla. Sitten hän siirtyi kertomaan ”tarinoita” ja ”pyhäin-taruja”. Eli Lallista ja hänen muka Nousiaisten Killaisten kylässä sijainneesta kartanostaan ei siis enää puhuttu varsinaisen historian, vaan tarujen kontekstissa. Topelius tiivistä kansantarinan sisällön neljään virkkeeseen.¹³⁶

*Der var Lalli frånvarande, och biskopen begärde mat af hans
hustru Kerttu. När detta vägrades, lät biskopen sina tjänare
taga hvad de behöfde, men betala allt hvad de tagit och reste
så vidare. Lalli kom hem med sina drängar från skogen, och
Kerttu beklagade sig öfver biskopen och hans folk. Då lät Lalli
spänna för sina slädar, åkte efter biskopen, upphan honom 8
mil derifrån på isen af Kjulo sjö och slog ihjäl honom med sin
yxa.*¹³⁷

Edellä olevasta lyhyestä ja pääpiirteisestä surmarunon kuvauksesta löytyy yksityiskohtia, jotka vaihtelevat eri tarinatarinainnoissa. Topelius mainitsee Lallin rengit, että Henrikin perään lähtö tapahtui hevosen selässä, että taitettavan matkan pituus oli 80 kilometriä, ja että surmateon väline oli kirves.

Tiivistetyssä muodossa esitetyn *Surmavirren* jatkoksi Topelius lisäsi legendan kaksi ensimmäistä ihmettä, ja kuvauksen härän ajosta. Jokaisen niistä hän kertoi yhtä pitkästi kuin surmarunon tiivistelmän, joten niillä kenties oli hänelle merkitystä. Aivan aluksi Topelius valitsi kertoa sormesta, jonka kuva löytyi Turun tuomiokapitulin sinetistä. Toinen oli lakki-ihme, jolla Topelius selitti

¹³⁵ *Maamme* 2019 (1875), 246

¹³⁶ *Maamme* 2019 (1875), 247, 249.

¹³⁷ *Maamme* 2019 (1875), 248

kirkkotaiteessa esiintyneen Lallin ulkomuotoa. Kolmas taru oli puolestaan Henrikin palvelijan ajo härällä Henrikin ruumiin kanssa. Tässä yhteydessä kirjailija kertoi Nousiaisten kirkon rakennuttamisesta, Henrikin luiden translaatiosta uuteen Turkuun, niiden laskemisesta hopeiseen relikvaarioon pääalttarin lähistölle, ja kesäkuun 18. päivän juhlasta. Henrikin asemaan Suomen suojeluspyhimyksenä luterilainen Topelius liitti menneen ajan aikamuodon. Myöhemmin teoksessa hän tiivistä Suomen katolisen ajan kokonaisuudessaan negatiivisilla sanoilla, mutta kuvaili sen alun ”kunniakkaaksi”; olihan se tuonut Erikin ja Henrikin hahmoissa meille tiedon Raamatun Jumalasta ja käännyttänyt meidät pois pakanuudesta.¹³⁸

Tällaisen opin siis kokonaiset sukupolvet saivat historiamme alun tapahtumista. Kuten vuonna 1914 Mörnen näytelmää arvostellut *Arbetet* sanomalehden kriitikko aloitti kirjoituksensa: ”Legenden om den Helige Henriks död, så som vi alla läst den i ’Boken om Vårt Land’ förtäljer ju att Henrik blev dödad av bonden Lalli, därför att han tagit mat åt sig och sitt följe...”¹³⁹ Kaikki tunsivat Lallin ja Henrikin tarinan – viimeistään, ja monet pelkästäänkin, *Maamme kirjasta*.

Yrjö Koskisen fennomaaninen *Oppikirja* (1869–79)

Jottei käsitys fennofiilisen Topeliuksen alakoulun lukukirjan merkityksestä kävisi liian yksipuoliseksi, on muistettava, että samoihin aikoihin sen kanssa, vuosina 1869–1879, laadittiin myös toinen, paljon laajempi, Suomen historian yleisesitys *Oppikirja Suomen kansan historiassa*. Sen takana oli J.W. Snellmanin ”yksi kieli, yksi mieli” -aatetta jatkanut Yrjö Koskinen. Teoksesta laadittiin jo vuonna 1873 *Suomen kansan historia kansakouluja varten* niminen oppikirja, ja alkuperäistään uudistettiin monien tulevien painosten myötä. Oppikirjaa luettiin kouluissa ja kodeissa vuosikymmenet, ja voidaan sanoa, että se loi pohjaa koko tulevalle kansallismieliselle historiankirjoitukselle. Vaikka Topeliuksen ja Koskisen käsitykset Suomen kansasta, ja kansallisuusaatteesta ylipäättään, erosivat toisistaan (ruotsinkielisellä Topeliuksella maltillinen ja inklusiivinen, Koskinen ajoi voimakkaasti yhtä kieltä¹⁴⁰), heidän kirjoittamiensa oppikirjojen historiakuva

¹³⁸ *Maamme* 2019 (1875), 245–251, 275

¹³⁹ Fk. Vs. Teater i Helsingfors. *Arbetet* 6.3.1914

¹⁴⁰ Ks. esim. Mylly 2002, 164, 196–197

ei yllättäen eronnut – ensimmäisen ristiretken kohdalla – dramaattisesti toisistaan.¹⁴¹

Koskinen näki, että Ruotsi toki valloitti Suomen ristiretkillään, mutta käsitys ei ollut niin suoraviivainen, kun voisi olettaa. Tapahtumat aloitti juuri kirkollisesta legendasta tuttu, ja *Maamme kirjassakin* esiintyvä, Ruotsin ennakoiva varoitus ja tarjous kristinuskoon kääntymisestä ennen voimakeinoihin ryhtymistä. Tulevien vuosien kehitys ei jyrkentänyt, vaan päinvastoin lievensi hänen käsitystään ruotsalaisten harjoittamasta aggressiosta; Koskisesta oli mahdollista, että retki tehtiinkin huomattavasti rauhanomaisemmin, kuin oli aiemmin otaksuttu. Toisaalta Hämeen ristiretki, tai toinen ristiretki, näyttäytyi hänelle jo sotilasoperaationa. Joka tapauksessa Koskisen teoksen sivuilta huokui se ideologinen selviö, että Suomella oli jo kauan ennen vuotta 1809 – jopa ennen ensimmäistä ristiretkeä – ollut oma kansallistuntainen historiansa. Tätä eivät varsinkaan svekomaanit voineet sulattaa, ja teos nähtiin paikoin lähinnä poliittisena manifestina.¹⁴²

Palava Yrjö Koskinen kritisoi Topeliusta liiasta Ruotsin suuntaan katselemisesta, mutta muille fennomaaneille Topeliuksen historiakäsitys ei tuottanut aivan yhtä paljon harmaita hiuksia. Suomen itsenäistyttyä monet fennomaanit ryhtyivät jopa ylistyskuoroon pohtiessaan hänen suomenmielisyyttään. Heistä Topeliuksen vilpiton Suomen (ei esimerkiksi Ruotsi-Suomen) historia, ja suomalaisia toimijoita esiin nostanut kerronta, toimi mainiosti Koskisen töiden täydentäjänä.¹⁴³ Kenties tämän vuoksi *Maamme kirjakin* piti niin pitkään paikkansa kouluopetuksessa.

4. Monimuotoisesti kantaa ottanut lehdistö

4.1 Poliittisesti jakautunut lehdistö

Kun tutkielman aihe liittyy lehdistön aikalaisreseptioon, ja peräti kolme Lalli - kirjailijaa, Leino, Mörne ja Järnefelt, toimi jossain elämänsä vaiheessa toimittajina, on syytä sanoa lehdistöstä sananen. Seuraavassa tarkastelen siis lyhyesti niitä yleisiä poliittisia jakolinjoja ja aatteellisia arvomaailmoja, joita 1900-luvun alkupuolella vallitsi, ja joita lehdistö kirjoituksillaan vahvasti ilmensi.

¹⁴¹ Mylly 2002, 171–175; Jussila 2007, 23, 25, 29–30

¹⁴² Ks. Jussila 2007, 29–30, 34; Mylly 2002, 179–180; Syväoja 1998, 203–204

¹⁴³ Syväoja 1998, 204–205

Toisessa alaluvussa otetaan niinkään lyhyt katsaus siihen, millaisia henkilöitä lehtimiehinä oikein toimi.

Viime vuosisadan alun neljä suurinta ja selkeimmin toisistaan erottautuvaa poliittista suuntausta olivat fennomania, nuorsuomalaisuus, ruotsinmielisyys ja sosialidemokratia. Edellistä jakoa noudattavat, ja samalla maan suurilevikkisimmät, sanomalehdet olivat puolestaan hieman ennen maan itsenäistymistä *Uusi Suometar*, *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet* ja *Työmies*.¹⁴⁴

Itse fennomaanisen liikkeen piirissä ei ollut pitkään minkäänlaista kiinnostusta alkaa nimittää liikehdintää varsinaiseksi puolueeksi. Valtiopäivien ulkopuolella liikkeen johtohahmot taistelivat kaikkea puoluepolitisoitumista vastaan, sillä he kokivat kaikenlaisen ryhmäytymisen – tai joku voisi sanoa sivistyseliitin holhouksesta erkaantumisen – hajaannuttavan kansaa ja samalla laskevan yhteiskunnallista moraalia. Kansakunnan voima oli suomettarelaisista sen eheydessä. Liike taisteli tästä syystä viimeiseen saakka yhteishengen rakentamisen ja säilyttämisen puolesta, jakaantumista vastaan.¹⁴⁵

Kansan koettu eheys oli siis heidän omaa ajatustaan; tosiasiassa mitään hegeliläistä kansan yhtä yhtenäistä kansallishenkeä ja päämäärää ei ollut olemassa. Tulevat yhteiskunnalliset tapahtumat merkitsivätkin enemmän suomettarelaisten piirissä vallinneen utopian, kuin jonkinlaisen kansan yhteishengen hajoamista. Käytännössä tämä idealismi mureni paitsi tietysti suurlakon 1905 sekasorrossa ja routavuosina, myös 1880-luvulta alkaen ensin liberaalipuolueen syntymisessä, edelleen Suomalaisen puolueen sisältä lähteneen, radikaalimman nuorsuomalaisen ryhmän erkaantumisessa, ja sitten lopullisessa erossa emopuolueesta suurlakon jälkeen 1906. Sosialidemokraatit olivat aloittaneet tiensä puolueena vuonna 1899 ja aloittaneet yhdistymisensä jo tätä ennen. Nykyisen Suomen Keskustan edeltäjä Maalaisliitto syntyi vaihteittain vuosina 1906–08 pettymyksestä nuorsuomalaisten kykyyn huomioida köyhä maata omistava väestönosa. Ruotsalainen kansanpuolue syntyi vuonna 1906. Ruotsalaisen kansanpuolueen juuret pystyy jäljittämään 1870-luvun tienoilla kiivaana käyneeseen kielitaisteluun, tai ruotsinkielisten haluttomuuteen jättää kielensä, assimiloitua suomenkielisen väestön kanssa, ja samalla myös menettää

¹⁴⁴ Ks. esim. Suodenjoki 2012, 61; Tommila & Salokangas 1998, 108; SLH 2 Toivo Nygård, 21, 61

¹⁴⁵ Suodenjoki 2012, 60, 66

tuolloinen etuoikeutettu asema. Tämä johti Suomessa erityisen ruotsalaisen identiteetin syntyyn ja rotuaseidenkin käyttöön.¹⁴⁶

Ryhmittymät syntyivät periaatteessa seurauksina suhtautumiseroista Venäjän yhdenmukaistamispyrkimyksiin (myöntövyys/perustuslakiin vetoaminen ja vastarinta), kieleen (suomi/ruotsi), suhteessa sosialismin aatteisiin sekä työ- ja maanviljelijäväestön asemaan.¹⁴⁷ Myöhemmin sisällissodan jälkimainingeissa 1920- ja 1930-luvuilla, päänsä nosti jyrkän oikeistopoliittinen nk. valkoinen Suomi ja aitosuomalaisuus.¹⁴⁸ Suurlakon ja 1930-luvun alun välisenä aikana sanomalehtien poliittisuuden, ja samalla poliittisen jakautuneisuuden, voi katsoa olleen kaikkein ylimmillään.¹⁴⁹

4.1.1 Suomettarelaiset

Suomen kielten voimakkaasti kansakäsitykseen samaistaneet, ja sortokausien tapahtumiin ns. reaalisdiplomaattisesti suhtautuneet, vanhasuomalaiset, julkaisivat *Uusi Suometar* -sanomalehteä vuodesta 1868 aina vuoteen 1918 saakka. Kansallisen kokoomuksen myötä sen perustuksille syntyi lehti nimeltään *Uusi Suomi*.¹⁵⁰

1860-luvun murros, jolloin *Uusi Suometarkin* syntyi, tarkoitti monen merkittävän yhteiskunnallisen uudistuksen ohella valtiopäivätoiminnan alkamista. Murroksella oli suuri vaikutus sanomalehdistöön, ja käytössä olleesta ennakkosensuurista huolimatta, sanomalehdet alkoivat tästä eteenpäin muodostua vaikutusvaltaiseksi julkisen keskustelun areenaksi. Fennomaanisia, svekomaanisia ja liberaaleja lehtiä syntyi erityisesti 1870- ja 1880-luvuilla kielitaistelun melskeiden myötä ja lukutaidon parantuessa. Toisaalta nuorsuomalaisten erkaannuttua emoliikkeestä 1880-luvulla, vanhasuomalaiset lehdet vähenivät. Suurlakkovuonna 1905 niitä oli ainoastaan 14, kun nuorsuomalaisia oli 23. Suomettarelaislehtiä ei silti käytännössä lakkautettu venäläistämiskauden aikana, toisin kuin nuorsuomalaisia, joita ehti syntyä ja lakata varsin kiivasta tahtia. Vanhasuomalaisten äänenkannattajiksi tunnustautuivat vuosisadan alkupuolella sellaiset tärkeät lehdet, kuin *Aamulehti*, *Uusi Aura*, *Hämeen Sanomat*, *Karjalatar*, *Mikkelin Sanomat*, *Satakunta*,

¹⁴⁶ Suodenjoki 2012, 60–61, 70–72; Mickelsson 2007, 59–82; Kolbe, Kervanto Nevanlinna 2003, 20; Ruotsalaisesta identiteetistä ja rotuasiasta ks. Fewster 2003, 63–64 ja Kemiläinen 2003, 73

¹⁴⁷ Esim. Jussila 2006, 62

¹⁴⁸ Ks. esim. Mickelsson 2007, 103–107

¹⁴⁹ Ks. Tommila & Salokangas 1998, 101–102; Mickelsson 2007, 96–97, 131–133

¹⁵⁰ Pulkkinen 1999, 128–130; SLH 7, 201–204

Suomalainen, Vaasa, Wiipuri ja tietysti *Uusi Suometar*. Kielitaistelun ja kansallisen yhtenäisyyden teemat pysyivät näissä sitkeästi yllä, vaikka nuorsuomalaiset niitä haastoivatkin.¹⁵¹

Suomettarelaisia äänenkannattajia luonnehti yleisellä tasolla paitsi kielipolitiikka, myös voimakas kristillismoraalinen henki ja sivistyksen vaaliminen – kuuluihan pappissääty liikkeen kantaviin voimiin. Kulttuurin piirissä vanhasuomalaiset asettuivat hajottavaksi voimaksi koettua yhteiskuntakriittistä realismia vastaan. Perinteisiin hyveisiin, arvoihin ja ”luonnollisiksi” kokemiinsa hierarkioihin nojautunut liike ei oikein halunnut tunnustaa sellaisiakaan uuden ajan hankkeita, kuin sukupuolten välinen tasa-arvo ja yksilön oikeuksien edistäminen. Darwinismi, liberalismi ja kosmopoliittisuus eivät nekään löytäneet vahvoja kannattajia vanhasuomalaisten taholta. Myöhemmin keihään kärki osoitettiin voimakkaasti sosialismia ja nimenomaan sosialidemokraattisen puolueen toimia vastaan.¹⁵²

Liikkeen liepeiltä ja sen poliittisista johtohenkilöistä löytyi, paitsi pappismiehiä, myös kansallismielisiä historioitsijoita (mm. Yrjö Koskinen ja J.R. Danielson-Kalmari). Kilpaileva nuorsuomalaisuus taas oli, hieman yksinkertaistaen, kansoitettu kulttuurihenkilöillä ja laillisuustaistelujen ritareilla, juristeilla. Nuorsuomalaiset tunnettiinkin tinkimättömästä demokratian ja oikeusperiaatteen puolustamisesta. He olivat uudistajia, jotka kannattivat sortokausien aikana aktiivistakin vastarintaa, sekä ajoivat voimakkaasti tärkeinä pitämiään uudistuksia. Suomettarelaiset edustivat tässä katsannossa ”säilyttäjiä”. He vaalivat sivistystä, korkeaa moraalia, isien arvokasta perintöä, ja toimivat Venäjän politiikassaan myötäilevän diplomaattisesti, pitkän tähtäimen tavoitteet mielessään.¹⁵³ Arvomaailmojen ja asenteiden vastakkainasettelu näkyi lehtien sivuilla, eikä vähiten niillä osastoilla, joissa ruodittiin kulttuuria.

4.1.2 Edistyksellinen nuorsuomalaisuus

Irtaantuessaan emoliikkeestä 1880-luvulla, nuoret edistysmieliset radikaalit alkoivat vallata puhetorvikseen vanhasuomalaisten äänenkannattajia.

Malliesimerkkinä kyseiseltä ajalta voi mainita veljekset Juhani Aho ja Pekka

¹⁵¹ Tommila & Salokangas 1998, 53, 55–56, 60–62, 69–70, 77, 110; SLH 2 Toivo Nygård, 57, 60, 70–71; SLH 1 Lars Landgren, 270–271; Mickelsson 2007, 60

¹⁵² Heikkilä 2003, 43; SLH 1 Leino-Kaukiainen, 483; Tommila & Salokangas 1998, 69–70; SLH 2 Toivo Nygård, 70–71

¹⁵³ Ks. esim. Mickelsson 2007, 67–68; Tikka 2008, 16–17; SLH 1 Pirkko Leino-Kaukiainen, 462, 464, 484, 494–498; Syväoja 1998, 44

Brofeldt, jotka työskentelivät vallatun *Keski-Suomen* toimittajina. He ja toimittaja Eero Erkkö, ruotivat vaikkapa suomettarelaisille tärkeän kirkon hallitsevaa asemaa, ja ajoivat kirjoituksillaan uskonnonvapauden toteutumista, mikä olikin taas yksi nuorsuomalaisuuden tärkeistä teemoista. Merkittävä hetki oli edelleen, kun vuosikymmenen lopulla, mainitun valtaamisen sijasta, päätettiin perustaa Helsinkiin aivan oma äänenkannattaja. Vanhan ja vaikutusvaltaisen *Uuden Suomettaren* rinnalle haluttiin tehokas vastapooli. Vuoden 1889 perustavaan rahankeräykseen osallistui suuri joukko kuuluisia kulttuuripersoonia, ja uutta sanomalehteä alettiin toimittaa vielä samana vuonna Eero Erkon (1860–1927) johdolla. *Päivälehd*en piirissä toimineita henkilöitä, aivan keskeisten Juhani Ahon ja Arvid Järnefeltin ohella, olivat muun muassa kirjailija Eino Leino, Maalaisliiton ideologi Santeri Ivalo, kulttuurikriitikko Kasimir Leino ja ehkäpä maan ensimmäinen sanomalehtinainen Tekla Hultin (1864–1943).¹⁵⁴

Optimismia ja intoa puhkuviin nuorsuomalaisiin lehtiin kohdistui koko itsenäisyyttä edeltäneen ajan huomattavia poliittisia ja taloudellisiakin lakkautusuhkia. Yleisesti katsottuna nuorsuomalaisten lehtien vaihtuvuus oli hyvin suurta, mikä oli niiden radikaaliin sanomaan nähden täysin ymmärrettävää. Ensimmäisen sortokauden (1899–1905) ja helmikuun manifestin myötä (v.1903) mainittu *Päivälehtikin* lakkautettiin. Ajalle tyypillisesti, alkoi silti sekin ilmestyä pikavauhtia uudelleen tutun nimen, *Helsingin Sanomat*, alla.¹⁵⁵

Vertailtaessa koko lehdistöä, nuorsuomalaiset lehdet levisivät kuitenkin kaikkein tehokkaimmin ja laajimmalle, jos maantieteellisesti katsotaan. Samoin niiden levikkimäärät ylittivät muiden vastaavat. Vuosisadan alkupuolen suurimmat olivat *Helsingin Sanomat*, Viipurissa ilmestyneet *Karjala* ja *Karjalan Lehti*, *Turun Sanomat* ja oululainen *Kaleva*.¹⁵⁶

Kuten vaikkapa *Päivälehd*en toimituskunnasta huomataan, nuorsuomalaisuus veti alussa puoleensa kirjailijoita sekä muita taiteen, ja yleisemmin kulttuurin, piirissä toimineita nuoria ihmisiä. Tämä siksi, että aikansa radikaaleista jungfennomaaneista, Suomalaisen puoleen johtohahmoista, oli seuraavan sukupolven silmissä tullut lähinnä menneisyyteen jämähtäneitä ja sormiaan heristeleviä moralisteja. Vanhasuomalaiset ajoivat kylläkin kansan asioita senaatissa, mutteivat kuitenkaan siten ja sellaisia, kuin nuorempi polvi

¹⁵⁴ Heikkilä 2003, 484–485; Tommila & Salokangas 1998, 66–68; SLH 1 Pirkko Leino-Kaukiainen, 570

¹⁵⁵ Tommila & Salokangas 1998, 66–69, 75–76

¹⁵⁶ Tommila & Salokangas 1998, 118

toivoi. Vapaamielisemmälle, 1860-luvulla syntyneelle polvelle, ei yhdenmukaistava hegeliläinen kansanhengen filosofia ja holhouksen asenne kelpunut. Heitä houkuttelivat enemmän uudet, yksilöllisyyden vapaan ilmaisuuden, aatokset. Myös vanhoja, lähinnä Raamattuun nojanneita, käsityksiä mullistaneet luonnontieteen havainnot kiehtoivat nuorsuomalaisten mieliä. He näkivät maailman ylipäättään naturalistisemmin kuin suomettarelaiset, ja ennen kaikkea he väistelivät kristillistä moralismia. Heille läheisiä asioita olivat perustuslain kirjaimen vaalimisen lisäksi työväestön ja naisten aseman kohottaminen. Suomen kielen asemaakaan he eivät edistäneet suomettarelaisista ideaaleista, vaan kieliasia oli osa demokratiaponnistuksia siinä missä kaikki muukin.¹⁵⁷

Suurlakon 1905 aikana kansa asettautui puolustamaan Venäjän loukkaamia, ja nuorsuomalaisille elintärkeitä, perustuslakeja. Pian sen jälkeen aikaansaadun eduskuntalaitoksen ensimmäisissä yleisissä ja yhtäläisissä vaaleissa vuonna 1907, olisi luullut käyvän niin, että nuorsuomalaiset olisivat lain puolustajina ottaneet kansan äänien enemmistön. Vaan toisin kävi. He kärsivät roiman tappion, ja syy siihen löytyi paitsi nuorsuomalaista itsestään, kaikkein eniten vaalit voittaneesta sosialistisesta työväestöstä, joka oli muun muassa ottanut perustuslait omaksi asiakseen.¹⁵⁸

4.1.3 Sosialidemokratia ja työväenasia

Väestönkasvun ja voimakkaan teollistumisen myötä myös työväestön asia nousi agendalle 1800-luvun loppupuoliskolla. Varhaisimpia asian omakseen ottaneita tahoja olivat fennomaanit, Yrjö Koskinen etunenässä. Myös nuorsuomalaisille heidän asemansa kohottaminen oli sydämen asia. Radikaalimmista sosialismin aatteista nopeaa tahtia voimaantunut työväenluokka alkoi kuitenkin erota näkemyksiltään ja toimintatavoiltaan alkuperäisestä porvarislähtöisestä, nk. wrightiläisyydestä, jo 1890-luvulle tultaessa niin paljon, että yhteistyö alkoi olla puolin ja toisin hankalaa. Leinon *Lallin* aikaan, 1907, suomettarelaislehdet pitivät sosialistien toimia ja aatteita jo kokonaan tuomittavina.¹⁵⁹

Pääkaupunkiin perustettiin vuonna 1895 Helsingin työväenyhdistyksen sysäyksestä *Työmies* -lehti. Sen tyyli muuttui varsinaisen puolueen

¹⁵⁷ Ks. esim. Heikkilä 2002, 43; Mickelsson 2007, 57; Tommila & Salokangas 1998, 66; SLH 1 Leino-Kaukiainen, 462

¹⁵⁸ Ks. esim. Jussila 2006, 84–85; Tikka 2008, 41; Tommila & Salokangas 1998, 117–118; SLH 2 Toivo Nygård, 73; Meinander 2012, 188–189

¹⁵⁹ Suodenoja 2012, 61–62; Mickelsson 2007, 57, 61–63; Tommila & Salokangas 1998, 70, 133; SLH 1 Pirkko Leino-Kaukiainen, 536, 539

perustamisvuoden, 1899, jälkeen huomattavan teräväksi. Siihen vaikutti päätoimittaja Edvard Valpas-Hänninen (1873–1937), jolle marxilainen luokkataistelu oli totista todellisuutta. Lehti meni voimakkaassa kirkon ja sisäpolitiikan kritiikissään *Päivälehdengin* piiriä pidemmälle, muttei kärkeäydestään huolimatta koskaan joutunut lakkautetuksi. Sen takasi juuri sopiva Venäjän toimista vaikeneminen. Mutta sensuuria sitä kohtaan kyllä harrastettiin runsaasti. Sen takana olivat suomalaiset voimat, jotka kokivat lehden kannanotot vaarallisiksi. Mainittuna vuonna 1899 Turussa ja Tampereellakin ilmestyivät jo omat työväenlehtensä (*Länsi-Suomen Työmies* myöh. *Sosialisti*, *Kansan Lehti*). Näin isoimmat kaupungit oli jo vuosisadan vaihteessa miehitetty sosialidemokraattisia aatteita levittäneillä sanomalehdillä.¹⁶⁰

Ruotsinkielistä yleisöä palveli nuorsuomalaiseen tyyliin kulttuuritaustan omaavista toimittajista koostunut *Arbetaren*. Kuten ruotsinkielisillä yleensä, myös työväenlehti *Arbetaren* linja oli enemmän perustuslaillisuuteen ja yhteistyöhön, kuin agitoivaan sosialismiin pohjaavaa. Sillä oli vaikutusvaltaa, vaikka se jouduttiinkin lopettamaan 1907. Turkulainen *Arbetet* otti sen paikan kaksi vuotta myöhemmin ja alkoi edustamaan Ruotsalaista työväenyhdistystä. Sisällissodan häviö vaikeutti punaisten lehtien toimittamista, ja niin myös *Arbetet* lehti lakkasi vuonna 1918. Arvid Mörne oli osallistunut tähän ja *Arbetaren* lehden toimitukseen.¹⁶¹

Vuoden 1905 suurlakko oli kuitenkin käännteentekevä työväenliikkeelle. Viimeistään se avasi tavallisen kansan silmät joukkovoiman mahdille, ja teki tietä sosialidemokratian tavoitteiden edistymiselle. Suurlakkovuoden jälkeen toiminnasta alkoivat täten kiinnostua pienempienkin paikkakuntien vähäväkiset, ja sen jäsenmäärä jopa kolminkertaistui. Perustettiin lehtiä, joiden aloitteentekijöinä oli useimmin paikkakuntalaisia kuin puoluejohdon ihmisiä: perustamiseen tarvittava varallisuuskin kerättiin paikallisesti, eikä puolueelta.¹⁶²

Esimerkiksi Jyväskyläläinen *Sorretun voima*, joka kutsui itseään ”Keski-Suomen köyhälistön äänenkannattajaksi”, oli yksi näistä suurlakon jälkeläisistä. Se perustettiin vuonna 1906. Lehti uskoi luokkataisteluun, agitoi voimakkaasti keskisuomalaisia, ja solvasi porvareja minkä kerkesi. Syksyllä 1908, samassa

¹⁶⁰ Tommila & Salokangas 1998, 71, 120; SLH 1 Pirkko Leino-Kaukiainen, 539–541 ; SLH 7, 138; SLH 5, 264

¹⁶¹ Tommila & Salokangas 1998, 72, 121–122; SLH 5, 35–36; SLH 2 Toivo Nygård, 30; SLH 1, 545; SLH 7, 324

¹⁶² SLH 2 Toivo Nygård, 24–25; Tommila & Salokangas 1998, 120–123

lehdessä, jossa vahvasti nuorsuomalaisuuteen yhdistetyn Eino Leinon *Lalli* arvosteltiin ”mitättömäksi”, vaadittiin hurjana uuden kunnallislain aikaansaamista. Loppukaneetiksi, tyylilleen uskollisena, toimittaja lisäsi:

”...vai vieläkö aijotte herrat porvarit meitä hypyyttää, vaikka olette jo vuosisatoja sitä hypyytystyötä tehneet? Me kuitenkin uskallamme teitä varoittaa, että ette enää lisää lämpöä siihen, joka on jo ennestään kuuma. Se voi pian kiehahtaa.”¹⁶³

Sosialidemokraattisten lehtien levikki oli vaalivuodesta 1907 eteenpäin niin laajaa, ettei mainittavaa eroa suomettarelaiten ja nuorsuomalaisten sanomalehtien kanssa enää ollut. Vuodesta 1911 sosiaalidemokraattinen puoluejohto alkoi kuitenkin puuttua nimissään toimivaan lehdistöön asettamalla erillisen luvan anomisen virallisen äänenkannattajuuden ehdoksi.¹⁶⁴

4.1.4 Alkiolaiset – maalaisliittolaiset

Maaseudulla asui sosiaalidemokraattisista aatteista voimaantuneiden vähäväkisten lisäksi myös pienviljelijöitä, joista useimmat omasivat vielä varsin konservatiiviset näkemykset, mikä päti erityisesti uskontoon ja kirkkoon. He eivät oikein voineet samaistua luokkataisteleviin sosialisteihin, eikä heistä asemansa vuoksi oikein silloisiksi porvareiksikaan ollut. Mikään olemassa olevista poliittisista linjoista ei oikein antanut vastakaikua pienviljelijöille, joilla oli kuitenkin suhteellisen niukoin resurssein elävinä tarve asemaansa parantaville reformeille. Tässä esiin astui nuorisoseurataustainen, aatteissaan kansallishenkinen, kristillinen ja radikaalia äänioikeuden laajentamista ajanut Santeri Alkio (1862–1930). Uudistushaluisen miehen pyrkimykset kohdistuivat 1900-luvun alussa nuorsuomalaiseen puolueeseen, johon hän vielä tuolloin kuului. Liikkeen eliitin huomio ei kohdistunut hänen mielestään tarpeellisella terällä maaseudun asioihin. Alkion ajatukset ilmenivät selvin vedoin vuodesta 1906 alkaen hänen perustamansa vaasalaisen *Ilkka* -lehden sivuilta. Lehti oli sitoutumaton, mutta samalla täysin poliittinen – siis alkiolainen. Kun nuorsuomalaisuuden uudistaminen törmäsi seinään, päätyi Alkion Etelä-Pohjanmaan Nuorsuomalainen maalaisliitto yhdistymään tulevan presidentti Kyösti Kallion johtaman Suomen maalaisväestön liiton kanssa. Muodostui Maalaisliitto eli nykyinen Suomen Keskusta. Alkion perustama *Ilkka* näytteli painavaa roolia varsin pitkään vaikuttaneen hallituspuolueen pääsanomalehtenä.

¹⁶³ Anon. Kansa vaatii uutta kunnallislakia. *Sorretun voima* 19.10.1908; SLH 7, 162; SLH 2 Toivo Nygård, 29

¹⁶⁴ Tommila & Salokangas 1998, 124; ks. SLH 2, Toivo Nygård, 21 Taulukko 4.

Maalaisliitto kasvoi lisäksi pian itsenäistymisen jälkeen maan suurimmaksi porvaripuolueeksi.¹⁶⁵

Alkio kirjoitti erittäin aktiivisesti *Ilkkaansa* miltei 30 vuoden ajan, jonka lisäksi laati runsaasti muitakin kirjallisia julkaisuja. Niissä käsiteltiin harvinaisen palavasti ja syväluotaavasti paitsi käytännön politiikkaa – myös ihmisen henkistä ja hengellistäkin elämää. Alkio näki maanläheiset asiat aina osana laajempia, aatteellisia, kokonaisuuksia. Talonpoika, pienviljelijä, oli hänelle monessa merkityksessä erittäin tärkeä hahmo; juuri tavallinen pienviljelijä, jos kuka, pystyi multaisen konkretian ja valistuneen hengen harmoniallaan ilmentämään, mitä oli ihanteellinen elämä. Talonpojan elämäntavalla oli hänelle paitsi inhimillinen – myös laajemmin koko yhteiskunnan tasolla vakauttava merkitys. Alkiolla talonpoika asettuikin kokonaan monien yhteiskunnassa esiintyneiden epätoivottujen ilmiöiden, kuten punaisen luokkavihan, toisaalta yltiöporvarillisen ahneuden, kasvaneen henkisen eksyneisyyden ja irrallisuuden yläpuolelle. Näkemyksessä yhdistyivät sekä kansallisromanttinen talonpojan ihanne, että tolstoilaisuuskin.¹⁶⁶

Alkiolla oli luonnollisesti vankka näkemys vanhasta Lallistakin. Ja aivan Suomen itsenäistymisen alla toimintansa aloittaneen *Lalli* sanomalehden nimestä. Maalaisliiton kasvattaessa suosiotaan ja levitessä etelään, haluttiin Satakuntaankin oma äänenkannattajansa. Lehden pääpaikka oli alkuun Raumalla, sitten hyvin pitkään *Surmavirren* maisemissa Kokemäellä. Lehdelle uumoiltu nimi pohditutti perustajia, ja siksi asialle haluttiin vielä varmistus ”korkeammalta taholta” – liittyihän siihen varsin voimakkaita konnotaatioita. Keskustalaisen Helena Ollilan kolumnista selviää Alkion kanta asiaan. Lallia aatteenmies piti muutta mutkitta ”Suomen ensimmäisenä itsenäisyysmiehenä” ja varhaisimpana tunnettuna ”talonpoikien oikeuksien puolustajana”.¹⁶⁷

Tämä kanta kiteytyisi miltei vuosikymmen myöhemmin *Lallin pojista* (1926) laaditussa kirjallisuusarviossa, jonka Alkio katsoi tarpeelliseksi *Ilkkaansa* laittaa. Mielenkiintoisen yhtymäkohdan edelliseen järkähtämättömään mielipiteeseen voi kenties löytää vuoden 1908 Suomen maalaisväestön Liiton vaaliohjelmastakin. Aivan sen alussa lausuttiin nimittäin puolueen perustava

¹⁶⁵ Mylly 1997; Mickelsson 2007, 64–67; SLH 2 Toivo Nygård, 43; SLH 5, 173–174; Tommila & Salokangas 1998, 127, 161

¹⁶⁶ Ks. Mylly 1997; Mickelsson 2007, 64–65, 81

¹⁶⁷ Helena Ollila. Lalli – vanha raumalainen lehti. *Länsi-Suomi* 16.11.2009; Tommila & Salokangas 1998, 145–146; SLH 6, 65–66; SLH 2 Raimo Salokangas, 190

lähtöasetelma: ”Liitto isänmaalliseksi velvollisuudekseen katsoo kansamme oikeudentunnon puhdistamisen, kohottamisen ja juurruttamisen...kaikella tarmolla työskentelee laillisuuden ja oikeuden voimaan saattamiseksi ynnä Suomen kansallisen itsenäisyyden turvaamiseksi”.¹⁶⁸ Ehkäpä modernimman ajan talonpoika Lalli olisi voinut lausuakin näitä sanoja.

Yleisesti näihin talonpoikien omistamiin maalaisliittolaisiin lehtiin, kuten mainittuun *Ilkkaan*, ja vaikkapa *Turunmaahan*, jolla oli silläkin vahva näkemyksensä Lallin hahmosta, päti vahva aatteellisuus. Niin vahva, että verrattuna perinteisiin lehtiin, niiden tärkeysjärjestyksessä usein muu toimituksellinen materiaali tuli kaukana palopuheitten jälkeen. Maalaisliittolaiset lähenivät tässä suhteessa sosialistisia lehtiä. Toki sisällöt, tavoitteet ja maailmankuvat erosivat suuresti toisistaan. Työväestön lehtien, pääosin kautskylaisen eli puhtasoppisen suuntauksen, aatteellisuus näkyi – varsinkin sisällissotaa edeltäneellä vuosikymmenellä – huomattavan hyökkäävänä, leimaavana ja aggressiivisena asenteena. Tosin mitä sanan terävyyteen tulee, kristinuskoa ja sivistystä puolustaneet fennomaanilehdetkin osasivat antaa takaisin solvaajilleen.¹⁶⁹ Tästä hyvin poteroituneesta poliittisuudesta todistivat useat, varsinkin suomenkieliset Leinon, jonkin verran Huntuvuoren, ja eräässä mielessä vielä myös Järnefeltinkin teosten lehdistöreseptiot. Ruotsalaisten lehtien kritiikki oli, ainakin päällepäin katsoen, vähemmän poliittista.

4.1.5 Ruotsinmieliset ja -kieliset

Svekomanian isäksi tituleerattu, ruotsin kielen ja kirjallisuuden professori, Axel Olof Freudenthal (1836–1911) astui esille, kun Snellmanin aatteet alkoivat saada tulta alleen. Kielitieteilijä Freudenthal otti yleisten puolustuspuheittensa vakuudeksi yleiseurooppalaisia, etenkin Ruotsissa ja Norjassa hyvää jalanpohjaa saaneita, teorioita biologisista rotuominaisuuksista. Näitä aktiivinen svekomania, tai ruotsinmielisyys, tulisi käyttämään edukseen 1900-luvun alkupuolellakin. Tämän rinnalle oli tosin jo astunut miedompi kulttuuriruotsalaisuus, *kultursvenskhet*, jonka käsitteen loi puolestaan Svenska litteratursällskapet i Finlandin perustaja C. G. Estlander (1834–1910). Tyylipuhdasta svekomaniaa lehtimaailmassa edusti vielä *Östsvensk Tidskrift* (1917–18). Sen ydinjoukkoon

¹⁶⁸ Ks. Pohtiva. Suomen Maalaisväestön Liiton Ohjelma 1908; Samansuuntainen voimakas oikeudentunnon julistus löytyi myös Nuorsuomalaisen puolueen ohjelmassa. ks. Mickelsson 2007, 78–79

¹⁶⁹ Tommila & Salokangas 1998, 129–134, 164; SLH 2 Toivo Nygård, 44, 51, 55; SLH 7, 136; Mickelsson 2007, 75

kuului myös Freudenthalin elämäkerran ja kansallisuusaatteen analyysit kirjoittanut Arvid Mörne.¹⁷⁰

Freudenthal siis näki maassamme asuvan kaksi sekä kulttuurisesti, että rodullisesti kokonaan erilaista kansaa. Ruotsia puhuvat edustivat täysverisiä germaaneja, suomalaiset olivat taas ugrilaista alkuperää, ”mongoleja”, eivätkä eronneet vain ulkonäössä, vaan myös luonteenlaadussa ja älyllisissä ominaisuuksissa ruotsalaisista. Svekomaanisessa ohjelmassa korkeampaa kulttuuritasoa edustanut ruotsinkielinen väestö toimi näille mongolisuomalaisille elintärkeänä linkkinä sivistyneisiin länsimaihin, joten heitä ei voinut siksi ylenkatsoa. Voimme kritisoida eritoten rodullistamista jälkikäteen, mutta tämä ajattelu edusti vielä toiseen maailmansotaan saakka tieteellistä tiedettä.¹⁷¹

Freudenthalin Lönnrotin hengessä tekemät kulttuurinkeruumatkat 1860-luvulla rannikko- ja maaseutujen ruotsinkielinen väestön keskuuteen aikaansaivat kiinnostuksen ruotsalaiseen kansaan. Jo vuosikymmen myöhemmin hän aikaansai avoimen jyrkän svekomaanisen *Wikingen* lehden (1870–74). *Wikingen* oli svekomaaniselle liikkeelle sama kuin *Suometar* fennomaaneille, vaikka eli vain viitisen vuotta. Sen nimi sai silti melkoisen pitkään toimia liikkeen lempi- tai haukkumanimenä. Fennomaanien vanavedessä 1880-luvulla perustettiin runsaasti ruotsinkielisiä lehtiä maan eri kaupunkeihin, ja näistä ehkä kiinnostavimpana ohjelmallisen svekomaaninen *Nya Pressen* (1882–1900, 1906–1914).¹⁷²

Svenska folkpartietin perustaja Axel Lille (1848–1921), oli mukana *Wikingen* lehdessä, mutta hänen merkittävin ja vaikuttavin uransa oli mainitussa jyrkän perustuslaillisessa *Nya Pressen* sanomalehdessä. Tähän, miltei *Hufvudstadsbladetin* suuruisen levikin saaneeseen, ja jopa Pohjanmaalla luettuun lehteen Arvid Mörnekin aikoinaan kirjoitti. *Nya Pressen* oli mielipidevaikuttaja, joka korosti vapaamielisyyttä lähes kaikissa, paitsi ruotsalaisuuteen ja perustuslaillisuuteen liittyvissä, asioissa. Venäläisten lakkauttaessa tämän vaaralliseksi katsotun lehden, Lille muutti Ruotsiin, mutta palasi heti suojasään aikaan suunnittelemaan poliittista ohjelmaa perustettavalle Ruotsalaiselle kansanpuolueelle.¹⁷³

¹⁷⁰ Landgrén 2002; Tommila & Salokangas 1998, 63–64; Syväoja 1998, 43; Grönstrand, Heidi 2008, 376–377; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 432

¹⁷¹ Ks. esim. Fewster 2003, 63–64; Kemiläinen 2003, 71–74

¹⁷² Ruin 1946, 73–75; Landgrén 2005; Tommila & Salokangas 1998, 64–65; SLH 7, 281

¹⁷³ SLH 6, 168–171; SLH 2 Pirkko Leino-Kaukiainen, 503–504; Tommila & Salokangas 1998, 108; Landgrén 2005; Ulfvéns 1990, 92–92

RKP – jonka johdossa Axel Lille siis pysyi vuodesta 1906 aina itsenäisyyteen saakka – päätettiin rakentaa Lillen suosiman kielikysymyksen ympärille. Kielen avulla puolue pystyi haalimaan ruotsalaisia suuren viitan alle, eli hyvin erilaisetkin väestönosat maan eri osissa pystyivät näkemään sen omien etujensa ajajana. Ratkaisu oli viisas, sillä äänijakauma noudatti hyvin pitkään miltei tarkalleen ruotsinkielisten suhteellista osuutta kansasta.¹⁷⁴ RKP siis edusti suhteellisen suurta osaa ruotsinkielisestä kansasta, mistä oletettavasti johtui myös ruotsinkielisten lehtien poliittisesti erilainen profiili ajan vastaaviin suomenkielisiin verrattuna. Siis vaikka yleisesti ottaen suurin osa 1900-luvun alkuvuosikymmenten porvarillisista lehdistä oli hyvin lähellä kansanpuolueen aatteita, ei mikään niistä ollut – lyhytikäiseksi jäänyttä *Nya Pressen* lehteä lukuun ottamatta – erityisellä tavalla sen äänenkannattaja. Lehtiä tehtiin ennen kaikkea taloudellisista intresseistä käsin¹⁷⁵

Nya Pressen perustettiin uudelleen vuonna 1906, mutta *Hufvudstadsbladet*, joka oli ilmestymisensä ajan toiminut politiikan suhteen kiihottomasti, oli jo kiilannut sen ohi, eikä Lillen lehti ehtinyt enää saavuttaa aiempaa asemaansa. Kolme vuotta myöhemmin *Hufvudstadsbladetin* omistaja alkoi jo kontrolloida sen linjaa. Viimeisenä ilmestymisvuotenaan 1914, ennen sulauttamistaan yhteen *Dagens Tidning* lehden kanssa, äärioikeistolaisittain ajatelleen Rafael Lindqvistin luotsaama satiirilehti *Fyren* ehti vielä piikitellä lehteä ja havainnollistaa sen tilaa:

*Nya Pressen, denna blågulröda tullipan på Husis’
utgårdsmarker, har åter gifvit fosterlandet ett prunkande prof på
fin smak och godt omdöme...*¹⁷⁶

Lehti oli mennyt julkaisemaan sosialistista lyriikkaa, ja tämä tarjosi oivan mahdollisuuden päästä siinä sivussa sivaltamaan pahasti näivettyneen RKP:laisen lehden tukalaa tilannetta. *Nya Pressenillä* oli uudelleenperustamisensa jälkeen ollut tavoitteita parantaa yleisemminkin sosiaalisia oloja.¹⁷⁷

Hufvudstadsbladetin voimakas sulauttamislinja jatkui uuden pääomistajan Amos Andersonin myötä niin, että 1920-luvun alkupuolella se hallitsi jo koko Helsingin ruotsinkielisiä lehtiä. Ja Andersonin aktiivisten pyrkimysten, muun

¹⁷⁴ Ks. Mickelsson 2007, 79, 90, 135, 183, 243, 313; SLH 2 Nygård, 86–87

¹⁷⁵ Tommila & Salokangas 1998, 110; SLH 2 Toivo Nygård, 90, 92; SLH 2 Raimo Salokangas, 314

¹⁷⁶ Sepia. [Rafael Lindqvist]. Den röda sidan. *Fyren* 14.3.1914; SLH 6, 171–172; SLH 2 Toivo Nygård, 89; SLH 5, 145–146; *Fyren* ja Rafael Lindqvist ks. SLH 8 Ari Uino, 322–326; Axel Lille jatkoi edellisistä lehdistä muodostetun *Dagens Press* lehden toimittajana vielä vuoteen 1917 ks. Landgrén 2005

¹⁷⁷ SLH 2, Toivo Nygård, 89; SLH 6, 171

muassa maakuntiin ulottuvien maaseutupainosten, myötä siitä tuli lopulta maan ainoa valtakunnallinen ruotsinkielinen sanomalehti.¹⁷⁸

Osuva esimerkki suomenruotsalaisen kriitikkokunnan svekomaanisista tendensseistä löytyy silti Eino Leinon vuonna 1901 ensi-iltansa saaneen symbolistisen näytelmän, *Sota valosta*, reseptiossa. Leinon *Kalevalan* hahmoja vilisevässä teoksessa oli käyty, kuten nimikin jo kertoo, kaksinkamppailua kahden erilaisen voiman välillä. Yrjö Larmola tulkitsevi kamppailun Leinon oman ajan kansallisen murrosvaiheen, alkuperäisen suomalaisuuden ja maahan tunkeutuvan ”länsimaisen” välillä käydyksi. Teatterintutkija S.E. Wilmer taas suoraviivaisesti suomalaisen ja ruotsalaisen kansan, ja että suomalaiset oli näytelmässä esitetty voimallisempina. Väinämöisen Leino oli joka tapauksessa kuvannut erityisen positiivisessa sävyssä. Vastanotosta löytyikin kaksi vastakkaista kantaa, suomettarelaiten ja *Hufvudstadsbladetin*. Edellisten äänenkannattajan kansallisia tunteja teos näytti ruokkineen, mutta jälkimmäinen tyrmäsi sen. Leinon olisi pitänyt tietää, ketkä tässä maassa olivat mongoleja, ja keiltä heidän tosiasiaa olisi opittava. Jalostuneemmalta kulttuurikansalta, heiltä, joilla oli germaaniset sukujuuret.¹⁷⁹

4.2 Muuttuva toimituskunta – maistereista kansanmiehiin

Miltei puolet suomenkielisistä toimittajista oli suurlakkovuonna 1905 nuorsuomalaisia. Seuraavaksi eniten heissä oli Suomalaisen puolueen lehtimiehiä. Selvästi vähiten oli sosiaalidemokraatteja. Järjestys muuttui kokonaan tultaessa vuonna 1917. Tällöin jo sekä nuorsuomalaisia, fennomaanisia että sosialidemokraattisia toimittajia löytyi maasta suunnilleen yhtä paljon. Sitoutumattomienkin määrä kolminkertaistui aiemmasta, lähelle kymmentä prosenttia. Maalaisliittolaisia toimittajista oli vielä niukasti, vain reilut neljä prosenttia. Tasaantumisesta huolimatta, suurin osa lehtimiehistä kuului edelleen porvaristoon.¹⁸⁰

Suomettarelaiten pitkäjänteinen tavoite aikaansaada suomenkielinen sivistyneistö alkoi tuottaa satoa viime vuosisadan alkupuolella. Juuri ennen itsenäisyyttä valmistuneiden humanististen maisterien kieli – sekä mieli – olivat selkeältä enemmistöltään suomalaiset. Mitä väestöön tuli, demografinen käyrä jatkoi nousukiitoaan. Lukumääräisesti kasvaneesta kansasta valtaosa oli oppinut

¹⁷⁸ Tommila & Salokangas, 223–224, 267; SLH 2 Raimo Salokangas, 315; SLH 5, 145–146

¹⁷⁹ Ks. Wilmer, 2001, 44; Larmola 1990, 58–61; ks. myös Fewster 2006, 274

¹⁸⁰ SLH 2 Toivo Nygård, 114, 115 Taulukot 23. ja 24.

lukemaan, ja se alkoi erityisesti suurlakon myötä tulla osalliseksi yhteiskunnallisista asioista. Lehtiin ja toimittajiin kohdistui siis kysyntää. Tämä puolestaan merkitsi, että jopa ylioppilastutkintoa vailla olevien toimittajien määrä alkoi lisääntyä. Lehtimiesten koulutus pohja oli edelleen hyvin vahva Helsingin lehdissä, mutta toisin oli jo muissa kaupungeissa. Toimituksilla oli vaikeuksia tarpeeksi pitkälle lukeneen väen rekrytoimisessa, ja niinpä monilta palkkalistoilta löytyikin jopa vain hiukan kansakoulua käyneitä. Suurimpia hankaluuksia koettiin ymmärrettävästi ”vähäväkisen” eli maalaisten ja työväestön lehdissä. Näissä työskentely vaikkapa opiskelun ohella saattoi leimata nuorukaista lopun ikää, eikä sellaiseen ryhdytty ilman todellista aatteen paloa. Ainoa sosialidemokraattinen lehti, joka onnistui yliopistoväen haalimisessa oli pääkaupungissa sijainnut *Työmies*.¹⁸¹

Toimituksissa työskenteli tyypillisimmillään kahdesta neljään toimittajaa, vaikka yksinäinenkään toimittaja ei ollut aivan harvinaisuus. Luonnollisesti määrä riippui myös toimituksen sijainnista. Pääkaupungin suuria lehtiä *Helsingin Sanomia* ja *Hufvudstadsbladetia* tehtiin itsenäistymisen tienoilla miltei parinkymmenen hengen voimin. Suurempien sivumäärien vuoksi lehtityöstä muodostui myös enenevässä määrin pelkkää sivutoimea tärkeämpi, oma erillinen ammattinsa. Uusien osastojen myötä tapahtui edelleen ammatin eriytymistä. Se näkyi esimerkiksi niin, että lehtiin alettiin palkata vaikkapa teatterin, kirjallisuuden ja ylipäättään kulttuurin hallinnoita asiantuntijoita. Tämä päti varsinkin suurimpiin lehtiin, ja alussa eritoten pääkaupungin ruotsinkielisiin toimituksiin. Ruotsinkielisiin lehtiin palkattujen kulttuurikriitikoiden asiantuntijuuden pystyi silmin nähden havaitsemaan Arvid Mörnen näytelmän reseptiota tarkastellessa. Työväenlehdissä kirjoiteltiin kulttuurista muita niukemmin, mutta toisaalta silloin, kun oli päätetty kirjoittaa, esityksen ja teoksen voisi päätellä olleen myös merkityksellisempi, kuin niissä lehdissä, joissa arvosteltiin miltei kaikki ilmestynyt kirjallisuus.¹⁸²

¹⁸¹ SLH 2 Toivo Nygård, 113–115; Tommila & Salokangas 1998, 78–79, 102–103, 105; SLH 2 Salokangas, 359

¹⁸² SLH 2 Toivo Nygård, 137, 355–345; Tommila & Salokangas 1998, 196–198; Erityisesti suomettarelaiset lehdet pitivät kulttuurin asiaa esillä, olihan se keskeisimpiä osia heidän poliittisesta projektistaan. Ks. esim. Syväoja 1998, 41

5. Eino Leinon *Lalli* 1907

5.1 Valveutunut sanomalehtimies, kriitikko ja monipuolinen kirjailija

Marraskuussa 1907 ensiesityksensä sekä teatterissa että painoversiona saanutta Leinon *Lalli* -näytelmää voi ymmärtää paremmin, kun sitä peilaa suhteessa Leinon elämänhistoriaan, ja hieman hänen kirjallisiin töihinsä. Tässä suhteessa merkityksellisiä ovat *Sota valosta* (1900), *Helkavirsiä* (1903), Routavuositrilogia (*Tuomas Vitikka* 1906, *Jaana Rönty* 1907, *Olli Suurpää* 1908) sekä *Lallin* kanssa trilogian muodostavat ja keskiaikaan sijoittuvat historialliset näytelmät *Maunu Tavast* (1908) ja *Tuomas piispa* (1909).

Armas Einar Leopold Lönnbohmista (1878–1926) väitöskirjan kirjoittaneen Maria-Liisa Nevalan lause ”Irrallisuus oli Leinon voimakkaimpia elämänasenteita”¹⁸³, summaa osuvasti kirjailijan elämänhistoriaa. Irrallisuus, henkinen tai käsinkosketeltava, tai molemmat kuten Leinon tapauksessa, on inhimillisesti katsoen kuluttavaa, mutta sellainen tila voi parhaassa tapauksessa myös mahdollistaa ympäröivän maailman kahleista vapaan tarkkailun, polemisoinnin – luovan työn. Ja tällaista luovaa työtä Leino harjoitti valtaosan koko elämänsä 47 vuodesta. Runoilijan biografiaan tutustumisen voi myös mieltää suorastaan sukellukseksi nuorsuomalaisuuden historiaan. Se alkoi fennomaniasta.

Kymmenlapsisen perheen nuorimmaisesta tuli paljolti aikuisseurassa kasvettuaan varhaiskypsä lapsi. Hän oppi lukemaan jo kauan ennen kouluikää, ja ahmi Kajaanin lähistöllä sijainneessa Paltamon lapsuudenkodissaan kaikenlaista kotiin hankittua kirjallista materiaalia. Myöhemmin Kajaanin alkeiskoulun aikaan hänen voidaan sanoa tutustuneen jo Runebergin runoteoksiin, Topeliuksen *Maamme kirjaan* ja *Talvi-iltain tarinoihin*, *Kantelettareen* sekä August Ahlqvistin, J.H. Erkon ja Juhani Ahon teoksiin. Hänen maanmittari-isänsä seurasi useita aikansa sanomalehtiä, kirjoittikin paikalliseen sanomalehteen, ja perustipa kirkkoherran kanssa paikkakunnalle vielä kirjastonkin. Äitinsä, joka oli käynyt saksalaista tyttökoulua, arvosti hänkin paljon kirjallisuutta ja itsensä sivistämistä, ja kannusti näihin lapsiaankin. Armas pojan täti, joka oli vielä siskoaankin pitemmälle koulutettu, oli vuosia tekemisissä Eino Leinon kanssa. Niin, ja sitten olivat vielä pääkaupungin yliopistoon lähteneet vanhemmat veljet taustavaikuttamassa.

¹⁸³ Nevala, 2020; Väitöskirja Maria-Liisa Kunnas (Nevala). (1972). *Mielikuvien taistelu: Psykologinen aatetausta Eino Leinon tuotannossa* SKST 304. Helsinki: SKS.

Leinon kiinnostus kieleen ja kirjallisuuteen, hyvin nopeasti omaan luomiseenkin, lähti liikkeelle vahvoilta perustuksilta.¹⁸⁴

Ennen ylioppilaaksi tuloaan lyseolainen Leino oli ehtinyt toimia suomentaa Runebergia, perehtyä kirjallisuuden klassikoihin ja vaikkapa Friedrich Nietzschen ajatuksiin, toimia avustaja ja kriitikkona *Hämeen Sanomissa* sekä julkaista runoja. Varsinainen painettu runoteos ilmestyi vuonna 1896, Leinon ollessa noin 17-vuotias. Hän asui silloin Helsingissä ja opiskeli yliopistossa.¹⁸⁵

Tuttavapiiriin alkoi kuulua sellaisia *Päivälehdessä* ja sen lähipiirissä olleita henkilöitä kuin kirjailija Arvid Järnefelt, Juhani Aho, Maila Talvio sekä Jean Sibelius, ja kuvataiteilijat Akseli Gallén-Kallela ja Pekka Halonen. Leino tempautui täydellisesti tähän maailmaan, johon veli Kasimir hänet johdatteli, ja kävi niin että tärkeät opinnot jäivät. Tohtoriksi lukenut Kasimir toimi esimerkiksi Kansallisteatterin edeltäjän, Suomalaisen teatterin, johtajana, ja *Päivälehdessä* kulttuurikriitikkona. Pikkuveljellä oli esimerkki erittäin lähellä; semminkin, että he asuivatkin saman katon alla 1800-luvun lopulla.¹⁸⁶

Leino aloitti *Päivälehdessä* kulttuuriavustajana, sittemmin teatterikriitikkona ja pian pakinoitsijankin Mikko Vilkastus -nimen alla. Hän piikitteli mielestään vanhakantaisia ja holhoavia kulttuuri-ilmiöitä, toisin sanoen vanhasuomalaisia kulttuuripyrkimyksiä. Etenkin Suomalainen teatteri sai nauttia Leinon terävästä huomiosta. Tämä Suomalainen teatteri muutti uuden rakennuksen myötä, vuonna 1902, nimensä nykyiseksi Kansallisteatteriksi. Ohjelmiston sisällöstä ja laadusta – käytännössä laadun puutteesta – käytiin edelleenkin kiivasta keskustelua Leinon *Lallin* esitysten aikaan sen näyttämöllä.¹⁸⁷

Suuren yleisön tuntemaksi henkilöksi Leino nousi *Helsingin Sanomissa* erityisesti suurlakkovuoden aikana Teemuna kirjoittamillaan monilukuisilla pakinoilla. Teemu hämmensi poliittisesti äärimmilleen kuumennutta kattilaa, heitellen sekaan aineksia lähestulkoon säästelemättä. Venäläiset ja heidän myötäilijänsä, uskonnonvapauteen puuttujat, naisten äänioikeus ja moni muu rikka rokassa käsiteltiin. Osa ihastui, osa vihastui.¹⁸⁸ Mitä taas Leinon nuorsuomalaisuuteen tuli, tutustuminen kulttuurikriittikoveljen työpaikkaan, ja sen jo nimeä saavuttaneisiin ihmisiin *Päivälehdessä*, oli käänteentekevä.

¹⁸⁴ Rajala 2017, 20, 24–27, 29, 32; Onerva 1932, 17; Mäkelä 1997, 11

¹⁸⁵ Rajala 2017, 34–35, 37; Helttunen & Saure 2003, 17–18, 21

¹⁸⁶ Rajala 2017, 43–47, 50; Onerva 1932, 94–99; Nevala 2020

¹⁸⁷ Larmola 1990, 15, 17–18; Rajala 2017 50, 53–56; Helttunen & Saure 2003, 91

¹⁸⁸ Ks. esim. Larmola 1990, 18–19; Rajala 2017, 57, 59; Mäkelä 1997, 102; Onerva 1932, 199–200

Ilmeisesti hän ei kokenut siirtymässä valtaisa ristiriitaa, nuorsuomalaiset kun ajoivat samaa tuttua kansallista asiaa, tosin uudella asenteella ja vapaammin katsein.¹⁸⁹

Sanomalehtimiehenä tuottelias Leino oli yhtä tuottelias kaunokirjallisuuden puolella. Vain noin vuosikymmenen periodilla, 1898–1908, ennen matkaa Italiaan *Danten Jumalaista näytelmää* suomentamaan – matkaa, jonka avulla paettiin kritiikkiä ja ahdasmielisyyttä – hän kirjoitti useita elämään jääneitä näytelmiä, runoteoksia ja romaaneja. Tässä vaiheessa takana oli lyhyeksi jäänyt avioliittokin. Pariskunta sai lapsen, joka jäi Leinon ainoaksi, muttei taiteilija tuolloin tai koskaan myöhemminkään kyennyt asettumaan kunnolla aloilleen. 1900-luvun alussa alkanut ystävyys rajoja rikkoneeseen runoilija L. Onervaan (Hilja Onerva Lehtinen, 1882–1972) kannatteli kuitenkin elämän eri vaiheissa aina kuolemaan saakka. Sama Onerva kirjoitti Leinon kuoleman jälkeen elämäkerran, joka, osittaisesta subjektiivisuudesta huolimatta, on edelleen merkittävä teos.¹⁹⁰

Näytelmillään *Tuonelan joutsen* (1898) ja *Sota valosta* (1900) Leino astui *Kalevalan* maailmaan ja symbolismiin. Suomessahan symbolismi näkyi aluksi juuri *Kalevan* tulkinnan kautta. Vaikka näytelmät sisälsivät hahmoja *Kalevalasta*, ne eivät olleet sen toisintoja, vaan vertauskuvia. Sama päti muuhunkin viime vuosisadan taitteen karelianismin taiteeseen. Tällaisen uusromanttisen symbolismin tematiikkaa sisältävä, ja kenties Leinon pääteoksena pidettävä, runoteos *Helkavirsiä I* syntyi vuonna 1903. Se sisältää omintakeisen, *Kalevasta* inspiroidun, mutta Leinon itse fabrikoimaa myyttiaineistoa, ja samalla melko moderneja teemoja ihmisen olemassaolon kipupisteistä. Leinon tuotoksien ytimeä löytyi usein yksi tai useampi myytti, jonka avulla tarkasteltiin yksilön, useinkin hankalaa, suhdetta muihin ihmisiin.¹⁹¹

Helkavirsien mielenkiintoisin hahmo suhteessa viisi vuotta myöhemmin kirjoitettuun *Lalliin* on Ylermi isäntä. Ylermi on talon pää, joka tekee mitä tahtoo, eli murtaa eritoten kirkon ylivallan itseensä, ja muihin, jotka katsoo alistetuiksi. Leino puhui nuorsuomalaisena voimakkaasti kirkon ja valtion erottamisen, sekä täydellisen uskonnonvapauden puolesta. Runon alkusanat kiteyttävät hahmon olemuksen. ”Ylermi ylpeä isäntä ajoi temppelin ovesta, lausui kirkon laivan alta:

¹⁸⁹ Ks. esim. Rajala 2017, 45, 48

¹⁹⁰ Mäkelä 1990, 131; Helttunen & Saure 2003, 28–30, 32–34

¹⁹¹ Onerva 1932, 150–151, 156, 184; Larmola 1990, 58–61; Rajala 2017, 88, 91–93, 96–98, 100

’Täss’ on mies tämän sukuinen, kadu ei tehtyä tekoa, ei parane palkan eestä.” Ja myöhemmin: "Ennen kirkko kaatunevi, kuin kinnas kivistä irki!".¹⁹²

Aivan ensimmäisen kerran individualismia voitiin havaita nykyaikaan sijoittuneessa näytelmässä *Johan Wilhelm* (1900). Nimet viittasivat Snellmaniin. Siinä näkyivät draamatikoiden Henrik Ibsenin (1828–1906) ja August Strindbergin (1849–1912) vaikutteet, ja eritoten hänelle jo kouluaikojen kirjoista tuttu nietzscheläinen yksilöllisyys, joka tulisi olemaan tunnusominaista *Lallille*.¹⁹³

Enemmän sanomalehtimiehen ominaisuudessa, kuin kansallisista myyteistä inspiroituneen taiteilijan, Leino peilasi menneitä sorto- eli routavuosia kolmessa toisiaan seuranneissa romaaneissa *Tuomas Vitikka* (1906), *Jaana Rönty* (1907) ja *Olli Suurpää* (1908). Hän halusi tehdä jonkinlaisen välitilin ja järjestellä - fiktiivisten hahmojen muodossa - paperille kaikki ne asiat ja tunteet, joita menneet vuodet suurlakon huipennuksineen pitivät sisällään. Jokainen asenne, näkökulma, poliittinen asema, käänne saa siis näissä teoksissa oman hahmonsä, mutta löytyi niistä aineksia kirjoitushetkenkin päivänpolitiikasta.¹⁹⁴ Näistä ensimmäinen, *Tuomas Vitikka* vilahtelisi myös *Lallia* ivallisesti ruotineissa aikalaisarvosteluissa.

Trilogian aloittavassa romaanissa on ytimeltään kyse päähenkilön Tuomas Vitikan epäilystä ja epätietoisuudesta, vaikeudesta päättää ja saada selville mikä on totta ja oikein, mikä oikea näkökanta monien kantojen keskellä. Romaani on pakinanomainen kuin Teemu *Helsingin Sanomissa*, ja varmasti siksi herätti samantapaisia tunteitakin. Vitikka luistelee karikatyyrinomaisten näkökantojen lomitse, mukautuen ja tehden miten kulloinkin parhaimmaksi näkee, lopulta löytäen - itsensä. Hän omaksuu lopussa vapaan individualistisen kannan, joka on silti kuin individualismia ”ylösalaisin”. Se ei ole itsekästä tai ehdotonta yksilöllisyyttä, vaan vapautta etsiä ja löytää oma totuutensa; aatteet, vaikka ovat elämälle välttämättömiä, eivät tee ihmistä autuaaksi.¹⁹⁵

Jaana Rönty romaanissa uskonnollisen mummon kasvattama nuori tyttö lähtee Helsinkiin, ja alkaa kokea vuorottelevia ristiriitoja uskonnon, kirkon ja uusien sosialististen ajatusten välillä. Ristiriidat johtavat tässä naturalistista tyyliä edustavassa romaanissa, karuun pettymykseen kaikkia edellä mainittuja kohtaan. Myös kirjan muut kolme henkilöä, sekä konservatiivinen paroni, että liberaali

¹⁹² Leino 1903, 57, 62; Helttunen & Saure 2003, 60; Rajala 2017, 93, 96

¹⁹³ Larmola 1990, 62–63

¹⁹⁴ Ks. esim. Helttunen & Saure 2003, 79–80

¹⁹⁵ Rajala 2017, 162–163, Larmola 1990, 171, 194–196

maisteri, myös sosialidemokratiaa kannattanut suutari kokevat pettymyksen ja lannistumisen.¹⁹⁶

Olli Suurpään henkilössä kuvataan luopumus perustuslaillisuudesta ja siirtyminen harmittomaksi virkamieheksi pois päivänpolttavasta politiikanteosta, jossa olisi kuitenkin ollut vielä mahdollisuus vaikuttaa asioiden kulkuun. Vertaus liittyi yhtäältä perustuslaillisten silloiseen politiikkaan, siirtymiseen oppositiosta hallitukseen ja kaavailuihin yhteistyöstä suomettarelaiten kanssa, että kirjailijaan, joka oli lähinnä olosuhteiden ja ajautumisen vuoksi alkanut elää turvallisen pikkuporvarillista elämää, ja jota elämäntyöli hän alkoi enenevässä määrin haluta paeta.¹⁹⁷ Larmolan yhteenveto routavuosien romaaneista on luopumus ja pettymys ihmisiin ja ideaaleihin.¹⁹⁸

Lallia seurasi runokokoelma *Halla* (1908). Elämänoptimismin heikentyminen näkyi paitsi sisällössä, myös kokoelman nimessä. Teoksen pääosin negatiivisen palautteen hän otti vastaan pakopaikassaan Italiassa. Kokoelman *Minä* -runo kuvastaa vahvasti Leinossa asunutta auktoriteetikammoa ja nietzscheläisiä näkemyksiä.¹⁹⁹ Runo *Minä* on kuin julistus, minuuden evankeliumi. Se alkaakin kuin Johanneksen evankeliumi, ja on kristitylle lukijalle tämän vuoksi edelleen melko voimakasta luettavaa. ”Minä oli alussa. Minä kasvoi luona Kaikkivallan ja kaikki oli se Minä”, aloittaa Leino, ja jatkaa myöhemmin: ”Itseys on ihanin mahti, minkä sait sa syntymässä: älä anna pois ikinä!”. Leino määritteli siis suoraan ihmisen minuuden olevan pyhintä maailmassa. Muut auktoriteetit, jotka puhuvat pyhästä, kirkon, uskonnot, hän sivuutti täysin itsestään selvästi – sellaisen auktoriteetin aseman yksilön elämässä saisi, kuten sanottua, kukin yksilö itse. ”Laki ollos itsellesi. Mieti, mik' on sulle hyvä, tuumi, mik' on sulle paha, ruma sulle, kaunis sulle: ole maailma omasi”, ohjasi Leino.²⁰⁰

Leinon *Naamiota* -sarjan osat II, III ja V sisältävät näytelmät *Lalli*, *Maunu Tavast*, ja *Tuomas piispa*. Leino mainitsi itse sarjan viidennen osan esipuheessa näiden kolmen muodostavan kokonaisuuden, trilogian, jolloin yhtä teosta on vaikea ymmärtää tuntematta jonkin verran kaikkia.²⁰¹

¹⁹⁶ Larmola 1990, 227, 229, 232–233, 241, 259

¹⁹⁷ Rajala 2017, 163–166

¹⁹⁸ Yleisesti Larmola 1990

¹⁹⁹ Helttunen & Saure, 68, 70; Rajala 154–156; Jo suurlakkovuoden aikana Leino oli julistanut annettujen uskomuksien, aatteiden ja moraaliarvojen kieltäjäksi. Ks. esim. Rajala 2017, 151

²⁰⁰ Leino 1908a, 50–54

²⁰¹ Leino 1909a, 8

Lallin jälkeen ilmestyneen *Maunu Tavastin* nimihenkilössä kirkastuu pitkän elämän mukanaan tuoma viisaus ja lempeys, kun taas sen toista päähenkilöä, nuorta maisteri Olavia, Maunu Tavastin seuraajaa, kuvataan elämäkokemuksen puutteen vuoksi vielä uskossaan mustavalkoisena ja epävarmana.²⁰² Tässä näytelmässä Leino ei ottanut liikoja riskejä – ellei sellaiseksi aseta Leinon olettamusta Olavi Tavastista Maunu Tavastin ja Wadstenan luostarin nunnan poikana, tai arveluja tulevaisuudesta ilman kirkkoja. Näytelmän keskustelut liikkuvat Birgittalaisluostarin rakennuttamisen ja nuoruudenrakkauden ympärillä. Kirkollisiin toimijoihin Leino ei näyttänyt asettelleen ilmiselvän negatiivisia piirteitä, tosin Olavin suuhun kirjailijan omille aatteille vastakkaiset sanat kapinoivia talonpoikia kohtaan; ”Eikö niiden kaikkien [kapinoiden] alku ja lähtökohta ole siinä, että ihminen asettaa oman järkensä Jumalan järkeä korkeammalle, jonka näkyväinen ilmentysmuoto on kirkko, on papisto, on Pyhän Pietarin istuin Roomassa? Jumalan järki tuottaa järjestystä maille ja valtakunnille, ihmisjärki harhaa ja epäjärjestystä”. Kapinat tuli Olavin mielestä taltuttaa ”tulella ja miekalla”, siihen kirkolla oli täysi oikeus.²⁰³ Vanha ja lempeä Maunu toppuutteli puheita ”inkvisitsionista”²⁰⁴, sellaista ei hänen aikaan tulisi. Seuraajankin tulisi miettiä intoaan uudestaan. Tässä kohdin paljastui Leinon rakentaman vastakkainasettelun tarkoitus: Maunusta kuoriutui eräänlainen minuuksuskon jalo ruumiillistuma. Maunu alkoi siis, kuin Leinon silmin, ennustella aatoksissaan kaukaista tulevaisuutta paitsi ilman luostareita, myös ilman kirkkoa ja sen virkamiehiä. Maunu sanoikin: ”Kenties on korkein totuus kerran oleva totuus itseään kohtaan, silloin kun kaikki muut ovat ihmisen sydämessä voimansa kadottaneet...”²⁰⁵

Jos Maunu Tavast kuvattiin lähestulkoon Leinon alter egona, enemmän ymmärtäväisenä humanistina, kuin minään kirkkoruhtinaana, niin *Tuomas piispan* päähenkilö on taas hyvin kaukana kirjailijasta. Näytelmä sijoittuu 1200-luvun Rantämäelle ja sen kirkon sakaristoon. Yksinkertaiset puitteet ja henkilöt ovat tuttua roomalaiskatolisen keskiajan kirkollista kuvastoa. Näytöksen alussa piispan oletettiin saapuneen takaisin käännnyttämästä karjalaista kansaa, ja kuten paavin legaatti ja temppeliherra kuvittelevat, taistelemasta ritarin lailla perivihollista Novgorodia vastaan. Piispa tuottaa pettymyksen, karjalaiset olivat edelleen

²⁰² Ks. esim. Larmola 1990, 257–258

²⁰³ Leino 1908b, 70–71

²⁰⁴ Leino 1908b, 72

²⁰⁵ Leino 1908b, 111

voimakkaan Novgorodin vallan alla, ja suuret määrät ristiritarejakin kuolleet marttyyreina. Tämä, ja seuraava näytös käydään piispan pettymysten ja jonkinlaisen rikoksen ympärillä, sillä hän oli omien tarkoituksperiensä vuoksi väärentänyt paavi Gregorius IX:n paimenkirjeen. Pietari Kaikkivalta, kastettu pakana ja piispan opetuslapsi, saa tietää väärennöksestä, mutta asetelmat ovat läpi koko näytelmän ajan ylösalaisin; Kaikkivalta osoittaa kristittyä lempeyttä ja armeliaisuutta, sekä valaa uskoa itseensä käpertyneeseen piispaan, joka kärsii maailmantuskaa ja huonoa omaatuntoa ”rikostöistään”.²⁰⁶

Seuraavassa, kolmannessa näytöksessä, piispa tulistuu hänen menneistä synneistään muistuttamaan saapuneeseen, hämäläiseen pakanalliseen naiseen, jonka lähettääkin polttoroviolle. Nainen huutaa tuomion kuullessaan, ettei piispan valta tule ainakaan taivaasta: ”Luuletko, etten ole tutkinut maani tietäjiltä, kuka olet ja mikä on se uusi oppi, jota julistat meille? Kuoleman oppi on se --- ja sinä itse olet ruttotauti, joka maata saastuttaa.”.²⁰⁷ Kun naiselle suojelustaan vannonut ristiritari neljännessä näytöksessä asettuu piispaa vastaan, ja pyytää pelastamaan naisen hengen, uhkaa piispa puolestaan julistaa ritarin kirkonkiroukseen; ”Hän kuolee [nainen], sillä hän ei ole tahtonut kastaa itseään, vaan on häijyillä velhovoimillaan tahtonut pilkata Herran pyhää sanaa ja sakramentteja...”.²⁰⁸

Leino kuvaa piispaa taipumattomaksi tuomiossaan – kastetun Kaikkivallankaan epätoivoinen vetoamus ei saa häntä heltiämään. Pian saadaan selville, että poltettava oli kuin olikin piispan itsensä kastama, eikä pakana. Kun tämä julki tullut tieto ei saa piispaa edelleenkään pyörtämään päätöstään, uhkaa Kaikkivalta huutaa ilmoille piispan väärentäneen paavin paimenkirjeen. Silloin piispa ottaa miekan, ja tappaa miehen. Ritari ja paavin legaatti lähtevät huoneesta jossa ”ei ole mitään tekemistä”, ja samassa naisen voi olettaa menehtyvän roviolla.²⁰⁹

Leinon piirtämä kuva piispasta on karu, mutta johdonmukainen. Auktoriteetti piispan hahmossa oli tässä moraalisesti heikko, vaikka ulkonaisesti ylpeä ja periksiantamaton. Legaattikin pelkkä piispan puolella seisova koleanlainen viranhoitaja. Leino halusi osoittaa, ettei piispan arvovallalla ollut todellista pohjaa, sillä piispa epäröi virkaansa itsekkin, ja teki koko ajan toisin kuin opetti. Tavallinen suomalainen kastettu opetuslapsi taas – hän oli lempeä ja

²⁰⁶ Leino 1909a, 11–57

²⁰⁷ Leino 1909a, 83, 58–84

²⁰⁸ Leino 1909a, 99–100

²⁰⁹ Leino 1909a, 85–104

ymmärtäväinen, heikonkin ihmisen puolella oleva hyvä ihminen. Hämäläisnainen suora totuudenpuhuja, jonka sanoja piispa ei halunnut kuunnella.

Fewsterin mukaan historiallisen trilogian näytelmät *Tuomas piispa* ja *Lalli* olivat saaneet inspiraationsa Evald Ferdinand Jahnssonilta.²¹⁰ Leino itse sanoi kirjansa *Elämän koreus* esipuheessa tällaisiakin sanoja: ”...Strindberg uskoani vanhan draaman rakenteeseen. Häntä [Strindberg] ilman olisin tuskin kirjoittanut legendasarjaani ’Lalli’, ’Tuomas piispa’, ja ’Maunu Tavast’, joiden historiallinen puoli on vähimpäänsä tyylitelty.”²¹¹

Leino julkaisi kaiken kaikkiaan kuusi kappaletta *Naamioita* -sarjan osia, joissa jokaisessa oli kertomusten ja novellien lisäksi näytelmiä. Näitä, usein kauas menneisyyteen sijoitettuja, näytelmiä Leino kirjoitti kaiken kaikkiaan 25 kappaletta, joista vain osa pääsi toteutuksen asteelle. Leinoa ei muistellakaan draamakirjailijana vaan etupäässä runoilijana. *Lalli* oli siinä mielessä poikkeuksellinen, että vaikka näytökset Kansallisteatterin lavalla loppuivat melko nopeaan syystalvella 1907, maaseutunäyttämöillä teosta esitettiin useamman vuosikymmenen ajan. Kaikkein vilkkaimmin salit täyttyivät 1920- ja 1930-luvuilla. Erityisesti sisällissodan jälkeisinä vuosina teosta esitettiin huomattavasti runsaammin työväen- kuin oikeistolaisten teatteriseurueiden voimin.²¹²

5.2 Leinon Lalli: uskomuksista ja heimostaan vapaa individi

Edeltäjänsä, Jahnssonin murhenäytelmään, verrattuna pienimuotoinen ja jokseenkin vähäeleinen *Lalli* –näytelmä koostuu kuudesta henkilöstä: talonpoika Lalli, Kerttu vaimo, tytär Sinikka, metsänkävijä Inko, kylänvanhin Tuura, ja pyhä-etuliitettä kantava ”Suomen apostoli” Henrik. Näytelmä on jaettu neljään näytökseen, ja tapahtumien päänäyttämönä on Lallin kotipirtti. Kirjailija määritteli Henrikin vierailun ajankohdaksi – samoin kuin vaikkapa Topelius *Maamme* kirjassaan – alkuvuoden 1158.²¹³

Ensimmäisessä näytöksessä esiintyvät Lalli, Kerttu, tytär Sinikka ja Inko metsänkävijä.

Lallin ja Kertun välillä käytiin keskustelu tyttären naittamisesta. Kertun mielestä vain kotonaan kyhkäävä isäntä ei saisi tyttärelleen hyvää kosijaa – eikä ainakaan köyhälle metsänkävijä Inkolle hän voisi tytärtään luovuttaa. Leino osoitti heti

²¹⁰ Fewster 2006, 276

²¹¹ Leino 1915, 50

²¹² Helttunen & Saure, 90, 92; Fewster 2006, 337, 446–447; ks. myös *Lallin* asemasta yhtenä neljästä johtavasta medievalistisesta näytelmästä vuosina 1918–44, Fewster 2006, 334

²¹³ Leino 1907, 35

alussa Lallin oikeamielisyyden; hänestä köyhä Inko kelpaisi, jos vain tytär häntä rakastaisi. Leino luonnehti rauhallisen erakon, Lallin, sisäistä maailmaa suureksi. Muut eivät sinne ylettäneet, moittivat vain karhuksi pesässään. Inko saapui tupaan, ja kertoi Teljän kaupunkiin saapuneen pyhän miehen Turusta. Tuo Heinrichi, joka oli nimennyt ja kastanut Kupittaalla myös Kertun, opetti kansaa nyt Kokemäellä Ylistarossa, ja oli aikeissa saapua myös Lallillaan. ”Ei se kenellekään kuulu pahaa tekevän, joka itsensä vain kastaa antaa ja ne uudet luvut päänsä päällä lukea. Mutta muuten suuttuu ja uhkaa Ristin soturit perästään lähettää.”, tiesi metsänkävijä Lallia varoittaa. Kerttu oli muuttunut oudoksi Lallin silmissä kasteen jälkeen; vaikkei uskonut kirkon oppeihin, oli valtavan ihastunut sen ihmeelliseen ulkoiseen loistoon. Näytöksen lopussa Inko löi Teljästä tuodut arvokkaat kihlat pöytään, mutta ne eivät Kertulle kelvannut. Lalli katseli neuvottomana sivusta näiden välistä eripuraa.²¹⁴

Toisessa näytöksessä käytiin pitkä keskustelu kylänvanhimman Tuuran ja Lallin välillä. Keskustelu koski Lallin erakoitumista, oletettua ihmisvihaa, haluttomuuttaan palvella jumalia, ja ottaa osaa heimon sotaretkiin. Tuura oli antanut jo kastaa itsensä, sillä se vaikutti olevan yksinkertaisinta, ja olihan ihmisen ”johonkin uskottava”. Leino maalasi Lallin peiliksi paitsi pelkästä kirkon ulkoisesta loistosta huumautuneen Kertun, myös ”joukkoihmisen”, Tuuran, joka ei syvällisemmin miettinyt elämäänsä, vaan liikkui tilanteesta toiseen osin opportunistina, osin niihin vain ajautuneena. Tuura ihmetteli Lallin halua perääntyä yhä pitemmälle korpeen, ja syytteli tätä nurkkakuntaisuudesta, ylpeydestä ja jumalanpilkastakin, kun näytti haluavan tulla toimeen vain omillaan. Leinon Lalli myönsi tahtonsa elää kuten esi-isänsä, ja tahtonsa tehdä rauhassa kuten itse parhaaksi näki – ei kuten naapurit, heimo, jumalat tai ristin miehet määräisivät. Lalli vaikutti olevan hyvin yksinäinen, mutta oli silti yksi, jota Lalli kutsui ystäväkseen. Hän oli Lapinkorvessa asuva tietäjä, jota kutsuttiin Kaikkivallaksi. Tosin hänkin oli alkanut jäädä taustalle, sillä Lalli ei enää uhrannut jumalille kuten ennen. Juuri Lapinkorvessa Lalli oli oppinut nietzscheläisyyden tunnussanat: ”Minä olen minä.” Lalli oli oppinut erottamaan itsensä kaikista muista, mitä asiaa Tuura ei ollenkaan ymmärtänyt. Sen sijaan Tuura varoitti Lallia ylpeästä jumalanpilkasta, sillä hänen voisi vielä käydä huonosti – Ristin kiesus liikkui lähistöllä, ja näyttipä kuulemma vielä ihmiseltä. Niin, ja heimo, sekin kutsui Lallia. Hänen pitäisi saapua Ylistaroon ottamaan

²¹⁴ Leino 1907, 37–68; Laina s.56

vastaan rangaistus, siitä ettei ollut osallistunut heimon sotasuunnitelmiin. Tai, Lallin sanoin, siitä, ettei ollut ”ottanut murha-asetta”, ja ettei ollut ”halunnut pahaa kenellekään”. Toinen näytös päättyi nurkkaan ahdistetun Lallin yölliseen patikointiin Tietäjä Kaikkivallan luo Lapinkorpeen.²¹⁵

Kolmannen näytöksen henkilöt olivat Inko, Sinikka, Kerttu, ja Henrik. Taloon saapuneen Henrikin Leino osoitti hyvin pian olleen lähinnä hyvän sanoman kaapuun pukeutunut voimakastahtoinen miekkalähettiläs. Vaikka Kerttu oli kastettu, hän puolusti taloaan kertomalla tuntemattomalle matkamiehelle vanhan tietäjän omaavan yhtä suuria voimia, kuin taloon poikenneen miehen Jumala. Tämän kuultuaan vieras paljastaa kuka oli, ja vaati ”Pyhän isän Roomassa -- antamalla oikeudella” saada tietää, koska pääpakanaksi kutsumansa Lalli palaisi. Henrik maalaili itsensä Herran nöyräksi sanansaattajaksi kertoessaan saapuneensa rauhantahtoisena, yksin ja ilman sotilaita, mutta ei pystynyt peittämään kiukkuaan taipumattomien pakanoiden edessä:

Sillä siksi on Jumala kaikkivaltias esivallalle miekan antanut ja pyhän katoollisen kirkon kansojen pääksi asettanut, että se vankalla käsivarrellaan pilkkaajansa kostaisi ja musertaisi! - - tätä kansaa ei rakkaudella käännytetä eikä hyvällä saada hylkäämään pakanallisia jumaliaan. Siksi se on pakotettava siihen pahalla, tulella ja miekalla - - sillä tämä kansa on öykkäri ja uppiniskainen kansa, jonka pää on poljettava niinkuin käärmeen pää!²¹⁶

Leino siis toi mielestään esille maahan tunkeutuneen hengellisen vallan todellisen luonnon. Inko ja Sinikka pelästyivät ja pyysivät armahdusta. Henrik lupasi katujille kasteen ja siunauksen näiden liitolle. Hangoitelleelle Kertulle hän langetti kirkkorangaistuksen, jonka hänen olisi kuultava Nousiaisissa. Seuraavaksi Leino oli liittänyt tarinaan *Surmavirrestä* tutun jakson, jossa Henrik toivoi rahaa vastaan hevosen ja kestitystä. Koska Kerttu ei edelleenkään suostunut tekemään Lallin tahtoa vastaan, Henrik käskytti Inkoa, joka epäröiden teki mitä pyydettiin. Sitten kun Henrik oli jo Inkon kyyditsemänä lähtenyt talosta, saapui Lalli matkoiltaan Kotavuorelta. Tietäjä oli kertonut ennusmerkkien olevan huonoja. Sinikan itku havahdutti Kertun kertomaan Lallille ”ruotsin olleen ruoalla”. Lalli saa tietää koko joukon asioita, joita hänen poissa ollessaan oli tapahtunut, alkaen Inkon ja

²¹⁵ Leino 1907, 69–101; Kylänvanhinta Tuuraa on verrattu autonomian ajan myöntövyöhykkeen poliittikkoihin. ks. Larmola 1990, 216.; Leinolla oli routavuositrilogiassaan (1906–1908) hieman Tuuran kaltainen ”opportunistinen” ja tilanteisiin ”ajautuva” hahmo, Olli Suurpää (1908). Samoin Lallin sukulaissielu, kyseenalaistaja ja individualismin aatteet löytänyt, Tuomas Vitikka (1906). Ks. esim. Larmola 1990, 209–212, 259, 263, 265

²¹⁶ Leino 1907, 102–108; Laina s.107–108

Sinikan kastattamisesta, kirkkorangaistuksen langettamisesta, leivän ja hevosen ottamiseen, ja Inkon käskyttämiseen Ristin miehen mukaan. Epätoivoisen Lallin maailma mustui lopullisesti. Hän muisti kolmea poikaansa, jotka oli jo menettänyt sodassa karjalaisille. ”Minä tahdoin elää rauhassa ihmisten kanssa, sillä minä taistelin kera taivahisten. - - Oli yksi tuike kultainen talviyössä minun kotini.- - Nyt ne tulevat tännekin - - Mutta minä en väisty enää. Minä taistelen. Minä taistelen vielä tuonen tuolta puolen.”, sanoi Lalli kuin *Helkavirsien* Ylermi-isäntä: täynnä uhmaa. Sitten otti kirveensä ja suksensa. Kolmas näytös päättyi.²¹⁷

Oli myrskyilma ja Lapinkorven henget liikkuvat. Kerttu hyräili turvaksensa Neitsyt Mariaa ja Ukko Yli-Jumalaa – kun sitten eteisestä löydettiin kuoleman nähnyt Inko. Reessä oli istunut päätön mies. Yhtäkkiä myrsky taukosi, ja Lalli seisoi pihalla kirves kädessään. Pois tolaltaan ollut mies ei tiennyt, mistä oli tulossa, mutta tiesi metsän saaneen hänet valtoihinsa. Kyynärän kokoinen lakki tuntui tarttuneen kiinni päähän, mutta tytär pystyi auttamaan isäänsä. Tunne oli harhaa. ”Kaikki jumalat olivat kuolleet eikä ihmisiä ollut enää. Ja minä huusin, huusin niin paljon kuin jaksoin: Kaikkivalta! Kaikkivalta! - - Lapinkorpi sen teki, Kaikkivalta kohotti kirveheni - -”, Lalli tilitti tuskaisena. Hänen näkynsä jatkuivat. Lalli kuuli kulkuset, pyhän, päättään etsivän miehen äänet, ja tunsu valtavan joukon hiiriä tavoittelevan häntä. Viimeinen neljäs näytös, ja samalla koko näytelmä, päättyi harhaisen miehen kauhistuneeseen pakoon Lapinkorven tietäjän luo.²¹⁸

Leinon teos on hyvin vähäeleinen, ja sen tapahtumat rakentuvat käytännössä esimerkiksi jo Topeliuksen *Maamme kirjassa* esittelemän rungon ympärille. Mitä eri traditioiden käyttöön tuli, Leinon *Lalli* noudatteli monilta osin tunnetun *Piispa Henrikin surmavirren* kaavaa. Vaikkapa kestityksen, siihen lisätyn *maüseturm* - hiiritarinan, mukaillun lakki-ihmeen (olkoonkin, että mainittu ihme on myöhempiä lisäystä), ja Lallin surkean kohtalon (tässä mielen järkkäminen ja pakeneminen) osalta. Lalli tappoi piispan kirveellä, kuten myöhempi traditio kertoo, eikä alkuperäistä *Surmavirttä* mukaillen laakarilla. Leinon päähenkilö oli osa aikansa kyläyhteisöä siinä, missä muutkin, eikä niinkään Saaren kartanon herra tai mahtava ylimys, kuten Jahnssonilla, tai osassa kansantraditioitakaan. Samoin piispa saapui Lalloilaan yksin ilman palvelijaa. Jokseenkin topeliaaninen oli tieto Kertun kasteesta Kupittaalla. Leino oli todennäköisesti halunnut

²¹⁷ Leino 1907, 108–122; Laina s.121

²¹⁸ Leino 1907, 123–146; Laina s.142 ja 145

yksinkertaistamisen keinoin tuoda näytelmän henkilöhahmot lähelle tavallista katsojaa.

Sekin on tietenkin mahdollista, että kirjailija olisi tutustunut muutama vuosi aiemmin kahdessa osassa ilmestyneeseen *Kantelettaren tutkimuksia* -teokseen, mutta välttämätöntä se ei liene ollut. Tämän muinaissuomalaista runoutta käsitelleen tutkimuksen oli siis kirjoittanut Julius Krohn (1835–88), ja postuumisti sen oli toimittanut ja täydentänyt hänen poikansa, kansanrunoudentutkimukselle nimeä tuonut, Kaarle Krohn (1863–1933). Mainitun teoksen toinen osa sisälsi Haavion ”uraauurtavaksi” Surmavirsitutkimukseksi kutsuman, monimuotoisen tieteellisen analyysin, jonka pohjana Julius Krohnilla oli käytettävissään kaikkiaan seitsemän erilaista kerättyä tekstiä. Kaiken muun tiedollisen annin ohella, Krohn päätyi tässä teoksessaan – toisin kuin Haavio – pitämään kansanrunoa yksiselitteisesti kirkollisesta legendasta laadituksi. Eli tämä ”kansallisen heräämisen aamua” elänyt Julius Krohn piti kuitenkin kansan keskuudesta noussutta *Surmavirttä* selkeästi nuorempana kuin *Pyhän Henrikin Legenda*. Samainen Julius Krohn oli käsitellyt, tai pikemminkin esitellyt suomalaisille, tämän tarinan jo v.1869 (siis ennen *Maamme kirjaa* julkaistun) *Kertomuksia Suomen historiasta I–II* -kirjansa katolista aikaa käsitelleessä osassa. Tämän kertomuskokoelman luonteesta kertoo kuitenkin jotain se, että se oli laadittu alun perin nuorison tarpeita silmälläpitäen.²¹⁹

Jahnssonin kansallisen *Lallin* symbolistinen antiteesi

Sanotaan, että F. E. Jahnssonin *Lalli* olisi inspiroinut Leinoa luomaan oman näytelmänsä, ja että hän olisi suorastaan kopioinut aiemman näytelmänsä *Sota valosta* (1900) dramaattiset loppuratkaisut Jahnssonin *Lallista*. Ja, että Leino olisi ollut eräänlainen Jahnssonin näyttämötyön jatkaja.²²⁰ Kyllä, Leinon tuskin 22-vuotiaana idealistina kirjoittamansa näytelmän selkeä, kahden vastakkaisen, suomalaisen ja ruotsalaisen (tai ”länsimaisen”) välinen taistelu puoltaa Jahnssonin ideoiden käyttöä. Tosin edellisessäkin näytelmässä itsessään oli jo vahvoja merkkejä Jahnssonille vieraasta nietzscheläisestä yksilökeskeisyydestä.²²¹ Suurlakon jälkeisen, ja jo aikuistuneen Leinon *Lallin* dramatisointi oli taas monessakin suhteessa Jahnssonin vastaavan antiteesi – mikä reseptiossakin hyvin

²¹⁹ Ks. Julius Krohn, 1900–01. *Kantelettaren tutkimuksia I–II*. Toimittanut ja täydentänyt Kaarle Krohn. SKST 95. Helsinki: SKS; Haavio 1948, 30–32 ja Majamaa 2014

²²⁰ Fewster 2006, 168, 270, 276

²²¹ Ks. Lyytikäinen 2003, 297–298

huomattiin. Se osoitti kristinuskon vieraaksi ja torjuttavaksi, mutta ei vaikuttaisi, että perinteisistä kansallismielisistä motiiveista, vaan eniten siksi, että Leino oli itsekin, jos ei aivan täydellinen ateisti, ainakin voimakkaasti traditionaalisen kirkon ja kristinuskon vastainen henkilö.²²² Tässä kohdin muistamme kenties, että fennomaaninen Jahnsson, joka siis yhtä lailla torjui näytelmässään maahan tulleen kristinuskon, oli ammatiltaan – pappi. Jahnssonin kristinuskonvastaisuus johtui tässä yhteydessä yksinkertaisesti hänen omaksumastaan, ja sivistyneistön keskuudessa tuolloin 1870-luvulla vallinneesta, snellmanilaishenkisestä fennomaanisuudesta.²²³ Jos Leinon Lalli olisi hehkunut muinaisten aikojen suuruutta, hän olisi, toisin kuin nyt teki, nostanut kunniaan nk. vanhat jumalansa, mutta hän oli johdonmukaisesti hylännyt nämäkin. Leino torjui näytelmässään, aivan toisin kuin Jahnsson, hyvin selkeästi myös heimonsa, siis oman kansansa, ja halusi vetäytyä omaan ylhäiseen yksinäisyyteensä.

Nuorsuomalainen Leino oli jo ennen vuotta jokseenkin 1907 pettynyt mies²²⁴, hieman samoin kuin monet muut suomalaisen kansaan pettyneet, nk. symbolistista karelianismia harrastaneet, ja eräässä mielessä kansasta eriytyneet, taiteilijat. Nämä, Leinon tavoin useimmiten nuorsuomalaisuutta lähellä olleet, ja paljolti samanikäisetkin, taiteilijat, suuntasivat ajatuksiaan entisen, melko epärealistisesti ihannoidun, kansamassan sijasta enemmänkin yksittäisiin henkilöhahmoihin. Heidän teostensa sankarit eivät olleet enää perinteisen, 1800-luvun loppupuolen, fennomanian tapaan kansaa kokoavia ja ihannoivia, kuten Jahnssonilla, vaan ne erottautuivat kansan massasta. Eivätkä nämä karelianistit, kuten Leinokaan, ammentaneet enää sellaisesta menneisyydestä, jossa oltaisi kuviteltu piilleen jonkinlainen suomalaisen kansan ”suuruus”, kuten Jahnsson teki. Sellaiset ajatukset olivat karisseet konkreettisella tavalla viimeistään suurlakon tienoilla, vaikkapa ”barbaarisesti” käyttäytyneiden sosialistien, ilmiantajien, ja heidän sielunkumppaniensa toimissa. Suomalainen ei tämän tahon mielissä tarvinnut enää lisää ”suomalaisuutta”, se tarvitsi vahvemmin länsimaista sivistystä, joka ei ollut juurtunut maahan ollenkaan sillä syvyydellä, kuin nämä

²²² Leino arvosti kristinuskon sijaan nk. klassista humanistista sivistystä, ja hän tuntui esimerkiksi säälineen tolstoilaiskristillisen herätyksen kokenutta Arvid Järnefeltiä, joka hänen silmissään nyt ”syöksyi [alas] galilealaiseen ja spiritualistiseen”. ks. Leino 1909b, 251

²²³ Ks. SKS 2017, Suomen papisto ja Grönstrand 2015, 151–152

²²⁴ Leinon vuosina 1904–1908 kokemasta, ja hänen koko silloiseen tuotantoonsa heijastuneesta kokonaisvaltaisesta poliittisesta pettymyksestä, on laadittu oma väitöskirjansa. Ks. yleisesti Larmola 1990; Nämä vuodet johtivat hänet lopulta v.1908, tuolloin pysyväksi kuvittelemaansa, maanpakoon Suomesta Italiaan. ks. Nevala 2020

(nuorsuomalaiset tahot) olivat toivoneet.²²⁵ Kalevalaiset hahmot, jollaiseksi Lalli voidaan tiettyssä mielessä vielä laskea, olivat Leinolle taiteellisen materiaalin rikas aarreaitta, siis käyttökelpoisia hahmoja, mutta ne eivät toimineet enää idealistinen nationalismi edellä. Ne olivat paljolti vertauskuvia omalle ajalle, eikä niinkään tarkoituksellista haikailua menneeseen, nostalgiaa. Sankarit olivat yksilösankareita, kuten Leinon Lalli, joka löysi voiman lopulta omasta itsestään, ei kokonaisesta kansasta eikä edes vanhoista jumalistaan. Tällaiselle kansankuvalle ja suoranaistelle yhteisyyden arvot heittäneelle yksiönpalvonnalle paitsi vanhasuomalaiset, myös sosialistiset, tahot tulisivat näyttämään kyntensä seuraavassa alaluvussa esiteltyjen sanoma- ja aikakauslehtien palstoilla.

5.3 Reseptiossa nuorsuomalaisten, vanhasuomalaisten ja työväenlehtien jännitteinen kolmijako

Eino Leinon *Lalli* tuli yleisön tietoisuuteen marraskuussa 1907 kahdella eri foorumilla. Otavan kustantama teos esiintyi *Naamioita II* -kokoelman osana ja Kansallisteatterin lavalla vuoden ensimmäisenä kotimaisena näytelmänä. Näytelmää esitettiin Kansallisteatterissa vain muutamia kertoja, mutta kuten sanottua, maaseututeattereissa sitä esitettiin suhteellisen runsaasti. Esitykset jatkuivat jopa usean vuosikymmenen ajan eri puolilla Suomea.²²⁶

Haualla ”Lalli Eino Leino” ja vaatimalla kaikki sanat, löytyi kansalliskirjaston digitoidusta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta vuoden 1907 alusta vuoden 1911 loppuun 459 osumaa. Näytelmään, sekä sen painettuun versioon liittyviä, arvioiksi tulkittavia lehtiartikkeleita löytyi tarkastelussa yhteensä 32 kappaletta. Seuloin hakutuloksia liittymään lähelle ilmestymisaikaa, mutta halusin ottaa mukaan myös tutkimuksen kohteena olevan Arvid Mörnen *Nya Pressen* sanomalehteen laatiman arvostelun heinäkuulta 1911. Mukana tässä analyysissä ovat täten kaikki marraskuun 1907 ja heinäkuun 1911 välillä kirjoitetut, ja todelliseksi kirja- tai näytelmäarvioiksi tulkittavat, lehtikirjoitukset.

Arvion tuloksena voi päätellä, että Leinon *Lalli* jakoi leirit pääpiirteittäin kahtia. Arvosteluista positiivisia tai jokin osin positiivisia oli 13 kappaletta.

²²⁵ Ks. Lyytikäinen 2003, 298–299 ja Lyytikäinen 1999, 152–153; Kokko 2008, 298–299, 304, 313, 316; Fewsterillä vaikuttaisi olevan asiaan asteen ”kansallisempi” näkökanta, mikä on tietysti siinä mielessä oikea, että tämä kareliaanien sukupolvi oli kuitenkin 1860-luvulla syntyneinä vielä monin tavoin yhteydessä ”emoliikkeensä” suomalaisusaatteeseen, sen pohjalla olleisiin arvoihin ja yleisempäänkin kulttuuriperintöön. ks. Fewster, 224; L. Onerva luonnehti v.1932 kirjoittamassaan Leinon elämäkerrassa näytelmän päähenkilöä peräti ”alkusuomalaisen rotuhengen voimakkaaksi henkilöitymäksi”. ks. Onerva 1932, 242

²²⁶ Ks. esim. Helttunen & Saure, 90, 92 ja Fewster 2006, 446–447

Neutraaleina pysytelleitä oli kaksi. Kolme lehteä kirjoitti ambivalentisti – eli voimakkaasti kritisoiden, mutta toisaalta myös runsasta kiitosta antaen. Negatiivisesti tai jokseenkin negatiivisesti Leinon *Lallia* ruoti kaikkiaan 14 lehteä. Valtaosa positiivisen vastaanoton tarjonneista lehdistä löytyi odotetusti nuorsuomalaisen piiristä. Vastaavasti vanhasuomalaiset, ja eräät työväen lehdet, suhtautuivat Leinon ajatuksiin enemmänkin negatiivisesti. Neutraaleita ja ambivalentteja arvioita löytyi muun muassa yleisluontoisten kulttuurilehtien joukosta. Neljän ruotsinkielellä kirjoittaneen toimittajan kritiikki jakaantui siten, että yksi heistä antoi positiivisen (Arvid Mörne, *Nya Pressen*), yksi ambivalentin (*Argus*) ja kaksi jokseenkin negatiiviset arviot (Julius Hirn *Nya Pressen* ja *Hufvudstadsbladet*). Työväenlehdistä kolme oli negatiivisia, yksi neutraali ja samoin yksi positiivinen.

Valtaosa Jahnssonin aiempaa mahtipontista draamaa arvostelujen yhteydessä eritellettyjä lehdistä oli vanhasuomalaisia, mutta myös *Työmies* otti sen esille. Nuorsuomalaiset eivät vaikuttaneet erityisen halukkailta käsittelemään sitä, ja jos aiempaan käsittelyyn viitattiinkin, se tehtiin paljolti yleisellä tasolla. Vanhasuomalaiset, ja *Työmies*, pitivät Jahnssonin näytelmää parempana.

Leino tiesi ja tunsikin nämä kriitikonsa. Siksi hän päättikin kirjoittaa muun muassa *Tuomas Piispa* näytelmän sisältäneeseen *Naamioita V* sarjaan esipuheen. Sen loppukaneettiina kuului;

*Julkisen arvostelun nimellä en yllä suinkaan ole tahtonut kunnioittaa kaikkia niitä kritiikin eunukkeja, joita suomalainen — ja eritoten juuri »tosisuomalainen" — sanomalehdistö katsoo isänmaalliseksi velvollisuudekseen joka joulu ja kevät julkisuuteen lähettää. Yhtä nimettöminä kuin kyvyttöminä, yhtä vailla mitään personallista taidekäsitystä kuin kirjallista edesvastuuntunnetta, merkitsevät he meikäläisessä kirjallisessa elämässä niin yksinomaan kielteistä ilmiötä, että on vaikea sen suhteen sovittaa edes Faustin suuren suvaitsevaisuuden päästötodistusta: Täytyy olla olemassa sellaisiakin lurjuksia!*²²⁷

5.3.1 Nuorsuomalaiset lehdet kannustivat hengenheimolaistaan

Myönteisen arvion piiriin pystyi luokittelemaan ilmestymisjärjestyksessään lehdet *Helsingin Sanomat* (kaksi arviota), *Suomalainen Kansa*, *Karjalan Sanomat*, *Aika*, *Salmatar*, *Tornion Uutiset*, *Haminan Sanomat*, *Vapaus*, *Wiipuri*, *Kansalainen*, *Nya Pressen* (Arvid Mörnen laatima arvio) ja *Hämetär*. Näistä lehdistä

²²⁷ Leino 1909a, 8

nuorsuomalaisten leiriin laskettavia oli kaikkiaan kahdeksan. Yksi positiivinen arvio löytyi myös sosialidemokraattisten (*Vapaus*), vanhasuomalaisten (*Wiipuri*) ja svekomaanisten (*Nya Pressen*) lehtien parista.

Vasemmistonuorsuomalaiseksi lehdeksi tuolloin luonnehdittava *Helsingin Sanomat* kirjoitti Leinon *Lallista* kahteen otteeseen. Ensimmäinen kirjoitus koski Kansallisteatterin ensi-iltaa, ja toinen, reilu kuukausi myöhemmin laadittu, olikin jo puhdas puolustuspuheenvuoro samaisesta teoksesta. Tämän alun perin *Päivälehti* nimellä kulkeneen lehden aatteellinen ja konkreettinen side taiteilijaan oli selvä. Leino työskenteli, kuten jo aiemmin mainittua, lehdessä kulttuurikriitikkona ja pakinoitsijana, ja oli useiden *Päivälehden* piiriläisten hyvä ystävä.

Lehden arvostelija muisti E. F. Jahnssonin mahtipontisen draaman samasta aiheesta, ja oli sitä mieltä, että ainoita yhteisiä tekijöitä näiden välillä oli lähde, jonka lehti nimesi ”Lallin ja Henrik-piispan legendaksi”. Itse Lallin hahmossa oli tosin samansuuntaista kaksijakoisuutta: miehen aatokset vaelsivat samaan aikaan korkeuksissa ja alamaissa, mahtavina, mutta maata viistävinä. Piispan tappaminen johtui tässä arviossa sekä Henrikin käytöksestä, että kaunosieluiseksi luonnehditun Lallin ymmärrettävien patoutumien ilmoille pääsemisestä. Oli oikein puolustaa omaa yksityisyyttään, tuntui arvioija kertovan. Toisin, kuin vaikkapa myöhemmin käsiteltävä, hyvin kriittinen *Raataja* lehti, *Helsingin Sanomat* antoi arvoa Leinon hahmotteleman Lallin ominaisuuksille, eli itsenäiselle asumiselleen korvessa, vapaana muiden vaatimuksista. Lehti piti kaiken kaikkiaan näytelmää Leinon siihen asti tasapainoisimpana.²²⁸

Puolentoista kuukauden sisällä ensi-illasta terävän pakinoitsijan- ja kriitikonkynän omannut Leino oli ehtinyt saada aatteellisilta vastustajiltaan, ymmärrettää, lokaa niskaan. Toimitus päätti puolustaa Leinoa. Aarni Kouta (1884–1924), Leinon läheinen ystävä, runoilijakollega ja hengenheimolainen, astui esiin. Kirjoituksensa keskiöön hän nosti keskustelujen kiistakapuloiksi nousseet, suomalaisen taiteen tason, ja oikeanlaisen suomalaisuuden kuvauksen. Kouta pyrki todistamaan, että Eino Leinon kuvaus Lallin hahmosta – sekä ylipäätään suomalaisuus, ja sitä kuvastava Leinon luoma taide – olivat kuin olivatkin yhtä. Taitamattomat arvostelijat eivät vain olleet ymmärtäneet suomalaisuutta oikealla tavalla. Suomalaisuuden ydin löytyi nimittäin Koudan

²²⁸ E. K–vi. [Erkki Kivijärvi]. Kirjallisuutta ja taidetta. Kansallisteatteri Lalli. *Helsingin Sanomat*. 16.11.1907; SLH 5, 130; Päätoimittaja vasemmistonuorsuomalainen Severi Nuormaa (1906–08)

mukaansa karusta luonnosta, joka muokkasi ihmisen ”juroksi ja itseensä vetäytyväksi”. Leinon *Lalli* näytelmä kuvasti tyylipuhtaasti juuri tätä omissa maailmoissaan elelevää ihmistä, ja tässä piili totuus näytelmästä, joka kriitikoiden tulisi kuulla, muotoili Aarni Kouta.²²⁹ Viesti oli suunnattu Kansallisteatterin suunnasta kiistelleelle vanhasuomalaiselle kulttuuriväelle.

Niinikään Helsingissä ilmestynyt, mutta oikeistonuorsuomalainen *Suomalainen Kansa* pisti kehuissaan edellistäkin lehteä paremmaksi. Heti alussa kirjoittaja teki ironisen huomion Leinoa kritisoivista tahoista: nuivasta asenteestaan huolimatta he pyrkivät aina innolla tutkimaan, mitä hän oli saanut aikaan. *Lallia* pidettiin kaikin puolin loogisena, historiaa kohtaan nöyränä, ja itsenäisesti ajatelleen päähenkilön karaktääriä pidettiin sitäkin taidokkaasti laadittuna. Itse aiheen lehti myönsi olevan tuttuudessaan epäkiitollinen, mutta Leino oli selvinnyt draamastaan kunnialla. Erikoinen yksityiskohta oli, että Henrikin saapuminen Lalloilaan omin neuvoin oli lehdestä oikeanlaista historiankuvausta. (Tätä tulisi kritisoimaan muun muassa *Nya Pressen* lehden Arvid Mörne.) Koska näytelmä ei ollut visuaalisesti näyttävä, lehti povasi sille kehnoa menestystä viihteelle person teatteriyleisön keskuudessa.²³⁰

Joensuulaisen nuorsuomalaislehden *Karjalan Sanomien Naamioita II* arvio keskittyi pelkästään *Lalliin*, koska sillä oli ”kansallisessa sivistyshistoriassamme...epäilemättä pysyvämpi ja suurempi merkitys”. Sekä itse Lallin hahmo, että tarinan rakenne saivat nuorsuomalaislehdeltä paljon kehuja. Tuo talonpoika oli kaikessa juroudessaan ja rauhan kaipuussaan todellisuutta vastaava suomalainen, jollaisia eli joka puolella Suomea vielä näytelmänkin aikoina. Jos tällaista miestä alettaisi ilman pätevää syytä ahdistella, käyttäytyisi se luonnostaan kuin metsän eläin. Siksi lehti näki teoksessa potentiaalia jopa maan ulkopuolella, erityisesti niiden keskuudessa, jotka jo tunsivat Suomen oloja. *Karjalan Sanomien* mielestä Leino oli näytelmällään auttanut historian Lallin ymmärtämisessä: hän oli ennen kaikkea ihminen kuten kaikki muutkin, ja vasta sitten, valitettavan onnettomien tapahtumien jälkeen, piispan murhaaja.²³¹

Vaikka aikakauslehti *Aika* oli perustettu vanhasuomalaisten vastaiskuksi nuorsuomalaiseksi ryhtyneelle *Valvojalle*, tarjosi se todella mielenkiintoisen,

²²⁹ Aarni Kouta. *Lalli*. *Helsingin Sanomat*. 29.12.1907

²³⁰ W. [H.J. Viherjuuri?]. Taidetta. Kansallisteatteri. *Lalli*. *Suomalainen Kansa*. 18.11.1907; SLH 7, 42; Päätoimittaja Antti Kaasalainen (1907–09)

²³¹ A.P. [Ari Pitkänen?]. Kirjallisuutta. *Karjalan Sanomat*. 30.11.1907; SLH 5, 297; Pt. Johannes Laine (1907–09)

voimakkaan ja usealla tasolla liikkuneen, vapaan taiteilijuuden, ja samalla Eino Leinon taidenäkemyksen puolustuspuheenvuoron. *Aika* oli tunnettu kiivaasta sanailustaan Leinon tuotoksia kohtaan,²³² mutta tämä arvostelu oli poikkeus. Ehkäpä siksi, että tuolloinen päätoimittaja Gunnar Suolahti ei osallistunut päivänpolitiikkaan. Kirjoittaja oli Yrjö Koskelainen. Hän kuului tuolloin aktiivisiin nuorsuomalaisiin, ja joka avusti molemmissa mainituissa aikakauslehdissä. Tekstissä Koskelainen otti varoittavaan sävyyn esille kotimaisia fennomaanejakin räikeämmät saksalaiset kansalliskiihkoilijat, jotka hekin olivat vaatimassa taiteelle selkeää kansallista tehtävää. Nämä kansallistaiteen agitoijat tulivat useimmiten kokonaan taiteen ulkopuolelta, vaikkapa sanomalehdistöstä, mihin kriitikko tässä erityisesti viittasi. Taiteilijoiden luovuutta pyrittiin suuntaamaan muinaisgermaanisen hengen ja rodullisen puhtauden suuntaan, ja lopulta suorastaan valtaamaan taide näiden tarkoituksien ajamiseen. Tällaisista pyrkimyksistä kriitikko tarjosi esimerkkeinä Saksaan tälle asialle varta vasten perustetut, kansalliselle mytologialle ja nationalistiselle estetiikalle omistetut, yhdistykset. Tällaista taiteen politisoitumista ”vastaan on sana sanottava aikanaan”, näpäytti Koskelainen.²³³

Suomettarelainen lehdistö oli siis kilvan mukana tässä menossa, kun se riippui Leinon kurkussa syyttäen tätä *Lallin* päähenkilön ala-arvoisesta individualismista ja flegmaattisuudesta, joka ei tietenkään suomalaiselle sopinut. Teos oli monen lehden mukaan Leinon käsissä täysin sivuuttanut niiden mielestä taiteen tärkeimmän tehtävän: kansallishengen viljelemisen. Artikkelin jyrkkä mielipide oli silti, että taiteilija, tarkoittaen tässä paljolti Leinoa, oli työssään velvollinen vain omalle näkemykselleen – ja kaikkein vähiten kalevalalaista tuohiestetiikkaa vaaliville suomalaisuuskiihkoilijoille.²³⁴ Seuraava ote tiivistä *Aika* lehden ja Koskelaisen sanoman:

Jokainen ulkoapäin tuleva propaganda on vahingollinen taiteelle. Jokainen kiihkoileva kansallisteoria... jokainen 'totellinen suomalaisuus', joka tahtoo painaa taiteen etnograafiseksi palkkapiiakseen ja pyytää nähdä siinä vain kansallisen itsehanuuden heijastusta, on turmiollinen terveelle, korkeampia tarkoituksia palvelevalle taiteelle. ...suuren taiteen

²³² Ks. esim. Helttunen & Saure, 31, 43

²³³ Yrjö Koskelainen. Kansallisteatteri. *Aika*. 15.2.1908. Nro 4, 41–43; Muiluvuori, 2016; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 419–420, 422; Pt. Gunnar Suolahti; Helttunen & Saure, 43; Yrjö Koskelainen toimi alk. v.1908 tuolloin nuorsuomalaisen *Valvojan* kirjallisuusosastolla. ks. SLH 8, 424

²³⁴ Yrjö Koskelainen. Kansallisteatteri. *Aika*. 15.2.1908. Nro 4, 41–43

*sisälllys on viime sijassa ihminen, ei erikoisesti suomalainen
tahi saksalainen, ainoastaan ihminen.*²³⁵

Itse Leinossa, ja myös hänen *Lallissaan*, Koskelainen näki, suomettarelaisista tyrmääjistä poiketen, mitä suomalaisimmat henkilöt. Viesti kuului jälleen kerran, että vastapuoli ei vain ollut ymmärtänyt mitä suomalaisuus piti sisällään. Päähenkilö omasi niin laajakatseisia ja suuria ajatuksia, ettei hän enää tuntenut yhteenkuuluvuutta jäseniään ahtaaseen muottiin pakottavan heimon kanssa. Hän oli löytänyt itsensä ja yksilöllisyytensä, ja tätä pyhyyttä Henrik loukkasi. Lallia eivät, siis Koskelaisen mukaan, loukanneet Henrikin piispuus, Ruotsin valloitus halu, tai itse kristinuskokaan, vaan yksilönoikeuksien rikkominen. Lalli syyllistyi silti lopussa itekin siihen, mistä Henrikiä syytti: vastustajallakin oli oikeus ihmisyyteensä. Näytelmään oli asetettu toisin sanoen kaksi ihmisyyden loukkausta, jotka veivät miehet lopulliseen umpikujaan. *Ajan* kriitikolle *Lalli* oli kuin jokaista yksityiskohtaansa myöden täydelliseksi hiottu timantti, jonka todellista arvoa harvat kykenivät määrittämään.²³⁶

Iisalmessa ilmestynyt maltillisen nuorsuomalainen *Salmetar* teki imartelevan etusivujutun täydellisenä draamana pitämästään Leinon kokoelmateoksen, *Lallista*. Lehti mainitsi jopa Lallin uskonnollisen kannan, jonka se nimesi ”epäilyksi”. Vaikka maininta oli lyhyt, se tehtiin hyväksyvässä sävyssä. Leino oli tuonut Lallin persoonaan, sekä tekojen syihin ja seurauksiin aivan uutta, draamallista ymmärrettävyyttä. Juro Lalli olikin alun perin omistautunut rauhan asialle, mutta kovaluontoinen piispa, hänen vuokseen kehkeytynyt hengellinen epävarmuus, sekä vielä petollinen Kerttukin, suorastaan ajoivat hänet tuohon kauheaan tekoon, ja lopulta huutavan omantunnon vuoksi hulluuteen.²³⁷ Nuorsuomalaiset lehdet eivät tuominneet, kuten fennomaaniset, Lallin houreita, vaan pitivät niitä omantunnon äänen luonnollisena seurauksena.

Nuorsuomalaisten tavoin perustuslaillisuutta kannattanut maaseutulehti *Tornion Uutisetkin* yhtyi kehuihin vierailtuaan Suomalaisen teatteriseurueen näytännössä. Kriitikon mukaan Leino oli tehnyt tutun tarinan niin eläväksi, että yleisö pystyi suomalaisesta sydäimestään samaistumaan tuon ajan ihmisten elämään ja tekojen syihin – myös ennakkoluuloiseen suhtautumiseen vierasta uskonoppia kohtaan. ”Esityksiä senlaisia kuin keskiviikkoiltainen ’Lalli’, en

²³⁵ Yrjö Koskelainen. Kansallisteatteri. *Aika*. 15.2.1908. Nro 4, 42

²³⁶ Yrjö Koskelainen. Kansallisteatteri. *Aika*. 15.2.1908. nro 4, 43–44

²³⁷ S.R. [Santeri Rissanen]. Kirjallisuutta. *Salmetar*. 4.2.1908; SLH 6, 332; Pt. Antti Tani (1897–1910)

vaihtaisi ranskalaisiin 'salonki kappaleisiin'. Hyvää vaikutusta ja kansallista tunnelmaa se herättää kosketellen henkemme hienoimpiinkin säkeisiin”, päätti vaikuttanut sanomalehti.²³⁸ Edelleen, maltillisen perustuslaillinen porilaissanomalehti *Kansalainen* luonnehti Leinon luomaa Lallia todelliseksi suomalaisen malliesimerkiksi: rauhaa rakastavaksi ja alkuvoimaiseksi ihmiseksi, joka rakensi muihin tukeutumatta itse oman elämänsä raamit.²³⁹

Hämeenlinnan alueen nuorsuomalaislehti *Hämetär* tunsi nuorisoseurantuvalla esitettäväksi tulevan Leinon näytelmän varsin hyvin. Lehti painotti useaan otteeseen tämän ”arvokkaan” teoksen ymmärrettävyyttä – se piti juonta ja luonnekuvauksia erittäin loogisina. Henrikiä kutsuttiin ironisesti ”pyhäksi piispaksi”: sellaiseksi, joka ajoi miekkalähetystä, ja toimi mielivaltaisesti suomalaisen talonpojan kodissa. Miekkapiispa johdatti rauhaa rakastaneen talonpojan, ei kristinuskoon, vaan suorittamaan kauhean rikoksen.²⁴⁰

Nuorsuomalainen *Haminan Sanomat* nosti lyhyessä näytelmäarviossaan esille, lehden linjan mukaisesti, yksilön oikeudet ja vapauden ihanteen. Lehti luonnehti kirjailijan Lallia todelliseksi korpisuomalaiseksi ihannetyypiksi. Tällainen suomalainen eli omaa rauhallista ja itsenäistä elämäänsä, mutta ei katsonut alistuneena sivusta, jos tuohon elämään, ja hänen oikeuksiinsa puututtiin. Lallin pakanuutta lehti ei millään tavoin paheksunut, vaan päinvastoin, jopa haikaili sen puoleen, kun näytelmä oli päättynyt.²⁴¹

Wiipuria voi luonnehtia hyvin poikkeukselliseksi vanhasuomalaiseksi sanomalehdeksi. Sen laatima arvio Suomalaisen puolueen (!) juhlatilaisuudessa, kevättalvella 1909, esitetystä Leinon näytelmästä oli kauttaaltaan mahtipontisen myönteinen. Jopa teokseen kirjoitettu, ja yleisesti torjuttu, individualismi nähtiin erikoisella tavalla ”mielenkiintoa herättävänä”. Kiittävän arvion salaisuus piili siinä, että se tulkitsi näytelmän aiheensa – lisäksi tilaisuuden arvokkaan luonteen – vuoksi erityisen kansallisesta näkökulmasta. Tällaisin, hartaan isänmaallisin, silmin se onnistui näkemään *Lallissa* lähes Jahnssonin mallin mukaisen, idän, lännen ja katolisen kirkon ristitulessa eläneen miehen, joka ei suostunut taipumaan valloitusyrityksiin, vaan ryhtyi toimeen.²⁴²

²³⁸ –a. Suomalaisen teatteriseurueen teatterinäytännöt. *Tornion Uutiset*. 27.11.1908; SLH 7, 131; Pt. Gustaf Adolf Ryynänen (1905–12)

²³⁹ Anon. Kirjallisuus ja taide. *Kansalainen*. 7.4.1909; SLH 5, 260; Pt. Otto Andersin (1906–12)

²⁴⁰ Anon. Tuulos. *Hämetär*. 17.9.1910; SLH 5, 151–152; Pt. Henrik Arvonen (1907–08)

²⁴¹ X. Taidetta. Suomalainen teatteriseurue. Lalli. *Haminan Sanomat*. 29.12.1908; SLH 5, 103; Pt. Leo Syrjänen (1905–1915)

²⁴² Anon. Suomalaisen puolueen arpajaiset. *Wiipuri*. 16.2.1909; SLH 5, 103; Pt. Väinö Kivilinna

Arvid Mörne julkisti oman versionsa ensimmäisen ristiretken aikaisista tapahtumista Lallin talossa keväällä 1914. Sitä ennen, kesällä 1911, hän kirjoitti *Nya Pressenin* kulttuurikriitikon ominaisuudessa varsin monisyisen, ja silmiä avaavan artikkelin Eino Leinosta näytelmäkirjailijana. Artikkelissaan Mörne keskittyi Leinon *Lalliin*, jota piti, ei enempää tai vähempää, kuin koko siihenastisen suomenkielisen draaman hienostuneimpana. Mörneä kiinnosti, miltä tämän murrosvaiheen *todellinen* historiakuva näytti, ja miten se voitaisiin esitellä näkemyksellisen taiteen keinoin nykyajan ihmisille. Aika näyttäytyi hänelle itselleen karuna valloitusotien kautena, jonka vastustamisen hän täysin hyväksyi. Tässä kohdin hän ei ryhtynyt puolustelemaan Ruotsia – ruotsalaisesta identiteetistään huolimatta – mutta mahtipontisen kansallissankarin leipomista hän toki olisi vieroksunut. Leinon tapa esittää historiaa oli täysin uusi, mutta tästäkin huolimatta, hän oli pitänyt kiinni alkuperäisen tarinan reunaehdoista, Mörne kiitti kollegaansa.²⁴³

Mörnen mielestä etenkin suomalaisuuden epätoivotut piirteet tulivat modernissa kertomuksessa mainiosti ilmi. Svekomaaninen Mörne halusi antaa tässä selityksen sille, miksei Suomesta voinut muodostua itsenäistä valtiota jo ennen 1100-lukua – kun se hänen mukaansa olisi ollut mahdollista. Syynä tšekäläisen kansallisvaltion takaperoisuuteen olivat Leinon päähenkilössä ruumiillistuneet luonteenpiirteet, kuten yhteistyökyvyttömyys. Alkuperäinen syy suomalaisia vaivanneelle, paitsi itseensä käpertymiselle, myös laiskuudelle ja synkkyydelle, löytyi hänen mukaansa luonnosta, ja siellä erityisesti tummanpuhuvista kuusimetsistä. Tuo raskas metsään sidottu apeus, ”den tunga skogbundna melankolin”, ilmeni kaikessa *Lallin* jälkeenkin syntyneessä Leinon historiallisessa tuotannossa, ja juuri tuo, suorastaan inhorealismi, antoi taiteilijan näkemykselle syvyyttä, Mörne pohti.²⁴⁴

Tässä kohdin mieliin muistuu pakostikin suomenruotsalaisen identiteetin vertautuminen saaristoon ja mereen, jota ajatusta Mörne pitkälti itse oli runoudellaan synnyttämässä.²⁴⁵ Mörne siis näki suomalaisen synkän erakkoluonteen olleen yhteydessä kuusimetsien hämäryyteen. Ja ruotsalaisen, avoimemman keskustelukulttuurin, hän ainakin runomaailmansa perusteella,

²⁴³ Arvid Mörne. Eino Leino som dramatiker. *Nya Pressen*. 29.7.1911; SLH 6, 168–172; *Nya Pressenin* sisältöä valvoi siis päätoimittajan ominaisuudessa RKP:n perustaja, ja aktiivinen svekomaani, Axel Lille (1906–14)

²⁴⁴ Arvid Mörne. Eino Leino som dramatiker. *Nya Pressen*. 29.7.1911

²⁴⁵ Ks. Wrede 2005 ja Wrede 2016

ajatteli vastaavasti vertautuvan pienten saaristokyläyhteisöllisyyteen. Mörne siis, toisin kuin muut kriitikot, arvosti *Lallin* suomalaisen päähenkilön luonnekuvauksen inhorealismia.

Nya Pressenin artikkelissa ilmeni pieni, mutta tärkeä yksityiskohta, joka tulisi vaikuttamaan Mörnen teoksen vastaanottoon merkittävällä tavalla. Hän kirjoitti arvostavansa *Lallin* puolittain ilmaistuja, vihjauksenomaisia lauseita, ja, kuten edellä on jo tullut ilmi, henkilöhahmojen realistisuutta.²⁴⁶ Nämä kaksi tekijää, mutta hieman liian pitkälle viriteltyinä, aiheuttivat Mörnen teoksen vastaanoton yleisen hämmentyneisyyden ja sen, että teos tulitaisiin ymmärtämään paljolti toisin, kuin Mörne odotti.

5.3.2 Neutraalisti suhtautuneet

Suuremmin teoksen teemoihin kantaa ottamattomia kirjoituksia oli niukasti. Ne löytyivät *Kirjastolehdestä*, ja yllättäen työväenlehdestä *Eteenpäin*.

Kansanvalistusseura alkoi toimittaa helmikuussa 1908 edelleenkin ilmestyvää, ja nykyisin Suomen kirjastoseuralle kuuluvaa, *Kirjastolehteä*. Sen aivan ensimmäisessä numerossa julkaistiin kirja-arvostelu Leinon *Naamioita II* teoksesta, ja sen *Lallista*, joka saikin arviossa pääosan. Lehti piti sekä *Lallin* motiivien, että persoonallisuuden pohtimista tärkeinä – kuvattiin tarinan historialliset kehykset miten tahansa. *Naamioita II:n* ei uskottu nousevan suureen suosioon, mutta koska se sisälsi tämän tarinan *Lallista*, sille suositeltiin annettavan tilaa ainakin isompien kirjastojen hyllyriveistä.²⁴⁷

Kymenlaaksolaista työväkeä edustanut *Eteenpäin*, ei vaikuttanut antavan lopullista tuomiotaan *Lallista*, mutta kuvasi kuitenkin näytelmän juonta. Ja jokseenkin sosialistisesta näkökulmasta se tämän tekikin. Tärkeimmiksi nousivat Henrikin aseitten voimin suorittama alamaisuuden vaatimus, veronkanto ja pakkokäännytys, sekä suomalaisten talonpoikien epätoivoinen pakeneminen tältä kirkonmiesten ”sorrolta”. Näytelmän aiheen osalta lehti viittasi lukijoidensa tuntemaan *Maamme kirjaankin*, vaikka Topeliuksen varsinaisen tarinan päälinja seurasi enemmän Pyhän Erikin kirkollista legendaa, ja olleen siis vahvasti, toisin kuin edellä kuvatussa sorron teemassa, Jumalan huomassa toimineen esivallan puolella.²⁴⁸

²⁴⁶ Arvid Mörne. Eino Leino som dramatiker. *Nya Pressen*. 29.7.1911

²⁴⁷ V.T. [Viljo Tarkiainen]. Kirja-arvosteluja. *Kirjastolehti*. 1.2.1908. Nro 1, 46; Pt. Viljo Tarkiainen (1908) Ks. Suomen kirjastoseura, S.a

²⁴⁸ Asarias. [Esaías Kustaa Hautamäki]. Teattereja Haminasta. *Eteenpäin*. 31.12.1908; SLH 5, 56; Pt. J.E. Nurminen (1908–09)

5.3.3 Ambivalentit arviot

Melkoisen monipuolisia näkökulmia esittelivät nuorsuomalainen sanomalehti *Satakunnan Sanomat*, sekä paljolti kulttuuriin ja taiteeseen keskittyneet aikakauslehdet *Argus* ja *Valvoja*.

Porissa ilmestynyt nuorsuomalaisten äänenkannattaja *Satakunnan Sanomat* vuoroin ylisti runsaslahjaisen Leinon ylevää runotta, mutta sitten huokaili ajatusten sumeutta. Leino oli lehden mielestä erehtynyt nuoren uransa aikana rustailemaan kirkkaiden ajatuskulkujen ohella täyttää roskarunouttakin. *Naamioita II*:ssa ja *Lallissa* se näki myös tällaista kahtalaisuutta. Päähenkilön lehti näki palvelevan kuin sätkyukkona Leinon omia, hyvin nykyajassa kiinni olevia, päämääriä, eikä noudattavan alkuperäisen kansantarun henkeä. Kertun Leino oli sen sijaan kirjoittanut loogiseksi hahmoksi. Näytelmää lehti taas piti pitkäväteisenä. Leinomaisesta päähenkilöstä huolimatta, kirjoittaja usutti paikalliset lukijat hankkiutumaan ”Satakunnan muinaisen sankarin” tarinan ääreen. Tällaisen, hieman epätasaisenkin, teoksen pystyi lukemaan jo pelkästä kotiseuturakkaudesta.²⁴⁹

Argus aikakauslehti ilmestyi aiemmin *Euterpe* nimisenä ja oli alkuvuosinaan lähinnä pääkaupunkiin keskittyneen, suomenruotsalaisen Euterpe-ryhmän julkaisema kulttuurilehti. Ryhmä koostui suomenruotsalaisista kirjailijoista ja taiteilijoista, ja se, samoin kuten pari vuosikymmentä myöhemmin vaikuttanut Tulenkantajienkin piiri, suuntasi katseensa läntiseen Eurooppaan. Arvid Mörnekin nähtiin heidän liepeillään. Ryhmä ihaili esimerkiksi Nietzschen kirjoituksia, ja oli kiinnostunut vapaamielisestä ranskalaisesta kulttuurielämästä. Heidän mielipiteensä tulivat hyvin lähelle perustuslaillisia nuorsuomalaisia. Mutta puoluepolitiikka ei *Argusta* Leinon arvostelun aikaan koskettanut.²⁵⁰

Lehden kirja-arvion oli luonut Emil Zilliacus (1878–1961), joka kuului Euterpen ydinryhmään. Arvioija oli asiantuntija antiikin ajan kulttuurissa sekä esimerkiksi ranskalaisessa kirjallisuudessa. Leinon *Lallin* luettuaan Emil Zilliacus tuli yllättävän lähelle *Satakunnan Kansan* edellä kuvattua arviota; Leino oli vertaansa vailla oleva luonnonlahjakkuus, joka, kuitenkin hajautti, ja siten kadotti, ison osan potentiaalistaan. Zilliacuksen mukaan *Naamioita II* oli osoitus lyyriikon harhapoluista, mutta *Lallista* löytyi joitain ansioita. Vaikka Leino oli arvioijasta piilottanut ikivanhaan kansantaruun aivan liian moderneja ajatuskulkuja, Lallin

²⁴⁹ Parwus. Kirjallisuutta. *Satakunnan Sanomat*. 27.11.1907; SLH 6, 352–353; Pt. Mikko Latva ja Arvo Inkilä

²⁵⁰ SLH 8, 417–418; Arguksen Pt. Emil Zilliacus (1907–1932)

hahmo oli kiehtova. Kuten voi odottaa, Zilliacus piti kiintoisana Lallin täydellistä itseriittoisuutta ja suorastaan anarkismia. Vaikutelma päättyi kuitenkin Lallin persoonan romahdukseen ja juoppohullun harhoihin. Kritiikki ei kuitenkaan estänyt Zilliacusta luonnehtimasta *Lallia* Leinon tyyllillisenä läpimurtona.²⁵¹

Lehti, jossa myös Leino ja Järnefelt olivat avustaneet, *Valvoja*, esitti tuolloisen Kansallisteatterin teatterikoulun johtajan, ja tulevan kotimaisen kirjallisuuden professorin, Viljo Tarkiaisen (1879–1951) analyysin Leinon hahmottelemista Lallista ja Henrikistä. Lallin hahmosta hän löysi ristiriitaisuutta: että individualistinen, epätyypillisen moderneja ajatuksia viljellyt mies syöksyi etsimään neuvoja tietäjältä, ja vielä pelkäsi uutta jumalaa, vaikutti epäloogiselta. Myöskään Lallin vastapuolen Henrikin hahmo ei ollut perinteinen ”uskonmarttyyrin sisäistä vakaumusta” omaava ”rauhansanoman apostoli”, vaan mahtimies. Leino tuskin halusi kuvailla vanhan pakanallisen Suomen ja kristinuskon välistä murrosta, vaan pikemminkin muotoilla modernimmin ajatuksin vanha ”kansallinen legenda”, vaikutti Tarkiainen päätelleen. Kritiikistä huolimatta hän löysi *Lallista* suurtyö *Helkavirsien* (1903) veroista lyriikkaa.²⁵²

5.3.4 Vanhasuomalaisten, työväen, ja ruotsinkielisissäkin lehdissä happamia asenteita

Jos Leinon *Lallia* kiitti iso joukko toimittajia, yhtä useat esittivät myös negatiivisia näkemyksiä. Kriittisiä lehtiä olivat ilmestymisjärjestyksessään seuraavat 14 kappaletta: *Hufvudstadsbladet*, *Raataja*, *Työmies*, *Uusi Suometar*, *Nya Pressen* (Julius Hirn), *Tampereen Sanomat*, *Aamulehti*, *Jokamiehen ja jokanaisen viikkolehti*, *Lahti*, *Raivaaja*, *Savolainen*, *Lappeenranta*, *Sorretun Voima* ja *Haminan Lehti*. Vanhasuomalaisia joukosta oli seitsemän eli puolet. Sosialidemokraattien äänenkannattajia oli kolme: *Työmies*, *Raivaaja* ja *Sorretun Voima*. Kuten positiivisten joukossa oli yksi vanhasuomalainen yllättäjä, myös tästä joukosta löytyi yksi nuorsuomalainen lehti, *Tampereen Sanomat*. Ruotsinkieliset, liberaalit sanomalehdet *Hufvudstadsbladet* ja *Nya Pressenkin* Julius Hirnin alias Habituén, suulla, vaikuttivat nuivan puoleisilta Leinon tulkinnalle.

²⁵¹ Emil Zilliacus. Finsk prosa. *Argus*. 16.12.1907. Nro 2, 11; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 417, 431

²⁵² V. T. [Viljo Tarkiainen]. Näytelmäkirjallisuutta. *Valvoja*. 1.1.1908. Nro 1, 68–70; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 410, 423–424 ; Pt. Zachris Castrén (1906–1920), muodollisesti E.N. Setälä (perustuslaillinen) ks. SLH 8, 407–408, 410, 423

Vanhasuomalaiset tai suomettarelaiset lehdet

Johtava vanhasuomalainen *Uusi Suometar* sanomalehti, aloitti paljon puhuvan arvostelunsa karvaan pettymyksen kuvauksella. Yleisö oli lehden mukaan tullut seuraamaan arvokasta, mieliä kohottavaa historiallista näytelmää, mutta saikin todeta, ettei tämä runoilija ”ollutkaan kuvannut Lallia mahtavaksi, sotaiseksi talonpojaksi, pakanallisen uskon jylhäksi tukipylvääksi” – vaan hän olikin ”hämärä ja teennäinen” individualisti, jonka ajatuksia oli perin juurin vaikea seurata. Näytelmästä puuttui kaikki jalous, ja Lallista olennainen taistelutahto. Lehteä edustaneen Suomalaisen puolueen, emopuolueen, josta uudistusmieliset ja perustuslaillisuuden nimeen vannoneet nuorsuomalaiset irrottautuivat, käsitys taiteesta poikkesikin varsin paljon Leinon tyylistä. Uhma perinteisiä arvoja kohtaan, jos mikä, hiersi suomettarelaisia. Tätä ärsyttävää piirrettä löytyikin sieltä täältä myötäilypolitiikkaa, auktoriteetteja ja perinnäissääntöjä kyseenalaistaneen Leinon kirjoitusuralta. Arvostelu kulminoitiin inhon eritoten Tuomas Witikan ja Pentti Pääkkösen fiktiivisiin hahmoihin, joiden harteille ei eepoksellista kansallissankarin viittaa voinut sovitella. Suomettarelaiset näyttämötaiteen ystävät haikailivatkin vanhan Evald Ferdinand Jahnssonin esimerkillisen päähenkilön perään. Jahnssonin Lalli ei sentään jumaloinut itseään, tai, mikä häpeällistä, tullut hulluksi. Hän taisteli. Sitä paitsi tärkeän Henrikin hahmo oli sekin kuin huonosta farssista – hänen sanansa tai olemuksensa eivät sopineet piispalle. Kastetussa Kertussakin oli paljon vialla. Lehti kuvitteli, että kirkollinen toimitus olisi kyllä paistanut ihmisestä, muttei Leino ollut kirjoittanut Kerttuunsa kuin kopeutta.²⁵³

Huomattavaa kontrastia korkeiden odotuksien ja toteutuneen näytelmän välillä nähden osoitti jo ensi-illan aamuun sijoittunut lehden laatima ennakkomainos. Lehti tuntui olevan kutakuinkin varma, ja vakuutti samalla lukijoitaankin siitä, että runoilija olisi loihtinut kansallisesti merkittävästä aiheesta yleisölleen aivan erityistä taidetta.²⁵⁴ Odotukset olivat korkealla siihenkin nähden, että lehti jo tunsu vastakkaista politiikkaa viljellyttä Leinoa.

Samaisesta numerosta löytyi myös kiinnostava esimerkki sosialistien uskonnonvastaisuuden aiheuttamasta närästä, ja suoranaisten uhan kokemuksesta. Se peilasi mainiosti juuri Leinon *Lallissa* koettua ”jumalattomuutta”. Sekä

²⁵³ W–o. Kirjallisuutta ja taidetta. Kansallisteatteri. Lalli. *Uusi Suometar*. 16.11.1907; SLH 7, 201–203; Pt. Ernst Nevanlinna (1906–13)

²⁵⁴ Anon. Kansallisteatteri. *Uusi Suometar*. 15.11.1907

nuorsuomalaisissa että sosialisteissa nähtiin samantyyppistä uhkaavaa kyseenlaistamista, mutta sosialisteilla uskonnollinen kyseenalaistaminen meni vielä pidemmälle. Saman vuoden maaliskuun ensimmäisissä eduskuntavaaleissa valtapuolueen aseman saavuttaneiden sosialistien yksi luotaantyöntävimpiä piirteitä suomettarelaisten silmissä oli siis juuri tuon aatteen ateistisuus. Uskontokielteisyyden koettiin uhkaava perinteisiä arvoja, luterilaisen kirkon asemaa, ja samalla koko yhteiskuntajärjestystä, joka oli vähä vähältä rakennettu Jumalan kaitselmuksen alla ja kristillisiksi miellettyjen hyveiden pohjalle. Kriittisestä kirjoituksesta kävi selvästi ilmi, miten sosialistista uhkaa pyrittiin Suomalaisen puolueen piirissä tuomaan esille paljolti myös uskonnolliseen uhkaan vetoamalla. Sosialistien suurena agendana nähtiin vanhojen kristillisten arvojen ja hyveiden kaappaaminen omiin nimiinsä, mutta vähentämällä yhtälöstä kaikkien oleellisin: raamatullisen rakkauden kaksoiskäskyn. He tulisivat näin tekemään irvikuvakseen koko kristityn kansakunnan todelliseen emansipaatioon ja sivistykseen johtaneen kehityksen – toisin sanoen, he aiheuttaisivat kannattajilleen, ei luvattua vapautusta, vaan jälleen kerran sen epätasa-arvon, joka maailmassa vallitsi ennen kristinuskon tuloa.²⁵⁵ Uskonnon ohella Suomalaisen puolueen jäsenillä oli luonnollisesti kaikki syy vastustaa, paitsi nuorsuomalaisia uudistusmielisiä, eritoten sosialismia jo pelkän poliittisen asemansa vuoksi. Yhtäläinen äänioikeus oli nyt, 1907, aiheuttanut sosialidemokraateille odottamattoman vaalivoiton.²⁵⁶

Vanhasuomalaisen leirin poliittisella vasemmalla laidalla sijainnut, nuorten ylioppilaiden – kravattisocialistien – aikakauslehti, *Raataja* esitteli laajan ja kainostelemattoman Leino kritiikkinsä ohella hekin syitä sille, miksi vierastivat sosialidemokraattista puoluetta, vaikka ajoivatkin sosiaalisia parannuksia. Lehti luonnehti perustuslaillisen hallituksen sosialidemokraattisia kannanottoja eduskunnassa räikeästi yhteiskunnan ja yleisen oikeustajun vastaisiksi, jopa suoranaisen rikollisuuden röyhkeäksi puolustamiseksi. Hämärän oikeustajunsa ja ylenmääräisen lakkoilunsa ohella lehti näki sosialistien väheksyvän myös työläisten ammattitaidon ja sivistyksen kehittämistä. Tämä taas oli tunnetusti suomettarelaisille kaikki kaikessa.²⁵⁷

²⁵⁵ Raataja. Uskonnollisuus ja sosialistimme. *Uusi Suometar*. 15.11.1907

²⁵⁶ Ks. esim. Jussila 2006, 84

²⁵⁷ Anon. Minkätähden Suomalainen työväenliitto on syntynyt, mitä se tarkoittaa ja millä se päämääräänsä pyrkii? *Raataja*. 22.11.1907. Nro 47, 6; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 419; Pt. Pt. Antti Tulenheimo (Tulenheimo (1879–1952) tulisi toimimaan mm. Helsingin yliopiston kanslerina sekä Suomen pääministerinä (Kansallinen kokoomus).

Vanhasuomalainen sivistyskäsitys taisteli Leinon kanssa

Sivistys kaiken kansallisen menestyksen elinehtona, sekä alkutekijänä että päämääränä, ilmenikin ydinajatuksena samaisen lehden pitkässä, Leinon näytelmäarvostelun esipuheeksikin luonnehdittavassa, palopuheessa. Yhdessä tämän kanssa suomettarelainen *Raataja* tulisi esittämään Leinon ”ala-arvoisesta” *Lalli* näytelmästä lehdistön ylivoimaisesti murskaavimman, laajimman ja pidäkkeettömimmän arvion; se omisti numerostaan yli neljäsosan teoksen epäsuoraan ja suoraan kritiikkiin.

Teatteria kansakunnan sivistyslaitoksena pitänyt suomalaisen teatterin perustaja Kaarlo Bergbomin asetteli tässä premissit, joista käsin näyttämötaidetta tuli tarkastella. Käsikirjoittajien tuli etupäässä tuottaa materiaalia, joissa kuvastuisi ”kansallinen ryhti”, tai ”suomalainen henki ja suomalainen sivistys”. Kaikkein vankin perusta taiteelle löytyisi historiasta ja kansanperinteestä, eritoten *Kalevalasta* ja *Kantelettaresta*. Tällainen kansallistaiteilija, jossa materialisoituisi kansantraditiosta kumpuava kansan henki, voisi onnistuneesti kuvata lähimenneisyyttäkin. Hän voisi johdattaa katsojansa viihteen sijasta kasvaneeseen ymmärrykseen, ja saada heissä syntymään eteenpäin vievää voimantuntoa. Tässä suhteessa lehti teki hyvin selväksi, ettei lahjakkaana pidetty Leino ollut pienimmässäkään määrin onnistunut täyttämään kansallisesti tärkeitä odotuksia, vaan tuotti mitättömällä *Lallillaan* vain häpeää. Näytelmään syvästi pettynyt *Raataja* halusi maamme taiteellisen sivistyneistön nousevan ylös leinomaisen, eli individualistisen apatian, alhoista. Kirjallisuuden tasohan oli suora osoitus kansakunnan sivistyksen tasosta. Taiteilijoiden, ja muidenkin kynnelle kykenevien, yhteinen päämäärä tulisi olla: ”saada Suomen kansallinen henki niin nousemaan, että suomalainen sivistys voitolla saattaa kestää vertailun minkä maailmassa yhtäaikaa esiintyvän sivistyksen kanssa tahansa”.²⁵⁸

Kuten odottaa saattaa, *Raataja* piti ensimmäistä ristiretkeä yhtenä kaikkein huomattavimmista isänmaallisista tapauksista. Leino ei ollut kuitenkaan tehnyt aiheen vaatimaa pohjatyötä, vaan oli turvannut koulusta saamiinsa pohjatietoihin. Paistoi siis läpi, etteivät runoilijalla olleet mielessään kansalliset päämäärät, vaan hän vaikutti kirjoittaneen työnsä jopa niiden vastaisesti. Lallin hahmo oli kokonaan epäonnistunut: itseensä käpertynyt, Jumalan sivuuttanut, ja häntä jopa pilkkaava, metsäläisvätys. Hänen oikea paikkansa olisi ollut heimonsa kanssa

²⁵⁸ Anon. Suomalaiseen sivistystyöhön. *Raataja*. 22.11.1907. Nro 47, 1–2

turkulaisilla taistelutantereilla urhoollisesti maataan puolustaen – mutta Leino oli asettanut hänet metsään, vieläpä yksikseen filosofoimaan. Tuon antisankarin tekemä piispanmurha ja sitä seurannut outo heikkouden osoitus, hulluus, saivat alkunsa vain koska piispa oli ottanut hänen hevosensa, *Raataja* ihmetteli. Edes näyttelijät eivät pystyneet tuntemaan vieraita hahmojaan omiksi, päätti lehti täysin voipuneena kansallisen sivistyksen kohottamiselle omistamansa kritiikin.²⁵⁹

Niinikään, tuolloin vahvasti Suomalaisen puolueen äänenkannattajana toiminut, ja Tampereella edelleenkin ilmestynyt *Aamulehti*, liittyi tyrmääjien kuoroon. Arvostelija oli lukenut *Naamiota II* teoksen, mutta muisti teoksen näyttämöltäkin. Ilman näyttäviä lavasteita ja muita efektejä, katsojat olisivat todennäköisesti kadonneet koko vaikeasti ymmärrettävästä näytöksestä. Seuraava sitaatti kuvastaa suomettarelaiten kriitikkojen tuntoja yleisemminkin.

*...ei jälkeäkään raivoisasta kansantarinan pakanasta Lallista;
kaikki on vain Eino Leinoa: vanha Lalli on saanut epäiltävän
kunnian olla Eino Leinon, 20:n vuosisadan maailmantuskaisen
kaunosielun puhetorvena. ...näytelmä on auttamattomasti
piloilla.*²⁶⁰

Kritiikki osui jälleen kerran hahmossa koettuun individualismiin, ja yleisestikin hankalasti käsitettävään moderniin filosofiaan, joka oli heijastelut kirjailijan itsensä vakaumusta. Samassa yhteydessä kritisoitiin sitä, että hahmo oli hylännyt uskon korkeampiin voimiin – vaikkakin pakanallisiin sellaisiin.²⁶¹

Suomenmielinen *Lahti* vieroksui sekin näytelmän nykyaikaisuutta. Lallista oli tehty todelliselle historialle vastakkainen hahmo; hän ei tuntenut omaa heimoaan läheiseksi, piirre, joka lehdestä oli muinaissuomalaisille vieras. Suomalaiset olivat aina toimineet yksissä tuumin, tuntui kriitikko ajattelevan. Aiheen kotimaisuutta kylläkin kiiteltiin, mutta sen käsittely ei ollut toivottavaa.²⁶²

Savonlinnan johtavien vanhasuomalaisten *Savolainen*, ja tässä äänitorvena sen vastaava toimittaja, liittyi edellisten sarjaan. Toimittaja mainitsi jopa Nietzsche'n nimen puhuessaan Leinon päähenkilön eksistentiaalisista teeseistä. Hän ivasi luulleensa istuvansa kyseisestä filosofista kertovalla luennolla, eikä teatteriesityksessä, niin hämäriltä Lallin aivoitukset kuulostivat. Historia ja kansanperinne loistivat molemmat poissaolollaan. Myös siinä, että Henrik oli

²⁵⁹ –s. [Kyösti Wilkuna?]. Kansallisteatteri. Eino Leino: Lalli. *Raataja*. 22.11.1907. Nro 47, 3–4

²⁶⁰ H. V. Kirjallisuutta. *Aamulehti*. 3.12.1907; SLH 5, 13–16; Pt. Aukusti Alhovuori (1905–12)

²⁶¹ H. V. Kirjallisuutta. *Aamulehti*. 3.12.1907

²⁶² Anon. Lahdesta. Kansallisteatterin jäsenet. *Lahti*. 4.1.1908; SLH 6, 59–60 ; Pt. Akseli Rauanheimo (1905–08)

kirjoitettu miekkamieheksi, eikä kristinopin lempeäksi opettajaksi, oli menty pahasti harhaan. Kuten *Uudessa Suomettaressa* ja *Työmiehessä*, *Savolaisessakin* kaihottiin Jahnssonin draaman perään. Siinä Lalli oli sentään kuvattu kutakuinkin toivotusti – taistelutahtoa uhkuvana heimonsa johtajana.²⁶³

Suomettarelainen ja maahenkinen *Lappeenranta* sanomalehti ei poikennut edellisistä korkeissa vaatimuksissaan. Leinon olisi pitänyt olla uskollinen historialle ja alkuperäiselle tarinalle, mutta olikin modernisoinut sitä täysin omien mieltymystensä mukaan, tehnyt siitä liian sekavan, osin jopa tahattoman komediallisen, lehti parjasi.²⁶⁴

Haminan Lehtikin vieroksui Lallin yli-ihmisyydeksi tunnistamaansa ominaisuutta. Haminan vanhasuomalaiset moittivat teatteri-esitystä edellisen tavoin epähistoriallisuudesta, ja piti Lallin yli-ihmisyyttä, ja toisaalta taikauskoksi kutsumaansa uskoa syinä sille, että Henrik murhattiin. Murhan motivaatio ei siis liittynyt Henrikin käytökseen, valta-asemaan tai muuhunkaan, vaan ainoastaan Lallin yksilökeskeisyyteen ja ei-kristilliseen uskoon. Päähenkilön epätoivottujen ominaisuuksien mukana koko teoskin oli pilalla.²⁶⁵

Sosialidemokraattiset lehdet

Sosialidemokraattien pää-äänenkannattaja, Helsingin Siltasaarella toimitettu *Työmies* sanomalehti oli yksi neljästä tuon aikakauden suurimmasta ja laajalevikkisimmistä lehdistä. Se ajoi päätoimittajansa Edvard Valppaan (1873–1837) johdolla voimakkaan marxilaista linjaa. Lehti ammensi luokkataistelun opista, ja päämääränään se alkoi yhä enenevässä määrin pitää sosialistista työväen vallankumousta, tosin voimakeinoihin tukeutumista vältellen. Ei ollutkaan yllättävää, että Leino tahdottiin arvostelussa nähdä ylemmän luokan tai ”herrasväen” edustajana. Tällaisesta asemasta käsin oli vaikea kuvata täkäläistä talonpoikaa – asia, josta Kansallisteatterin *Lalli* esitys todisti lehden mukaan alusta loppuun. Modernista minuudesta puhuvat filosofispsykologiset lauseet eivät siis *Työmiehenkään* mielestä suomalaisen talonpojan suuhun sopineet. Lehti yhtyi tässä kohdin mielenkiintoisella tavalla suomettarelaiseen, Jahnssonin murhenäytelmän, ylistykseen. Erikoista sinänsä, sillä jopa J.V Snellmaninkin

²⁶³ H. J. H. [H. J. Huhananntti]. Kirjallisuutta ja taidetta. Suomalainen teatteriseurue. 'Lalli'. *Savolainen*. 1.10.1908; SLH 5, 197–198; Pt. H. J. Huhananntti (1907–11)

²⁶⁴ –Lmn. Suomalainen teatteriseurue. Lalli. *Lappeenranta*. 8.10.1908; SLH 5, 68–69; Pt. Antti Korjonen (1907–09), H. J. Huhananntti (1907)

²⁶⁵ J. M. Kirjallisuutta ja taidetta. Suomalainen teatteriseurue. *Haminan Lehti*. 29.12.1908; SLH 5, 100; Pt. Aimo Ervasti (1908–14)

kanssa yhteyksissä ollut maisteri, opettaja ja pappismies Jahnsson kyllä kotitaustansa ja koulutuksensa puolesta sopi melko mainiosti oman aikansa herrasväen edustajaksi. Ainakin enemmän kuin Leino, jonka opinnot jäivät kesken, jolle ei koskaan sopinut asettua aloilleen, ja joka monista töistään huolimatta koki lähes ainaista rahapulaa. Mutta ydinsana lienee tässäkin kohdin taistelu. Vaikka Jahnssonin Lalli kaatui, hän totta tosiaan taisteli. Leinon Lalli taas, kuten *Työmies* muotoili, taisteli, mutta kaatui – ”ei vastustajansa, vaan oman itsensä alle”. Tässä taisi piillä oleellisin ero.²⁶⁶

Toinen negatiivisesti suhtautunut työväenlehti, Jyväskyläläinen *Sorretun Voima*, kutsui itseään Keski-Suomen köyhälistön äänenkannattajaksi. Se noudatti kutakuinkin yhtä tiukkaa luokkataistelun linjaa kuin *Työmieskin*. Jo ensimmäisessä lauseessa se liitti teatteriseurueen esittämään näytelmään paljon kertovan laatusanan, ”mitätön”. Sosialistilehden perustelut täystyrmäykselle kuulostivat hymyilyttävän identtisiltä suomettarelaiten kanssa. Päähenkilö ei siis ollutkaan heimonsa vapauden urhea esitaistelija, vaan pelkkä onneton ”ihmisvihaaja”. Murhan motiivia, oman rauhan puolustamista, ja yhtä lailla Lallin mielen horjumista, pidettiin suomettarelaiten tavoin, sääliävinä piirteinä.²⁶⁷

Lahdessa ilmestynyt maalaisväen sosialidemokraattilehti *Raivaaja* taas arvioi työväentalolla esitetyn *Lallin* yleiset näyttelijäntyöt ja kielen varsin onnistuneiksi. Mutta muutoin näytelmä oli monotoninen ja vetämätön. Lehden mukaan kansantarina oli alun perinkin kokopitkää näytelmää ajatellen liian lyhyt. Lallia luonnehdittiin katkeraksi, peräänantamattomaksi ja omavoimaiseksi, mutta tämä sanottiin neutraalisti.²⁶⁸

Mikkelissä ilmestynyt, suurlakon jälkeen perustettu, Suur-Savon alueen sosialidemokraattinen sanomalehti *Vapaus* koki empatiaa sorron kohteeksi joutunutta Lallia kohtaan. Kehuvien työväen lehtien joukossa se olikin ainoa. Henrikiä lehti piti puhtaasti miekkalähetyksen miehenä. Samoin päähenkilön kielteinen asenne uskontoa kohtaan tuntui olevan täysin oikeutettu.²⁶⁹

Työväenlehtien nuorsuomalaisia lukumääräisesti vähäisemmän kiinnostuksen ja kriittisemmän asenteen voi ajatella juontavan, tuolloin pääosin

²⁶⁶ H-i. Kirjallisuus ja taide – Kansallisteatteri. *Työmies*. 16.11.1907; SLH 7, 156–159; Pt. Edvard Valpas (1901–18)

²⁶⁷ Anon. Suom. teatteriseurue. *Sorretun Voima*. 19.19.1908; SLH 7 162–164; Pt. Jalmari Kirjarinta (1908–11)

²⁶⁸ –iti–. [Kosti Raitio]. Kirjallisuutta ja taidetta. *Lallin. Raivaaja*. 3.3.1909; SLH 6, 298; Pt. Juho Raitio (1908–09)

²⁶⁹ Anon. Kirjallisuus ja taide. ”Lalli”. *Vapaus*. 9.2.1909; SLH 7, 239; Pt. Antero Ahde (1907–08)

vielä maalla asuneen, työväen omien iltamien tyylistä ja hengestä.

Sosialidemokraatit nimittäin seurailivat varsin runsaslukuisissa iltamenoissaan edelleenkin vanhojen fennomaanisten nuoriso- ja raittiusseurojen henkeä ja sabluunaa – siitäkin huolimatta, että asiasisällöt poikkesivat toisistaan. Tästä johtui sekin, että työväeniltamista vastuussa olleet johtohahmot huolehtivat vielä hyvin tarkasti, että niissä esitettävä ohjelma täyttyi mahdollisimman pitkälle ravitsevasta ja vanhasuomalaiseen tapaan rehdistä asiasisällöstä – puhdasta ajanvietettä ei hyvällä katsottu.²⁷⁰ Leinon näytelmän ei siis vielä tässä katsannossa nähty olevan työväelle kyllin kasvattava, tai se oli suorastaan haitallinen. Kuten aiemmin on tullut ilmi, tilanne muuttuisi sisällissodan jälkeen, jolloin näytelmää nimenomaan esiteltäisiin työväenteattereiden voimin.²⁷¹ Aika oli muuttunut.

Yleisaikakauslehti *Jokamiehen ja jokanaisen viikkolehde*llä oli olevinaan neutraali kanta poliittisiin asioihin. Se pyrki koko perheen lehdeksi, mutta sen suosio jäi silti vaatimattomaksi.²⁷² Arvio ensi-illasta oli ytimekäs ja nuiva. Nuivalta yleisönkin kiinnostus aneemista näytelmää kohtaan vaikutti, toimittaja veisteli. Kritiikki tiivistyi seuraavaan:

Lallista hän oli tehnyt nykyaikaisen kamarihaaveilijan ja hra Axel Ahlberg oli näin ollen ruotsinvoittoisen puheensa ja hienon näyttelemisensä puolesta kuin luotu Eino Leinon Lalliksi.²⁷³

Sanan säilää heiluteltiin sekä Eino Leinon, että ruotsinkielellä puhuneen ylemmän luokan ja sivistyneistön suuntaan. Suomenkielisen, mutkattomaksi tarkoitetun perhelehden kohderyhmää he eivät, laajoista levikkipyrkimyksistä huolimatta, mitenkään olleet, joten kielinaljailun voitiin kuvitella satavan omaan laariin.

Ainoa nuorsuomalainen

Negatiivisten arvioiden joukosta seuloutui myös yksi nuorsuomalaisten äänenkannattaja. Se oli puolueen tulevan kansanedustajan, Kyösti Kanniaisen, päätoimittama *Tampereen Sanomat*. Kriitikko, oletettavasti toimitussihteeri Pontus Artti (1878–1936), joka oli toiminut hetken aikaa myös Tampereen teatterin johtajana, kehui, muiden nuorsuomalaisten tavoin, lahjakasta, nuorta taiteilijaa. Näytelmän analyysiin päästessään teatterin tuntija luopui täysin imartelustaan. Hän halusi etsiä syytä näytelmän kehnolle menestykselle maan

²⁷⁰ Ks. Suodenjoki 2012, 67–68

²⁷¹ Ks. Fewster 2006, 337

²⁷² SLH 8 Ari Uino, 13, 39; Pt. Edvard Lammin-Koskinen ja Onni V. Tuisku (1907–1914)

²⁷³ –Naamio. Kansallisteatteri. *Jokamiehen ja joka naisen viikkolehti*. 14.12.1907. Nro 6, 8

päänäyttämöllä, ja samalla asettui – toisin kuin muut tämän otoksen nuorsuomalaiset – pitämään heikkoa suosiota osoituksena teoksen arvosta. Suurimmat puutteet löytyivät päähenkilöstä; Lalli oli kokonaan kielteinen hahmo. Yksinäisyyteen hakeutumisesta lehti ei löytänyt metaforista merkitystä, vaan näki sen kurjana epäsosiaalisuutena. Näytelmästä puuttui myös dynamiikka, sillä Henrikin vierailu Lalloilassa ei tuottanut selvää konfliktia osapuolten välille. Surman motiivi jäi ontoksi. Entä teoksen loppu? Kuten suomettarelaiset, myös tämä, siis nuorsuomalainen lehti, piti päähenkilön mielen horjumista ja harhaisuutta asioina, joita näytelmään ei olisi pitänyt kirjoittaa.²⁷⁴

Pääkaupungin liberaalit ruotsalaiset lehdet

Kirjoitusaikaan Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssina toiminut, ja viitisen vuotta aiemmin yleisvaltakunnallisen *Hufvudstadsbladetin* vakituisena teatterikriitikkona aloittanut, Hjalmar Lenning, ei liiemmin *Lallille* lämmennyt. Kansantarujen runko tuotti niukalti aineksia pitkään näytelmään. Keinotekoisesta venyttämisestä, ja toiminnan korvanneista vuoropuheluista johtuen, tuloksena oli pitkäväteinen esitys. Teoksen tärkeimmän sisällön hän näki tulevan esiin kolmannessa näytöksessä. Huipennukseksi tarkoitettu viimeinen näytös oli kriitikosta vailla syvempää merkitystä. Varsinkaan Lallia arvostelija ei ymmärtänyt lainkaan: korvessa, Lenningin sanoin, ”kulttuurilta” piileskelevä villi-ihminen, jonka tasapaino järkkyy raivoksi, kun elämäntapaa haastettiin. Kriitikon mielessä Lalli oli kuitenkin väkevä suurtalonpoika, ja kaikessa alkukantaisuudessaan taipumaton. Moderneja tunnelmapaloja Lallin suulla tarjoiltuna hän ei tästä syystä osannut sulattaa. Individualismia kriitikko ei tosin maininnut sanallakaan. Piispa Henrikin hahmosta tulisi vastaavasti löytyä ”auktoritet och imponerande höghet”, siis auktoriteettia ja vaikuttavaa ylväyttä.²⁷⁵ Harva suomalainen lehti kaipasi Henrikille kuvattuja ominaisuuksia.

Johtavan svekomaanin, Axel Lillen *Nya Pressenin* sivuilta voisi odottaa lukevansa fennomaanisesta taisteluparistaan, *Uusi Suomettaresta*, eriäviä mielipiteitä. Kriitikko otti kuitenkin kiinnostukseensa historian, ja piti kansantraditiota, ylipäättään tuota kahden kokonaisen aikakauden taitetta,

²⁷⁴ –rtt. [Pontus Artti?]. Kirjallisuutta. *Tampereen sanomat*. 27.11.1907; SLH 7, 106–107; Pt. Kyösti Kanninen (1906–15)

²⁷⁵ Hj. L. [Hjalmar Lenning]. Littteratur och konst. Finska teatern. *Hufvudstadsbladet*. 16.11.1907; SLH 5, 143–147; Pt. A.R. Frenckell (1885–1928); Tiedot Hjalmar Lenningistä ks. Aikalaikirja 1933 (1934), 389

kaunokirjallisuudesta perspektiivistä erittäin rikkaana. Hän ei siis ollut samaa mieltä *Hufvudstadsbladetin* kanssa siitä, että itse aihe olisi näytelmää ajatellen liian niukka, päinvastoin; se olisi antanut hänestä mahdollisuuksia paljon enemmän, kuin mihin Leino kykeni.²⁷⁶

Nya Pressenin Julius Hirn oli ammattimainen kriitikko, joka aloitti kertaamalla alkuperäisen, legendaksi²⁷⁷ kutsumansa *Surmavirren*, juonenkulun, ja vertasi sitä Leinon versioon. Kirjailija poikkesi alkuperäisestä ainakin kuudessa asiassa. Siinä, että piispa saapui yksinään, ja, että isäntä oli kotona Henrikin tullessa tupaan. Myös Lallin tyttären ja metsästäjäpuolison hahmot, sekä tieto Kertun kasteesta Kupittaalla olivat uutta. Uutta oli myös Lallin persoona, joka oli tulkittu loppuun saakka nykypsykologian keinoin; päähenkilön itseriittoisuus aiheutti ristiriitatilanteessa provosoitumisen ja murhan. Hirn kyseenalaisti näytelmän historiallisuuden. Kuvaus Lallin henkisen tasapainon menetyksestä vaikutti sekin, erikoista kyllä, myös historiallisesta perspektiivistä väärältä. Hänestä olisi ollut johdonmukaisempaa taistella loppuun saakka. Tässä hän taisi muistella ohimennen mainitsemaansa Jahnssonin *Lallia*. Hirnin kritiikki näytelmän juonta kohtaan oli lopulta mietoa, mutta verrattuna näyttelijätöiden ylistyksiin, sitä löytyi selvästi enemmän. Myöhemmin, Arvid Mörnen *Den helige Henricusta* arvioidessaan, v.1914, Hirn toistaisi käsityksensä Leinon versiosta. Se oli hänestä liian moderni.²⁷⁸

Kaikkiaan 32 arvostelusta 13 oli positiivisia. Ylivoimainen valtaosa näistä löytyi nuorsuomalaisista lehdistä. Eniten Leinoa kehuttiin päähenkilön ominaisuuksien vuoksi. *Lallia* pidettiin nuorsuomalaisittain todellisen suomalaisuuden heijastumana, rauhaa rakastavana, jurona ja riippumattomana korprien asukkina. He eivät nähneet, tai halunneet nähdä, pettyneen Leinon täydellisesti vetäytyneessä *Lallissa*, kriitikko ja kirjailija Arvid Mörnen tavoin, suomalaisuuden synkkiä ja inhorealisticia piirteitä. Näytelmää pidettiin yleisesti hyvin loogisena, ja Leino oli joidenkin lehtien myös mielestä auttanut

²⁷⁶ –Habitué. [Julius Hirn]. Finska teatern. Eino Leino: *Lalli*. *Nya Pressen*. 17.11.1907; SLH 6, 168–172; Pt. Axel Lille (1906–14); Päätoimittajan isä oli kirkkohistorian Suomeen tuonut professori Bengt Olof Lille, mikä voinee selittää kritiikkiä, joka meni ”historia edellä”. ks. Landgrén 2005.

²⁷⁷ Tällä ”legenda” nimityksellä *Surmavirren* kansantraditiota kutsuivat, paitsi eräät suomenkieliset, lähes poikkeuksetta Mörnen teosta ruotsinkielellä arvioineet lehdet.

²⁷⁸ –Habitué. [Julius Hirn]. Finska teatern. Eino Leino: *Lalli*. *Nya Pressen*. 17.11.1907; Julius Hirnin arvostelu, jossa arvioi *Lallia* uudelleen ks. –Habitué. [Julius Hirn]. Arvid Mörnes pjes. *Nya Pressen*. 3.3.1914

ymmärtämään historian todellista Lallia. Kuten odottaa saattaa, piikkiä vanhasuomalaistenkin suuntaan tuli: he eivät Leinoa haukkuessaan olleet ymmärtäneet suomalaisuuden todellista olemusta, jota runoilija heidän mielestään hienosti kuvasi.

Kaikkein voimallisimman vapaan taiteilijuuden puolustuspuheen piti *Aika* lehden Yrjö Koskelainen, joka nosti terävästi esiin fennomaanisen intoilun yhteyden silloiseen saksalaiseen kansalliskiihkoon, ja Saksassa ”oikeanlaiselle” taiteelle vihkiytyneiden yhdistysten perustamisiin. Nämä puhtaan rotuhengen vaalijat halusivat ohjata taidetta, vaikka pääsääntöisesti tulivat sen ulkopuolelta, kuten esimerkiksi sanomalehdistöstä. Nuorsuomalainen Koskelainen ei voinut painottaa kyllin vahvasti, että oikeanlaisen, siis täydellisen vapaan, taiteilijuuden keskiössä ei voinut olla kansallisuusaate – vain ja ainoastaan ihminen.

Tässä yhteydessä *Aika* lehden täydellinen vastapooli oli fennomaanisen vasemman linjan nuorten *Raataja* aikakauslehti, joka omisti neljäsosan julkaisustaan kritiikille. Taiteen tuli nimenomaan palvella kansallista henkeä ja johtaa kasvaneeseen ymmärrykseen ja voiman tuntoon – ei ikinä ”leinomaisen” individualistiseen apatiaan, jollaiseksi he tämän runoilijan taidetta kutsuivat. Kalevalainen kansanperinne ja sen oikeanlainen tulkinta, tarjosi sen mielissä kaikkein soveliaimman ja vankimman perustan suomalaisen hengen viljelylle. Leinon *Lalli* olikin fennomaaneista vieraantunut kokonaan historiasta ja isänmaastaan, ja päähenkilön ominaisuudet olivat milteipä poikkeuksetta antisankarillisia. Lalli oli painunut metsään, hylännyt heimonsa, eikä taistellut sen kanssa Turun tantereilla ”isiensä uskon puolesta”. Vieläpä osoitti heikkoutta tulemalla murhatyönsä jälkeen hulluksi.²⁷⁹ Ensimmäisen ristiretken, suuren kansallisen aiheen, Leino oli kaiken kaikkiaan muuntanut epäjalolla tavalla kansallisia päämääriä vastaan hangoitelleeksi tekeleeksi. Vanhasuomalaiset olivat odottaneet Jahnssonin Lallin kaltaista mahtipontista sotapäällikköä ja raivoisaa pakanuuden puolustajaa, mutta nähneetkin hämärän, moderneja aatteita toteuttaneen individualistin, joka totteli sätkynukkena runoilijan omia motiiveja. Tässä suhteessa erikoista oli, että Henrikin miekkalähettäjän ominaisuuksia kyllä moitittiin. Hänelle olisikin toivottu enemmän hartaan uskonmarttyyrin ja lempeän opettajan osaa. Lallin pakanuuden ylvään puolustamisen, ja toisaalta Henrikin

²⁷⁹ Mitä muissa kuin nuorsuomalaisissa arvioissa tuomittuihin Lallin surmatyön jälkeisiin houereisiin tuli, olivat ne kuitenkin linjassa kansantaruston kanssa. Syyt etupäässä fennomaanien asenteeseen löytyivät Lallin hahmoon kohdistetusta kansallisuuskäsityksestä. ks. Lallin kohtalosta esim. Haavio 1952, 8

ihailtavan kristillisyyden välillä ei siis fennomaanisessa katsannossa nähty mitään ristiriitaa; kansallinen ja kristillinen kun kävivät aatteessa rinta rinnan.

Harvat Leinosta kirjoittaneet työväenlehdetkin olivat pitkälti fennomaanien kannoilla. Sosialistitkin haikailivat 1870-luvulla esitetyn *Lallin* perään ja peräänkuuluttivat suoraselkäistä taistelutahtoa. Leinon päähenkilössä nähtiin misantrooppisia ja apaattisia piirteitä, mutta jos jotain hyvää pystyi löytämään, se oli, toisin kuin vanhasuomalaisilla, uskonnonvastaisuus.

Ruotsalaislehtien käsitykset kansanperinteen rikkaudesta menivät ristiin, mutta teoksen historialliselle todenperäisyydelle he eivät antaneet suurta kiitosta – todellinen Lalli ei ollut niinkään primitiivinen metsän asukki, tai moderni filosofikaan, vaan voimallinen suurtalonpoika, joka, heidänkin mukaansa olisi taistellut loppuun saakka. Lopun harhoille eivät hekään osoittaneet suurta ymmärrystä. Ja toisin, kuin suomalaisissa lehdissä, Henrikin hahmoon olisi kaivannut enemmän vaikuttavuutta – toive, joka toistuisi Arvid Mörnen arvioissa.

Vaikka syyt hylkimiselle ja kiitokselle juontavat kaikilla tämän tutkielman neljällä kirjailijalla jossain määrin kriitikon puoluesuuntauksesta, kaikkein voimakkaimmin aatesuuntautunutta kritiikkiä löytyi Leinon *Lallin* reseptiossa.

6. Arvid Mörne ja *Den helige Henricus* 1914

6.1 Poliittisilta aatteiltaan moniulotteinen, suomenruotsalaisen lyriikan arvostettu nimi

En bild i skåden uti detta hörne' af kritikern och skalden Arvid Mörne. Han är för nyländsk ungdom dess kurator och därutöfver, tror man, reformator. Uti sin dikt han mod och maning bringar, han håller tal med stämman stark, som klingar likt folktribunens under romartiden. Han är en man, som ofta älskat striden, och lifvets frågor tar han djupt allvarligt och lite' rött, men det är ej så farligt.²⁸⁰

Edellä olevaan, 1920-luvulta peräisin olevaan runoon on koottu luontevasti yhteen useita Arvid Mörneä kuvaavia asioita. Hän oli Kuopion ja Uudenkaupungin lapsuusvuosien, sekä nuoruuden opiskeluaikojen jälkeen läntiselle Uudellemaalle asettunut lehtimies–kriitikko, opettaja ja suomenruotsalaista lyriikkaa uudistanut, nimekäs runoilija. Mörne oli aatteen mies, eikä vain yhden vaan useiden aatteiden. Juuri tuo aatteiden läpileikkaava moninaisuus teki hänestä mielenkiintoisen hahmon. Eikä Mörneä omana aikanaan suinkaan pidetty harmittomana

²⁸⁰ Ulfvens 1990, 101; Runo julkaistu alun perin kohteessa *Lucifers karikatyralbum* vuonna 1922 Arvid Mörneä esittävän piirustuksen yhteydessä.

kaunosieluisena runoilijana, vaan hänen aatteellisella ja konventioita haastavalla toiminnallaan oli suoria seurauksia esimerkiksi hänen opettajan uraansa. Poliittiselta pohjavärykseltään hän oli, kuten runo kertoo, punainen, siis sosialidemokraatti, mutta hän oli myös hyvin ruotsinmielinen, kuten vaikkapa hänen kirjoittamansa elämänkerta- ja aatteelliset teokset ihaillemastaan Axel Olof Freudenthalista²⁸¹ osoittavat. Mörne osallistui svekomaanisen ja sosialidemokraattisen vaikuttamisen lisäksi myös aktiivisen vastarintaliikkeen varhaiseen toimintaan.²⁸²

Mörne suomenruotsalaisen lyriikan Eino Leinona (myös hänen ystävänään), muodostaa olennaisen, ja edelleen arvostetun osan viime vuosisatojen vaihteessa ja alkupuolella laaditusta kirjallisuudesta – vaikka suomalainen yleisö ei häntä niin muistakaan. Mutta jos suomenkielinen suomalainen yhdistää suomenruotsalaisuuden paljolti mereen ja saaristoon, niin on hyvä pitää mielessä, että juuri Mörne oli se kirjailija, joka runoissaan ensimmäisenä viljeli saaristomaisemaa tällaisena ytimeltään suomenruotsalaisena, ”kansallisena” mielenmaisemana.²⁸³

Arvid Mörne syntyi siis 1876 Kuopiossa tullinhoitajan poikana täysin ruotsinkieliseen kotiin. Perhe muutti länsirannikolle Uuteenkaupunkiin, jossa Arvid kävi alkeiskoulua suomeksi, kunnes myöhemmin kirjoitti ylioppilaaksi ruotsinkielisestä Nya svenska samskolanista Helsingissä. Mörnen opintie vei yliopistoon lukemaan historiaa ja kirjallisuudenhistoriaa aina tohtorinväitöskirjaan saakka. Uusimaalaisten opiskelijoiden osakuntatoiminta oli aatteellisesti hyvin kahtiajakautunutta, mikä poliittisten näkemysten jyrkkä eriävyys ei tietenkään ollut mikään erikoinen poikkeus ajan poliittisessä ilmastossa. Näiden opiskelijaympyröiden välityksellä, tavallista sekin, Mörne tempautui mukaan aatteelliseen toimintaan. Ylioppilaat menivät tuolloin joko Freudenthalin tai C. G. Estlanderin veljenpojan Ernst Estlanderin aatteiden taakse. Vedenjakajaksi muodostui lähinnä se, kokiko itsensä enemmän ”itäruotsalaiseksi” kuin

²⁸¹ Arvid Mörne kirjoitti kaksi henkilöelämäkerta Freudenthalista: *Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927) ja *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (1936).; ks. esim. Wrede 2005 ja Ekman 2011, 35–36; Wrede 1995, 12–13

²⁸² Ks. esim. Ulfvens 1990, 82, 89; Aktiivinen vastarintaliike oli ensimmäisen sortokauden loppupuolella perustettu, suoraan, väkivaltaakaan kaihtamattomaan toimintaan tähtäävä ryhmittymä autonomisen Suomen autonomisen perustuslakien puolesta. Suuri osa jäsenistä kuului ruotsinkieliseen oppineistoon. Ks. esim. Mickelsson 2007, 69–70

²⁸³ Ks. Ekman 2011, 38–42, 57; Wrede 2005 ja Wrede 2016

suomalaiseksi, kuten Freudenthal, vai uskoiko enemmän niin kutsuttuun ruotsinkieliseen sivistysaristokratiaan, kuten Estlander.²⁸⁴

Freudenthalin aatteiden myötä ruotsalaisuuden nähtiin lepäävään yhtä hyvin saariston kalastajissa kuin sisämaan maanviljelijöissäkin – aateli ja yläluokka oli ymmärtänyt kieliyhteyden merkityksen. Mörnestä tuli tällainen aatteenmies, eli maaseudun ihmisiä sympatisoiva ja sosiaaliliberaalia kansansivistystoimintaa harjoittava svekomaani, joka tosin ymmärsi jossain määrin suomen kielenkin asiaa. Mörne puolusti ruotsalaisuutta esimerkiksi käymällä keskustelua ruotsinkielisen kirjallisuuden merkityksestä uudelle suomenkieliselle kirjallisuudelle, osoittaen *Nya Pressenin* artikkeliansa kautta viestinsä vaikkapa kriitikko Eino Leinolle *Päivälehteen*. Kriitikko Leino kun oli Mörnen näkemyksen mukaan tehnyt – innokkaassa kansallisromanttisuudessaan – aivan liian naiiveja johtopäätelmiä ja yksinkertaistuksia suomalaisen ja ruotsalaisen kulttuurin eroista.²⁸⁵

Kansansivistystoiminta alkoi talvella 1896, kun hän päätti lähteä ystävänsä ja tulevan professorin Albert Liliuksen kanssa järjestämään Uudenmaan maaseutujen kansansivistystä, ja tutustumaan niiden ihmisiin. Erityisesti Pohjan pitäjässä vietetty aika jätti lähtemättömän jäljen Mörnen elämään. Se tuli myös selittämään paljolti hänen tulevaa sosialistista aatteenpaloansa. Paitsi, että he perustivat sinne Pohjan nuorisoseuran, ensimmäisiä Uudellamaalla, nuoret opiskelijat huomasivat pian, että pitäjän alueen talonpoikien ja työläisten asema oli surkea. Kartanolla ja ruukilla oli miltei kaikki maanomistus, niin ettei vapaita talonpoikia juuri tahtonut löytää, eikä työntekijöiden ja työnantajien välisissä suhteissakaan ollut kehumista. Ruotsalaisuudesta muodostui näin hyvin nopeasti Mörnelle sekä maanomistus- että työläiskysymys. Suurlakon aikana 1905 hän jo pitikin vastarinta-aktivistina puheita kymmenille tuhansille lakkolaisille vaatien yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta sekä täysin uutta hallintovaltaa. Hän itseasiassa tunkeutui aivan konkreettisesti itsensä kenraalikuvernöörin palatsiin, ja ilmaisi suoraan kenraalikuvernööri Obolenskille, että kansa toivoo sekä hänen että tuolloisen senaatin eroa.²⁸⁶

Mörne ei kuitenkaan uskonut luokkataisteluun, vaikka vaati suuria sosiaalisia uudistuksia. Valppaan, *Työmies* sanomalehden päätoimittajan,

²⁸⁴ Wrede 2016; Wrede 1995, 14; Ruin 1946, 59; Barck 1953, 90–93; Wartburton 1965, 228

²⁸⁵ Barck 1953, 94, 206–207; Ruin 1946, 73–77

²⁸⁶ Barck 1953, 124–129; Ruin 1946, 60–62, 80–82, 139–144; Wrede 1995, 13

kirjoituksista hän sanoi osuvasti jo v.1905, että ”hat förblindar”, viha tekee sokeaksi. Eduskuntavaalivuonna 1907, Mörne ei asettunut ehdolle sen puoleen sosiaalidemokraattien kuin Ruotsalaisen kansanpuolueenkaan listoilta. Hänen kantansa kun eivät sopineet yhteen kumpaankaan sabluunaan. RKP:n vasemmalle laidallekin hän oli liian jyrkkä kannattaessaan kirkon ja valtion selkeää erottamista toisistaan. Mörne asettui lopulta niin kutsutulta radikaalilta Uudenmaan maaseudun valitsijamiesyhdistyksen listalta, muttei kylläkään tullut valituksi. Puolueiden ohjelmiin mukautumattomuus ja aatteenpalo suurlakon tapahtumiseen – eivätkä vähäisimpinä kirkonvastaiset asenteet – maksoivat hänelle senkin, että hän luopui rehtorinvirastaan Espoossa sijainneessa Finns folkhögskolanissa vuonna 1908.²⁸⁷

Kolme vuotta myöhemmin hän aloitti kuitenkin sekä vapaana kirjailijana, että sai työtä *Nya Pressen* lehden avustajana, ja tuli valituksi vielä Nylands nationin kuraattoriksikin. Kuvaavaa oli, että jälkimmäisessä hän laulatti opiskelijoilla Marseljeesia. Seuraavaksi hän onnistui saamaan pestin Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden dosentiksi vuonna 1913. Tätä virkaa hän toimittikin peräti 30 vuotta. Mörne jatkoi näistä asemista sosiaalidemokraattisten aatteitten viljelemistä sekä runoissa, novelleissa, että näytelmissä, joita painettiin esimerkiksi sos.dem. puolueen julkaisuissa. Näytelmä *De sex orden* (1913), eli ”kuusi sanaa”, joka julkaistiin siis vuosi ennen hänen *Den helige Henricus* näytelmäänsä, viittasi tunnettuun sosialistiseen iskulauseeseen, joka kehottaa kaikkien maiden proletariaatteja, työläisiä, yhdistymään. Se oli kirjoitettu ruotsinkielisten seutujen työväennäyttämöille, ja sen aihe oli Mörnelle tuttu jo Pohjan pitäjän ajoilta. Se liittyi siis tuttuun, vaikeaan asetelmaan torppareiden ja suurmaanomistajien etujen välillä. Pari vuotta myöhemmin hän jatkoi aihetta kirjoittamalla ensimmäisen romaaninsa *Strandbyggaröden I Den svenska jorden* (1915), josta tuli aikansa tapaus. Edellisen tavoin, myös se käsitteli voimakkain värein köyhien ruotsinkielisten torpparien asemaa suurtilanomistajien kurimuksessa, lisäksi paikkakuntien alkuperäisen kielen kuihtumista.²⁸⁸

Iso käänne ja pettymys tapahtui sisällissodassa. Niin kuin oli tapahtunut Leinolle ja monelle muulle. Mörne oli sosialismissaan maltillisempi kuin sotaan osallistunut punainen osapuoli. Väkivallanteoista kuullessaan hän syytti itseään

²⁸⁷ Ruin 1946, 25–26, 173–174; Ulfvens 1990, 87–90; Wartburton 1965, 230

²⁸⁸ Ulfvens 1990, 82, 87, 90–93, 112–113; Ruin 1946, 183; Warburton 1965, 231; Wrede 1995, 18; Ks. myös Ekman 2011, 68

hyväuskoisuudesta työväenliikettä kohtaan, eikä voinut muuta kuin siirtyä ilmaisuissaan – ainakin hetkeksi – valkoisten puolelle.²⁸⁹

Mörnen viimeisimpiä teoksia arvioiva, kenties avoimeksi kirjeeksikin tarkoitettu, ja kaikesta laajuudestaan päätellen lyhentämättömänä julkaistu, artikkeli vaasalaisen *Folkbladet* lehden etusivulla sisällissodan jälkeen 31.3.1920 osoittaa, että hän todella oli aikanaan valanut aatteenpaloa nuoriin ihmisiin. Artikkelinä näyttää viiteen siitäkin, kuinka paljon etenkin tietyt syvänpunaisten piirit häneen pettyivät. Mörneä 14 vuotta nuorempi, muun muassa turkulaiseen *Arbetet* sanomalehteen kirjoittanut sosialistinen toimittaja, runoilija ja kirjastonhoitaja Allan Wallenius (1890–1942)²⁹⁰ aloitti:

*Det var en tid i det svenska Finland, när Arvid Mörnes namn
var en signal för arbetarungdomen med hjärta och hjärna ---
folkets och arbetarens man, som gått ut att lära, som kastade
fram paroller, vilka ljödo som horns signaler i dåsandets och
lojhetens tid! - Var det icke Arvid Mörne, som inom
akademikernas kretsar förde fram den röda socialismen och
korade sig till dess man och sångare!*²⁹¹

Wallenius, joka käytti myös nimimerkkiä 'Rödgardist', punakaartilainen, kirjoitti maanpaosta Tukholmasta, jossa oli viettänyt aikaansa heti sisällissodan jälkeen. Hän kuvaili kirjeensä aluksi mitä suurimmalla lämmöllä kaiken sen esikuvallisen ohjelmallisuuden ja sytyttävän aatteenpalon, mitä Mörnessä *oli* nuorten opiskelijoiden silmissä joskus ollut. Wallenius näki runoilijan sanojen kumisevan nyt vain surullista tyhjyyttään. Puhtaan kielellisessä mielessä Mörne oli kyllä Walleniuksen silmissä vieläkin suomenruotsalaisen kirjallisuuden taitavin lyyrikko – ja artikkelissa erikseen mainittu näytelmänsä *Den helige Henricus*, edusti hänen mielestään edelleenkin suomenruotsalaisen kirjallisuuden tyyllisesti parasta antia. Mutta suuressa, maan vapauttavassa vallankumouksessa, siinä, johon runoilija oli Walleniuksenkin rohkaissut, ”valkoinen Mörne murhasi punaisen Mörnen”. Walleniuksen pitkässä ja surullisen katkerassa artikkelissa kuvataan Mörnen muutos internationalistisesta, radikaalien sosiaalisten uudistusten puolestapuhujasta, ainoastaan itseään pettäväksi, valkoiseksi itäruotsalaisuudesta (östsvenskhet) saarnaavaksi nationalistiksi.²⁹²

Wallenius luki Mörnen poliittisiin aatteisiin, persoonaan ja runouteen omia toiveitaan ja omaa vakaumuksensa paloa. Punaisen Mörnen runot eivät silti olleet

²⁸⁹ Wrede 1995, 18–19; Wartburton 1965, 230

²⁹⁰ ks. esim. Backman 2009 ja Möttönen 2019

²⁹¹ Allan Wallenius. Arvid Mörnes senaste böcker. *Folkbladet* 31.3.1920

²⁹² Allan Wallenius. Arvid Mörnes senaste böcker. *Folkbladet* 31.3.1920; Backman 2009

mikään konkreettinen toimintaohjelma, eikä Mörne ollut bolshevistinen luokkataistelija, vaan hyvin voimakas sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolestapuhuja. Tästä hyvä esimerkki on Birger Ulfvensin artikkelissa, jossa esitellään Mörnen vuonna 1917 Walleniukselle osoittama kirjoitus *Arbetet* lehdessä. Kirjoituksessa Mörne itse selitti, ilmeisen radikaalille Walleniukselle, etteivät hänen poliittiset runonsa ole harkittua asiapuhetta, ne olivat, ystävä hyvä, taiteellisia tahdonilmauksia.²⁹³

Mörnen kaikkein punaisimmin väritynyt runokokoelma lieene ollut jo vuonna 1903 kirjoitettu *Ny tid*, jonka sivulla esiintyy sanoja ”kansannousu” ja ”kosto”. Jo suurlakon jälkeen hänen kirjoitustensa sävy muuttui vähemmän idealistiseksi.²⁹⁴ Wallenius, jonka oma veli oli menehtynyt sodan valkoisella puolella, joutui pian edellisen lehtikirjoituksen jälkeen lähtemään Ruotsista C. G. Mannerheimia polemisoineen julkaisunsa vuoksi. Hän päätyi monien työtehtäviensä ohessa Otto Ville Kuusisen sihteeriksi, ja sai lopulta surmansa Josif Stalinin vainoissa.²⁹⁵

Täysin toiseen tyylin kirjailijan sosialismista puhuttiin vuoden 1922 *Åbo Underrättelser* sanomalehden jouluaaton numerossa. Lehden toimittaja oli matkustanut kirjailijan luo Kauniaisten Granmoraan. Leppoisan jutustelun ohessa kerrattiin vielä kerran lehden lukijoillekin tuttu asia: muinaista viikinkiä muistuttanut Mörne oli ”teoreettinen ja periaatteellinen sosialidemokraatti”. Nuoruuden ihanteiden muuttumattomuus ihastutti, varsin harmaan lehden, toimittajaa:

”-representerar det sällsyntaste undantag: att år och årtionden igenom stå kvar i allt väsentligt på basen samma åskådning, samma uppfattning, samma ideal. De i en viss dräkt av skaldepatos klädda sociala rättfärdighetskrav och idéer om rättvisa, som fyllde Mörne som ung student, de kvarstå innerst inne tämligen orubbade.

Siis suomeksi, lehden toimittaja katsoi kirjailijan säilyttäneen saman maailmankatsomuksen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuusvaatimuksen, jonka omasi jo vuosikymmeniä sitten opiskeluaikoinaan. Toimittaja päätteli, että juuri tämä aatteen pysyvyys oli tehnyt mahdolliseksi kirjailijan tyynen asenteen suhteessa häntä ”bolshevikiksi” nimitelleisiin arvostelijoihin.²⁹⁶

²⁹³ Ks. Ulfvens 1990, 94

²⁹⁴ Ulfvens 1990, 97, 134

²⁹⁵ Backman, 2009

²⁹⁶ E.v.W. I våra svenska skalders hem. Hos Arvid Mörne i Granmora. *Åbo Underrättelser* 24.12.1922

Mörnen aatteita, puheita ja toimintansa päämääriä tulkittiin usein liian yksioikoisesti, mutta myös hänen edellä esitelty aatteellinen moniulotteisuutensa sekä hänen runollisesti tyylytelty ja niukkaanojen talouteen pyrkivä puhekielensä, antoivat tahattomille väärille tulkinnoille myös pontta. Tällaisia piirteitä voimme huomata myöhemmin myös *Den helige Henricus* draaman aikalaisvastaanotosta.

6.2 Ödemarksdramer. I, *Den helige Henricus* 1914

Mörnen teos on ensilukemalta sekä odottamaton, että hämmäntävä. Sen puitteet ovat ilmeisestikin jonkinlainen paras oletus Suomen esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteen elämäntavoista, mutta itse näytelmän sanoma näyttää ilmentävän paljolti Mörnen omia poliittisia agendoja. Näytelmän rakenteessa, henkilöhahmoissa, asetelmissa, sekä tietynlaisessa kohahduttavuudessa on mitä luultavimmin otettu mallia August Strindbergiltä ja Henrik Ibseniltä. Eino Leinon *Lallin* varsin innostunut ja positiivinen arvio v.1911 *Nya Pressen* lehdessä²⁹⁷ antaa ymmärtää, että itse tarinan runko ja kehykset on mitä ilmeisimmin otettu tämän suomalaisen runoilijan esimerkin innoittamana.

Leinon minimalistista *Lallia* kuitenkin huomattavasti pitempi näytelmä on jaettu kolmeen näytökseen ja useisiin kohtauksiin. Ensimmäisessä näytöksessä esiintyvät Henrik, porvari Teljästä, Kertun orja, Kerttu, orjatar, ja pappismunkki Adelhard. Lalli astuu kuvaan vasta toisessa näytöksessä. Kolmannessa, viimeisessä näytöksessä, tärkeään rooliin nousevat Lallin monet orjat. Muihin teoksiin verrattuna, tämä on ainoa, jossa ylipäätään orjat mainitaan, tai heidän asemaansa muutoinkaan kuvaillaan yhteisön osana. Mörnen teoksen orjat näyttävät vertautuvan 1900-luvun alkupuolen vuokramaanviljelijöihin.

Ensimmäinen osa alkaa Lallolan vierastuvasta. Mörnen kuvaus Henrikistä on useamman lauseen mittainen. Mörne arvioi hänen olevan noin 40-vuotias, mahtava ja sotaisa ritari, josta sai huomattavan yläluokkaisen ja sivistyneen vaikutelman. Henrikistä ei uskoisi, että hän on pappismies, mutta jonkinlaista kristillistä uskoa hänestä kyllä löytyi, koska hän soti niin antaumuksella kirkon edestä.²⁹⁸ Tämäkin Henrik oli kotoisin Englannista, kuten laajasti ajateltiin.

Jo alkukohtauksessa tehtiin selväksi, millainen tämä ristiritari oikein oli luontojaan. Henrik keskusteli Teljästä tulleen porvarin kanssa. Porvari sai tietää

²⁹⁷ ks. Arvid Mörne. Eino Leino som dramatiker. *Nya Pressen*. 29.7.1911

²⁹⁸ Mörne 1914, 9–10

Henrikin suunnitelmasta esiintyä matkoillaan mahtavan piispan sijasta tavallisena vaeltavana munkkina, ja pian hänen luokseen saapuva pappismunkki Adelhard auttaisi häntä tehtävässä. Itse Lallia Henrik piti varsin korkeassa arvossa, ja kutsui tätä, ei enempää tai vähempää, kuin Suomen suureksi sotapäälliköksi. Samoin porvari, joka muistutti Lallin olevan paitsi sotapäällikkö, myös koko laajan Kokemäen ja Turun välisen alueen suurin talonpoika. Suomen salojen synkkyyttä valittaneelle Henrikille hän esitti kuvaavan lohdutuksen; Henrikin mieli kirkastuisi, kun hän taas palaisi Turkuun seurustelemaan yläluokkaisten, siis Henrikin oman luokan, edustajien kanssa. Tämän kohtauksen loppuun Mörne oli asettanut vielä yleisöä kohahduttaneen kaupankäynnin orjaneidistä. Porvari lupasi siis selvin sanoin hankkia ristiritarille orjaneiden Novgorodin markkinoilta.²⁹⁹ Näytelmän ensimetreillä yleisölle osoitettiin sekä piispa Henrikin luokka-asema, että hänen (tästä asemastaan johdettavissa ollut) moraalinsa. Lallikin kuvailtiin mahtavaksi sotapäälliköksi ja maanomistajaksi.

Henrik astui sisään Lallolan talon tupaan, ja tapasi siellä ensiksi Kertun orjan, joka toivotti Henrikin tervetulleeksi yllättävällä kristillisellä tervehdyksellä. Orja oli asunut lapsena rannikolla, samalla tilalla, jossa Kerttakin. Hän oli tavannut siellä samanlaisen vaeltavan munkin, kuin Henrik. Hänet, kuten Kerttakin, oli ostettu Lalloilan tilalle.³⁰⁰ Eri puolilla teosta tämä orja opetti kristinuskoa muillekin talon orjille, jotka eivät vielä hänen tapaansa ole kastettuja.

Kerttu, jonka syntyperä oli arvatenkin suomenruotsalainen, kuvailtiin vaaleaksi, hieman punertavahiukseksi, kookkaaksi mutta sulavaksi, noin 25-vuotiaaksi naiseksi, joka, mikä erikoista, ”liikkui ja puhui tiedostamattomalla arvokkuudella”. Kerttu taas ei ymmärtänyt kristinopista paljoakaan, ja näkymättömästä Jumalasta vielä vähemmän. Henrik selitti tälle uskon perusasioita, mutta pian puhe kääntyi maallisempiin. Kerttu alkoi aavistaa, ettei Henrik ollutkaan tavallinen vaeltava veli, vaan kenties suurikin mies maassaan.³⁰¹

Henrikin ”hengellinen puolisko”, munkki Adelhard, saapui hänkin Lalloilaan ristiritarin tueksi. Hänet kuvailtiin Henrikin ikäiseksi itäanglialaisen orjan pojaksi, joka oli syvällisemmässä uskonkäsityksessään täysin erilainen, kuin ritari-Henrik. Mörne selitti, että kun Henrik keskittyi yksilöihin, Adelhard oli osannut sisäistää kristinuskon laajemman, ”sosiaalisen ulottuvuuden”. Tarinan

²⁹⁹ Mörne 1914, 9–14

³⁰⁰ Mörne 1914, 14–16

³⁰¹ Mörne 1914, 17–25

edetessä huomattiin, että Mörnen täytyi tehdä tämä henkilölisäys, jotta vähemmän pyhimysmäisesti käyttäytyneen Henrikin myöhempi asema saisi loogisen selityksen. Näytelmän Henrik ennustikin munkille, että hänestä tultaisiin sadan vuoden päästä puhumaan pyhänä Adelhardina.³⁰²

Kerttu alkoi näytelmän edetessä, ei suinkaan oppia uskonasioista, vaan nähdä Henrikissä toivon paremmasta, eli mahdollisuuden paeta vanhan ja kylmän Lallin luota aivan uuteen elämään vieraassa maassa. Mörnen Henrik kohteli Kerttua kuintenkoinkin luokka-asetusta käsin, ja ilmaisi tälle, ettei tämä oikeastaan ollut edes oman miehensä ”tasolla”, vaan nainen, joka on aikoinaan ostettu taloon emännäksi. Kerttu puolustautui. Hän ei ollut mikään orja, eikä edes halpa, vaan että hänen isänsä oli saanut runsaskätiset myötäjäiset hänet pois antaessaan. Onneton Kerttu ei halunnut nähdä Henrikin oikeaa olemusta, ja keskustelu johti ensimmäisen näytöksen lopussa, siis Kertun pakotoiveiden siivittämänä, erikoiseen draamalliseen valintaan, aviorikokseen.³⁰³ Odottamaton juonenkäännös tuli luonnollisesti herättämään teoksen arvosteluissa paljon keskustelua.

Toisen näytöksen alussa esiin nousseen Lallin Mörne kuvasi pelottavaksi ja synkkäkatseiseksi mieheksi, joka oli taipuvainen saamaan raivokohtauksia. Lalli tunnisti pian Henrikin täysin samaksi mieheksi, joka oli saapunut maahan jo kolmekymmentä kylää polttaneen, ja roistoksi kutsumansa Erik Jedvardssonin, kanssa. Kuningas olisi sitten Lallin mukaan pakottanut tapettujen talonpoikien orjia rakentamaan itselleen valtaisaa kivilinnaa Turkuun, ja pian koko Suomen olisi pitänyt maksaa raskasta veroa Svean maahan. Henrik vaikenä tästä, ja koetti hieman omintakeisella tavallaan kertoa Lallille Jumalasta, joka oli voimakkaampi, kuin Lallin vanhat jumalat, ja että hänen olisi nyt oman itsensä takia paras vain nöyrästi alistua. Mörnelle ominaiseen tyyliin Henrik jatkoi vieläpä kerskailemalla asemastaan ja varallisuudestaan; hän oli aivan kuten tuo kuningas Erik, mutta hänenpä hallitsemat maalliset rikkaudet olivat paljon suuremmat kuin Erikillä. Mörnelle edellinen korostus ei riittänyt, hän laitto Henrikin esittelemään timantein koristeltua kultaista kruunuaan, ja kertomaan siitä, kuinka mahtava, kallisarvoinen ja koristeellinen itse (Upsalan) kirkkorakennuskin oli. Edellisen kuultuaan Lalli ihmetteli, ymmärrettävästi, Henrikin julistaman sanoman, ja hänen olemuksensa välistä, outoa eroa. Lallin oma suuruus mahtavana maata omistavana talonpoikana oli hänestä todellisempaa kuin Henrikin, eikä hänestä ollut uuteen

³⁰² Mörne 1914, 26–33

³⁰³ Mörne 1914, 34–41

uskoon kääntyjäksi, semminkin kun sen harjoittaminen oli samanlaista sekä orjille että vapaille.³⁰⁴ Tässä siis tuli varsin selvin piirtein esille Mörnen ylenkatse ”hallitsevaa luokkaa” kohtaan. Henrik oli kiinnostunut omasta asemastaan, ja siihen liittyneestä vallasta – Lallikaan ei suurtalonpoikana pitänyt orjiaan kovin suuressa arvossa.

Adelhard ehdotti Henrikille lähtöä Lalloilasta, sillä oli kuullut huonoja uutisia ”veli Botvidista”. Hänet oli löydetty Lallin mailta kirveellä tapettuna. Ja tästä syystä Lallin orjan kanssa yhteistyössä toimineet Teljän kauppamiehet syyttäisivät Lallin suurtilan tuleen – vieläpä jo tulevana yönä. Ja tässä kohdin Kerttukiin sai suorin sanoin tietää, että oli uskotellut kirkonmiehen ja itsensä välille liian suuria. Henrik selitti uudestaan heidän luokka-asemiensa ylitsepääsemättömät erot, ja toivoi tämän ymmärtävän tilanteen. Kerttu ei tietenkään ymmärtänyt, vaan koki katkeran pettymyksen. Ristiritari aavisti, ettei ristiritainen tilanne jäisi ilman seurauksia, vaan että hän tulisi mahdollisesti jopa menettämään henkensä – vieläpä kirveellä ja kenties järven jäällä.³⁰⁵ Edellä annettiin kenties hieman erikoisella tavalla ymmärtää, että Lalli olisi tappanut pyhän Botvidin(?). Tämä, symboliensa kirveen ja kalan kera esiintynyt, Ruotsin valtakunnan patronus kuoli marttyyrikuoleman noin vuonna 1120.³⁰⁶ Aika ei tässä tapauksessa aivan täsmännyt, mutta Mörne osoitti (mahdollisesti) olevansa perillä tämän kirveellä tapetun ruotsalaisen pyhimyksen tarinasta, ja päättänyt liittää sen löyhästi osaksi näytelmäänsä pyhästä Henrikistä.

Kolmas ja samalla viimeinen näytös alkoi orjanaisen tunnustuksella Kertulle. Kun hengenmiehet olivat lähtineet, hänestä oli ”kuin uusi valo olisi laskeutunut koko paikan ylle”. Tieto uudesta uskosta oli levinnyt uskon ”sosiaalista puolta” korostaneen vaeltajamunkin kautta talon muillekin orjille. Kun Kerttu oli vihjannut Lallille Henrikin yrittäneen häpäistä hänet, otti tämä kirveensä, ja lähti reellä matkalaisten perään. Kertun orja tuli puolestaan tällä välin paljastaneeksi aiheet Lallin talon polttamisesta, joten heidän oli nyt paettava yhdessä erämaahan. Pettynyt mutta ylpeä Kerttu halusi kuitenkin osoittaa, olevansa edelleen talon emäntä: aikeista tulisi kertoa Lallille. Tätä seurannut orjien välinen keskustelu osoitti omintakeista – vallankumoukseen yllyttävää –

³⁰⁴ Mörne 1914, 42–55

³⁰⁵ Mörne 1914, 56–76

³⁰⁶ Pyhä Botvid ei koskaan kunnolla juurtunut suomalaiselle maaperälle. Hän esiintyi Turun hiippakunnan pyhimyskalenterissa, mutta oli asemaltaan useisiin läntisempiin hiippakuntiin verrattuna tavanomainen. Häntä kunnioitettiin kuitenkin Naantalun luostarin piirissä. Ks. Edgren 2001.

kristinuskontulkintaa. Uusi usko lupaisi orjille paitsi vapauden, myös Jumalan koston, siksi; ”gården skall brinna, storbonden falla”, eli tila palaisi ja suurtalonpoika kaatuisi. Pian koittaisi julistuksenomainen vapaudenaika, josta ei orjien suvuissa oltu aiemmin voitu unelmoida.³⁰⁷

Kirveellään Henrikin tappanut Lalli saapui takaisin vangittu munkki mukanaan. Tuvassa munkki saa luvan puhua, ja hän lausuikin sanansa myöhemmän tradition hengessä:

*Du är ditt lands största niding. Ditt minne skall vandra som en vålnad genom tiderna som skammens halmkrans kring pannan. Borta I Uppsala levde Henricus I glans och höghet som Svealands biskop, mer vördad av svearna än själva konungen. Men Guds röst drev honom ut I dessa fruktansvärda vildmarker. Han lydde sin osynliga härskarens bud: förkunnade korsets hemlighet, döpte, välsignade. Så steg du fram och avbröt hans heliga gärningar med din yxa.*³⁰⁸

Lallia ei tämä tulevaisuuden tuomio liikuttanut, vaan hän vaati sen sijaan saada tietää tarkemmin, miksi Henrik lähti niin kiireesti tilalta. Kun vastausta ei tullut, käskytti hän, jälleen yhtenä esimerkkinä pahasta luonnostaan, orjaa kuljettamaan munkin yksinään kauas talviseen erämaahan. Myöhemmin orjat pyysivät Lallia hyvittämään pahat tekonsa, sillä muutoin ne olisivat koituneet heidänkin turmiokseen. Lalli alkoi tässä kohtin epäillä orjia karkuaikeista, ja puhe siirtyikin pian maanomistuksen teemaan. Orjat myönsivät, että kyllä karkaisivatkin, jos vain talonpojat eivät järjestelmällisesti polttaisi orjien uudistiloja. Lallilla oli asiasta selvä mielipide: ”Ödemarkerna höra oss bönder till”. Isäntä kirosi enteellisesti häntä vastaan nousseille orjille, että hänen tilansa voitaisiin vaikka polttaa, sillä sen jäännöksetkin olisivat kunniakkaammat, kuin vähäpätöisen orjan kurja maja.³⁰⁹

Näytelmän viimeinen kohta huipentui Lallin ja Kertun väliseen dramaattiseen vuoropuheluun. Kerttu joutuikin pahana pitämänsä miehen kuulusteltavaksi, mutta mies lupasi viekkaasti, ettei hänen tarvitsisi pelätä. Nuori Kerttu saisi pitää henkensä, ja vieläpä lähteä takaisin vanhaan kotiinsa, jos tämä vain tunnustaisi, ja päästäisi tämän epätietoisuudesta. Iloinen ja helpottunut Kerttu paljastikin totuuden, ja samalla Lalli näytti todellisen luontonsa: kunnianloukkaus vaati koston. Kerttu ilmoitti ”olleensa ainakin uskollinen itselleen”, ”men mig

³⁰⁷ Mörne 1914, 77–89

³⁰⁸ Mörne 1914, 91–92

³⁰⁹ Mörne 1914, 92–106

själ v svek jag icke”, ja kohtasi suoraselkäisesti kauhean kohtalonsa. Näytelmä päättyi.³¹⁰

Arvid Mörnen *Piispa Henrikin surmavirttä* mukailleessa teoksessa kaikkein suurimman turmion koki vanhan miehen jalkavaimon asemaan joutunut Kerttu. Tämä, ulkonäkönsä kuvauksen ja alkuperäisen kotipaikkansa perusteella, mitä ilmeisimmin ruotsalaiseksi määritelty Kerttu, tuli sekä piispan pettämäksi, että vielä puolisonsakin surmaamaksi. Hän oli hahmo, joka oli hankittu suurin myötäjäisin vaimoksi kolhelle ”maallisen” vallan edustajalle suurtalonpoika Lallille, ja joka tuli myös ”hengellisen” vallan hyväksikäyttämäksi ja nöyryyttämäksi. Mörnen piispa ei siis ollut missään mielessä pyhän jälkimaineensa ansainnut pyhimys, eikä suurtalonpojastakaan Mörnen löytynyt minkäänlaisia humaaneja piirteitä. Luokkataistelun näkökulmasta valtaa edustaneet tahot, hengellisen ja maallisen vallan edustajat, etsivät johdonmukaisesti omaa etuaan kykenemättä eläytymään heikompiensa asemaan. Näiden sijaan nöyrä munkki Aderhard, joka levitti sosiaalista ”orjat vapauttavaa” uskoa, nousi yllättävään osaan. Hän, siis pohjimmiltaan sosialismin sanomaa levittänyt, ja orjat voimaannuttanut munkki, eikä Henrik, ansaitsi jälkimaailman kunnioituksen. Mutta, kuten tavallista, Mörne näytti ajattelevan, hallitsevassa asemassa ollut kirkonmies hallitsi historiaansakin ruhtinaan tavoin.

Ruotsalainen Kerttu oli ylpeä, mutta joutunut mahtavan suomalaisen Lallin vallan alle, ja joutunut alistumaan. Oliko tässä svekomaanin Mörnen luoma vertauskuva tuolloin koettuun ruotsalaisten tilanteeseen? Ehkä. Mörne allekirjoitti itse varsin voimakkaan ruotsinmielisen fraktion edustamia vastarinnan periaatteita; suomalaisille ei toivottu myytävän maita tai omaisuutta, eikä heidän kanssaan toivottu solmittavan seka-avioliittoja, joissa perheen puhekieleksi olisi muodostunut suomi. Nämä kun koituisivat väistämättä ruotsalaisuuden aseman vähittäiseen heikkenemiseen.³¹¹ Kovin kehuttavaa kohtaloa Mörne ei Kertulle maalannutkaan. Hänen suoraselkäisen itsekunnioituksensa Mörne sen sijaan halusi tuoda lopussa esille; sitä ei mahtava Lallikaan voinut nitistää, vaikka hänet surmasikin.

³¹⁰ Mörne 1914, 106–111

³¹¹ Ruotsalaisen omaisuuden ja kielen puolustus nk. svekomanisena ohjelmana tuli hyvin esille Mörnenkin toimittamassa *Östsvensk tidskrift* aikakauslehdessä ks. Arvid Mörne. De finske och vi. *Östsvensk tidskrift*. 10.1.1917 Nro 1, 2–3. Ja Erik Borenus. Svensk jord i svenska händer. *Östsvensk tidskrift*. 25.2.1917 Nro 4, 27–28; Ks. myös Spring 2011 ja Wrede 2016

Poliittisesti orientoituneen Mörnen sanoma oli räikeiden vastakkain asetelmien esiintuomisessa – katsoja sai muodostaa itse omat johtopäätöksensä. Tosin. Varsin voimakkaista asetelmistaan huolimatta teoksen reseptiossa ei, yllättävää tai ei, voinut huomata aivan vastaavaa terävyyttä.

6.3 Vastaanotto ja Mörnen teokseen kätketty ajatus ”toiseen yhteiskuntaluokkaan kuuluvan ihmisen sisäisestä aristokraattisuudesta”

Axel Lillen, tuon ruotsalaisen kielitaistelun Yrjö Koskisen, *Nya Pressen* sanomalehti, jossa Mörnekin toimi kirjallisuuskriitikkona, julkaisi ennakoivan uutisen pian esitettävästä näytelmästä. Siinä oltiin aidon hölmistyneitä kirjailijan aihevalinnasta. Mörne, uusimaalaisen maalaismaiseman asukkina, olisi nähty pikemminkin rahvaandraaman kirjoittajana. Toimittaja Max Hanemann tunsı Mörnen ja osasi ennakoida, että näytelmästä muodostuisi voimakastunnelmainen, ja minimaalisesti esteettistä tunnelmointia sisältävä esitys. Hän oli oikeassa.³¹²

Samalle sivulle oli ladottu ilmoitus vuonna 1906 perustetun Brage³¹³ - yhdistyksen tulevasta vuosijuhlasta, jossa ruotsinmielisen Mörnen aatetoveri, lehtori Einar Pontán (1884–1960) pitäisi puheen ”om Brages deltagande i föreningssträfvandena mellan svenskarna i Sverge och Finland”. Puhe koski Suomen ruotsinkielisten pyrkimystä läheisempään kanssakäymiseen Pohjanlahden toisella puolen asuvien kanssa.³¹⁴ Kyseinen Pontán paljasti merkittäviä teemoja, lopulta melko marginaaliseksi jääneen ilmiön ideologiasta, pamfletissa, joka julkaistiin kuukauden päästä edellisestä, yhdentymispyrkimyksiä koskeneesta, puheesta. Se käsitteli ruotsalaisuuden edellytyksiä Suomessa. Aatteen, jota siis myös Arvid Mörne kannatti, ja jonka hengessä hän kirjoitti teoksen *Den svenska jorden* (1915), tärkeät pääteesit liittyivät omistajuuteen ja kodin kieleen. Pääpaino oli etenkin ruotsalaisen identiteetin ja itsetunnon voimallisessa vahvistamisessa. Pontán patisteli kieliryhmäänsä olemaan aktiivisempia, ja ryhtymään jopa vastarintaan, sillä suomalaiset kyllä jyräisivät ruotsinkieliset, jos heille antaisi siihen mahdollisuudet.³¹⁵

Liikkeen piirissä julkaistiin vuoden 1917 alusta aina sisällissodan alkuun *Östsvensk tidskriftiä*, joka oli paljolti jatkoa Freudenthalin *Vikingen* -lehdelle, ja

³¹² Lucas [Max Hanemann]. Den helige Henricus författare. *Nya Pressen*. 1.3.1914

³¹³ Föreningen Brage on mm. suomenruotsalaisen kansankulttuurin edistämistä varten perustettu yhdistys, jolla on edelleenkin aktiivista kulttuuritoimintaa

³¹⁴ Anon. Dagens eko. *Nya Pressen*. 1.3.1914

³¹⁵ Spring 2014

joka edeltäjänsä tavoin jäi verrattain lyhytikäiseksi. Lehti ajoi ruotsalaisuuden asiaa puuttumalla etenevän suomalaistumisen uhkaan esimerkiksi juuri maanomistajuutta ja perheiden kieltä varjelemalla, myös voimistamalla ruotsinkielisten itsetuntoa ja kansallista tietoisuutta. Puhuttiinpa lehdessä jonkin verran rotukysymyksestäkin. Mörne kuului tämän lehden vakinaiseen toimituskuntaan alusta saakka, ja toi lehden näkökulmiin tapansa mukaan myös punertavaa väritystä.³¹⁶

Arviot

Tässä esittelen paitsi ruotsinkielisiin lehtiin kirjoitettuja arvioita Mörnen teoksesta, myös ne vastineet, joissa taiteilija valotti hämmennystä aiheuttaneen Henrikin hahmon taustaa. Mörnen näytelmä *Den Helige Henricus* sai ensi-iltansa Svenska teaternissa maaliskuun alussa 1914. Painettuna versiona, nimellä *Ödemarksdramer. I, Den helige Henricus*, se ilmestyi joulukuussa 1914.

Haulla ”Henricus Arvid Mörne” Kansallisarkiston digitoitujen aineistojen arkistossa, aikavälillä 1.1.1914–31.12.1916, löytyi sanoma- ja aikakauslehdistä kaikkiaan 107 osumaa. Näistä yhteensä 14:a pystyi pitämään kritiikkeinä. Näistä 9 kappaletta koski näytelmää ja 5 kappaletta kirjaa. Positiivisen arvion antoivat *Dagens Tidning*, *Studentbladet*, *Östra Nyland*, *Borgåbladet*, *Arbetet* (näytelmän ja kirjan arvostelut) ja *Svenska Finland* (kirja-arvostelu). Negatiivisesti suhtautuivat *Fyren* ja *Tammerfors Nyheter* (kirja-arvostelu). Yhtä paljon kiitosta kuin kipakkaa kritiikkiäkin löytyi seuraavista lehdistä: *Nya Pressen*, *Hufvudstadsbladet* (historia antaa tukea vrt. habitué) *Åbo Underrättelser* (näytelmän ja kirjan arvostelut), ja *Östra Nyland* (kirja-arvostelu).

Ensimmäinen silmiinpistävä huomio oli, että ruotsinkielisten lehtien kirjallisuuskritiikki oli kovin asiantuntevaa, analyttistä ja – ammattimaista. Ruotsinkieliset toimittajat vaikuttivat selkeästi koulutetummilta, kuin suomen kielellä kirjoittaneet kollegansa. Mörnen kriitikoilla ei myöskään vaikuttanut olevan kovin voimakaita poliittisia agendoja ajettavanaan kirjoittaessaan Mörnen teoksesta. Asioista puhuttiin asioina, eli rakentavaan ja rauhalliseen sävyyn, vaikka joitain hänen valintojaan ei heti ymmärretty tai hyväksyttykään. Tietysti tähän linjaan oli poikkeuksensa. Satiirilehti *Fyren* heitti sumeilematta lokaa sinne,

³¹⁶ Ks. esim. Anon. [Redaktionen]. Varför och Vart. *Östsvensk Tidskrift*. 10.1.1917. Nro 1, 1–2; Arvid Mörne. De finske och vi. *Östsvensk Tidskrift*. 10.1.1917. Nro 2, 2–3; Rotukysymyksestä. ks. esim. Torsten Nybergh. Ras- och nationalitetsfrågan i Finland. *Östsvensk tidskrift*. 25.1.1918 Nro 2, 3–5; SLH 8 Leino-Kaukiainen, 432

missä sen hyvin oikeistolainen linja ei pätenyt. Ei siis ollut yllättävää, että sosialidemokraattinen Mörne sai lehdeltä pyyhkeitä. Mörnen teoksen kohdalla jaottelu oli kuitenkin moniulotteisuudessaan muita haasteellisempaa.

Arvosteluissa oli myös paljon enemmän intertekstuaalisuutta eli vuoropuhelua toisten lehtien näkemysten kanssa.

6.3.1 Myönteisellä kannalla

Liberaali ruotsinmielinen *Dagens Tidning* tunsii aiemmat Jahnssonin ja Leinon näytelmät aiheesta, ja osasi luonnehtia molempia varsin analyttisesti. Samalla hän vaikutti puolueettomalta, vaikka teokset olivat toistensa vastakohdat. Mörnen ratkaisujen hän sitä vasten myönsi aiheuttaneen yllätyksiä, vaikka näytelmässä oli hänen mukaansa paljon samaa tummuutta kuin Leinolla, ja jopa vanhassa traditiossakin. Arvatenkin juuri pyhänä pidetyn piispan toiminta Lallolassa poikkesi totutusta. Jotta tämä poikkeama oltaisiin voitu ymmärtää hieman syvällisemmin, Mörne olikin luonut näytelmään yhden sijasta kaksi, täysin erilaista kirkonmiehen hahmoa, ristiritarin ja munkin, kriitikko oletti. ”...det är lagen och evangeliet, ordet och svärdet”; ritari ja munkki edustivat siis yhdessä lain miekkaa ja evankeliumin sanaa. Ratkaisua ei tuomittu, mutta Lallin hahmoa hän piti onnistuneempana. Aistein havaittavaa maailmaa Lalli todennäköisesti parhaiten tunsii, ja juuri tällaisin premissein hahmo kirjoitettiin, hän kiitteli. Mörnen punaiseen taustaan kriitikko viittasi vain ohimennen, silloin kun puhe kääntyi Lallin tilalla työskennelleisiin orjiin. Tämä jännitteinen suhde oli kriitikosta ’mörnemäisesti’, mutta kauniisti, kirjoitettu. Se, että Lallin talo paloi näytelmän lopussa pohjautui kriitikon toiseksi legendan versioksi kutsumaansa kansantraditioon, muttei avannut asiaa sen enempää.³¹⁷

Helsingin yliopiston ruotsinkielisten opiskelijoiden *Studentbladet* tarjosi pitkässä arvostelussaan täysin varauksetonta ihailua Mörnen rehelliseksi tunnustettua teosta kohtaan – samalla se paheksui voimakkaasti näytelmän esitysten nopeaa lopettamista. Lehti harmitteli myös olennaisen tärkeän orja - teeman, menemistä kokonaan tarviölle osaamattoman henkilökunnan käsissä. Toimittaja oli hyvin todennäköisesti tutustunut Mörnen 5.3.1914 kriitikko Julius Hirnille kirjoittamaan vastineeseen *Nya Pressenissä*. Niin leikiten ja kirkkain ajatuksin *Studentbladet* onnistui selittämään henkilöhahmoja juuri sosiaalisten luokkaristiriitojen kautta. Lehti hyväksyi täysin Henrikin kuvauksen ja sen

³¹⁷ O. H-n. [Lars Olaf Homén]. Svenska teaterns inhemska afdelning. *Dagens tidning*. 3.3.1914; SLH 5, 48–49; Pt. Gustaf Mattson (1912–14)

selityksen – hän kuului yhteiskuntaluokkaan, josta käsin oli vaikea ymmärtää, tai rivien välistä voisi lukea, oli siksi kyvytön ymmärtämään, alempiin luokkiin kuuluvien sielunelämää. Tämäkin lehti käytti legenda -sanaa viitatessaan alkuperäiseen historialliseen tarinaan.³¹⁸

Loviisassa jo vuodesta 1881 saakka toimitettu, erittäin oikeistokonservatiiviseksi luonnehdittu, svekomaanilehti *Östra Nyland* otti sekin Svenska teaternin esityksen käsittelyynsä, muttei, kenties häveliäisyydestä, uskaltanut paljastaa lukijoilleen sen yksityiskohtia. Suhtautuminen oli silti yllättävän positiivista. Se yltyi esimerkiksi puolustamaan näytelmän Lalli hahmoa *Nya Pressenin* ylitulkinnoilta, ja antoi hyväksyntänsä myös ritari-Henrikin ”inhimillisiksi” kuvailemilleen piirteille. Lehti myönsi kyllä Mörnen tarinankäsittelyn olleen haastavaa, mutta kuitenkin, tai juuri siksi, se vaikutti lehdestä myös hyvin vetoavalta. Toimittaja kuvaili ensi-iltaa suureksi menestykseksi, ”en stor succès”.³¹⁹ Marraskuisen kirja-arvostelun myötä lehden asenne Mörnen luomaan Henrikiin tulisi muuttumaan, ja olemaan enemmän linjassa sen konservatismiin kanssa.

Borgåbladet julkaisi niin kutsutun Helsinkikirjeen, joka julkaistaisiin samanaikaisesti myös *Syd-Österbotten*, *Jakobstad* ja *Åland* sanomalehdissä. *Borgåbladet* kannatti vielä arvion kirjoitushetkellä RKP:n linjaa. Arvio oli tehty kokonaista kolme päivää yllä mainitun *Östra Nylandin* teatterikritiikin jälkeen, mutta nyt yleisömenestys arvioitiin heikoksi. Esitysten tiedettiin tyssänneen kolmeen kertaan. Lehti oli kuitenkin täysin eri mieltä yleisön kanssa, ja kertoi vaikuttuneensa Mörnen voimakkaan realistisen otteesta, jälleen legendaksi kutsumaansa, kansantraditioon. Erityistä suitsutusta se antoi Lallin kuvaukselle. Suurenmoista sen silmissä oli etenkin yksin jääneen Lallin ylpeä itsepintaisuus vielä silloinkin, kun tiesi, että hänen tilansa tultaisiin polttamaan.³²⁰

Sanomalehti *Arbetet* oli ruotsinkielisen työväenyhdistyksen lehti, joka piti toimitustaan Turussa, ja joka lakkautettiin sisällissodan vuonna 1918. Sillä oli merkitystä työväenliikkeelle paitsi alueellisesti myös Uudellamaalla. Arvid Mörne kirjoitti itsekkin ajoittain tähän lehteen, sosialidemokraatti kun oli. Kirjallisuuskriitikon tointa tässä kohdin suoritti varsin idealistisesti sosialismista

³¹⁸ Hr. D. Mörnes premiär. *Studentbladet*. 10.3.1914. Nro 7, 4–5

³¹⁹ –Dixi. Helsingfors brevet. *Östra Nyland*. 11.3.1914; SLH 7, 332–335; Pt. K.A. Björkstén

³²⁰ Cerberos. Helsingforsbrev. *Borgåbladet*. 14.3.1914; SLH 5, 41–43; Pt. Oscar Lundell (1912–14) ; Sama arvio julkaistiin myös seuraavissa 14.3. ilmestyneissä sanomalehdissä: *Åland*, *Jakobstad*, ja *Syd-Österbotten*

hullaantunut turkulainen kirjastonhoitaja Allan Wallenius. Walleniuksen henkilöhistoria on erikoisella tavalla kokonaisen aikakauden kuvastin. Siihen sisältyi sisällissodassa vastakkaiselle puolelle liittynyt jääkärikapteeniveli Paul, myös maanpako Ruotsiin, josta hänet tultaisiin kirjoitustöidensä vuoksi karkottamaan, muutot sekä Yhdysvaltoihin että Neuvostoliittoon, työskentely NKP:n ylimpään puoluejohtoon kuuluneen Otto Ville Kuusisen sihteerinä, ja lopulta kuolema vankileirillä Stalinin vainojen uhrina. Vaiherikkaan elämän eläneestä Walleniuksesta soisi löytyvän enemmän, ja varsinkin suomenkielistä, kirjallisuutta.³²¹

Siis vielä vuonna 1914 jokseenkin tasaista, mutta sosialistisen aatteen kannattelemaa, elämää viettäneen Walleniuksen arvio Mörnen teoksen kirjaversiosta oli suoranainen ylistyskirjoitus. Tälle kriitikolle Mörnen teoksen luokkaristiriidat olivat todellisia ja helposti havaittavia. Samalla ne olivat ylitsepääsemättömiä. Jokainen teoksen hahmo, Henrik, Kerttu, Lalli ja orjat, kuuluivat omaan luokkalokeroonsa, eikä kukaan todella ymmärtänyt toistaan. Tämä siitäkin huolimatta, että suurtalonpojalla ja Henrikillä oli ylempien luokka-asemiensa vuoksi siihen hieman parempia edellytyksiä, Wallenius kirjoitti. Kirkolliset ylimykset olivat sittenkin etäällä maallisista. Lallin orjien ja heidän ylimyksen lailla käyttäytyneen isäntänsä välisessä konfliktissa Wallenius tunnisti Mörnen julistaneen sosialistista vallankumousta. Vaikutti, kuin kriitikko olisi tuntenut orjien voimantuntoa puhkuneet sanat omassa sielussaan. Ilosanoman, sosialistisen sellaisen, Wallenius tunnisti myös repliikissä, jossa munkki Adelhard puhui orjien vapahtajasta, siitä, joka kulki etsien näiden savutupia. Ja siinä, missä joissain lehdissä Henrikin kylmäsydämisyyttä kummasteltiin, *Arbetet* lehden kriitikko olisi kaivannut hahmoon enemmänkin terävyyttä. Teosta hän piti tulenpalavana ja painavana.³²² Terävemmän Henrikin toiveissaan Wallenius oli muihin arviointeihin verrattuna yksin.

Sisällissodan jälkeen, vuonna 1920 Ruotsin maanpaossa, hän tulisi kirjoittamaan radikaalin linjan sosialistilehti *Folkbladet*iin Mörneä kohtaan syvää ja surullista pettymystä pursunneen, mutta kirja-arvioksi verhotun, tilityksen. Tosipaikan eli työväen vallankumouksen tullen, punaisesta runoilijasta olikin tullut luokkansa pettjä, ”valkoinen” Mörne, Wallenius tilitti. Mitä hän sitä

³²¹ SLH 5, 36; Backman 2009; Möttönen 2019

³²² Allan Wallenius. Insänd litteratur. *Arbetet*. 15.12.1914; SLH 5, 36; Pt. William Lundberg (1912–17)

vastoin voimakkaasti ja erikseen – siis vielä vuosienkin jälkeen – painotti, oli että Mörnen näytelmä oli hänestä edelleenkin mestarillinen. Se oli hienoimpia, mitä oli Suomessa ruotsiksi kirjoitettu.³²³

Arbetet lehden toisen kriitikon tekemässä teatteriarvostelussa nostettiin heti alkusanoina esille ”kaikkien tuntema” *Maamme kirja*. Mörne oli nyt rikkonut sen kaavaa vastaan. Tosin kriitikkoa asia ei vähimmässäkään määrin painanut. Katsoipa hän vielä asiakseen – yllättävän svekomaanisessa hengessä – kuvailla erikseen rannikolla syntyneen, ja kaltoin kohdellun, Kertun puhtaan germaanisista rotuominaisuuksia. Koska kriitikko tunsikin Mörnen entuudestaan, ja tuntui jakaneen tämän aatemaailman, hän ymmärsi myös lähes täysin, mitä esimerkiksi teoksen orjilla ja Henrikin tai Lallin kylmillä asenteilla tarkoitettiin. Punaisen lehden arvostelija pääsikin kaupallisten lehtien kriitikoita paremmin perille siitä, mistä juonessa oli kyse.³²⁴

Svenska Finland oli puolestaan Axel Lillen yritys muodostaa RKP:lle pää-äänenkannattaja. Huonon taloustilanteen vuoksi se jäi kuitenkin päiväperhoksi. Lehden näytelmän kirjaversiota koskeneen, varsin positiivisen, kritiikin keskiössä olivat orjat. Kriitikko näki juuri orjissa kuvattujen aikakausien taitekohdan teoksen merkittävimpana ydinteemana. Taiteellista näkemystä pidettiin oikeutettuna, koska se pysyi kriitikosta historiallisissa raameissa. Vaikkei henkilöhahmoihin niiden koetun erilaisuuden vuoksi pystynytäkään täysin samaistumaan, kuvauksen ilmaisuvoimaa kiiteltiin vuolain sanoin. Mitä lehden ristiretken kuvaukseen tuli, tässäkin retki oli, nimeltä mainiten, Erik Jedvardssonin johtama. Mutta mitään erityisiä arvolatauksia siihen ei liitetty.³²⁵

6.3.2 Ambivalentit

Nya Pressen, sama lehti, jossa myös Mörne toimi kulttuurikriitikkona, suhtautui näytelmään ambivalentisti. Erittäin kokenut toimittaja, nimimerkki Habitué eli Julius Hirn (1868–1914), ei tuntunut löytävän Mörnen teoksen punaista lankaa. Havaintoja seurasi kriitikon ja kirjailijan, aikavälillä 5.3–18.3, käymä julkinen ajatustenvaihto, johon myös *Dagens Press* otti osaa. Hirnin alkuperäisessä kritiikissä näytelmää moitittiin kunnioituksen puutteesta. Tässä Henrikin lokaan laittamisessa hän yltyi vertaamaan Mörneä itseensä Strindbergiin. Näin tekisi

³²³ Allan Wallenius. Arvid Mörnes senaste böcker. *Folkbladet*. 31.3.1920; SLH 7, 323–324; Pt. August Isaksson (1920–23)

³²⁴ Fk.Vs. Teater i Helsingfors. *Arbetet*. 6.3.1914

³²⁵ –H. Nya böcker. *Svenska Finland*. 19.12.1914; SLH 7, 83–84; Pt. Axel Lille (1914–15)

myös toinen teoksen kokonaan teilannut, ja myöhemmin esiteltävä, pilalehti *Fyren*. Hirn muisteli myös Eino Leinon vastaavaa näytelmää: se oli tuotu liiaksi nykyaikaan. Mörnen olisi Hirnin mielestä pitänyt säilyttää pyhäksi kutsumassaan Henrikissä legendasta tuttuja, arvokkaina pidettyjä, piirteitä. Samoin taipumattomaksi kuvitellun Lallin Mörne oli, siis näytelmän lopussa, kuvannut surumieliseksi ja introvertiksi pohdiskelijaksi. Tällainen näytelmän lopulla romahtava hahmo ei ollut historiallisesti totuudenmukainen, Hirn moitti. Hänen sanansa sopisivat myös Leinon päähenkilöstä laadittuihin kritiikkeihin. Lallin ja Henrikin välistä keskustelua ja heidän hyvin esille tulleita vastakkaisia ominaisuuksiaan hän silti kiitteli. Munkin hahmo ei tuonut kritiikosta mitään lisäarvoa tarinaan, mutta Kertun hän nosti kaikkien yläpuolelle. Tämäkin kriitikko siis piti Mörnen Kerttua onnistuneena muinaissuomalaisena naisena. Mitä tuli Lallin vihollisten uhkailemaan tilan polttamiseen, siinäkin oli Hirnin silmissä hienoa rohkeutta. Orjia hän ei silti maininnut sanaakaan.³²⁶

Kirjailija koki tulleen väärin kohdelluksi, ja halusi oikaista kriitikon käsityksiä näytelmästä. Mikä merkillepantavaa, Mörnen närkästys kohdistui eniten Hirnin tulkitsemaan Lallin hahmoon. Kirjailija oli laatinut ylpeän ja sivistymättömän suurtalonpojan hahmon, jonka ylpeys murtui vihaksi ja julmuudeksi. Voimakkaan reaktioketjun lopusta täytyi löytyä romahdus, Mörne selitti. Henrikin hahmoa taas ei voinut Hirnin tavoin pitää latteana, vaan hänen käytöksensä oli seurausta hänen yhteiskuntaluokkansa mukaisesta elämäkatsomuksesta:

*Lalli och Kerttu äro lika stolta aristokrater som han själf och hålla sina personligheter lika okränkbara... Men detta förstår denna förnåma biskop icke. Det är alltid och öfverallt den härskande samhällsklassens kännetecken, att den saknar blick för den själsliga högheten, stoltheten och aristokratismen hos människor tillhörande andra kulturplan än den själf.*³²⁷

Hän halusi samassa yhteydessä näpäyttää myös *Hufvudstadsbladetin* kriitikkoa. Lehti ei nähnyt Henrikissä sisäistä murtuneisuutta ja traagisuutta, joka olisi tehnyt hahmosta vakuuttavamman ja samaistuttavamman. Mörnen mukaan Henrik oli yksinkertainen ja selkeä persoona täysin tarkoituksella – koska sellaiset ihmiset hallitsivat menneisyyttä. Henrikin kaltaiset ihmiset olivat onnettomia: heidän

³²⁶ Habitué. [Julius Hirn]. Arvid Mörnes pjes. *Nya pressen*. 3.3.1914

³²⁷ Arvid Mörne. Den helige Henricus. Ett själföförsvar. *Nya Pressen*. 5.3.1914

maallinen valtansa ja voimansa teki heistä kapeakatseisia ja samalla julmalla tavalla epäoikeudenmukaisia, Mörne päätti.³²⁸

Hirn vastasi pitkästi. Kirjoitus oli selvästi terävämpi, kuin alkuperäinen teatterikritiikki. Hirn soimasi Mörneä ensinnäkin eri yhteiskuntaluokkien näkemyserojen aivan liian taidokkaasta kätkemisestä. Katsojat eivät ainakaan voineet huomata repliikeistä mitään tällaista. Seuraavaksi ihmetystä kriitikossa herättivät Henrikin väitetty aseettomuus yhdistettynä koppavuuteen ja jalojen kristillisten ominaisuuksien puutteeseen. Hirn ihmetteli millä keinoin Henrik voitti kansaa puolelleen, jos ei joko ristiritarina asevoimin tai hengen voimin? Hänen seurassaan matkannut munkki, sen puoleen kuin porvari tai orjatkaan eivät vaikuttaneet pelkäävän häntä, kuten kriitikko olisi olettanut. Lallolassa vierailukin jäi kaivertamaan kriitikkoa. Henrik ei saapunut Lallin luo käännyttyäkseen, sillä evankeliumista tämä puhui korkeintaan ohimennen. Että lempeällä saarnaajamunkilla olisi ollut osansa Henrikin maineen ylevöitymiseen, oli kriitikosta korkeintaan ontuva ratkaisu. Ja kaiken kukkuraksi päähenkilö, voimakkaaksi ristiritarihahmoksi väitetty Henrik, pakeni raukkamaisesti Lallin pian poltettavalta tilalta. Hämmäntynyt Hirn piti Henrikin hahmoa, ja hänen toimintaansa, kokonaan epäjohdonmukaisena.³²⁹

Kriitikon kanssa ”polemiikkia” jatkanut kirjailija aloitti maansa myyneellä toteamuksella Julius Hirnin vaikutusvallasta. Mörne oli täysin vakuuttunut kriitikon osuudesta yleisen mielipiteen kääntymiseen hänen työtään vastaan. Kokemus siis oli, etteivät kriitikot yleisestikään pitäneet tai halunneet ymmärtää hänen työtään. Hänen ainoa toivonsa vaikutti olleen näytelmän painoversion ilmestymisessä kauppoihin. Sitä ennen hän puolustaisi hahmojaan Hirnille vielä yhden viestin verran. Henrikin aseettomuus johtui hänen asenteestaan alempaan kastiin kuuluneita suomalaisia kohtaan. Hänhän oli juuri sellainen, kuin Hirn kuvasi: pinnallisesti kristitty ristiritari. Kirjailijan mukaan oli enemmän kuin todennäköistä, että todelliset uskonmiehet ja marttyyrit löytyivät vaeltavien lähetysmunkkien joukosta, ja että Henrik piispa oli saanut myöhemmän maineensa ainoastaan asemansa vuoksi. Tässä Mörne yltyi puolustamaan Lalliakin, suurtalonpoikaa, jota hän itseasiassa kuvasi juuri omistavan asemansa vuoksi melko negatiivisessa valossa. Henrikin alhaisuus, ei suinkaan jalous, näkyi

³²⁸ Arvid Mörne. Den helige Henricus. Ett själföförsvar. *Nya Pressen*. 5.3.1914

³²⁹ Habitué. [Julius Hirn]. Lalli och S:t Henrik. I anledning af Arvid Möernes ”själföförsvar”. *Nya Pressen*. 11.3.1914

Mörnestä Lallin murhatyössä, sillä ilman erittäin painavaa syytä Lalli tuskin olisi siihen ryhtynyt. Puolustus meni näinkin pitkälle; ”I andra länder hedrar man en bonde, som hugger hufvudet af landets eröfrare, som nationalhjärte, men i Finland har man för en gångs skull varit originell och utnämmt honom till nationalniding”. Mörnestä oli mahdotonta kuvitella Henrikin valloittajahahmoa julistamassa mitään todellista evankeliumia. Henrik oli pelkkä yläluokan ylimielinen edustaja, joka ei nähnyt itseään pidemmälle, ja jolle Lallilla oli painava motiivi tehdä, mitä teki.³³⁰

Hirn ei edelleenkään sulattanut selitystä Henrikistä. Jo historia todisti hänen ainutlaatuisuudestaan, eikä kirjailija voinut sitä sivuuttaa menettämättä teoksensa uskottavuutta. Hirn vaikutti kummastelleen kokeneen kriitikkokollegansa loukkaantuneisuutta. Itse hän koki olevansa syytön. Hirn oli mielestään vain esittänyt toiveita korjauksista, ja sen ohella myös kehunut sekä kirjailijaa että näytelmää esimerkiksi kielen ja tunnelman osalta.³³¹

Dagens Tidning kiinnostui suuresti Mörnen antamasta selvityksestä. Mörnen esittämä luokkanäkökulma oli sille uusi ja silmiä avaava, mutta asiasta tietämättömälle vaikeasti havaittava. Aivan kuten Hirn asiaa luonnehti. Mörnen vahvuudet runoilijana koituivat hänen heikkoudekseen näytelmäkirjailijana, lehti valitteli. Mörne tunnettiin siis hienovaraisena ja napakkana runoilijana, joka ei julistanut vaan antoi lukijalle tilaa. Lehti ei edelleenkään puuttunut Henrikin tai Lallinkaan kuvaukseen moittivassa mielessä. Eikä se moittinut Mörnen luomaa historiankuvaa.³³²

Hufvudstadsbladet tarjoili varsin pitkän ja monipuolisen arvion näytelmän ensi-illasta. Kriitikko piti perinteiden asettamia raameja hankalina, mutta luotti taiteilijanvapauteen. Hän pitikin Mörnen vapaasti muotoiltua kuvaa keskiaikaisesta piispasta, yllättävää kyllä, oikeansuuntaisena. Vaikka maallinen kirkkoruhtinas maallisine tekoineen poikkesikin totutusta traditiosta, se tuli siis lehden mukaan lähelle historiallista totuutta. Kriitikkoa kiinnosti tässä yhteydessä se, miten Mörne selitti *Pyhän Henrikin legendan* synnyn, jos kerran sen päähenkilö oli tällainen maallinen ruhtinas. Se tehtiin nokkelasti nöyrän saarnaajamunkin avulla. Munkin vilpittömyys, eikä Henrikin, jäisikin elämään kansan muistissa ja kirkonkirjoissa. Suurin kritiikki kohdistui Henrikin

³³⁰ Arvid Mörne. Replik till Habitué. *Nya Pressen*. 17.3.1914

³³¹ Habitué. Till Arvid Mörne. *Nya Pressen*. 18.3.1914

³³² O. H-n. [Olof Homén]. Svenska teaterns inhemska afdelning. *Dagens Tidning*. 9.3.1914

näytelmälliseen hahmoon. Hänessä ei tuntunut olevan riittävä syvyyttä ja traagisuutta, eli Mörne ollut antanut katsojalle mahdollisuutta kokea tarvittavaa empatiaa päähenkilöä kohtaan. Mörne antoi selityksen tällekin spesifille kritiikille vastineessaan Julius Hirnille *Nya Pressenissä* muutama päivä myöhemmin. Mitä Lallin tilan polttamiseen tuli, senkään syitä kriitikko ei ymmärtänyt – samalla hän sivuutti arviostaan ilmeisesti merkityksettömiksi koetut orjat. Lopuksi toimittaja kiitteli, samoin kuin melko monet muutkin, Lallin ja Kertun, hienoja hahmoja. Heistä oltiin annettu historialliseen ajankohtaan sopiva kuva, ja mikä erikoista, kuvaus sopi kriitikosta yhtälailla myös hänen oman aikansa suomalaisiin talonpoikiin ja emäntiin. Nämä, jokseenkin alkukantaisesti toimivat olennot, ”inkarnationer af primitiva instikter”, olivat arvioijan silmissä pysytelleet melko muuttumattomia.³³³ *Hufvudstadsbladet* oli siis eri mieltä *Nya Pressenin* kanssa siitä, kuinka historiallisesti oikean kuvan näytelmä antoi. Jälkimmäisen mukaan esityksellä ei ollut historian tukea.

Jo vuodesta 1824 keskeytyksettä ilmestynyt *Åbo Underrättelser* sanomalehden molemmat arviot, näytelmän ja kirjan, voi luokitella sekä kiittävien että tiukasti kritisoiden joukkoon. Tämä ”tidning för Politik, Industri, Handel och Sjöfart”, siis politiikalle, teollisuudelle, kaupalle ja merenkululle omistettu sanomalehti, pyrki olemaan voittopuoleisesti länsirannikon ruotsinkieliselle yleisölle suunnattu yleissanomalehti. Ensimmäinen, siis näyttämöversion arvio, oli suhteellisen lyhyt, mutta kirjan arvioon olikin jo paneuduttu. Molemmissa oli mitä ilmeisimmin eri kriitikot, sillä ne luonnehtivat näyttämöversiota eri tavoin. Maaliskuisen arvion laatija ei nähnyt mistä Henrikin ja Lallin hahmoissa oli kyse. Hän olisi toivonut, että Henrikille olisi suotu ylevämpiä ominaisuuksia, mutta munkin hahmon hän sivuutti kokonaan. Positiivisinta Lallissa olivat traditiosta tutut asiat. Kertussakin oli onnistuttu tavoittamaan historia – muinaissuomalainen nainen. Näytelmä oli karusta piispastaan huolimatta kriitikon mielestä viihdyttävä.³³⁴

Åbo Underrättelser lehden kriitikko aloitti näyttämöesitystä muistellen, eikä ihmetelty näiden pikaista hiipumista. Näyttämöllä tunnuttiin vain puhuvan. Kirjana sen sijaan, ja varsinkin Möرنen *Nya Pressenissä* antaman selvityksen

³³³ –Se. Svenska teaterns inhemska afdelning. Arvid Möernes Den helige Henricus. *Hufvudstadsbladet*. 3.3.1914

³³⁴ –x. Arvid Möernes ”Den helige Henricus”. *Åbo Underrättelser*. 3.3.1914; SLH 7, 309–313; Pt. Eugene Nygrén (1908–17); Täsmälleen sama arvostelu löytyi myös sanomalehdestä *Wiborgs Nyheter*. 4.3.1914

jälkeen, näytelmä sai uutta merkitystä. Siksi kriitikko kiitti erikseen sen julkaisijaakin. Varoituksen sana lukijoille olisi kuitenkin paikallaan; pyhänä miehenä pidetty Henrik tulisi poikkeamaan dramaattisella tavalla tunnetuista ”legendoista”. Lallikaan ei murhannut – kriitikon sanoja mukaillen – vihasta kristinoppia kohtaan, vaan puhtaasta kostonhalusta. Tämä kriitikon huomio oli mielenkiintoinen, sillä *Surmavirren* Lalli, josta tässäkin näytelmässä puhutaan, tappoi nimenomaan kostaakseen pakkokestityksen. *Åbo Underrättelser* lehden toimittaja siis näki talonpoika Lallin ensisijaisesti kristinuskon vihollisena, eikä kotirauhansa ja oikeuksiensa puolustajana. Kriitikko ei myöskään tuonut esille teoksen ydinajatusta, eri yhteiskuntaluokkien välisiä ristiriitoja, vaan tyytyi viittaamaan asiaan yleisesti ”polemiikilla”, joka käytiin *Nya Pressenissä*, ja jonka lukija voisi halutessaan onkia käsiinsä. Se siirtyikin muutta mutkitta kiittelemään toisarvoista yksityiskohtaa, onnistunutta muinaisaikaista kieliasua.³³⁵

Vanhoillisena pidetty loviisalainen *Östra Nyland* oli lukenut näytelmän kirjaversio. Arvion sävy muuttui nyt aiempaa kriittisemmäksi. Vaikka tarinan yleistä ilmaisuvoimaa ja kiinnostavuutta kiiteltiin, lehti ei voinut olla puuttumatta tapaan, jolla päähenkilöä kuvattiin. Legendan välittämä ylevä historiankuva oli toki lehdenkin mielestä liioiteltu, mutta Mörnekin liioitteli, vain vastakkaiseen suuntaan. Konservatiivinen sanomalehti olisi halunnut säilyttää vanhan rakkaan, vaikkakin kaunistelluksi myöntämänsä Henrik -kuvan.³³⁶

6.3.3 Vain *Fyren* ja *Tammerfors Nyheter* tyrmäsivät kokonaan Mörnen näkemykset

Äärilaidan oikeistopoliittista satiiria viljellyt aikakauslehti *Fyren* lyttysi alkuunsa aiheen käyttämisen. Paitsi Mörnen uusinta, se piti kahta edellistäkin aiheesta laadittua näytelmää epäkelvoina. Arvostelija jätti mainitsematta Jahnssonin ja Leinot nimet, joten hän oletti lukijoiden kyllä tuntevan teokset ilman selityksiäkin. Akilleenkantapäänä tässä arvostelussa oli Henrik: ”den fromme och historiskt fläckfrie biskop Henrik, en av vår historias få ljusgestalter”. Pyhän ja tahrattoman Henrikin loukkaaminen, ja se, että häneen oli lehden mukaan kehdattu liittää suomalaisia ominaisuuksia, ylitti siis kaikki rajat. Vastaavasti vähäisenkin Lallin tekojen puolustelun lehti katsoi ei-hyväksyttäväksi toiminnaksi. *Fyren* käyttikin Lallista paljon kertovia nimityksiä: ”rånördaren”, ”hatets son” ja ”folkets son”. Siis tämän ruotsalaisoikeistolaisittain ajatelleen lehden dikotomiassa Henrik oli

³³⁵ E.C. Bokanmälan. [Alexander Erland Colliander]. *Åbo Underrättelser*. 13.12.1914

³³⁶ Anon. Julens böcker. *Östra Nyland*. 23.12.1914

tahraton pyhimys – Lalli taas vihattava suomalainen murhaaja. Nyt ymmärrämme, miksei Jahnsson tai Leinokaan ollut toimittajaa liiemmälti miellyttänyt. Koska Fyren nälvi paitsi suomenmielisiä, myös työväenliikkeen kannattajia, palavana sosialidemokraattina tunnetun Mönnen tuotoksia oli vieroksuttava jo lähtökohtaisesti. Jossain määrin kieltä lukuun ottamatta *Den helige Henricus* oli kelvoton jokaisella mahdollisella tasolla. Oman sananvapauden puolustamista tai ei, lehdessä julistettiin silti taidottomallakin runoilijalla olleen taiteellinen oikeus kirjoittaa, mitä ajatteli. Tosin, jos hän olisi edes tehnyt sen yhtä hyvällä tyylillä, kuin historian käsittelyssään yhtä hirviömäinen August Strindberg, sitä olisi voinut edes jotenkin sietää, lehti täräytti.³³⁷

Ruotsinmielinen liberaali *Tammerfors Nyheter* ei suin surminkaan sulattanut Mönnen näytelmän dramaattisia ratkaisuja ”legendan” – mutta etenkin pyhänä miehenä pidetyn piispa Henrikin suhteen. Alhaisella tavalla toiminut piispan hahmo, sekä teoksen keskustelut, eivät olleet ainakaan ristiretken ajalta, lehti pamautti. Lehti ei nähnyt teoksessa kielen lisäksi minkäänlaisia ansioita.³³⁸

Mönnen teosta arvioitiin tutkimallani aikavälillä kaikkiaan 14 kertaa (lukuunottamatta sen tiimoilta käytyä mielipiteitten vaihtoa). Pääkaupungin liberaalit, melko lailla kaupallisiin intressein pyöritetyt, toimitukset käsittelivät näytelmää varsin ammattimaisissa arvioissaan voittopuolisen asiallisesti ja diplomaattisestikin – vaikka aihetta poliittisesti latautuneen näytelmän teräväänkin ruotimiseen olisi löytynyt. Keskeisimmät kritiikin aiheet olivat ”legendasta” tutun ja *pyhänä* pidetyn Henrikin kylmä ja maailmallinen kuvaus – jopa suoranainen kunnioituksen puute, henkilöhahmojen koettu vieraus ja Mönnen omien näkemysten liiallinen hienovaraisuus. Jälkimmäinen johtui käytännössä siitä, etteivät nämä lehdet olleet kovinkaan lähellä sosialidemokraattisia aatteita. Niille oli selityksienkin jälkeen vaikea havaita, mitä konkreettisia kohtia teoksessa luokkanäkökulmat koskivat. Useat lehdet ohittivat kokonaan myös teoksen orjat, ja vaikka mainitsivatkin, pitivät Lallin ja orjien jännitteistä suhdetta ylimalkaan esteettisenä, tai kuten Axel Lillen *Svenska Finland*, piti teoksen orjia onnistuneena historiallisen murrosajan kuvauksena. Vain nuorten ylioppilaiden *Studentbladet* ja työväen *Arbetet* lehdet ymmärsivät sekä orjateeman merkityksen, että teosta

³³⁷ –Spex. [Rafael Lindqvist]. Den helige Henricus. *Fyren* 14.3.1914; SLH 8 Ari Uino, 322–326; Pt. Rafael Lindqvist (1904–1922); *Fyren* soimasi usein punaista Mörneä. Ks. esim. – Styckjunkaren. Kritik utan själfkritik. *Fyren*. 8.3.1914

³³⁸ –n. Korta anmälingar. *Tammerfors Nyheter*. 21.12.1914; SLH 7, 100–102; Pt. Ragnar A. Fleege (1914–18)

läpileikanneen sosialistisen sanoman – jälkimmäinen jopa uskoi Mörlen innostaneen näytelmällään jopa vallankumoukseen. Samoin, se tunnisti Kertun ruotsalaisuuden, siinä missä useat muut pitivät Kerttua hienosti kuvattuna muinaisajan suomalaisnaisena. *Arbetet* lehden molemmat arviot olivatkin erittäin positiivisia, ja toista lehden arvioitsijaa teos puhuttelikin kokonaisvaltaisesti.

Porvarillisten lehtien arvioissa kiiteltiin Lallin ylpeää periksiantamattomuutta ja tyypillistä suomalaisuutta, mutta toisaalta esimerkiksi *Åbo Underrättelser* ei ymmärtänyt, paitsi Henrikin, myöskään Lallin hahmoa, tai sitäkään, että tämä tunnettuna kristinuskon vihollisena tappoikin pelkästä kostonhalusta. Porvarilehdistä edelleen vain *Hufvudstadsbladet* kehui Mörlen luomaa Henrikiä, ja piti kirkkoruhtinaan kuvausta historiallisesti oikeansuuntaisena, mutta orjia tai muutakaan sosiaalisesti arveluttavaa sekään ei maininnut. Mörne puolustautui Henrikin ja Lallin hahmoihin kohdistunutta kritiikkiä vastaan korostamalla historiallisia todennäköisyyksiä; Lallilla oli todennäköisesti painava syy tappaa Henrik, ja että jälkimaailma tapasi korostaa yksiviivaisesti ajatelleita suurmiehiä, joiden motiivit harvoin olivat kovinkaan yleviä – Henrik ei valtaa omanneena piispana voinut olla yhtä nöyrä sananlevittäjä, kuin anonyymeiksi jääneet, ja elämänsä uhranneet lähetysveljet.

Ruotsalaisten lehtien ymmärrys ensimmäisestä ristiretkestä vaikutti pohjautuvan enemmän Henrikin asemaa korostaneisiin kirkolliseen traditioon ja Topeliuksen *Maamme kirjaan*, kuin suomenkieliseen kansantraditioon. Lehtien maltillinen poliittisuus johtui lehtien kaupallisesta luonteesta ja kieliryhmän kesken vallinneesta, verrattain homogeenisesta – joskaan ei korostetusta – Ruotsalaisen kansanpuolueen aatteiden jakamisesta.

Den helige Henricus ponnahti esiin vuosien jälkeen *Hufvudstadsbladetissa*

Laajalevikkinen *Hufvudstadsbladet* muisteli Arvid Mörlen näytelmää uudestaan vuonna 1928 halutessaan kommentoida pinnalla olleen aitosuomalaisen historian tutkimuksen mielekkyyttä. Teksti oli sarkastiseen sävyyn kirjoitettu pakina, joka otsikoitiin sanoilla *Lalli och J. V. Snellman*. Siinä toimittaja piikitteli Mörlen tapaa puolustella rikollista Lallia. Näytelmässä kun Lallilta löytyi oikea motiivikin Henrikiin kohdistuneelle murhatyölle. Kolumnisti asettikin kirjailijan ikään kuin samaan kastiin, kuin Lallilla tuolloin vauhkanneet aitosuomalaiset historian tutkijat. Hän ei voinut ymmärtää sitäkään, miksi aitosuomalaiset tulkitsivat Ruotsin väliintulon kaiken pahan aluksi ja juureksi, kun kuningas Erik

oli tosiasiassa tehnyt takaperoisesta Suomesta länsimaan. Kirjoittaja ruoski sarkastisesti omaa ryhmäänsä, eli ruotsalaisia, uusimman historian- ja kielitieteentutkimuksen osoittamista, ja samalla ajankohtaiselle Lallin palvonnalle epäsuotuisista, asioista. Näin hän tietenkin halusi selventää sitä, kuinka hakoteillä aitosuomalaiset päätelmissään olivat. Tutkimukset liittyivät Lallin nimen kristilliseen etymologiaan, vahvoin epailyihin ristiretken historiallisuudesta, sekä siihen, ettei Lallin henkilölle olennaista Henrikiä olisikaan koskaan tapettu. Näin siksi, että spekulointiin kuningas Erikin ja piispa Henrikin olleen yksi ja sama henkilö. Mitä otsikon Snellmaniin tuli, toimittaja viittasi tällä *Nya Pressen* lehdessä olleeseen pääkirjoitukseen. Siinä oli kehoitettu ruotsalaisia lukijoita ottamaan ennakkoluulottomasti selvää myös hänen ajatuksistaan.³³⁹

Kolumnistilla oli tarve osoittaa aitosuomalaisen ruotsalaisvastaisuuden suuri ironia. Vaikka hänestä oli kiistatonta, että Ruotsi saattoi Suomen länsimaiden joukkoon, eikä aitosuomalaisten historianutkijoiden Ruotsin vastaisilla päätelmillä ollut hänestä pätevää pohjaa, turhauttava menneisyyden kaivelu vain jatkui. Toimittaja painotti, että vaikkei ruotsalainen sanomalehti- ja taideväkikään vaikuttanut olleen varsinaisella ristiretkellä suomalaisuutta vastaan – tässä siis Mörnen näytelmän Lalli hahmoon ja Snellmanin siteeraamiseen kehottavaan pääkirjoitukseen viitaten – onnistuivat yksisilmäiset aitosuomalaiset näkemään näilläkin ruotsalaisuuden aloilla ainoastaan valloittajan röyhkeyttä.

7. Hilda Huntuvuoren *Suomen Apostoli* 1923 ja *Lallin pojat* 1926

7.1 Nuoruutensa Nousiaisissa viettänyt kansakoulunopettaja ja historiaentusiasti

Muihin kolmeen kirjailijaan verrattuna Hilda Huntuvuoren (1887–1968, vuoteen 1907 saakka Hollmén) elämästä löytyy melko niukalti biografista aineistoa. Hänestä ei ole toistaiseksi kirjoitettu ainoatakaan henkilöhistoriallista monografiaa, eikä hänen historiallisia romaanejaan ja elämäänsä tarkastelevaa tieteellistä artikkelimateriaaliakaan ole liiaksi asti. Hänestä on kirjoitettu muutaman sivun pituinen biografia WSOY:n toimittamaan kirjailijaelämäkertateokseen *Suomen kirjailijoita Aleksis Kivistä Martti Merenmaahan* (1954), edelleen reilun sivun verran Maria-Liisa Nevalan toimittamaan naiskirjallisuutta tarkastelevaan teokseen *Sain roolin, johon en*

³³⁹ –Herrn på utkik. Lalli och J. V. Snellman. *Hufvudstadsbladet*. 15.5.1928

mahdu (1989), ja yksi Reima Välimäen laatima, hieman pitempi, artikkeli *Uusi Turku tupineen* (2012) osana Turun historiallisen yhdistyksen julkaisua. Jälkimmäinen ei tarkastele niinkään Hilda Huntuvuoren biografiaa, vaan hänen teoksiaan turkulaisen varhaiskeskiajan näkökulmasta. Jyväskylän yliopiston museon julkaisemasta *Harvinaisesta moninaiseksi* (2004) julkaisusta löytyy hyvin tiivistetty biografia, ja parin virkkeen käsittely. Tosin teoksessa avataan Huntuvuoren käymän Jyväskylän opettajaseminaarin historiaa, mikä avaa kirjailija elämää, vaikka välillisesti, samalla mainiosti. Edelleen Tampereen Yliopiston kirjaston käsikirjoitusarkistossa säilytetään nk. Hilda Huntuvuoren kokoelmaa, joka sisältää paitsi teosten konsepteja, myös varsin suuren määrän kirjeenvaihtoa. Tämä kyllä tarjoaisi aineksia laajemman biografian laatijalle. Kirjailijasta on lisäksi pieniä, mutta melko hajanaisia, mainintoja eräissä suomalaista kulttuurihistoriaa ja historiallista romaania käsittelevissä teoksissa ja artikkeleissa. Myös Laitilassa ja Valkeakoskella hänestä on laadittu tekstejä, mutta paikallishistorian kontekstissa. Kenties havainnollisimmin kontrastin vaikkapa Leinoon, Järnefeltiin ja Mörneen, paljastaa SKS:n 1960-luvulla toimittaman, ja verrattain laajan, *Suomen kirjallisuus* kirjasarjan osa 5. Siinä Huntuvuoren nimi mainitaan yhden ainoan kerran – sekin sulkeisiin piilotettuna.³⁴⁰

Kirjailijan historiallisia romaaneja on toki silti edelleen lainattavissa pitkin maata, etenkin kaupunginkirjastoissa. Ja ne ovat, hieman yllättäen, paitsi löytäneet uusia lukijoita, innoittaneet 2010-luvulla myös dramatisointeja. Esimerkiksi Hyvinkään evankelisluterilaisen seurakunnan Beta -teatteri on esittänyt dramatisoinnit romaaneista *Lallin pojat* ja *Piispa Tuomas* vuosina 2014 ja 2015. Kenties Huntuvuoren jäämistöstä löytyneen, ja Laitilan kulttuuriseuran julkaiseman, romaanikäsikirjoituksen *Nuoren Maunu Tavastin* (2012), saama julkisuus on ollut tässä jokin tekijä.³⁴¹

Miksi Huntuvuoresta on sitten kirjoitettu niin vähän? Jos pitäisi vastata yhdellä virkkeellä, sanoisin: koska hän oli valkoisen Suomen kirjailija, ja sellaisena jälkimaailmalle melko epämuodikas, samalla hämmentävä ja kiusallinenkin. Mutta vilpitön, ahkera ja suorastaan uhrautuvakin hän työssään oli.

Puhdasta historiaa on siis otsikko, jonka alla Kirsti Manninen on määritellyt Hilda Huntuvuoren asettumista naiskirjailijoiden joukkoon. Nämä

³⁴⁰ Ks. Sarajas 1965b, 139

³⁴¹ Ks. Schöler 2018

sanat ovat mainiot. Tämä siksi, että Huntuvuori jos kuka edusti puhdasta historiaa kahdessakin mielessä: paitsi tieteelliseen tarkkuuteen pyrkivää, myös moraalisesti puhdasta kuvaa menneisyydestä. Suurin osa Huntuvuoren miehistä ja naisista ovat luonteeltaan, ei vain jokseenkin, vaan alleviivatun jaloja, hyväsydämisiiä, kirkasotsaisia ja isänmaallisia.³⁴²

Voisi kenties sanoa, että Huntuvuoren romaanihenkilöiden toiminta edusti jonkinlaista suomalaiskansallista, samalla kristillishanteellista, utopiaa. Mannisen luonnehdinnassa Huntuvuoren romaanien moraali edusti naisnäkökulmaa. Hänen romaaninsa olivat siis sävyiltään ja asenteiltaan nimenomaan naistenromaaneja. Tätä sukupuolen mukaan ottamista asenteiden määrittelyssä en huomannut muiden tutkijoiden luonnehdinnoissa, vaikka asiassa on varmasti perää. Mutta ajatuksessa on kahtalaisuutta. Kun asiaa tarkastelee hänen lapsuuttaan ja nuoruuttaan vasten, erityisesti mitä hän on itse siitä sanonut, huomaa, että Huntuvuori oli itseasiassa rasavilli poikatyttö ja itsepäinen vastavirtaan kulkija – tai kuten äitinsä häntä kutsui ”surunlapsi” – joka vastustelusta huolimatta taisteli tiensä sekä opettajaksi, että aikanaan melko menestyksekkääksi, monilta osin silloiseen tutkimukseen perustuvan, historiallisen romaanin kirjoittajaksi. Hän tulisi esimerkiksi vääntämään kättä *Valvoja-Ajan* sivuilla itsensä historian professori Einar Juveliuksen (1892–1966, Juva) kanssa, siitä kumman historiantulkinta on oikea. Hänen ambitionsa oli asettaa professorin käsitykset julkisesti, sen enempiä kaihtelematta, kokonaan kyseenalaiseen valoon. Voisi äkkiä kuvitella, että tällainen melko lailla auktoriteetteja kumartelematon henkilö esiintyisi romaaneissaankin samalla omapäisellä ja rajoja rikkovalla tyylillä. Mutta Huntuvuoren romaanimaailma on kuitenkin hyvin sovinnainen ja korostetun konservatiivinen. Siten voisi kuvitella, että oli olemassa eräällä tavalla ”kaksi Huntuvuorta”? Vastauksia kysymykseen ”kahdesta Huntuvuoresta” voisi etsiä vaikkapa historiankirjoituksesta, kansakoulujen aatteellisesta taustasta, ja opettajankoulutuksen historiasta – Huntuvuorihan oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja, ja toimi siinä virassa aina eläkeikään saakka.³⁴³

Tämä varsinaissuomalaisissa maalaismaisemissa syntynyt, tuleva kirjailija ja opetusneuvos, oli rasavilli tyttö, joka ei pitänyt paikallaanolosta, mutta vanhempien veljiensä koululäksyihin hän ilmeisesti osallistui mielellään. Yrjö

³⁴² Manninen 1989, 458–459

³⁴³ Helmi Krohn. Hilda Huntuvuori. *Suomen nainen*. 18.12.1926 Nro 34, 16–17; Hilda Huntuvuori. Väittelyä. *Valvoja-ajan* toimitukselle. *Valvoja-Aika* 1.1.1927. Nro1, 65–67; WSOY 1954, 720–722; Harjula 2004, 200

Koskisen kansakouluja varten laatiman *Oppikirjan* (1873) sisällön hän ilmeisesti osasi jo varhain kouluiässä. Suomalaiskansallinen historiankirjoitus, se, jonka näkemyksiä ja asenteita ei jaettu täysin yksimielisesti,³⁴⁴ nosti tässä Laitilassa syntyneessä ja Nousiaisissa kasvaneessa lapsessa jonkinlaisen herätyksen. Koulunkäynnistä muodostui lopulta niin mieluisaa, että vaikeivät vanhempien varat riittäneetkään vastikään naisille ovensa avanneeseen yliopistoon, ja vastustuskin oli kotipuolella suurta, niin opettajaseminaariin piti päästä. Tuosta Jyväskylän seminaarista hän päättäväisesti valmistuikin 23-vuotiaana vuonna 1910.³⁴⁵

Kansakoulunopettajaseminaari Jyväskylässä, ensimmäinen laatuaan Suomessa, oli perustettu jo kolme vuotta aiemmin kansakouluasetuksen voimaantulusta, ja sinne otettiin naitakin. Mielihyvin otettiin. Seminaarin johtajana oli itse kansakoulun ajatuksen keksinyt, ja senaatille esiteltyt, Uno Cygnaeus (1810–1888), joka kannusti nimenomaan naisia ryhtymään opettajiksi. Aluksi ammatti oli kättilön ohella ainoita, johon nainen saattoi kouluttautua, mutta mahdollisuuksien laajetessa kohti 1800-luvun loppupuolta, siitä alkoi muodostua yhä enemmän kutsumusammatti. Itse seminaarin opetus oli ilmeisesti laadukasta, ja se vastasikin miltei yliopisto-opintoja. Eipä ihme, että köyhähkön talon Hilda tytärkin suuntasi juuri seminaariin. Opettajaksi kouluttautuminen tarkoitti paitsi 1800-luvulla, osin vielä 1920-luvullakin – ennen oppivelvollisuuslain säätämistä ja opettajankuvan vähittäistä muutosta – kokonaisvaltaista omistautumista tulevalle uralle. Käytännössä koulutukseen hakeutuvan oli hyväksyttävä ajatus perheettömyydestä, ja sen sijaan omaksuttava nk. ”yhteiskunnallisen äidin” identiteetti. Opettajat nähtiin isänmaallisen, tai fennomaanisen, projektin toteuttajina, ja täten Suomen kansan tiedollisen, moraalisen ja henkisen sivistyksen kasvattajina. Kunniakkaan position hoitaminen vaati kuin ”perusasetuksena” uhrauksia. Seminaarissa huolehdittiinkin, että jokainen koulutettava sisäisti opettajantyönsä merkityksen. Marja Kokko kertoo koulutuksesta: ”Seminaarissa läpikäytyyn sosiaalistamisprosessiin sisältyi olennaisena osana yhtenäisen maailmankuvan ja yleisesti hyväksytyjen yhteiskunnallisten arvojen sisäistäminen”.³⁴⁶

³⁴⁴ WSOY 1954, 720–721; Mylly 2002, 179–183

³⁴⁵ WSOY 1954, 720–721

³⁴⁶ Kokko 2004, 10–15; Harjula 2004, 26–28, 32, 35; Lainausta ks. Kokko 2004, 15

Arvelen, että tässä piilee avaimia Hilda Huntuvuoren romaanikertojan ymmärtämiseen. Huntuvuorihan ilmeisesti, mitä Helmi Krohnin laatimasta henkilöartikkelista v.1926 voimme lukea, tunsivat suurta yhteyttä tämän seminaarin opettajakunnan kanssa.³⁴⁷ Edellä mainittu maailmankuva ja arvot olivat siis yhtä sen tahon kanssa, joka kansan sivistämistä alkoi alun perin ajaa. Fennomaanisen liikkeen yhteisiin päämääriin kurottava kansallishenkisyys, ja yhtenäinen kristillinen arvopohja, se, jossa nöyrä, sydämeltään jalo, ja itsensä, kotinsa ja isänmaansa eteen ahkeroinut talonpoika toimi kaiken mittapuuna, ohjasi tulevia opettajia sekä suhteessa omaan opettajuuteen, että lapsille siirrettyihin oppisisältöihin.

Arvot seminaarissa olivatkin niin ylhäältä ohjattuja, ettei niitä edes nähty poliittisina. Päinvastoin, opettajien piti pysytellä etäällä nk. politikoinnista. Pitkään katsottiin, että vain yleishyödylliset järjestöt, esimerkiksi raittius- ja terveystyön edistämiseksi perustetut yhdistykset sekä ei-sosialistiselta aatepohjalta perustetut köyhäinyhdistykset, olisivat lähinnä soveliaita opettajien arvomaailmalle. Sosialismi kannatti kielteistä näkökantaa kansakunnan tukipylvääseen eli kirkkoon, joten sitä ei isänmaallisen maailmankuvan omaksuneen opettajan tullut hyväksyä – tai pahempaa – levittää oppilailleen. Naisasialiikkeen toimintaan kovin innokkaasti osallistuvia ei heitäkään pitkään katsottu hyvällä, vaikka ensimmäisten naiskansanedustajien joukosta löytyikin muutama Jyväskylän seminaarista valmistunut opettaja.³⁴⁸ Seminaarikasvatti Huntuvuori kirjoitti itseasiassa vielä v.1944 modernimpaan aikaan sijoittuneen romaanin, joka henki raittiustyön aatetta, ja valisti viinankirojen vaaroista.³⁴⁹

Huntuvuoren teoksiin tutustunut huomaa melko nopeasti hänen romaaniminänsä edustavan lähestulkoon tyylipuhtaasti Jyväskylän sisäoppilaitosmuotoisessa opettajaseminaarissa omaksuttua isänmaallista ja kristillissiveellistä maailmankuvaa. Opettajankoulutuslaitos opetusprosesseineen tähtäsi kaikesta päätellen tulevien opettajien koko identiteetin muokkaamiseen tulevan, monikymmenvuotisen yhteiskunnallisen, opetustehtävän parhaaksi suorittamiseksi. Huntuvuoresta tuli mitä ilmeisimmin tällainen ihanteellinen opettaja, joka toimi työuransa alusta aina eläkeikään saakka saman, Valkeakosken Sääksmäellä sijainneen, koulun opettajana, eikä koskaan perustanut omaa

³⁴⁷ Ks. Helmi Krohn. Hilda Huntuvuori. *Suomen nainen*. 18.12.1926 Nro 34, 16–17

³⁴⁸ Harjula 2004, 30–34 ; Kokko 2004, 16–17, 20–23

³⁴⁹ Ks. *Näytelmä Mörön asemalla* (1944), Manninen 1989, 460

perhettä. Syvällä maaseudulla sijainneen kansakoulun opettajana Huntuvuori ei myöskään joutunut törmäämään niihin uusiin ajassa virranneisiin ilmiöihin, joiden parissa kaupunkilaiset naiset jo puuhastelivat, tai joiden vaikutuspiiri rajoittui vielä kaupunkeihin. Maaseudulla, jossa esimerkiksi kirkon vaikutus oli vielä vahva, oli oletettavasti helpompaa toteuttaa tuota opettajan kristillissiveellistä ja isänmaallista ihannetta ja kutsumusta, kuin suurempien kaupunkien moniaatteellisessa ilmapiirissä. Esimerkiksi yhdistykset, joihin Huntuvuori elämänsä aikana kuului eivät liittyneet politiikkaan, tai sotineet kristillisen maailmankuvan kanssa, vaan olivat lähinnä ammatillisia – opettajuuteen ja historiaan liittyviä. Ystävänsä Helmi Krohnin kautta hän oli mukana Spiritualistisen seuran toiminnassa, mutta mainittu seura perustettiin vasta toisen maailmansodan jälkeen, eli kauan sen jälkeen kun *Suomen apostoli* tai *Lallin pojat* kirjoitettiin. Spiritualistisista ”henkisyyden näkemyksistä” ei arvioni mukaan vaikuttaisi siis olevan viitteitä ainakaan hänen 1920–1930 luvuilla kirjoittamiensa romaanien uskonnollisessa kuvassa, joka edusti hyvin traditionaalista kristillisyyttä – joskin valkoisen Suomen mausteilla höystettynä.³⁵⁰

Huntuvuori opiskeli virkansa ohella omaehtoisesti pohjoismaista historiaa Helsingin yliopistossa, suorittaen filosofian kandidaatin, ja miltei myös tohtorin tutkinnon. Tieteellisiä artikkeleita hän tuotti pienimuotoisesti lähinnä Suomen keskiaikaan liittyen.³⁵¹ Paljon enemmän hän julkaisi kansakouluikäisille lapsille suunnattuja tietopitoisia artikkeleita. Tohtorin arvosanaakin hän tosin tavoitteli, mutta sen saaminen estyi Jutikkalan koulun tuhoisan palon vuoksi vuonna 1921. Tuona yönä paloi siis myös Huntuvuoren kaikki väitöskirjaa varten hankittu aineisto. Enemmän opettajanviran ulkopuolisen innon hän päätti kanavoida mainitun väitöskirjan sijaan Suomen varhaishistoriaan liittyneiden romaanien kirjoittamiseen. *Kultaranta* -sarja oli näistä tunnetuin. Se sisälsi kahdeksan romaania, jotka kaikki käsittelivät suomalaista keskiaikaa. Romaanien ilmestyminen ajoittui historiallisen romaanin kulta-ajalle eli 1920-luvulta toisen maailmansodan lopulle – tunnetuksi kirjailijaksi hän tuli tutkimani

³⁵⁰ Tiedot yhdistyksistä ks. Tampereen yliopiston kirjasto. Käsikirjoitusarkisto. Hilda Huntuvuoren kokoelma. ; Maaseutu sijaitsi fennomaanisen opettajaseminaarin arvojen keskiössä. ks. Harjula 2004, 38–39

³⁵¹ Tieteellisiä kirjoituksia. ks. Huntuvuori H. (1918) *Piirteitä keskiajan Nousiaisista*. Historiallinen arkisto 27, Huntuvuori H. (1919). *Elinan surman historiallinen alkuperä*. Historiallinen aikakauskirja. s.144–149., ja Huntuvuori, H. (1934). *Piispa Henrikin muistot Nousiaisissa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja. s.89–101; ks. myös Tampereen yliopiston kirjasto. Käsikirjoitusarkisto. Hilda Huntuvuoren kokoelma, 2.; Martti Haavio käytti klassisessa *Piispa Henrik ja Lalli* tutkimuksessaan em. Huntuvuoren tutkimuksia vuosilta 1918 ja 1934. ks. Haavio 1948, 41 ja 242

aikalaiskritiikin perusteella *Lallin pojat* teoksen myötä vuonna 1926. Romaanit löysivät yleisönsä pääasiassa niistä kansallismielisistä lukijoista, jotka kokivat vieraaksi pakanauskontoa harjoittavien muinaissuomalaisen sankarillisen ihannoimisen, eli lukivat mieluummin kristillisiä ihanteita edustavien – tai kristilliset arvot ainakin romaanin loppupuolella omaksuvien ja ymmärtävien – päähenkilöiden elämästä.³⁵²

Mutta 1920-luku alkoi edustaa useammassakin mielessä jo murroskautta. Paitsi, että 1930-luvulla julkaistiin kaupallisessa mielessä runsaasti nationalistisia historiallisia romaaneja, (yhä kutistuneemmalla osuudella kristillistä paatosta), jännä paralleeli löytyy myös seminaarin historiaa tutkineen Liisa Harjulan kirjoituksesta. 1920-luvulle asti mainiosti toimineen, ja runsaasti uusia kutsumusammattilaisia kouluttaneen laitoksen henkeä alettiinkin nyt mieltää turhan konservatiiviseksi. Tämä oli aivan uusi vaihe: opettajia ei enää osattu, ja tahdottukaan, mieltää Uno Cygnaeuksen vision mukaisiksi kansallisen sivistyksen esitaistelijoiksi, vaan ammatin aatteellinen tausta oli alkanut modernisoitua. Vanhoillisen seminaarin toiminta lakkasi jo hieman ennen toista maailmansotaa, ja koulutus siirrettiin yliopiston kontolle.³⁵³

Huntuvuori sensijaan jatkoi käytännössä loppuun saakka oikeaksi katsomallaan linjalla. Sääksmäen Jutikkalan koulun Hilda opettaja vaikuttikin olleen 1920–30-luvuilla todella ainoita, ellei ainoa, nk. valtavirran historiallisen romaanin kirjoittaja, joka tuotti kuvaa vaikkapa kristinuskon maahamme tuoneesta Henrik piispasta idealisoituna, puhdasta kristillisyyttä edustavana, ja aidosti kansallisena pyhimyksenä. Merkittävän siitä tekee historiatieteen kytkeminen tähän kuvaan, kuten monet hänen kirjoitustensa tieteellisyyttä kiittelevät tahot tämän tutkielman reseptiä tarkastelevassa luvussa todistavat. Historiatiede oli väline, jolla Huntuvuori teki validiksi sekä katolista kirkkoa, että omavoimaista Suomen kansaa kohtaan tuntemansa ihannoimisen, vaikka tuo tieteellisyys ei aivan kaikilta kohdin kestänytään puhdasta päivänvaloa. Näin kirjoitti myös Reima Välimäki artikkelissaan, jossa on osoittanut Huntuvuoren tarvittaessa keksineen itse sopivia lähteitä, sekä muokanneen aitoja lähteitä luomiinsa juonenkulkuun istuviksi. Esimerkiksi *Lallin pojat* romaanissa Huntuvuorella on monitahoisia kuvauksia Turun elämästä jo paljon ennen kaupungin perustamista 1200-luvun lopulla – kuten seuraavan luvun

³⁵² Fewster 2006, 352; Harjula 2004, 200; Välimäki 2012, 215, 229;

³⁵³ Ks. Ihonen 2002, 158; Ihonen 1993, 462; Harjula 2004, 41–42

juonenkuvauksistakin voi huomata. Historiallisen romaanin tyyli laji tarjosi siis suuria mahdollisuuksia subjektiiviselle spekulatiolle. Välimäki kuitenkin asetti artikkelissaan tällaisen toiminnan jokseenkin kyseenalaiseksi juuri Huntuvuoren omaaman vaikutusvallan vuoksi. Hänhän oli historian tutkinnon omaava opettaja, joka oli myös julkaissut tieteellisiä artikkeleita.³⁵⁴ Toisaalta Huntuvuoren oman ajan historiantutkimus oli melko laajalla rintamalla ns. ”kansallisen lisän” kannalla, eli tahtoi nähdä, ja siten myös ajoitti, kohteita vanhemmiksi, kuin ne ne olivatkaan. Tästä seuraavassa kappaleessa.

Huntuvuoren romaanien laajaa historiallistieteellistä osaamista keuhuttiin käytännössä poikkeuksetta vielä vuoden 1937 aikalaisarvioissa, jolloin *Vaeltajan virsi* romaani ilmestyi. Kirjailijaltahan oli tuolloin ehtinyt ilmestyä jo sangen monta teosta. Joten ei siis vain imelissä mainoksissa, vaan erittäin usein myös arvosteluissa, näitä suositeltiin joko hyväksi valistukseksi ”kasvavalle nuorisolle”, jokaisen historiaa harrastavan hankittavaksi, tai kuulumaan ”kaikkien kotien” kirjahyllyille.³⁵⁵

Tämä mielenkiintoisen seikka auktoriteetista ja totuudesta tulee esille myös vertailtaessa kaikkien neljän teoksen saaman aikalaisreseption sisältöä; kaikkein ristiriitaisimpia tunteita herättävä historiallinen romaani historiatiiedettä tuntevien keskuudessa vaikutti olevan sellainen, jonka on kirjoittanut jonkinlaista historiatiieteen tuomaa vaikutusvaltaa omannut henkilö, ja jonka laatima historiakuvaus oli hyvin lähellä *mahdollista* totuutta, mutta ei välttämättä täysin puhtaasti ja jokaiselta osin ollut sitä. Positiivisemmin, tai ilman suurempaa polemiikkia, voitiin vastaanottaa sellainen menneisyyteen sijoitettu tarina, johon oli jo lähtökohtaisesti sijoitettu niin paljon fiktiota, että lukija jo alkumetreillä tunnisti sen puhtaasti spekulatiiviseksi – olettaen, että kirjailijan aatemaailma muutoin resonoi vastaanottajan aatemaailman kanssa. Huntuvuori loi tarvittaessa sellaisia lähteitä, jotka hänen spekulatioissaan, ja tuona aatteellisen historiantutkimuksen aikakautena, olisivat *ihanteellisessa* tapauksessa voineet olla ”tosia”, mutta teki tämän oman muotoilunsa auktoriteetista käsin.

³⁵⁴ Välimäki 2012, 223–228, 230–231

³⁵⁵ Esim. O.A.K. Kaksi historiallista romaania. *Aamulehti* 7.11.1937; Wäinö K-la. Historiallista luettavaa. *Keskisuomalainen* 4.12.1937; R. H:nen. Arvokas romaani. *Turunmaa* 1.10.1937; R. Romaani Turun menneisyydestä. *Varsinais-Suomi* 17.10.1937; W.R. Uusi historiallinen romaani. *Vaasa* 27.10.1937; Salme Vehvilä. Historiallinen romaani. *Kaiku* 17.10.1937; Sampo Haahdela. Romaani keskiajastamme. *Uusi Suomi* 10.10.1937

7.2 Monivuotisen tutkimustyön tulos *Suomen apostoli* 1923 ja sen seuraaja *Lallin pojat* 1926

Kunnianhimoinen väitöskirjanlaatija joutui siis uudenlaisen tilanteen eteen, kun hänen tutkimusmateriaalinsa, arkistomuistiinpanoja myöten, paloi maan tasalle, ja jätti hänet hetkeksi täysin tyhjän päälle. Harmituksesta sisuuntunut opettajatar jatkoi näiltä väitöskirjan raunioilta, omasta mielestään vähintäänkin vastaavalla työllä – mutta kaunokirjallisessa muodossa. Helmi Krohnin laatimassa lehtiartikkelissa *Suomen naisessa* kerrotaan, että Huntuvuori oli itse arvioinut *Suomen apostolin* kirjoittamiseen kuluttamansa työmäärän ylittäneen väitöskirjaan tarvittavan työmäärän. Kirjailija esitti samassa väitteen, että teos olisi kustantajan päässä ja lehdistössä luokiteltu, ei suinkaan vakavasti otettavaksi aikuistenromaaniksi, vaan koska hän oli nainen ja kansakoulunopettaja – lastenkirjaksi.³⁵⁶

Teoksen runsaasti historiallisiin yksityiskohtiin nähden, kuvausta *Suomen apostolista* eräänlaisena väitöskirjana historiallisen romaanin muodossa, ei voi pitää täysin vääränä. Reima Välimäki on tosin, kuten edellä on tullut esille, osoittanut Huntuvuoren paikoin myös keksineen sopivaa lähdemateriaalia tuotantonsa elävöittämiseksi. Mutta ei silti liene syytä epäillä, etteikö Huntuvuori olisi toiminut sääntöjen mukaan väitöskirjaa kirjoittaessaan. Laatihan hän paikallistutkimusta, jota esimerkiksi Martti Haavio käytti klassisessa *Piispa Henrik ja Lalli* teoksessaan.³⁵⁷

Aiemmin pohdin Huntuvuoren kristillisen maailmankuvan juuria, mutta nyt kun tutkielmankirjoittajan pitäisi kuvailla käsillä olevien romaanien juonia, mieleen tulee toinen kysymys. Teosten sisältämän informaatiotulvan edessä mietteet siirtyvät väkisinkin Huntuvuoren omaan aikaan, ja naisten asemaan historian tutkijoina. Asema ei oletettavastikaan ollut helppo, ja osaamiseen kohdistui epäilyjä.

Jotain osviittaa tästä vallinneesta arvovalta-asetelmasta sain jo aiemmin vilahtaneesta, Huntuvuoren ja tuolloin Suomen historian dosenttina toimineen Einar Juveliuksen (v.1935 jälk. Juva), välisestä viestinvaihdosta *Valvoja-Aika* lehdessä. Tarve puolustella ja todistaa omaa, varmastikin laajaa, tietämystä, tulee ilmi paitsi Huntuvuoren tuotannossa, voimakkaasti myös tässä väittelyssä. Korkeassa asemassa olleen tutkijan asennetta Huntuvuorta kohtaan voi sen sijaan

³⁵⁶ Helmi Krohn. Hilda Huntuvuori. *Suomen nainen*. 18.12.1926

³⁵⁷ Ks. Haavio 1948, 41, 242

pitää isällisenä. Juvelius, joka ei ollut itse keskittynyt tutkimaan Huntuvuoren intohimona ollutta 1100-lukua, oli nimittäin teilannut kovin sanoin, paitsi *Lallin pojat* -romaanin tyylin ja hengen, myös useat sen sisältämät historialliset yksityiskohdat, valinnat ja väitteet. Sen jälkeen, kun Huntuvuori oli laatinut perusteellisen, tutkimustiedon valossa arvostelua tarkastelleen, vastineen, Juvelius asettuikin selitysten yläpuolelle, ja ”valitti vilpittömästi”, että hänen arvostelunsa oli ”hermostuttanut neiti Huntuvuorta”. Hän keskustelisi tämän ”tuulimyllyjä vastaan taistelevan” neidin kanssa – mutta vasta sitten, kun tämä ”on rauhoittunut”. Tätä kehotusta ”tyyntyä” voi lukea lyhyestä vastauksesta useamman kerran.³⁵⁸ Jos pohtii, millaisessa maailmassa Huntuvuori historiallisia romaanejaan kirjoitti, niiden tiedollinen runsaus alkaa näyttää ymmärrettävämmältä. Se avautuu osittain edellä kuvattua, osaamisen todistelun, tarvetta vasten.

Vuosi 1923, jolloin kirjailijan pyhälle Henrikille omistama *Suomen apostoli* ilmestyi, oli ainakin kirkkohistoriallisesta näkökulmasta tarkastellen koko lailla jännittävää aikaa. Neljä vuosisataa kestänyt katolisen kirkon hiljaiselo katkesi historialliseen, Johannes Michael Buckx’n (1881–1946), virkaan vihkimykseen juuri kesällä vuonna 1923. Sanomalehtikeisari Amos Andersonin isännöimään juhlatilaisuuteen saapui, useiden tunnettujen kulttuuripersonien lisäksi, jopa Suomen ylin poliittinen johto. Tapaus, ja eritoten piispan vihkineen ulkomaalaisen kardinaali van Rossumin läsnäolo, huomioitiin laajasti ajan valtamediassa, eikä polemiikiltakaan säästyty.³⁵⁹ Edellistä, katolisen kirkon saamaa mediahuomiota vasten, on mielenkiintoista, kuten myöhemmin lehdistöreseptiä tarkastellessa tulemme huomaamaan, ettei tästä suojeluspyhimyksestämme kertovaa teosta, huomioitu – hyvässä eikä pahassa – lopulta muutamaa arviota enempää.

Itse ensimmäisen ristiretki jakaantuu tässä kahden romaanin välille, ja valtaosa siitä esitetään *Suomen apostolissa*, alkaen teoksen viimeisen neljänneksen tienoilta. Huntuvuori taustoitti siinä Henrikille kokonaisen elämäntarinan lapsuudesta ritariuteen ja marttyyrikuolemaan saakka. Varhaisemmat osat Henrikin elämästä mukailevat hengellään, myöhemmät paljolti myös sisällöllään, *Pyhän Henrikin legendaa*. Teoksen asenne katolista kirkkoa kohtaan onkin erittäin hyväksyvä. Teos jäi, kuten mainittua, *Lallit pojat* -

³⁵⁸ E.W.J. [Einar Juvelius]. Kirjallisuuskatsaus. *Valvoja-Aika*. 1.11.1926; Hilda Huntuvuori. Väittelyä. *Valvoja-Aika* 1.1.1927; Einar Juvelius. Edellisen johdosta. *Valvoja-aika*. 1.1.1927

³⁵⁹ Ketola 2010; Vuorela 2005, 31–33

romaanin (1926) varjoon. Tutkimani lehdistöreseption perusteella vasta mainittu romaani löi Huntuvuoren läpi kirjailijana. Romaani ilmestyi vielä Harald Jernströmin ruotsinkielisenä käännöksenä vuonna 1945, nimellä *För vite Krist*.

Jalosukuinen nuori Henrik

Alfred Kordelinin säätiön avustama *Suomen apostoli* romaani oli omistettu Huntuvuoren äidin muistolle. Huntuvuoren Henrik syntyi lounaisen Englannin Dartmooriin linnaan, jonka kreiviksi hän olisi tullut, ellei kohtalo olisi muovannut hänelle muulla tavalla merkittävää tulevaisuutta. Poika oli lapsena paitsi muita paljon edellä, luki intohimoisesti ja osasi sujuvasti kieliä, kuten ranskaa ja latinaa. Henrik viihtyikin opettajansa isä Markuksen seurassa, joka osasi löytää aina yhä uusia mielenkiintoisia kirjoja tiedonhaluiselle oppilaalleen. Näitä Huntuvuoren mielessä olivat Geoffrey Monmouthilaisen (k.1155) *Historia regum Britanniae* – historiakronikka, ja Paulus Orosiusiuksen 400-luvun alkupuolella laatima *Historiae adversus paganos*.³⁶⁰ Huntuvuori luettelikin varsin runsaasti erilaisten historiateosten nimiä Henrikin kyvykkyyttä korostaessaan.

Henrikin äiti näki poikansa tulevaisuuden silti yliopistokaupunkien sijasta Yorkissa, sillä anglien heimo oli vihdoinkin saanut takaisin sukunsa linnan. Huntuvuori paljasti tässä Henrikin jalon sukutaustan: Henrik oli Wessexin kuningassukua. Suvun juuret lähtivät Northumberlannista, ja se tunnettiin ”suurien anglien” maahan saapumisesta saakka. Henrikiä Huntuvuori luonnehti muista ikätovereistaan poikkeavien ulkoisten ominaisuuksien – sinisten silmien ja vaaleiden hiusten – vuoksi, ”täydelliseksi angliksi”. Henrikille kerrottiin, että suku säilytti suuret rikkautensa ja perustuksensa, vain jos se muisti tärkeimmät säännöt; ”Tehdä aina ehdottomasti oikein ja varoa, ettei ainoakaan vierasheimoinen tunkeudu sukuumme...pysyä puhtaina angleina”.³⁶¹ Huntuvuori painotti siis Henrikin sukujuurien puhtauden ja korkean moraalin merkitystä.

Perillä Yorkissa arkkipiispa innostui nuorukaisesta, joka hallitsi klassiset kielet, ja osasi enemmän kuin papit. Hänen verensä tuntien se ei silti ollut ihme. Henrik näytti myös viihtyneen loistavasti heimolaistensa mailla. (Myöhemmin Huntuvuori veti janan tästä suurien anglien heimosta Suomen heimoon. Henrik koki voimakkaasti, että hänen paikkansa olisi Suomessa, sillä hän tunsikin olevansa ”kuin samaa verta” suomalaisten kanssa.) Paikallisten ”hyväksi kreiviksi” nimittämä Henrik lyötiin ritariksi Yorkin katedraalissa. Arkkipiispa kertoi paavin

³⁶⁰ Huntuvuori 1923, 7–19

³⁶¹ Huntuvuori 1923, 20–25 Pitempi lainaus s.21

bullasta ja apotti Bernard Clairvauxlaisen kirjeestä, joissa molemmissa oli sama sanoma: olisi lähdeittävä auttamaan Pyhää maata.³⁶²

Koska Henrikiä pidettiin englantilaisena, piti hänelle luoda siellä myös asemalleen sovelias tausta. York oli mainio valinta, sillä siinä yhdistyi monta asiaa. Paitsi, että Yorkissa sijaitsee Englannin kirkon toinen arkkipiispanistuin, York oli myös se kaupunki, jossa kristinuskon 300-luvulla virallistanut Rooman imperiumin johtaja, Konstantinus Suuri, julistettiin keisariksi. Siellä tiedetään lisäksi olleen angli- eli germaanista asutusta, ja liittämällä Henrikin anglien heimoon, Huntuvuori pystyi luontevasti kehittämään päähenkilölleen, Suomen kirkon suojeluspyhimykselle, sopivan genetiikan. Hän oli luultavasti tietoinen myös angleihin liittyneestä legendasta. Sen mukaan englantilaisten kristillistäminen olisi saanut alkupontimensa juuri Yorkin (tai Yorkshiren) alueen, ”enkelinkasvoiksi” kuvatuista pakanallisista orjista, joihin tuleva paavi Gregorius Suuri (540–604) oli heltyntyt, ja sittemmin – näiden vaikutuksesta – halunnut ulottaa kristillisen lähetystyön myös germaanikansoihin.³⁶³

Syntyperän merkitystä Huntuvuorelle voi peilata lisäksi hänen Helmi Krohnille ilmaisemastaan harmistuksesta loppuvuodesta 1926. Hän selitti *Suomen apostolin* vähättelyä ja leimaamista lastenkirjallisuudeksi sillä, ”että kun on kansakoulunopettaja ja nainen ja tuntemattomasta suvusta, niin kyky ei merkitse mitään”.³⁶⁴

Ritari Henrik petty ristiretkeen ja löytää Clairvauxin luostarin

Retken aikana puhtoinen ja harras nuorukainen todisti niin odottamattomia kauhuja, että alkoi katua lähtemistään. Pyhään maahan Huntuvuori sijoitti silti erikoisen enteenomaisen jakson, jossa tuntematon vanha munkki siunasi Henrikiä odottamattomasti suvun siunauksen sanoilla. Vanhuksen suussa voitonpalmu - sana oli vain vaihtunut enteelliseksi marttyrinkruunuksi.³⁶⁵

Henrik hakeutui paluumatkallaan Clairvauxin luostariin. Eräs ristiretkien tärkeimmistä taustaideologeista ja motivaattoreista, Apotti Bernard Clairvauxlainen (1090–1153), sai kuulla Henrikin karuista kokemuksista. Vilpitön ristiritari saikin tämän tuntemaan ankaraa syyllisyyttä siitä, mitä oli saanut aikaan. Henrik lohdutti onnetonta Bernardia; kristikunta tarvitsisi uskon ja rukouksen

³⁶² Huntuvuori 1923, 22–38

³⁶³ Ks. Yorkiin liittyen esim. Mjöberg, 190–198; Ks. legendaan liittyen esim. Suomen ortodoksinen kirkko, S.a.; Gregorius I käännytystyöhön liittyen esim. Duffy 2014, 69–72

³⁶⁴ Helmi Krohn. Hilda Huntuvuori. *Suomen nainen*. 18.12.1926

³⁶⁵ Huntuvuori 1923, 40–46

voimaa, näiden avulla asiat korjaantuisivat. Luostarissa Henrik hakeutui kirjastoon, kuten tavallista. Siellä hän tutustui kuulemma Pyhän Aleksiuksen pyhimyslegendaan ja Adam Bremeniläisen historiaan. Jälkimmäisen kautta hän sai ensimmäisen kerran tietää Pohjolan ihmeellisistä maista. Bernhard halusi Henrikin tutustuvan vielä pyhän Ansgariuksen elämäkertaan. Sen avulla hän voisi edelleen syventää tietämystään Pohjolasta.³⁶⁶

Luostarissa Henrik sai merkittävän ilmestyksen: voidakseen elää kokonaista elämää, hänen tulisi luovuttaa itsensä kokonaan Jumalalle. Kotitilansa maat hän tahtoi jättää paikallisten käsiin, jos nämä vain pysyisivät sovussa keskenään. Huntuvuori maalasi tästä ”hyvästä kreivistä” paikallisille vuosisatojen ajaksi kunnioitettavan hahmon, jolta pyydettiin esirukouksia. Kirjailija lisäsi: ”Tutkijat etsivät myöhemmin turhaan syytä talonpoikien itsenäisyyteen keskellä jäykintä läänityslaitosta”.³⁶⁷ Edellä oli tärkeitä ydinlauseita; kokonaista elämää elääkseen, ihmisen tuli luovuttaa se kokonaan jollekin suuremmalle tarkoitukselle. Edelleen; Huntuvuori painotti vapaan talonpojan ja keskinäisen sovun merkitystä. Kirjailija uhrasi itsekin hyvin konkreettisella tavalla elämänsä kansakoulutyölle. Myös se aate, jonka henkeä Huntuvuori syvimmiltään edusti, yrjökoskislainen fennomania, keskitti sotien välillä ihailevan katseensa aiemman ”koko kansan” sijasta talonpoikaan, joka pystyi parhaiten toteuttamaan alkuperäisiä ihanteita. Ihailu saavutti lakipisteen juuri Huntuvuoren romaanin kirjoitusajankohtana.³⁶⁸ Ei olekaan ihme, että *Lallin poikien* urhoolliseksi päähenkilöksi muodostuneelle Laurille, annettiin juuri talonpoikaisidentiteetti. Toinen veli, elon tiellä sortunut Vihavaino, oli kauppias, joka vieläpä veljeili novgorodilaisten kanssa.

Toistuvasti omaan ristiään etsinyt, ja kevyttä tietä vieroksunut Henrik oivalsi, että hänen paikkansa löytyisi piispattomasta pohjoisesta, jossa vielä toimitettiin uhrimenoja. Kardinaalipiispa Nikolaus tultaisiin lähettämään sopivan piispan – Henrikin – mukana Sveanmaalle.³⁶⁹

Apotti Bernardin uskottu ystävä Henrik lähtee kohti Pohjolaa

Henrikin matka Norjan Nidarosiin sujui anglien kieltä käyttäen. Kumppaninaan hänellä oli siis *Legenda Novasta* ja historialähteistä tuttu Nikolaus Albanolainen. Molemmat kirkonmiehet omasivat, luonnollisesti, korkea-arvoisen syntyperän.

³⁶⁶ Huntuvuori 1923, 48–53

³⁶⁷ Huntuvuori 1923, 65–72

³⁶⁸ Fennomaanisesta talonpoikien ihailusta. ks. Kokko 2008, 316–317

³⁶⁹ Huntuvuori 1923, 74–75, 78–83

Nikolaus oli Nidarosissa Huntuvuoren mukaan ”jumaloitu” henkilö. Arkkipiispanistuimen perustaminenkin loi kansaan pelkkää iloa. Tähän Nidaros - jaksoon Huntuvuori oli sijoittanut Henrikin korviin kantautuneen, myyttisen, ilmeisestikin itse sepittämänsä, kalevalahenkisen ’Onnen kultainen kannel’ - tarinan. Tämä kultainen kannel olisi liittynyt aikoinaan viikingeiltä perittyyn tarinaan ilon ja sankarilaulujen ajasta, joka jatkuisi vielä kristinuskon tultuakin, jos vain tästä mystisestä onnen kultaisesta kanteleesta pidettäisiin tarkka huoli. Mutta näin ei käynyt, vaan suomalaiset pääsivät voittamaan sen itselleen Tunsbergin, vanhan viikinkiaikaisen kaupungin, juhlissa, ja veivät Suomeen. Sinne tarinan mukaan matkasivat myös ”laulu, ilo ja onni”. Näin Huntuvuori selitti Henrikiin syttyneen mielenkiinnon vierasta Suomea kohtaan.³⁷⁰ Kansallismielisessä ja -romanttisessa kuvassa *Kalevalan* aika ja kristinuskko liittyisivät siis täysin saumattomasti toisiinsa. ”Sankarilaulujen aika” pystyi jatkumaan Suomessa kristinuskon tultuakin.

Henrikin tapaama kuningas Erik osoittautui hurskaaksi mieheksi, joten tämä angli pystyi matkaaman edelleen Svean maahan, ja alkaa pohtia etenemistä Suomeenkin – tuohon mystiseen ”laulujen maahan. Kuten kirkon traditio kertoo, Nikolaus vihki Henrikin Linköpingissä Uppsalan piispan virkaan. Vihkimistä edeltävänä yönä tuleva marttyyri sai käsiinsä stigmat eli punaisia pisaroita. Hän oli pyytänyt Jumalalta voivansa uhrautua oman kansansa eteen ja voivansa kaikkialla työskennellä Jumalan rakkauden puolesta.³⁷¹ Oman kansan ja Jumalan työn eteen uhrautumisen teema toistuu.

Clairvauxista lähtenyt piispa epäilytti Eerikiä, mutta tieto Henrikin englantilaisuudesta muutti asian välittömästi. Perillä Uppsalassa piispa teki tekoja, joista muut olisivat jo menettäneet henkensä. Eräänä päivänä piispan luo Uppsalaan saapui sitten suomalaisia ja ahvenanmaalaisia miehiä, jotka *pyysivät* häneltä uskonsanoman levittäjiä maahansa. Hän lähettikin papin Ahvenanmaalle – vain kuullakseen, että pakanallinen Odinin tietäjä oli pian hänet surmannut. Syyllisyyden riivaama Henrik löysi tässä kaipaamansa ristin. Hän päätti uhrata itsensä, ja lähteä jatkamaan kirkon rakennustyötä: ”...Suomeen, tuonne laulujen lumottuun maahan, jonne onnen kannelkin kerran vietiin...”.³⁷²

³⁷⁰ Huntuvuori 1923, 83–89

³⁷¹ Huntuvuori 1923, 89–95

³⁷² Huntuvuori 1923, 98–110; Laina s.110

Ahvenanmaalla Lemböten kirkko rakennettiin kuin ihmeestä valmiiksi. Ihmeteot jatkuivat Odinin tietäjän kasteeseen, ja edelleen jopa papiksi vihkimiseen.³⁷³ Huntuvuori antaa myöhemminkin tunnustusta Henrikille kirkkojen rakentamisesta ja pappien kouluttamisesta – jälkimmäisistä kaikki olivat ”Suomen heimosta”.

Henrik, Suomen heimon suuresti rakastama piispa

Vasta nyt, teoksen puolella välissä, päästään käsiksi tapahtumiin mantereella. Varsinainen ristiretken kuvaus kattaa teoksesta ainoastaan viimeisen neljänneksen. Vihdoin mantereelle saapunut Henrik piti ensitöikseen Koroisten markkinoilla sydämet sulattaneen messun. Sen hän piti – selvällä suomen kielellä. Vaikka kaikki eivät ymmärtäneet vihollisen rakastamisen sanomaa, monia kuitenkin kastettiin tuona ylevänä hetkenä, jolloin ”Jumalan rakkaus leijaili laaksojen yllä”. Henrikin kastetyön hetkellä Huntuvuori kuvasi Aurajoen vedenkin olleen kirkasta ja puhdasta.³⁷⁴ Ensimmäinen todellinen kosketus Suomen kansaan tapahtui siis, kuten Topeliuksella, Turussa. Myös tuleva ristiretki kamppailtaisin samassa kaupungissa.

Henrik suunnitteli pysyvänsä Suomessa vain kuukauden, mutta sen aikana hän kävisi Nousiaisissa, jossa sijaitsi ”Suomen ainoa kirkko”.³⁷⁵ Kauan ne eivät pysyneet perustuksillaan, kun vihollinen ne jo poltti. Tämän ainoan turva oli sopimuksessa, joka oli tehty köyliöläisten kirkonpolttajien päällikön, Köyliön kuningas Lallin, kanssa.³⁷⁶

Henrik ymmärsi pian, että olisi jätävä vielä talven ajaksi. Paikallinen pappi varoitti piispaa Lallista, sillä he olisivat tuhon omia, kun hän saisi tietää alueella tapahtuvasta kristillistämisestä. Mutta Henrik tiesi Jumalan olleen kaikkia, myös Lallia, suurempi, joten tällaiset esteet eivät voineet pysäyttää hänen työtään. Henrik koettiinkin laajasti Suomen heimon henkiseksi johtajaksi, jonka luokse yhä suuremmat ihmisjoukot alkoivat suunnata matkansa. ”Hän olikin tullut varmaan suoraan taivaasta johdattamaan Suomen yössä vaeltavaa heimoa valkeuden teille”, muotoili Huntuvuori. Vastavuoroisesti piispa huomasi

³⁷³ Huntuvuori 1923, 111–114

³⁷⁴ Huntuvuori 1923, 117–120

³⁷⁵ Vanhimpana kirkkona pidetään nykyisin Kaarinan Ravattulassa sijaitsevaa Ristimäen kirkkoa, jonka perustukset on ajoitettu 1100- ja 1200-lukujen taitteeseen. Ks. Ravattulan Ristimäki -hanke; Nykyisen Nousiaisten kirkon paikalla on Markus Hiekkasen mukaan kyllä sijainnut useitakin puisia kirkkorakennelmia, mutta ne tuskin lienevät Henrikin ajoilta. Ks. Hiekkasen 2014, 120–121; Huntuvuoren aikana kirkot mielellään ajoitettiin vanhemmiksi, kuin mitä ne todellisuudessa olivat. ks. Hiekkasen 2014, 22–23

³⁷⁶ Huntuvuori 1923, 120–123

rakastavansa yhä enemmän tätä ihanaa kansaa, ja rakkauden hengessä hän käänsi yhdessä oppilaansa kanssa Bernardin virren *Jesu dulcis memoria* sen omalle kielelle.³⁷⁷ Tauno Väinölä kertoo, että virren todella ajateltiin olleen Bernard Clairvauxlaisen luomistyötä, mutta tätä ajatusta on jouduttu korjaamaan. Eräät löydettyt käsikirjoitukset nimittäin ajoittuvat jo Bernardin aikaa edeltävälle 1000-luvulle.³⁷⁸

Suomen heimosta koulutetut papit vihittiin valtaisan ihmisjoukon edessä – yhtä paljon kansaa oli ollut koolla joskus ”Sampsan ja Väinävallan” ajalla. Papit lähetettiin palvelemaan Mynämäen, Kalannin, Kultarannan, Ahvenanmaan, Röntämäen ja Koroisten alueita. Suomen kansa oli Henrikistä ihmeen vastaanottavainen Jumalan sanomalle. Siksi hän tunsi kuuluvansa juuri tänne.³⁷⁹

Pian Henrik kuuli Köyliön kuninkaan liittolaisineen polttaneen Kalannin, Mynämäen, Röntämäen ja Kultarannan kirkot. Papit olivat vaivoin selvinneet hengissä. ”Hän [Lalli] on kirkon vihollinen, ristin vihollinen, sen tiedän nyt”, sanoi Henrik. Henrik lähti kohti Sveaa hakemaan apua Lallin lyömiseen. Perillä Henrik ihasteli kirkon kukoistavaa kasvua ja saavutettua vankkaa asemaa, mutta sydämessään hän tunsi kuitenkin olevansa ”samaa verta” suomalaisten kanssa. Ristiretkiarmeija koottiin hurkaista miehistä, mutta tasapuolisuuden vuoksi Henrik halusi, että retken kohteelle annettaisiin ennakkovaroitus. Saareen aikoinaan ryöstetty, mutta karannut Maria saisi viedä viestin Lallille, ja jos kävisi todella huonosti, häntä odottaisi taivainen kunnia, sen Henrik lupasi. Kirje, jonka Henrik sai uudelta paavilta, Nikolaukselta, sallisi hänen paitsi vihkiä piispoiksi kenet halusi, myös antaa ikuisia synninpäästöjä kääntäjäille.³⁸⁰ Tässä Huntuvuori siis pitäytyi Topeliuksen *Maamme kirjasta* ja *Pyhän Erikin legendasta* tutussa, oikeudenmukaisen ennakkovaroituksen ajatuksessa. Mitä tuli Henrikin toistuvasti kokemaan voimakkaaseen yhteenkuuluvuuden tunteeseen, Huntuvuori näki sen angliveren samankaltaisuudessa suomalaisen veren kanssa. Toisin sanoen Suomen heimo oli samaa ylevää rotua, kuin itse Pyhä Henrik.

Ristiretki

Henrikin mukana ristiretkelle lähti 12 pappia, eli yhteensä 13, jonka luvun Eerik tulkitsi tuottavan epäonnea. Kymmeniä sotalaivoja pysähtyi matkan puolivälissä

³⁷⁷ Huntuvuori 1923, 124–144; ; Linaus s. 131; Henrik oli kääntänyt virren ensimmäisen kerran kansankielelle jo Clairvauxin luostarissa. ks. s. 77

³⁷⁸ Ks. Väinölä, S.a.

³⁷⁹ Huntuvuori 1923, 144–146

³⁸⁰ Huntuvuori 1923, 147–161; Linaus s.149

lepäämään Lemböten kirkolle. Maria toimitti sinne viestin, ettei Lalli alentuisi käskyihin, vaan tekisi vastarintaa viimeiseen saakka. Henrik julisti viestintuojalle ikuisen synninpäästön, ja joukot lähtivät jatkamaan matkaa. Henrik sai tietää, että Lalli oli lähtenyt joukkoineen kohti Koroisia, ja saattanut siten kaikki Suomen ihmiset kauhun valtaan.³⁸¹ Huntuvuoren maailmassa kaikki todelliset suomalaiset olivat kristittyjä, ja Köyliön kuningas, saman maan mies, uhkasi pakanapäällikkönä myös heitä.

Seuraavaksi nähtiin taistelut Turun Samppalinnan mäellä, Unikankareella, Miesmäellä ja Virusmäellä. Kuningas oli ylivoimainen. Lallin kuolleet liittolaiset herättivät vasta hieman myöhemmin paikalle ehtineissä Lallin joukoissa kauhua, ja hän jäikin odottamattomasti yksin. Kuningas Eerik pyysi yhtä suomalaisista papeista puhumaan Lallin kanssa, ja kehottamaan koko taistelijoiden joukkoa antautumaan kasteelle, sillä vain sillä tavalla tuo kauhea verenvuodatus saataisiin loppumaan. Huntuvuori kuvasi Lallin kuitenkin niin murhanhimoiseksi ihmiseksi, että yritti suoraan surmin tappaa papinkin, mutta hänen omat miehensä estivät teon. Huomattavaa on, että kaikki Lallin omat miehet suostuivat kasteelle. Vain Lalli lähti pois. Ruotsalaisten joukot päästivät Lallin vapaasti lähtemään, aivan kuin itse Jumala olisi pidättänyt heitä paikoillaan. Eikä kuningaskaan voinut iloita menestyksen puolesta täysin sydämin, sillä niin suuren määrän uskosta osattomia miehiä oli pitänyt joutua taivaan sijaan ikuisen kadotukseen. Vapaana ja vihan vallassa lähtenyt Lalli poltti ensitöikseen Nousiaisten Nousmäen kirkon.³⁸²

Suomen kansan aikakirjat 1–10 (1927–38) kirjoittaneen, ja Huntuvuoren käsityksiä *Valvoja-Ajassa* kritisoineen, Einar W. Juveliuksen kuvaus suomalaisten kasteesta oli hieman toisenlainen. Tässä hän kuvasi Nousiaisten sarkofagin laattoja: ”Kuvan alalaidassa näemme suomalaisten kastamisen. Kuinka väkinäinen tämä toimitus oli, sen osoittaa tuo ruotsalainen soturi, joka nuijan iskuilla ajaa heitä kasteelle. Ahkerasta käyttämisestä on jo nuijan varsi poikki”.³⁸³

Tästäkin huolimatta Henrik halusi Lallin käännytettyä hyvällä, ja tunsu heimottomaksi jäänyttä miestä kohtaan sääliä. Erik puolestaan ehdotti, että poltetusta kirkosta voisi rakennuttaa kivisen, niin ei sitä voisi enää polttaa. Ajatus oli erikoinen: että oikein Suomesta löytyisi kivinen kirkko. Erikin sanat lähdön hetkellä ovat romaanin hengen mukaiset: ”Ihana maa tämä Suomi, ihmeellinen

³⁸¹ Huntuvuori 1923, 161–163

³⁸² Huntuvuori 1923, 164–168

³⁸³ Juvelius 1932, 206; 1. osan ensipainos on vuodelta 1927

sen kansa. *Itse* se etsii Kristusta kuin kukka aurinkoa. Ah, suokoon Jumala tälle maalle ja kansalle siunauksensa!”.³⁸⁴

Pian ristiretken jälkeen jopa Lallin vanhat liittolaisetkin halusivat Henrikistä tulevan koko ”suuren Suomen johtaja, ylikuningas, jonka kutsua kaikki kuulisivat”. Huntuvuori kuvasi Henrikiä vanhoina hyvinä aikoina hallinneiden Väinävallan ja kuningas Sampsan veroiseksi mieheksi, mutta kuitenkin liian nöyräksi ja vaatimattomaksi Jumalan palvelijaksi ottamaan vastaan sellaista virkaa.³⁸⁵

Adam Bremeniläisen ja Ansgarin (Ansgarius) elämäkerturin (*Vita Ansgarii*), Rimbartin, kronikoita myötäillen, Herran nöyrä työntekijä, Henrik, päätti laatia erityisen Suomen kirkon historian. Hän aloitti: ”Anno Domini M lähti Corveyn luostarista munkki Liudolf lähetysmatkalle Suomeen...rakensivat kirkon, ensimmäisen Suomeen...”.³⁸⁶ Huntuvuori mietti Henrikille vaihtoehtoisiaakin puheenparsia. Jotakuinkin näin hän olisi maallisempaa historiantekemustaan sanaillut: ”Suomen heimon muinaisista sankareista, joitten urotöitten maine kerran täytti koko Pohjolan! - -Mutta mitä ovat Sveean laulut Suomeen verrattuina! Oi tuota ihmeellistä Samporetkeä, Pohjolan häitä ja maankuulua laulukilpailua!”.³⁸⁷ Tähän fiktiiviseen kronikkaan palattiin Huntuvuoren myöhemmissäkin teoksissa.³⁸⁸

Surmavirttä mukaileva kuolema, voitonpalmu ja marttyyrinkruunu

Eräänä talvisena päivänä Henrik tarttui Kokemäen kuninkaan tarjoukseen lähteä sanankylvöön. Matkalla Kokemäen kuninkaalle tuli mieleen, että Henrik voisi tavata Lallin. Hän piti Lallia vieläkin hyvänä tuttavanaan, vaikka heidän ajatuksensa uskosta eivät enää kohdanneet. Pahaakaan tämä miestensä miltei kokonaan hylkäämä Lalli ei voisi enää tehdä, varsinkaan kotonaan. Perillä Kerttu pelkäsi Lallin saavan tietää, kuka hänen tuvassaan istui, ja hän kieltäytyikin päättäväisesti tarjoamasta ruokaa Henrikille ja hevoselleen. Piispa kuitenkin otti nälissään ruokaa, siunasi, ja tarjosi hevoselleenkin, mutta maksoi Kertulle jopa 20 kertaa enemmän, kuin määrä oli. Matkan jatko sujui hidastellen, milloin hevosesta, milloin maastosta johtuen, kun yhtäkkiä matkalaiset äkkäsivät

³⁸⁴ Huntuvuori 1923, 169–172; ; Laina s. 172; Kursiivi oma

³⁸⁵ Huntuvuori 1923, 173–174

³⁸⁶ Huntuvuori 1923, 179

³⁸⁷ Huntuvuori 1923, 181

³⁸⁸ Ainakin *Kokemäen kuningas* (1930) -romaanin on sisällytetty tämän ”suunnattomaksi aarteeksi” kutsutun kronikan esittely. Ks. Välimäki 2012, 231

hurjistuneen Lallin suksineen syöksymässä suoraan heitä kohti. Hänen kirveensä osui Henrikiin. Seurasi kaunis kuvaus sielun irtautumisesta. Voitonpalmua ja kultaista kruunua kantanut Henrik, näki edessään unenomaisen kultaisen tien, vanhemmat, Bernardin ja lukemattomat pyhät. Hän nousi taivaallisen laulun soidessa ylös taivaaseen pyhien luo jättäen maalliset murheensa.³⁸⁹ Henrikin kuolemaa edelsivät *Piispa Henrikin surmavirrestä* tutut tapahtumat, mutta kaikki huipentui *Pyhän Henrikin Legendan* hengessä.

Tasaisesti teokseen asetetut, Henrikiä ylistäneet luonnehdinnat puhkesivat avoimen ylitsevuotavaan tunteikkuuteen nyt, kun hänestä on tullut voittoisa marttyyri. Ja, kun Lallikin oli paennut kaukaisiin erämaihin, voitiin hänen pidättelemänsä Köyliön ihmiset kastaa, ja saada osallisiksi pelastuksesta. Siten peräti koko Suomen kuvattiin osallistuneen pyhän Henrikin hautaamiseen.

*Valo-olento, rakkauden opin lempeä julistaja oli tullut tänne
Kristuksen ihmeellisestä valtakunnasta. - -Ja nekin, jotka tähän
asti olivat vastustaneet uutta uskoa, alkoivat nyt sydämessään
kunnioittaa sitä Jumalaa, joka oli valon asunnoista lähettänyt
Suomen heimoille niin ihmeellisen opettajan. - -Koko Suomi..oli
saapunut tähän suureen surujuhlaan.*³⁹⁰

Henrikin kääntämä virsi *Jeesuksen muisto ihana* kuului kyynelehtivien ihmismassojen suusta. Avustava pappi lohdutti teoksen lopussa ahdistunutta Suomen kansaa:

*Pyyhkikäämme pois kyyneleemme. Rakas piisпамme ei ole
kuollut, hän on vain kastellut verellään Herran kylvöä ja elää nyt
tuolla kirkkauden ylhäisessä maassa. - -Niin kauan kuin
Jumalan tuuli puhalttaa yli kesäisten kunnaittemme, säilyy
piispa Henrikin muisto Suomen heimon sydämessä.*³⁹¹

Suomen heimon henkisen johtajan, Henrikin, ihanteellisuus rakentui teoksessa puhtaasta geneettisestä sukutaustasta (kuninkaallinen linja ja etenkin suurien anglien heimolinja), hänen korkeista moraalisisista periaatteistaan (toden puhuminen, oikein tekeminen, suvun puhtauden ylläpitäminen), ja hänen luontaisesta, pitelemättömästä tiedonhalustaan ja kyvystään oppia – esimerkiksi arvostettua klassista ja kirkkohistoriallista sivistystä. Teoksessa vilahtivat ”hyvän kreivin” eli Henrikin maitten sopuisat talonpojat, joiden vapauttajana tämä jalo

³⁸⁹ Huntuvuori 1923, 182–189

³⁹⁰ Huntuvuori 1923, 189–190; Lainaus s.190

³⁹¹ Huntuvuori 1923, 191–192; Lainaus s.192

angli oli toiminut. Nöyrä uhrautumisen asenne, suorastaan elämän täydellinen uhraaminen kansan eteen, ja ristin aktiivinen etsiminen nousivat Henrikin tarinassa toistuvasti esille. Huntuvuorelle Henrik oli Kristuksen kaltainen ihanteellinen ja moraalisesti puhdas ihminen – ja puhdas myös rodullisessa mielessä. Kuningas Erikin luokse matkannut Henrik ei tuntenut olevansa ”samaa verta” ruotsalaisten, vaan suomalaisten. Suomen kansa oli siis yhtä puhdas kuin Henrik, ja tämä alkuperäinen puhtaus saavuttaisi kulminaationsa kansan vastaanottaessa omaehtoisesti kristinuskon – itseasiassa suorastaan etsiessä sitä. Lalli näyttäytyi teoksessa yksiselitteisen tuomittavana kristinuskon vihollisena, jota Suomen kristitty kansakin pelkäsi. Kaikista hyveistä riisutun Lallin osuus olikin teoksessa erittäin ohut.

Itse romaani on monisyinen kudos erilaisia vanhoista tunnetuista historialähteistä poimittuja tietoja, historiakronikoita, legendoja ja mielikuvituksellisiakin kansantarinoita. Muodostelipa Henrik Bernardin virren kääntämisen ohella vielä omankin kronikkansa. Huntuvuori nosti kaiken keskiöön kuitenkin lopulta Suomen muinaisen sankaruuden ajan eli kalevalaisen menneisyyden, jonka hän sulautti täysin saumattomasti yhteen kristinuskon kanssa. Henrikin palava ihailu Suomea kohtaan syttyi, paitsi veren yhteyden kokemuksesta, juuri maan ylevän kalevalaisen kulttuurin kautta. Ja hänen lopullinen rakkautensa heimoa kohtaan syntyi sen omaehtoisesta – Lallin joukot pois-lukien – halusta vastaanottaa kristinuskon.

Huntuvuoren teos ei silti, joistain maininnoista³⁹² huolimatta, ole aatteiltaan sinänsä erikoisen poikkeuksellinen. Toki liiketaloudellisessa mielessä kovin kristilliskonservatiiviset teokset eivät tehneet enää aivan niin hyvin kauppaansa, ja siksi ne alkoivat enenevässä määrin kertoa maallisemmista ”hakkapeliittasankareista”, kuin hartaista uskonsankareista – olihan 1920-luku toisaalta jo modernien Tulenkantajienkin aikaa. Silti, jos tutkimme vielä vuoden 1929 lainatuimpien kirjailijoiden sekä kirjojen listoja, Zacharias Topelius ja hänen *Välskärin kertomuksensa* loistavat niissä toisilla sijoilla heti Johannes Linnankosken ja hänen menestysteoksensa jälkeen. Kirjastojen kirjallisuutta tutkinut Ilkka Mäkinen sanoo uskonnollisen kirjallisuuden pitäneen edelleen vahvan sijansa 1920-luvulla.³⁹³ Aatteellisesti Huntuvuoren ihanteet olivat

³⁹² Ks. esim. Fewster 2003 62–63

³⁹³ Ks. taulukko Mäkinen 2003, 325; Mäkinen 2003, 324; Kaupallisuuden ja fennomanian ideologian suhteesta ks. Mäkinen 2003, 311

mielestäni suorastaan ortodoksisella tavalla linjassa hänen oman ja nuoruutensa ajan tosiasiallisten kansallisten ihanteiden kanssa. Näissä ideaaleissa suomalainen kansa nähtiin siis alun perin puhtoisena, eikä raakalaismaisena metsäläisenä, jonka länsimainen sivistys vasta kohotti kukkaansa, kuten nk. edistysmieliset tapasivat ajatella. Ja alkuperäisen suomalaisuuden puhtaisuutta Huntuvuori nimenomaan ajoi. Sitä kalevalaista puhtaisuutta, jota, sanoisinko, ulkopuolisia vaikutteista ainoastaan kristinusko pystyi kirkastamaan. Tässä katsannossa siis vasta länsimaiset vaikutteet, kuten sosialismi ja länsimainen arvoliberalismi, turmelivat kansan. Vanhaa, alkuperäistä tuli siis vaalia, ja kristinusko kävi tässä projektissa täydellisesti käsi kädessä. Maaseudulla, jossa Huntuvuori pääosan elämästään vietti, oli parhaat mahdollisuudet vielä toteuttaa tätä kunnianhimoista kansankynttilän tehtävää.³⁹⁴

Lallin pojat. Historiallinen kertomus 1100-luvun loppupuoliskolta (1926)

Huntuvuori laati Suomen apostolille jatko-osan, ja vaihtoi samalla kustantajan Otavasta WSOY:hyn. Teos jatkoi perisuomalaisella näkökulmalla, ja kattoi noin 40 vuoden ajanjakson. Lallin, jonka kirjailija kuvasi tällä kertaa Kertun silmin ”sankareitten sankariksi”, elämäнкуvausta siitä noin 10 ensimmäisen sivun verran, ja sitten edetäänkin hänen kahden poikansa moniin, maantieteellisestikin värikkäisiin, edesottamuksiin. Teoksen lehdistövastaanoton perusteella voi arvioida vasta tämän teoksen vuonna 1926, tuoneen Huntuvuoren laajemman, yleisön tietoisuuteen. Teos on täynnä henkilöiden- ja paikannimiä, sekä viittauksia erilaisiin historiallisiin ja kirkkohistoriallisiin tapahtumakulkuihin. Teosta elävöittää myös Huntuvuoren itse sepittämä esihistoriallisen ja historiallisen ajan taiteen, tuolloin nk. kalevalaisen ajan, ajankuva.

Huntuvuori aloitti teoksensa Lallista. Edellisenä kesänä laajoja maa-aloja hallinneen Köyliön kuningas Lallin viimeisetkin miehet olivat jättäneet hänet. Lalli oli jäänyt yksin. Hänen täytyisi lähteä uudelle pakoretkelle, etteivät koston janoavat uuden uskon miehet löytäisi häntä. Kerttua harmitti Lallin surmatyö – kaikki onnettomuus oli uuden jumalan koston. Viisivuotiaasta Karhu -pojasta, joka pian nimettäisiin Vihavainoksi, löytyi isän veroisia, sankarillisia piirteitä, kun

³⁹⁴ Ks. Näitä fennomaanisia ideaaleja tutkija Heikki Kokko on avannut osuvasti artikkelissaan *Sivistyksen surkea tila*, ks. Kokko 2008,

hänen kaksi vuotta vanhempi veljensä Lalli-Uro, kirjan loppupuolella Lauri, taas kuvailtiin pikkuveljeään lempeämmäksi ja herkemmäksi.³⁹⁵

Traditiota myötäillen Lalli näki joka puolella hiiriä. Sen kiusan lisäksi liikkui huhuja suuresta kostoretkestä, ja kun Kertun isäkin oli Lallin teon vuoksi hylännyt tyttärensä, oli heidän poltettava Saari takanaan, ja lähdettävä kohti synkkiä erämaita. Siellä elämä oli hitaasti ja vaivalloisesti alkanut taas järjestyä, ja uusi kotikin alkoi valmistua. Vaan eräänä päivänä Kerttu kuuli metsän keskellä terävän huudon. Lalli makasi vedessä keihään surmaamana. Kertun maailma musteni: ”mahtava Lalli, urhojen urho ja sankareitten sankari”, oli kohdannut uuden jumalan kauhea koston. Lallin pojat kertoivat äidilleen nähneensä metsikössä tuntemattoman miehen, salamurhaajan. Tapahtuman seurauksena Kerttu vannoi käyttävänsä koko elämänsä surman kostamiseen. Pojat saivat auttaa äitiään tässä työssä, vaikka Lalli-Uro näytti, toisin kuin Karhu, pelkäävän annettua tehtävää. Saaren sankari haudattiin pyhänä pidetyn pihlajan alle, ja hänen perheensä pakeni maalliset ”aarteet” mukanaan syvemmälle synkkään korpeen.³⁹⁶ Tuleva suomalaisten ihanne, Lalli-Uro eli Lauri, esitti jo lapsena ihailtavia piirteitä; haluttomuutta osallistua äitinsä ja veljensä koston projektiin.

Surmatun Lallin perhe etsii kostoa

Aluksi perhe suuntasi tietäjä Musta-ukon pakeille. Siellä nuorempi, sankarin elkeitä omaava poika, Karhu, kastettiin kalevalaistyyppisellä runomanauksella Vihavainoksi. Lallin surman kostamisessa auttaisivat nyt itse ”hornan henget”. Vanhempi veli oli lempeä, ja tätä perusteltiin kristinuskoon kääntyneen Lallin siskon, Hyvämielen, seuralla. Perhe päätti suunnata Hämeeseen, Rapolaan, valmistelevaan kostotoimia, sillä sieltä löytyi Lallin, ”Suomen suurimman sankarin”, sukua. Mutta perillä he huomasivat uuden uskon hiipineen jo vanhan rinnalle. Se oli levittäytynyt Henrikin pyhimyskultin ja pelottoman Rodulfus - piispan toimien muodossa yhä laajemmalle alalle, eikä heidän auttanut muu, kuin jatkaa matkaa, jos aikoisivat toteuttaa kostonsa. Hämeestä perhe lähti Karjalan Osmalaan, jonne Lallin sisko Hyvämieli oli naitu.³⁹⁷

Perillä sisko oli yllättäen yhtä suruissaan sekä rakkaan piispan, että veljensä kuolemasta. Perhe viihtyi kotoisissa oloissa, kunnes Kerttu sai tietää heimon vanhan palvontapaikan muutetun kristinuskon mallin mukaiseksi itse asiassa jo

³⁹⁵ Huntuvuori 1926, 7–9

³⁹⁶ Huntuvuori 1926, 10–16

³⁹⁷ Huntuvuori 1926, 17–36

kymmeniä vuosia sitten, ja jossa muiden henkiolentojen lisäksi annettiin uhri Ristinmiehellekin. Kesti silti 15 vuotta, kunnes he lähtisivät. Osmalan väki ei enää katsonut hyvällä Vihavainon kauppakeinottelua, ja painosti perheen lähtöön. Kerttu pystyi vain manaamaan: ”Koittaa vielä toinen aika! Suomi silloin vapisee, kun kostetaan Lallin surma ja otetaan takaisin sukumme mahtava Saari. Koko Karjala kerran kertoo minun poikieni sankaritöistä, ja Osmaisen suku saa vielä hävetä, kun sankarit karkoitti konnuiltaan...”. Perhe asettui Laatokan kupeeseen, kauppareitin varteen ja rakensi sinne oman talon.³⁹⁸

Vihavaino kävi kauppaa, teki sopimuksia novgorodilaisten kanssa, järjesti ryöstöretkiä, ja rikastui. *Talonpoikainen* Lalli-Uro keskittyi kaskeamiseen, viljan viljelyyn ja hevosten hoitoon. Eräänä päivänä hänet lähetettiin käymään vakoilumatkalla lounaisessa Suomessa. Köyliön vanhaan kotiin, Saarelle, oli noussut kirkko, ja matkallaan Musta-ukon luo, hän huomasi järven karilla ristinkin. Se oli Henrikin kuolinpaikka. Siellä oli alttari, ja alttarin alla pyhimyksen peukalo, jonka Rodulfus piispa oli sinne piilottanut. Lalli-Uroa kuljettanut mies kertoi isänsä saaneen näkönsä sen kautta, ja samalla kirosi Lallia, joka nyt sentään sai ansionsa mukaan, kun joutui pirulaisten kiduttamaksi. Poika ei tiennyt, mitä ajatella. Tietäjä Musta-ukko lupasi seuraavan kevään kostotoimiin paljon miehiä, ja lohdutti poikaa vakuuttamalla Lallin olevan ”kuningas manalassakin”.³⁹⁹

Kotiväki sai kuulla, miltä Auran rannoilla näytti. Sen lisäksi, että poika oli kuullut Raisiossakin olleen seurakunta ja kirkko, myös Koroisten alue oli kasvanut hurjasti. Koroisista löytyi kirkko, ja joen rannasta itsensä piispa Rodulfuksen pirtti. Poika kertoi ihastuksissaan oloista mahtavassa Suomessa, jossa oli vilkasta elämää, siellä täällä kauppakylä ja kivisiä Ristin-Herran asumuksia. Mutta hän oli silti masentunut, eikä tiennyt, mitä ajatella Henrikistä, Kiesuksesta, haltijoista ja omasta isästään. Ainoan ilon hänen ajatuksiinsa toi Marja Kultarannasta – Kertun mielestä Suomen kauheimmasta paikasta, Kiesuksen miesten turvasatamasta. Pian Vihavaino järjesti hurjan kostoretken Auran rannoille: kyliä poltettiin, ihmisiä ryöstettiin ja otettiin novgorodilaisliittolaisten orjiksi. Vihavaino vei piispankin mukaansa kotiin, jotta Kerttu saisi omin silmin todistaa hänen kuolemansa. Nuolen lävistämän, ja kirjailijan mukaan 21 vuotta Suomea palvelle, piispan kasvoille levisi

³⁹⁸ Huntuvuori 1926, 37–54

³⁹⁹ Huntuvuori 1926, 55–70

rauhallinen hymy, ennen kuin hänet poltettiin kiitokseksi hornalle, joka mahdollisti koston.⁴⁰⁰

Koroisten alue oli alkanut varustautunut vihollista vastaan, oli vallihauta ja puinen muuri – uuden piispan pirtin pihalle nousi kivinen tornikin. Tuo uusi piispa oli Uppsalan entinen kaniikki, Folkvinus. Kun Vihavaino oli liittolaisineen ryöstänyt Mälaren järven rannat, Almarstäcketin piispankartanon, murhannut arkkipiispa Johanneksen, ja tehnyt tuhoa vielä vanhassa Sigtunan kaupungissakin, suuntasi hän Koroisiin – murhatakseen jo kolmannen piispan, Folkvinuksen. Mutta kohta kävi Vihavainollekin huonosti – novgorodilaiset keksivät hänen rikkoneen lupauksiaan, ja tulivat tekemään kostoretken Lallin poikien kylään. Kauhuista selvinnyt toinen poika, Lalli-Uro, suuntasi kauas pois, Gotlantiin ja Visbyhyn. Pyhän Laurin kirkko teki vaikutuksen. Hän jatkoi eteenpäin Saksan Rügeniin, jossa tapasi erikoisen vanhan tietäjän. Hän opasti: ”...vanha aika on jäljettömiin kadonnut, ja toinen aika, jonka yllä lepää ristin kirkkaus, astuu sijalle. - Kristus on suurin, kumarra siis Häntä!” Ja näin tietäjä neuvoi poikaa astumaan laivaan, sillä nyt suuri kohtalo odottaisi häntä. Ja itse Jumala hänet varustaisi hänet kohtaamaan sen. ”Kristus, Ristin-Herra, nyt minä tiedän, että sinä olet suurin”, Lalli-Uro tunnusti.⁴⁰¹

Lallin pojasta tulee Lauri ja sankarisuvun tie sovitukseen alkaa

Koroisiin vuosikymmenen jälkeen saapunut Lalli-Uro ihmetteli kaupungin maisemia: Unikankarelta löytyi puinen kirkko – useita savupirttejä oli noussut Vartiovuorellekin. Kaiken kaikkiaan koko kaupunki oli hivuttautunut Koroisista kohti Aurajoen suuta. Komea kivikirkko koristi Koroista, ja Aurajoen ja Vähäjoen välistä löytyivät muurin uudet vahvistukset. Lalli-Uro huomasi, etteivät Vihavainon työt tuhonneet kaupunkia, vaan se oli entistä kukoistavampi ja vahvempi. Hän tahtoi itsekin palvella Herraa, ja alkoi tiedustella voisiko puhua toiveistaan itsensä piispan kanssa. Mutta piispaa ei ollut. Folkvinus oli kuollut kaksi vuotta sitten. Suomen suojeluspyhimyksen entinen oppilas, isä Henrik, joka ymmärsi keskustelleensa piispanmurhaajan pojan kanssa, sai yhtäkkiä näyn pyhältä Henrikiltä, joka muistutti, että niiden, jotka ovat Kristuksessa, tuli unohtaa kosto. Hän ymmärsi, että itse Kristuksen rakkaus oli johdattanut miehen Koroisiin. Ja sitten hän lausui, ymmärtääkseni, *teoksen ydinlauseet*:

⁴⁰⁰ Huntuvuori 1926, 76–95

⁴⁰¹ Huntuvuori 1926, 96–128

*Saaren sankarisuku oli kerran Suomen mahtavin. Yli maitten ja merien vyöryi sen maine. Mutta kristusviha, jota Saaren sankarit miespolvia kantoivat povessaan, syöksi isäsi viimein turmioon. Tulkoon nyt vihan sijaan rakkaus, ja nostakoon se sukusi uuteen sankaruuteen! Et saa unohtaa, että Kristuksen rakkaus vaatii paljon siltä mieheltä, jonka suonissa virtaa Suomen suurimman sankarisuvun verta!*⁴⁰²

Lalli-Uro sai jäädä asumaan piispantaloon, ja hoitamaan kirkon laajoja maa-alueita, viljelijä kun oli. Koroisten kirkossa hänet kastettiin Lauriksi. Siellä sijainneen Mustan-Kasin kievarissa laulettiin kalevalaisia lauluja. Isä Henrik ohjasi ystävälliseen tapaan laulajia; maailma syntyi Jumalan luomana, ei linnunmunasta, eikä Väinämöisen avulla. Väinävalta oli suurten sankariaikojen kuningas, jonka viisautta ja laulua ihailtiin maailmanäärissä saakka, joten soittaa toki saisi, mutta ei vanhoista jumalista, vaan Väinävallasta, Ilmarisesta ja Lemminkäisestä – Pohjolan suurista sankareista. Tietenkin myös suomalaisten voittamasta onnen kultaisesta kantelesta.⁴⁰³ Tässä teoksen osiossa, isä Henrikin suulla, tuodaan kaikkein selkeimmin esille teoksen punainen lanka: suomalaisen muinaishistorian sankarillisten juurien ja kristinuskon saumaton synteesi.

Lauri lähti käymään Saaressa. Siellä ei ollut enää kirkkoa, eikä muitakaan taloja, kuin yksi pirtti ja pari aittaa. Paikka huokui silti hänen heimonsa sankariaikojen tunnelmaa. Hän tunsi kuuluvansa Saareen. Paikalle saatiin työmiehiä, ja Lauri laitatti alueen taas kuntoon. Koroisiin saavuttuaan hän sai tietää alueen markkinoiden kuihtuneen, ja turkulaisten kauppiaiden omineen kaiken kaupanteon. Paljon oli jäänyt myymättä. Lauri tunsi novgorodilaiset, ja ehdotti koroislaisille matkaa sinne turkiksineen. Hän kyllä lähtisi johtajaksi. Sitten saatiin taas kuulla pyhän Henrikin ihmeistä. Untamalan Matalena oli menettänyt näkönsä, ja kun eivät rukoukset auttaneet, oli hän päättänyt kävellä Nousiaisiin pyhimyksen ruumiin luo, ja niin näkö palautui. Kauppalaivueellekin pyydettiin pyhän Henrikin suojelusta. Myös Marian, Kristuksen ja pyhän Nikolauksen. Viimeksi mainittu pääsi laivan nokkaan. Matka onnistui yli odotusten, ja pyhän Henrikin kunniaksi pidettiin kiitosmessu.⁴⁰⁴

Tanskan ristiretkeläisten avulla Lauri johtaa Suomen voittoon novgorodilaisista

Mutta pian sama ilmansuunta, joka oli äsken tuonut kauppaonnen, toikin suuren uhan, eikä Koroinenkaan olisi turvassa. Lauri koetti kaikin keinoin suojella

⁴⁰² Huntuvuori 1926, 129–136; Laina s.136

⁴⁰³ Huntuvuori 1926, 137, 175–176

⁴⁰⁴ Huntuvuori 1926, 190–208

Köyliönkin aluetta. Hänestä sanottiin: ” - jokainen liike oli kuin suuren Lallin - - Mitä hätää olikaan Suomella, kun uusi vesa Saaren sankarisuvusta oli ottanut ohjat käsiinsä!”. Ja Lauri suunnittelikin niin vankan puolustuksen Koroisiin, Hämeentielle ja Lietoon, että vihollinen jäi saarroksiin, ja kaikki heistä menettivät henkensä. Laurin joukot olivat taistelleet urheasti ”heimon ja koko Suomen puolesta”. Mutta Hämettä Novgorod uhkasi edelleen, eikä Karjalakaan kenties pysyisi turvassa. Piti hakea apua. Sveasta sitä ei voinut hakea, sillä Knut Eerikinpoika oli vanhuudenheikko, ja alueen asiat hajanaiset. Gotlantikaan ei ollut tarpeeksi mahtava auttaja, mutta Rügenissä oleskellut Lauri muisti, kuinka piispa Absalon ja kuningas Varldemar herättivät siellä aina kunnioitusta. Tuo voimakaksikko voisi ulottaa apunsa Suomeenkin. Ja niin lastattiin laiva täyteen lahjoja kuningasta varten, ja matkattiin jälleen pyhä Nikolaus laivan keulassa kohti Tanskaa, ja Roskildea, jossa kuningas ja piispa oleskelivat.⁴⁰⁵

Kuninkaan hovissa kyllä tunnettiin Suomi, ”laulujen luvattu maa”. Kuningas Knuut, herttua Valdemar ja Piispa Absalom ymmärsivät tarpeen, ja pitivät Suomen auttamista edullisena Svean kanssa kilpailevalle Tanskalle. Tanskalaiset muistivat vanhastaan, etteivät suomalaiset alistuisi verotettavaksi, mutta tulevaisuuden kaupankäyntiä retki sen sijaan edistäisi. Pappejakin Suomessa oli perin vähän, eikä Hämettäkään ollut vielä käännytetty. Kotimatallaan Lauri kertasi elämänsä ja puhui Jumalalle: ”Minutkin – pahimman pakanan pojan – talutit Sinä kädestä pitäen tänne Suomeen, teit minusta palvelijasi. Kauan olen luullut, että Sinä kuljetat minua pimeitä polkuja isäni rikoksen tähden. - -Mutta nyt Sinä olet antanut auringon loistaa pimeälle polulleni...”. Uusi tilanne pyyhki Koroisten ja Turun väliset ristiriidat, ja kaikki ryhtyivät taistelemaan yhteistä vihollista vastaan. Puinen linna, joka löytyi Aurajoen suulta, ja jonka itse kuningas Eerik rakennutti, oli sekin nyt vahvistettu, ja pystyi torjumaan vihollisen aikeita. Tanskan kuninkaan joukot, suomalaiset apunaan, voittivat idän uhan ja sitten alettiinkin jo suunnitella jatkotoimia. Hämettä suojelemaan rakennettaisiin tanskalaisvoimin linna, ja papit, jotka ristiretken mukana tulivat Hämeeseen, jäisivät nyt opettamaan ja kastamaan kansaa, ennen kuin itse piispa ehtisi paikalle. Huntuvuori laittoi Sörøn luostarin

⁴⁰⁵ Huntuvuori, 1926, 213–232

munkki kirjoittamaan ristiretkestä: ”MCXCI. Expedicio facta est ad Finlandum, quae victa est a Danis manu forti”.⁴⁰⁶

Syksyllä saapui itse arkkipiispa Absalonkin Suomeen ja Koroisten kirkkoon. Piispan hämmästykseksi ei Suomi ollutkaan metsäläisten maa, kuten oli kuvitellut, vaan sen ylhäisö oli aivan yhtä komea ja mahtava kuin Tanskassakin. Sitä ylpeämpi hän oli julistautuessaan Suomen ja Hämeen alueiden päämieheksi Rooman pyhän istuimen antamalla valtuutuksella. ”Liikutettuina kuuntelivat Suomen miehet piispa Absalonin puhetta, ja heistä oli itsestään selvä asia, että piispa oli Suomen kirkon pää, olihan hän kuin suoraan taivaasta tullut Valkean Jumalan edustaja”, Huntuvuori kirjoitti uudesta tilanteesta. Absalonin mukanaan tuoma pappi Markus alkaisi toimia hänen sijaisenaan, ennen kuin Roomasta lähetettäisiin maalle oikea piispa. Viimeinen vierailun päätös oli, että piispantalon viereen Koroisiin, rakennettaisiin maan ensimmäinen luostari.⁴⁰⁷

Teoksen lopulla ihmisille paljastui, että piispantalon ahkera ja avulias Lauri oli Lallin, Suomen suurimman sankarin sukua. Vaikka kaikki pitivät Lallin työtä rikoksena, tajusi kansa myös, ettei hän pelkästään vihannut uutta uskoa, vaan puolusti jaloin periaattein myös omaa vapauttaan ja vaurauttaan. Tämä ajatus oli alkanut pehmittää Pyhää Henrikiä rakastavan kansan ajatuksia, ja näin Lallin muinainen loisto väikkyi nyt Laurinkin päällä – olihan kuningas Lalli sukua myös palvotuille Kalevalan sankareille, Väinämöiselle ja Ilmariselle. Lauri, joka oli solminut avioliiton Kultarannan kristityn Marjan kanssa, sai häälahjaksi kirkolle kuuluneet Saaren kartanot. Sankarisuvun maine ei hiipunutkaan, vaan sen synnit tulivat sovitetuiksi. Puolisot saivat nähdä oikean kirkonkin nousevan Köyliönjärven karille. Kaikkien suureksi ihmeeksi, vuosikymmenet kostoa hautonut Kerttu kääntyi vihdoin kristityksi, tunnustaen julkisesti syyllistyneensä peräti kolmen piispan kuolemaan. Vanhus käveli Karjalasta saakka Saareen, ja pyysi ”heimonsa edessä” anteeksiantoa synneilleen. Kerttu saikin synninpäästön eräältä munkilta Köyliön kirkkokarilla – kunhan lupasi muistaa perjantaiset paastopäivät, ja antaa koko elämän mittaisen uhrinsa pyhälle kirkolle.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Huntuvuori 1926, 233–260; Juhani Rinne oli julkaissut muutama vuosi aiemmin tutkimuksen, johon Huntuvuori oli kaikesta päätellen tutustunut. Ks. Rinne, Juhani. (1923). *Tanskalaisten ristiretket Suomeen linnatutkimuksen valossa*. Historiallisia tutkimuksia – juhlaulkaisu. Porvoo.

⁴⁰⁷ Huntuvuori 1926, 267–269

⁴⁰⁸ Huntuvuori 1926, 275–287; Kirkkokarilla tehtiin viimeiset varsinaiset arkeologiset tutkimukset noin 115 vuotta sitten, mutta Hiekkänen arvioi paikalla sijainneen kappelikirkon noin 1400-luvulle. ks. Hiekkänen 2014, 229

Hieman teoksen historiakäsityksestä

Lallin poikien historiakäsityksestä voi tehdä monenlaisia huomioita.

Huntuvuori laittoi ensinnäkin Vihavainon surmaamaan tradition mukaan Henrikiä seuranneet piispat Rodolphuksen ja Folquinuksen. Kyseiset oletetut kirkonmiehet mainitaan Paavali Juustenin vasta reformaation jälkeen laatimassa *Suomen piispainkronikassa*. Tiedot piispoista ovat hyvin hataria, ja vasta ensimmäiseen varsinaiseen piispanvirkaan astuneesta Tuomaasta on olemassa vahvempaa lähdemateriaalia.⁴⁰⁹ Tätä hataruutta kirjailija käytti siis kätevästi hyväkseen kirjan juonta elävöittämään. Molempien edellä mainittujen, huonosti tunnettujen, lähetyspiispojen kodin Huntuvuori asetti vielä Koroisten Aurajoen rantamilla sijainneeseen piispantaloon. Varhaisimmat tunnetut puiset kirkolliset rakennukset Koroisissa on nykytutkimuksessa kuitenkin ajoitettu vasta 1230-luvulle. Löydetty kivirakennelma, josta Huntuvuori kirjoitti, ajoitetaan puolestaan hieman alle 50 vuoden päähän tästä. Vaikka Koroisten alueella on ollut rautakautista elämää, itse niemeltä tehdyt edellistä vuosisataa varhaisemmat löydöt ovat niukkoja.⁴¹⁰

Huntuvuori kirjoitti edelleen arvoituksellisesti, että Lundin arkkipiispa olisi aikonut perustaa Koroisiin maan ensimmäisen luostarin. Jää hämäräksi, mitä hän tällä tarkoitti. Tietenkään kirjailija ei voinut viitata Pyhän Olavin dominikaanikonventtiin, joka tuli Suomeen vasta 1200-luvun puolivälissä. Sääntökuntakin perustettiin ylipäättään vasta vuonna 1215. Pyhälle Birgitallekin omistettu luostari Naantalissa on luonnollisesti 1400-luvulta. On silti arvioitu, että Koroisissa olisi mahdollisesti voinut sijaita ”luostari”, nimittäin Turun dominikaanikonventin ensimmäinen asuinsija ennen varsinaista Turun kaupungin perustamista. Mutta mitään konkreettista näyttöä tästäkään ei toistaiseksi ole löytynyt.⁴¹¹

Suomessa olisi teoksen mukaan myös tuolloin, noin 1170-luvun tienoilla, jolloin Lalli-Uro teki vakoilumatkansa Varsinais-Suomeen, rakennettu kivikirkkoja. Tämä ei tietenkään enää nykytiedon perusteella pidä paikkaansa. Paitsi lounaisen Suomen kirkkojen ajoitusta, Huntuvuori tuntui pitäneen varhaisina myös Turun nykyisen keskustan ja Tuomiokirkon tienoon asutusta. Todisteita alueen 1100-luvun loppupuolen asutuksesta ei kuitenkaan ole tähän

⁴⁰⁹ ks. esim. Palola 2000

⁴¹⁰ Hiekkänen 2014, 184–185

⁴¹¹ Ks. Hiekkänen 2014, 180–181

mennessä saatu. Arvovaltaisia spekulatioita siihen suuntaan kyllä oli, erityisesti valtionarkeologi Juhani Rinne ajatteli näin vielä 1940-luvun alussa. Juuri asutusolettamusten mukaan ajoitettiin myös puisen tuomiokirkonkin rakentaminen.⁴¹² Samainen, arvovaltaa omannut Rinne, piti edelleen vuoden 1229 piispanistuimen siirrosta puhuvaa paavillista asiakirjaa, sekä Röntämäestä kertovaa otsikointia Turun tuomiokirkon *Mustassa kirjassa*, yhdessä todisteina sille, että istuin siirrettiin Koroisista nykyiselle paikalleen, eikä, kuten varsinkin nykyään tulkitaan, Nousiaisista Koroisiin. Samalla hän siis ajatteli piispanistuimen sijainneen Koroisissa jo 1180-luvulla.⁴¹³ Eli paitsi kansallismielisistä motiiveista, myös puhtaasti asiakirjojen tulkinnallisista johtuvista syistä rakennukset ja Turun asutus tupattiin arvioida vanhemmiksi, kuin mitä ne todellisuudessa olivat.

Huntuvuoren esitys Koroisissa sijainneista rakennuksista, ja Aurajoen ja Vähäjoen risteysalueelle rakennetuista puolustusrakennelmista näyttäisi noudattelevan osin esimerkiksi J. W. Juveliuksen vuonna 1915 ilmestyneen, oppikirjaksi laaditun teoksen, *Keskiaikainen Turku*, ajoituksia. Tässä paavillinen asiakirja tulkittiin Rinteen tavoin, ja hänen nimensä mainittiinkin esipuheessa. Mikä huomioitavaa, suomalaisten itsenäisyyttä joka juonen käännteessä korostanut Huntuvuori jätti kuitenkin tarkoituksella pois maininnat ruotsalaisten hallinnasta, mistä taas oppikirjan laatinut Juvelius puhui selkein sanoin.⁴¹⁴ Kuitenkin mitä taas *Lallin pojissa* esiintyneisiin Turun tuomiokirkkoon, ja peräti kuningas Eerikin rakennushankkeeksi mainittuun Turun linnaan tulee, samainen Juveliuksen teos vuodelta 1915 sanoo seuraavasti: ”Tällöin [vuonna 1198] ei kaupunki kumminkaan vielä ollut siirtynyt myöhemmälle paikallensa; ei tuomiokirkkoa eikä linnaa vielä oltu edes alettu rakentaa”.⁴¹⁵

Vaikka Huntuvuoren voi toki sanoa sommitelleen asioita parhain päin, siis miten teoksen sanomaan ja kulloisiinkin juonenkulkuihin parhaiten soveltui, noudatti hän suurilta linjoiltaan silloista historian tutkimusta, ja etenkin aatteensa puolesta tarkasti aikansa historian tulkinnan kansallisia tendenssejä.

Jalmari Jaakkolan (1885–1964), paikoin siis hyvinkin kansallismielisesti väritynyt, erityisesti juuri 1920 ja 1930-luvuilla populaari, tosin myös joidenkin

⁴¹² Ks. Drake 2003, 137–138, ja alaviite

⁴¹³ Ks. Salonen 2018, 68–70; Itseasiassa 1800-luvun lopulle saakka Röntämäki tarkoitti tutkimuksissa Koroista, kunnes asia muuttui. ks. esim. Hiekkänen 2014, 184

⁴¹⁴ Juvelius 1915, 6–7

⁴¹⁵ Juvelius 1915, 33

aikalaistutkijoiden kritisoima, historiakäsitys, vertautuu lähelle tätä Huntuvuoren teosten maailmaa.⁴¹⁶ Jaakkola laati *Suomen historia* -kirjasarjaansa toisen osan nimeltään *Suomen varhaishistoria – Heimokausi ja Kalevalakulttuuri*, joka ilmestyi vuonna 1935. Siinä hän koetti osoittaa toteen kansallista ylpeyttä nostattavia ajatuksia, joita myös Huntuvuori jo noin vuosikymmen aiemmin ilmestyneissä teoksissaan, erityisesti *Lallin pojissa*, toi esille. Ylpeyden aiheista keskeisimmät olivat Suomen asema läntisenä, ja jo muinaisuudesta saakka verrattain itsenäisesti operoineiden yksilöiden ja heimojen maana, jonka kalevalainen sankarirunous oli muihin pohjoismaihin verrattuna ”rikkain, aidoin ja itsenäisin kansallinen tuote”. *Kalevala* ja sen esittämä sankarimaailma oli aitoa todellisuutta, kuten Jaakkola teoksensa viimeisellä sivulla vielä kursiivilla korostettuna painotti.⁴¹⁷

Kirjailijan käsitys esihistoriasta näyttäytyi täten kalevalaisena ja nykymittapuvin vahvan romantisoituna. Samassa hengessä kuvattiin kristillisen uskon maahan tuonut katolinen kirkkokin. Teoksessa korostuvat nöyrä kristillinen usko ja sankariutta uhkuva Kalevalaperinne – jälkimmäinen kaikista esihistoriallisen ajan uskonnollisista elementeistä karsittuna. Epätoivottuja pakanallisia tapoja Huntuvuori ei liittänyt kalevalaiseen menneisyyteen, vaan piti niitä ikään kuin aivan erillisenä sivujuonteena, jonka kristinuskon valkeus pyyhki pois. Suomalainen kalevalainen perinne ja kristinuskko eivät edelleenkään olleet vastakkaisia, vaan toisiaan täydentäviä asioita. Talonpoikaisessa ja kristityssä – toisin sanoen ”uudessa ja ehommassa Saaren sankari Lallissa” – Laurissa, ruumiillistuivat konkretian tasolla nk. alkuperäisen puhtaan suomalaisuuden ja puhtaiden kristillisten hyveiden siunaukset. Huntuvuori rakensi hänestä ytimeltään erittäin vanhasuomalaisen sankarin, esimerkin kasvavalle nuorisolle. Mikä huomattavaa, vaikka kirkko tässä keskiajan kuvauksessa edusti luonnollisestikin roomalaiskatolista, Lauri koki varsinaisen uskonnollisen herätyksensä nykyisen Saksan alueella.

Ilmiselvää on, että Huntuvuoren *Suomen apostolin*, ja *Lallin poikien* tyyli ja maailma ovat kristillisyydessään, ja hallitsijoiden ihailussaan saaneet vahvan vaikutteen Topeliukselta. Teosten kansallista itsenäisyyttä ja alkuperäisen suomalaisuuden arvokkuutta korostavasta historiakäsityksestä löytyy taas elävä

⁴¹⁶ Jaakkolan nimen ottaa esille myös Välimäki 2012, 218, ja viittaa tässä yhteydessä edelleen mm. Derek Fewsterin väitöskirjaan (2006), jossa monien muiden ohella valotetaan mainitun professorin historia -pyrkimyksiä.

⁴¹⁷ Fewster 2006, 365–366; Jaakkola 1935, 474 – 475 (380–475)

yrjökoskislainen väritys. Lundin arkkipiispa Absalom esimerkiksi koettiin mahtavana hengellisenä isänä, jonka läsnäolon kristityt suomalaiset näkivät ainoastaan Jumalan Kaitselmuksen suopeana lahjana, muttei mikäänlaisena vallan ulottamisena maahan – sellaista kun ”ei suomalainen hyväksyisi”. *Suomen apostoli* -teoksessa Suomen miehetkin tulivat *itse* pyytämään alueelle pappeja. Ja varsinaiseen ristiretkeenkin Henrik teki aloitteen ainoastaan Lallin ja hänen liittolaistensa vastustuksen, ei luonnollisestikaan muiden suomalaisten vuoksi. Kuvaan sopi, että liittolaisetkin ymmärsivät hyvin nopeasti asian hyvyyden ja antautuivat kasteelle. Lalli jäi niskuroinnissaan yksin. Teoksen lopussa pakana Lalli koki katharsiksien poikansa, suomalaisen talonpojan ja hartaan kristityn, Laurin, muodossa. Laurin, jonka nimi, toisin kuin Lallin, ei enää jättänyt kristillistä etymologiaa arvailujen varaan.

7.3 Kustantajan lastenkirjaksi luokitteleman teoksen laihaakin laihempi vastaanotto

Huntuvuori kertoo katkeroituneensa kustantajalleen Otavalle kirjansa luokittelusta ja mainostamisesta ”lastenkirjana”. Etsiessäni hakutulosten joukosta varsinaisia lehtiartikkelia, tein tätä työtä paljon karsien pois mainosmateriaalia, ja tulin huomanneeksi osittain saman asian. Vaikka teosta mainostettiin jonkin verran Nuorisokirjallisuutta -otsikon alla, puhtaasti lastenkirjana teosta ei silti markkinoitu, vaan joukossa oli paljon ilmoituksia, joiden sisältö ja otsikointi oli iän suhteen neutraalia, tai, jotka suosittelivat teosta aivan kaikenikäisille. Esimerkiksi mainitun kustantajan oma *Otavan kiertokirjeet* kertoo, että Huntuvuoren kyseessä oleva teos sopi sen mielestä, aiemmista, puhtaasti nuorisokirjoista poiketen, mainiosti aikuisillekin. Olihan se myös ”hartaan tutkimustyön tulos”.⁴¹⁸ Kun kirjailija ilmeisesti halusi tällä teoksellaan kokonaan irtautua nuorisokirjailijan roolista, ja samalla paikata väitöskirja-aineiston poroksi palamisen tuottamaa harmia, asian ymmärtää paremmin.

Seuraavassa kerron siitä, millaisen vastaanoton *Suomen apostoli* lehdistössä sai. Tein Kansallisarkiston digitoituihin lehtiaineistoihin haun ”Suomen apostoli Huntuvuori”, vaadin kaikki hakusanat ja valitsin sanoma- ja aikakauslehdet. Tuloksia sain määritellylle 1.1.1923 –31.12.1925 väliselle ajalle 154 kpl. Näistä ylivoimainen valtaosa oli erilaisia mainoksia. Varsinaisia kirja-arvosteluja näistä oli vain, suorastaan yllättävät, 4 kpl. Ne löytyivät lehdistä *Helsingin Sanomat*,

⁴¹⁸ Anon. [Alvar Renqvist?] Uusia kirjoja. *Otavan kiertokirjeet* 22.11.1923

Aamulehti, *Uusi Suomi* ja *Laatokka*. Tämä on jo yksinään mielenkiintoinen tulos: Huntuvuorta ei vielä tässä vaiheessa laajemmin noteerattu aikuisväestön kirjailijana. Hänen teostaan arvioineet harvat lehdet omasivat silti merkittävän aseman. Samoin ne olivat kaikki porvarillisia.

Selkeän positiivisen arvion antoivat *Aamulehti* ja *Laatokka*. *Uusi Suomen* ja *HS*:n arviot sisälsivät sekä kipakkaa kritiikkiä että kiitosta, joten ne voi luokitella ambivalenttien kategoriaan. Neutraaleja tai puhtaan negatiivisia arvosteluja teos ei saanut. Sortavalassa ilmestyneen kokoomuslaisen ja verrattain laajalevikkisen lehden, *Laatoka*n, toimittajan epäilevä ennakoasenne muuttui kiitokseksi. Hän totesi Huntuvuoren kyynteen kirjoittamaan historian hämäryyksiin vajonneista tapahtumista ansiokkaasti ja tarkasti, semminkin, kun tutkimuksia varten oli saatu avustusta Alfred Kordelinin säätiöltä. Huntuvuoren kotimaan kuvaus sai toimittajan tunteelliseksi. Saimme olla kiitollisia siitä, ettei Suomi joutunut itäisen kristinuskon kynsiin. *Laatokka* piti hyvänä, että Henrik oli kuvattu arvokkaana, jalona ja ”Jumalan kutsulle ehdottomasti kuuliaisena miehenä”. Tällaisen, harvinaisella tavalla ihanteellisen, asenteensa ansiosta teos sopi sen mielestä erityisen hyvin nuorelle väelle.⁴¹⁹

Suurlakon jälkeen vanhasuomalaisiin käsiin joutunut, ja vuodesta 1918 alkaen kokoomuslaista arvomaailmaa edustanut *Aamulehti* kehui onnistunutta aihevalintaa. Tämä oli sen muistiin ensimmäinen kaunokirjallinen teos pyhästä Henrikistä – muista piispoista, niitä oli tehty runsain mitoin. Arvostelija ei siis muistanut F. E. Jahnssonin *Lallissa* esiintynyttä valloittaja-Henrikiä, tai Leinon ja Mönnen vastaavia. Tai luultavimmin, hän ei pitänyt niitä mainitsemisen arvoisina. Tamperelaislehti kirjoitti *Suomen apostolista* näistä neljästä laajimmin – ja vailla kritiikkiä. Arvostelija oli tietoinen Huntuvuoren kuvaaman ajan niukoista historiallisista lähteistä ja Eerikin ja Henrikin legendojen myöhäisistä laatimisajankohdista, mutta kehui kirjailijan nokkelaa ajatuksenjuoksua ja ilmeistä pyrkimystä omaksua kaikki ajankohdan ympärillä, lähinnä otaksumina, leijaillut tieto. Tässäkin yhteydessä mainittiin Alfred Kordelinin säätiö. Huntuvuoren käsitystä 1100-luvusta pidettiin luotettavana, ja Henrikin nuoruuden kuvausta keksittynäkin korrektina. Samoin, kuin edellisen kokoomuslehden, myös tämän mielestä kirjailijan syvän kristillinen, ja päähenkilöön vakavuudella suhtautunut, asenne ansaitsi kiitosta. Lehden pitkäaikainen arvostelija, filosofian tohtori O.A. Kallio, joka toimi historian lehtorina, ja pian myös Tampereen historiallisen

⁴¹⁹ O.K. Suomen apostoli. *Laatokka* 22.12.1923; SLH 6, 52–54; Pt. Ville Sederholm (1922–29)

seuran perustajajäsenenä, piti teosta oikein sopivana kaunokirjallisen historianoppaana nuorisolle.⁴²⁰

Uuden Suomettaren jatkaja, kokoomuksen pää-äänenkannattaja *Uusi Suomi*, esitti jo kritiikkiä. Sen mielestä Huntuvuoren olisi kannattanut valita perinteinen tutkimus, sillä nyt hän osoitti liiaksi ihailua teoksen henkilöitä kohtaan, ja siten tarväsi tutkimusta, johon oli saanut avustusta(!). Huntuvuoren tutkijan asemaa tai teoksen yleistä historiankuvaa ei silti mitenkään kritisoi. *Suomen apostolia* lehti suositteli ”isänmaallisena ja puhdashenkisenä” romaanina. Tässä lehdessä oli myös eniten isoja mainoksia teoksesta, joukossa oli myös yksistään tälle teokselle omistettuja mainoksia.⁴²¹

Helsingin Sanomat erottautui muista. Se piti teoksen kristillissiveellistä sävyä, tai ”päänsilittely-moraalia”, kuten se itse sitä kutsui, pelkästään negatiivisena asiana. Historiankuvausta ja tarinankulkua pidettiin silti onnistuneina. Lallin ja Henrikin maailmojen vastakkainasettelu vetosi sen mielestä suomalaisten sieluun.⁴²²

Perinteisen fennomanian pohjalle rakentaneet, ja pääkaupungin ulkopuoliset, lehdet arvostivat Huntuvuoren päähenkilön jaloutta ja puhtautta, ja suosittelivat teosta nuorisolle. Helsinkiläinen *Uusi Suomi* otti tähän tutkimuksellisesti orientoituneeseen teokseen asteen kriittisemmän näkökulman – päähenkilöitä ei uskottavuuden vuoksi saanut ihailla aivan liiaksi. Silti sekin kiitteli *Suomen Apostolin* muuta historiakuvausta ja puhdasta isänmaallisuutta. Kaikki edelliset huomioivat Alfred Kordelinin säätien tuen tutkimuksessa, mutta *Uusi Suomi* korosti myös avustuksen tuomaa vastuuta. Nuorsuomalaiset juuret omanneelle *HS*:lle, Huntuvuoren kristillinen idealismi oli liikaa. Silti sekin luotti teoksen historiankuvaan, ja piti sitä tässä mielessä jokseenkin nuorisolle sopivana.

7.4 Lallin pojat (1926) tuo Huntuvuoren aikalaisten tietoisuuteen

Huntuvuori vaihtoi kustantajaa oletettavastikin tuhtuneena edellisen työnsä luokitteluun. Vaikka myös WSOY mainosti teosta jossain määrin myös lasten- ja nuortenkirjana, markkinointi suunnattiin enimmäkseen ikäluokitukset sivuuttaen. Mainoksissa oltiin innostuneita ajan uusimman tutkimuksen tuloksista, joissa

⁴²⁰ O.A.K. [Oskar Albin Kallio] Eräs marttyyriromaani. *Aamulehti*. 20.12.1923; SLH 5, 13–16; Pt. Eetu A. Alha (1913–26)

⁴²¹ K-aa. [Kaarlo Kivimaa]. Kirja Henrik-piispasta. *Uusi Suomi*. 22.12.1923; Yksin *Suomen apostolille* omistettuja mainoksia ks. esim. Otava. Historiallinen romaani. *Uusi Suomi*. 19.12.1923

⁴²² Hla. Nuorisokirjallisuutta. *Helsingin Sanomat*. 9.12.1923

1100-luvun suomalaiset, vastoin oletuksia, eivät olleetkaan ”köyhiä eränkävijöitä” tai ”metsäläisiä”, vaan ”mahtavia kauppamiehiä [Vihavaino] ja maanviljelijöitä [Lauri]”. Suomalaiset eivät eronneet tärkeän sivistyksen puolesta muista Itämeren kansoista, ja asian todisti myös *Lallin poikien* elävä kaupunkikulttuurin, siis keskiaikaisen Turun, kuvaus. Teoshankintaa pidettiin koulukirjastoille ”välttämättömänä”. Useisiin lehtiin painettu mainos viittasi ruotsalaisiin yksinkertaisesti ”muukalaisina valloittajina”.⁴²³

Huntuvuoren teosta mainostettiin myös erilaisissa suojeluskuntapiirien aikakauslehdissä, kuten *Nuijasoturi* (Seinäjoki), *Kymenlaakson vartio* (Kouvola), *Varsinais-Suomen vartio* (Turku), *Satakunnan karhu* (Pori), *Pohjolan vartio* (Rovaniemi), *Rajan turva* (Sortavala), *Pohjois-Hämeen vartio* (Tampere) ja *Kannaksen vartio* (Viipuri). Myös *Suomen sotilas* -lehdestä löytyi romaanin mainos. Siinä, kuten joissain suojeluskuntalehdissäkin, teosta esiteltiin yhdessä Topeliuksen *Välskärin kertomusten* kanssa.⁴²⁴

Joskus ensinäkemältä aivan samannäköisten ilmoitusten tekstit kahdessa eri lehdessä erosivat mielenkiintoisella tavalla toisistaan. Esimerkkinä perättäisinä päivinä ilmestyneiden *Helsingin Sanomat* ja *Suomen Sosialidemokraatti* -lehtien muusta tekstimassasta erottuneet ilmoitukset, jotka oli omistettu kokonaan Huntuvuorelle, ja varustettu kirjailijan valokuvalla. Edellisen lehden lukijoita kustantaja ajatteli houkuttelevansa teoksessa esiintyneillä mahtimiehillä, kuten suomalaisilla talonpoikaiskuninkailla ja heimopäälliköillä, Tanskan hovin loistolla, sekä Koroisten kauppiaitten värikkäällä elämänmenolla. Teoksen kerrottiin kuvaavan sitä, kuinka sitkeästi kansa vielä kristinuskon saapumisenkin jälkeen piti kiinni vanhoista tavoistaan. Vakuuttavaksi loppukaneetiksi oli laitettu ote *Karjalan*, (itseasiassa oikeasti *Satakunnan Kansan*) arvostelusta, jossa teosta kutsuttiin ”suomalaisen hengen läpätunkemaksi” ja ”väkevän isänmaalliseksi”. Mutta tällaiset attributit puuttuivat tyystin *Suomen Sosialidemokraatin* ilmoituksesta. Tähän lehteen lähetetty mainos kohdistettiin Kertun ja Vihavainon katkeraan kostonhaluun. Myös ”veriset heimosodat” ja ”piispan- ja papinmurhat” muistettiin mainita. Teoksen toisen osan kerrottiin olevan rauhallisempi: siinä entinen kostaja alkaa osoittaa katumusta, tekee kääntymyksen ja lupautuu

⁴²³ Ks. esim. Werner Söderström Osakeyhtiö. Werner Söderström Oy:n uusia kirjoja. *Helsingin Sanomat*. 31.10.1926; Werner Söderström Osakeyhtiö. Huomattava historiallinen romaani. *Kotiliesi*. s.25 no 21 1.11.1926; Samaa *HS*:ssä julkaistua mainosta näkyi monissa lehdissä, esim. seuraavissa: *Maaseudun tulevaisuus*. 6.11.1926; *Ilkka*. 9.11.1926; *Käkisalmen Sanomat*. 9.11.1926; *Laatokka*. 4.11.1926; *Forssan Lehti*. 8.11.1926; *Suomen heimo*. 15.11 no17 s.14

⁴²⁴ Kyseisten aikakauslehtien marras- ja joulukuun numeroissa 1926

uhraamaan kaikkensa sovittaakseen ”tekemänsä rikokset”.⁴²⁵ Sisällissodan läheisyys ja valkoinen marssitahti näkyivät lehden mainoksen sisällössä suorastaan käsinkosketeltavasti.

Arviot

”Lallin pojat Huntuvuori” hakusanat tuottivat Kansallisarkiston digitoitujen aineistojen arkistosta aikavälillä 1.1.1926–31.12.1928 yhteensä 155 hakutulosta. Näistä 20 kpl oli kirja-arvioita, loput mainoksia, ja muutama muita Huntuvuoreen liittyviä uutisointeja. 13 kpl arvioista oli positiivisia tai jokseenkin positiivisia, 1 kpl neutraaleja, 3 kpl ambivalenttien kategoriaan luokiteltavia ja 3 kpl arvosteluista pystyi luokittelemaan negatiivisiksi tai jokseenkin negatiivisiksi.

Positiivisen arvion antoivat *Aamulehti*, *Etelä-Suomi*, *Helsingin Sanomat*, *Herättäjä*, *Kansakoulun Lehti*, *Naisten Lehti*, *Rajan turva*, *Satakunnan Kansa*, *Sisä-Suomi*, *Suomen Nainen*, *Sääksmäen Sanomat*, *Tampereen Sanomat* ja *Vaasa*. Neutraalisti suhtautui *Opettajain Lehti*. Kipakkaa kritiikkiä ja suurta kiitosta annettiin *Ilkassa*, *Karjalassa* ja *Turunmaassa*. Negatiiviselle kannalle asettuivat *Uusi Aura*, *Uusi Suomi* ja *Valvoja-Aika*. Yksikään teoksen arvostelleista lehdistä ei ollut ruotsinkielinen tai sosialidemokraattien äänenkannattaja.

7.4.1 Enemmistö lehdistä arvioi positiivisessa valossa

Sortavalalaisessa, kaikkein ensimmäisessä suojeluskuntalehdessä, *Rajan turvassa*, oli arvio, jossa keskityttiin pääasiassa novgorodilaisten, ”ryssän”, uhkaan. Se todettiin historian perusteella vuosisataiseksi. Maamme kansalaiset eivät saisi veljeillä idän kanssa, kuten Huntuvuoren karjalaiset olivat tehneet novgorodilaisten kanssa. Yhteishengen tärkeyttä korostettiin. Vain siten Suomen olisi mahdollista pysyä itsenäisenä. Lehti kehui Huntuvuoren historiallisten kulttuurikuvausten asiantuntevuutta, ja suositteli kirjaa omille lukijoilleen ”lämmintä isänmaanlista mieltä” nostattavana lukemisena.⁴²⁶

Tampereen kokoomuslaisessa *Aamulehdessä* toimi sama kriitikko kuin aiemminkin eli historian lehtori, kirjailija ja Tampereen historiallisen yhdistyksen perustajajäsen O. A. Kallio. Jälleen hän yltyi kehuihin puhuessaan Huntuvuoresta. Kallio piti Huntuvuorta selvästi osaavimpana varhaisimpien aikojen

⁴²⁵ Werner Söderström Osakeyhtiö. Mielenkiintoinen historiallinen romaani-uutuus. *Helsingin Sanomat*. 21.11.1926; Werner Söderström Osakeyhtiö. Mielenkiintoinen historiallinen romaani-uutuus. *Suomen Sosialidemokraatti*. 20.11.1926

⁴²⁶ A.S. [A.Sadovnikow?]. Toimitukselle saapunutta kirjallisuutta. *Rajan turva*. 27.11.1926. Nro 11, 26; SLH 9 Pertti Kilkki, 191; Pt. Mikko Uotinen (1919–1944)

historiankuvaajana. Teoksen esittämät tiedot arvioitiin korrekteiksi, vaikka tässäkin mainittiin, ettei jokaista seikkaa voitukaan lähtein todistaa. Kekseliäisyys ei Kalliota haitannut, vaan lehtorin auktoriteetilla hän piti tätäkin teosta sekä tiedollisesti että aatteellisesti hyödyllisenä.⁴²⁷

Samalla paikkakunnalla ilmestynyt ”vapaamielinen” Edistyspuolueen äänenkannattaja *Tampereen Sanomatkin* ylisti teoksen peräti yhdeksi parhaimmista, mitä siihen saakka oli rakkaalla äidinkielellä kirjoitettu. Historiankuvaa piti sekin erittäin asiantuntevana, ja samalla se muisti mainita, miten aiemmat ristiretkiajan selostukset erosivat käsillä olleesta. Suomalaiset eivät olleetkaan korpimetsien kansaa kuten tavattiin ajatella, vaan sivistystä ja varallisuutta omaavia, eräänlaisia varhaisia kulttuuri-ihmisiä. Tällaista tervettä isänmaallista henkeä nostattavaa romaania oli nuorten, miksei vanhempienkin, ilo lukea.⁴²⁸

Myös Turussa ilmestynyt, hyvin konservatiivinen *Herättäjä* ja Kotkassa ilmestynyt, suomalaisuuden asialla ollut, *Etelä-Suomi*, yltyivät ylistyksiin. Isänmaallisesta kansanliikkeestä parhaiten tunnetun K.R. Kareksen *Herättäjä* oli nyt havahtunut kirjailijan edellisenkin teoksen, *Suomen apostolin*, olemassaoloon, ja halusi esittää jälkikäteiset kiitokset sen ylevästä ja kristillisestä piispankuvauksesta. Lehti huomasi, että tässä jatkokertomuksessaakin vallitsi, lehden arvostama, ”vakava henki”. Vaikka Huntuvuoren teosten kristinusko oli *Herättäjän* silmissä epäilyttävää ”katoollista” lajia, pystyi hän kunniakkaasti osoittamaan myös sen parantavan vaikutuksen. *Herättäjän* tavoin, *Etelä-Suomikin* sai vasta nyt tietää Huntuvuoren olemassaolosta, mutta kohotti hänet – tuntemattomanakin – kertaheitolla parhaimpien historiallisten romaanikirjailijoiden joukkoon. Tämän vakavan taiteilijan historiantuntemus vaikutti makaavan vahvalla pohjalla, eikä hän sortunut haihattelevaan viihteellisyyteen, kuten monet muut aikalaisensa. Lehti korosti erityisesti Laurin hahmon merkitystä. Hänellä on romaanissa ”pyrkimys parempaan, kantavampaan elämään, kohti kristinuskoa, jonka helmassa hän tekee suunnattomat hyvät työnsä kotiseutunsa, Hämeen ja koko Suomen hyväksi”. Kun teoksen lopussa kristillinen

⁴²⁷ O.A.K. [Oskar Albin Kallio]. Nuorisokirjallisuutta. *Aamulehti*. 12.11.1926

⁴²⁸ U.W.W. [Urho Viljo Walakorpi]. Huomattava historiallinen romaani. *Tampereen Sanomat*. 28.11.1926; SLH 7; 107–108; Pt. Paavo Autere (1926–28)

usko vielä yksiselitteisesti tunnustettiin voittajaksi, pidettiin teosta sopivana hankintana nuorisolle.⁴²⁹

Kirjailijan ja kansakoulunopettajan oman paikkakunnan lehdessä, *Sääksmäen Sanomissa*, teosta pidettiin luonnollisesti erittäin onnistuneena. Samanlainen oli kokoomusnaisten asialla olleen *Suomen Nainen* -lehden kanta. Jälkimmäinen liikkui yleisemmällä, juonen ja historian tasolla, kun paikallislehti kehui erityisesti teoksen isänmaallisuutta. Sääksmäkeläinen toimittaja muisti, muiden koululaisten ohella, paheksuneensa Lallin tekosia, mutta Huntuvuoren pehmittäneen näkemään asian muitakin puolia.⁴³⁰

Satakunnan Kansa, *Helsingin Sanomat*, *Vaasa*, *Sisä-Suomi*, *Kansakoulun Lehti*, ja *Naisten Ääni* esittivät kiitosten seassa hieman myös kritiikkiä. *Piispa Henrikin surmavirren* tutkimukseenkin kortensa kantaneen professori Kaarle Krohnin, ja Eino Leinoonkin liitetyn, kirjailijan Aino Kallaksen sisko, Helmi Krohn, kirjoitti *HS*:ssä Huntuvuoren tuntevan ”niin täydellisesti historiansa, ettei siinä voi pienintäkään kompastusta tulla kysymykseen”. Krohn kuvailikin Huntuvuorta ensisijaisesti historian tutkijana, joka päätti ryhtyä kirjoittamaan laajemmalle, tutkimuskirjallisuutta lukemattomalle, yleisölle. Suurin kritiikki, jonka Krohn esitti, liittyi jossain määrin teoksen estetiikkaan, mutta etenkin Lallin osuuteen sekä tässä, että edellisessä kirjassa. Aiheen keskeisyyteen nähden käsittely aivan liian ohut. Kirjailija olisi voinut käyttää häneen huomattavasti enemmän sivuja, olisihan hänellä ollut työhön ”paljon tukea todellisuudesta”. Krohn suositteli hankintaa teosta nuorille Suomen varhaisimman historian oppaaksi ja arvosti kirjailijaa suuritöisen aiheen pariin hakeutumisesta.⁴³¹

Kustantaja käytti usein kokoomuslaisen *Satakunnan Kansan* arviota teoksen mainoksissa.⁴³² Siinä annettiin kiitos kirjailijan tutkimustyölle, värikkäälle Koroisten kulttuurielämän kuvaukselle ja Laurin, isänsä Lallin kaltaisen voimahahmon, kunniakkaalle esitykselle. Lehti kritisoi paikoin liian nopealiikkeisiä tapahtumankuvauksia ja Kertun yhtäkkistä esiintymistä teoksen loppupuolella katuvana kristittynä. Silti se piti kirjaa yhtenä ajan parhaimmista

⁴²⁹ M.T.-i. Kirjallisuutta. *Herättäjä*. 12.11.1926; E.S.H. Historiallinen romaani. *Etelä-Suomi*. 9.12.1926; SLH 5, 140–141; Pt. J.R. Ellilä (1923–33)

⁴³⁰ A.L. [Aina Lähteenoja]. Kirjallisuutta. *Suomen nainen*. 20.11.1926; Kokoomusnaisten lehti. toim. Alli Kallioniemi, Iida Yrjö-Koskinen, Aina Lähteenoja; I.P. Huomiota ansaitseva teos. *Sääksmäen Sanomat*. 11.11.1926; SLH 7, 224–225; Pt. M.E. Paasikoski (1922–27)

⁴³¹ H.Kr–n. [Helmi Krohn]. Historiallinen romaani. *Helsingin Sanomat*. 13.12.1926

⁴³² Esim. 21.11.1926 ilmestyneet *Helsingin Sanomat*, *Karjalainen*, *Uusi Suomi*, *Kansan Lehti*, *Lahti*, *Uusi Aura* ja *Vaasa*

historiallisista romaaneista, ja arvosti korkealle sen puhdashenkisyyttä ja vahvaa isänmaallisuutta.⁴³³

Naisten oikeuksia ajaneen aikakauslehti *Naisten Äänen* ”kirjatoukka” -nimimerkki oli hyvin hämillään kirjan tietomäärästä. Kirjatoukka referoikin Huntuvuoren toimitukseen lähettämää kirjettä, jossa kirjailija sanoi laativansa teoksensa aina historia edellä – muu sai tulla tieteen perässä. Arvostelija kehuikin korkealle tätä kansallisen historiakuvausten monimuotoisuutta, mutta oli sitä mieltä, että historiaprioriteetti karsi liikaa teoksen viihteellisyydestä.⁴³⁴

Helsinkiläisen *Kansakoulun Lehden* toimittajalla oli useampi kuukausi aikaa pohtia teoksen syntyjä syviä. Seuraavan vuoden maaliskuussa sen toimittaja purki paperille ajatuksensa, joissa korostui 1920-luvulla vallinnut, täysin luonnollinen, heimoajattelu. Toimittaja kritisoi kirjailijan käyttämiä tutkimuksellisia lähteitä, esimerkiksi professori Kaarle Krohnin *Kalevala* -tutkimuksia. Krohn oli toimittajasta väärässä väittäessään, että läntisessä Suomessa olisi laulettu kalevalaisia lauluja Huntuvuoren kuvaamana aikana. Mutta miten toimittaja perusteli väitteensä? Heimopsykologialla. Turun seudun asukkaat kun olivat tunnetusti heimoista epämusikaalisimpia. Huntuvuori oli myös unohtanut, että itse suomalainen kansanluonne oli jäyhä, eikä sen noin vain voinut olettaa käyvän tuttavuuksiin ulkomaan elävien kanssa. Kristinuskon leviämisen reippauttakin epäiltiin samassa, kansanluonteen, mielessä. *Lallin pojat* oli kirjoitettu muutoin asiantuntevasti. Vanhinta, Lalli-Uroa/Lauria, toimittaja piti tyypillisenä, kunnollisena ja sitkaana hämäläisenä. Jälkimmäistä, kristillistä, osaa pidettiin ensimmäistä onnistuneempana. Teosta suositeltiin oppimishaluisille nuorille.⁴³⁵

Jyväskyläläinen kokoomuksen äänenkannattaja *Sisä-Suomi* oli maanpuolustushenkinen ja vastusti kommunismia. Se piti Santeri Ivaloa historiallisen romaanin mestarina, joskin, Ivalon tavoin tutkimuksellisen otteen omannut Huntuvuori antoi odottaa yhtä suuria saavutuksia. Toimittaja kehui kirjailijan antamaa kuvaa silloisesta Suomesta: kansan harjoittama kulttuuri oli korkeatasoista ja sillä oli jopa ”itsenäistä ulkopoliittikkaa”. Tämä isänmaallisen hengen korostaminen oli ansiokasta – Huntuvuori tosin hehkutti kristinuskoa enemmän kuin olisi tarvinnut. Lehti piti tärkeänä, että teos hankittaisiin kaikkiin

⁴³³ Fr. H-nen. Mielenkiintoinen historiallinen romaaniuutuus. *Satakunnan Kansa*. 18.11.1926; SLH 6, 349–351; Pt. Antero Lamminen

⁴³⁴ –kirjatoukka. Kirjahyllyltä. *Naisten Ääni*. 31.12.1926. Nro 24, 13–14; SLH 8 Raili Malmberg, 193; Julkaisija Suomalainen Naisliitto

⁴³⁵ A. S-ja. Kirjallisuutta. *Kansakoulun Lehti*. 30.3.1927. Nro 6, 7–8; SLH 9 Antti Henttonen, 513, 515; Pt. Kaarlo Ahtiala (1906–37)

mahdollisiin maamme kirjastoihin, ja että sitä luettaisiin koulujen historian oppitunneilla.⁴³⁶

7.4.2 Neutraalit ja ambivalentit arviot

Opettajain Lehden linja oli diplomaattisen neutraali, vaikka se päätyikin suositteluun kirjaa. Toimittaja maalaili opettajakunnan tunteneen Huntuvuoren jo vuosikymmenen ajan monista, lapsille suunnatuista, kertomuksista, vaan tällä kertaa hän oli laatinut jopa oikean romaanin. Toisin kuin useat muut lehdet, *Opettajain Lehden* toimittaja kiinnitti hämmäntynyttä huomiota tanskalaisten ristiretkeen ja piispa Absalonin vierailuun. Kenties toimittaja kirjoitti kehuivat sanansa ripauksella sarkasmia mainitessaan teoksen lukuisat kuninkaat ja heidän ruhtinaalliset tuliaisensa ristiretkeläisille. Samoin, kun kuvaili, kuinka laajalla maantieteellisellä alueella kirjassa operoitiin. Opettajakollegat saivat päättää, kuinka todellista ja elävää Huntuvuoren historia oli.⁴³⁷

Vaikka vaikutti siltä, että toimituksen linja pyrittiin pitämään suhteellisen neutraalina, samaisen *Opettajain Lehden* keskusteluosiossa tunnuttiin käytävän paikoin kiivastakin mielipiteenvaihtoa siitä, millaisin isänmaallisin aattein opetusta johdettaisiin. Esimerkiksi vuoden 1929 keväällä käytiin taistoa siitä, kuinka ensimmäinen ristiretki tuli lapsille esittää. Keskustelun päähenkilöiksi pääsivät jälleen niin Eerik, Henrik, kuin Lallikin. Itse aiheelle antoi sykäyksen kyseisessä lehdessä ollut artikkeli turkulaisen maalaiskoulujen koulutarkastajan Maunu Knaapisen (1863–1954) puheesta Säätytalossa saman vuoden tammikuussa. Puhe oli käsitelty ”kansallisuuteen kasvattamista”. Knaapisesta kansallissankarimme, Lalli, oli kautta aikain aivan suotta kuvattu halveksittavana pakanana, vastaavasti ruotsalaiset arvokkaan kristinuskon, ja kaiken muunkin kauniin, maahamme tuoneina hyväntekijöinä. Ruotsalaisilla oli koulutarkastajan mukaan valinnutta historianopetusta paljon maallisemmat tarkoitukset, ja tästä olisi lastenkin saatava oikea ymmärrys. *Opettajain Lehden* mielipidekirjoituksissa Knaapisen puheen maailmankuvaa vastaan – ja puolesta – noustiin eri tavoin. Erään opettajan mielestä ruotsalaiset nimenomaan toivat metsäläiseen maahamme sivistyksen, eikä heitä ollut asiasta lähinnä kuin kiittäminen. Hän yltyi selventämään viestiään vertaamalla Lallia kirveineen tunnettuihin Bobrikovin ja

⁴³⁶ A.V.L. Kotoinen historiallinen romaaniuutuus. *Sisä-Suomi*. 17.12.1926; SLH 7, 29–30; Pt. K.E. Mustonen (1925–29); Sama arvio julkaistiin myös lehdessä *Vaasa*. 7.12.1926

⁴³⁷ A.N. Kirjallisuutta. *Opettajain Lehti*. 26.11.1926. Nro 47, 15; SLH 9 Antti Henttonen, 513, 515; Pt. Kaarlo Ahtiala (1906–37)

Soinisen murhaajiin, jotka jo kristinuskon periaatteista kiinnipitävä Suomalainen puolue aikoinaan tuomitsi – vaikka muut intoilijat teoille hurrasivatkin. Kristinuskon hyveiden noudattaminen ja Lallin ihannoiminen eivät vain sovi yhteen, pamautti tämä sortavalalainen opettaja J.F. Jotkut taas kiittivät koulutarkastaja Knaapisen isänmaallisuutta. Sellainen oli opettaja Väinö Valtasaari. Hänen mielestään J.F.:n kaltaisten kansankynttilöiden asenteella ”tehdään sanomatonta tuhoa ja estetään oikean suomalaisen kansallishengen viriäminen”. Tässä yhteydessä muistettiin kansakoulunopettaja Huntuvuorikin. Ei ainakaan hyvässä mielessä. Hän oli nimittäin Valtasaaren mukaan *Lallin pojissaan* kirjoittanut kansallissankaristamme täysin epäisänmaallisessa sävyssä. Huntuvuoren kaltaisen historianvääristelyn vuoksi ei kansamme ollut vielääkään, siis 1930-luvun kynnyksellä, niin kansallismielinen, kuin se ihanteellisessa tapauksessa voisi olla. Historianopetuksesta tutut Narvan tapahtumat ja 30-vuotisen sodan sankariteot; monet historian menestystarinat olivat urhoollisten suomalaisten ansiota – vaikka opettajat antoivatkin kaiken kunnian naapureille. Juuri itsenäistynyt kansamme on orjakansa, ja sellaiseksi jää, jos tällaista matelevaa linjaa suvaitaan jatkaa, julisti koulutarkastaja Knaapisen puolustaja.⁴³⁸ Mielipiteenkirjoittaja sanoutui irti opettajakunnassa, ja etenkin koulukirjoissa, vallinneesta topeliaanisesta historiakäsityksestä, jossa Ruotsin kuninkaat, myös edellä mainitussa 30-vuotisessa sodassa sotinut Kustaa II Aadolf, nähtiin hyväntahtoisina ja kaikin puolin kunnioitettavina ihmisinä. Kädenvääntö lehden sivuilla heijasti opettajakunnassakin vallinneiden isänmaa -käsitysten eri pooleja.

Tässä suhteessa *Kansakoulun Lehden* toimitus vaikutti olevan kanta-aottavampi. Samassa lehdessä, jossa oli puututtu länsisuomalaisten runonlaulantaan heimojen luonteeseen soveltumattomana keksintönä, osoitettiin myös ilmeistä paheksumista silloisen valtioneuvoston päätökselle laittaa stoppi aikeille laajentaa koulujen heimo-opetusta ja lisätä vironkielen opetusta. Lehti ei pitänyt enenkään siitä, että ”suomalaisen heimoushengen” sivuuttamisen syyt pimitettiin asian omakseen ottaneelta kouluhallitukselta.⁴³⁹ Huntuvuorikin kansakoulunopettajana noudatti vahvasti tätä heimoajattelua. Hän kertoi kuuluvansa itse ”varsinaissuomalaiseen heimoon”, ja tuntevansa siksi Lallin vieraaksi.⁴⁴⁰ Tämä oli osasy sille, miksi teoksien asenne Lalliin oli se, mikä oli.

⁴³⁸ J.F. Outoa isänmaanhistorian käsittelyä. *Opettajain Lehti*. 8.3.1929. Nro 10, 11–12; Väinö Valtasaari. ”Outoa isänmaanhistorian käsittelyä”. *Opettajain Lehti*. 3.5.1929. Nro 18, 11–12

⁴³⁹ Anon. Heimo-opetus kouluissamme. *Kansakoulun Lehti*. 30.3.1927. Nro 6, 7–8

⁴⁴⁰ Hilda Huntuvuori. Väittelyä. Valvoja-Ajan toimitukselle. *Valvoja-Aika* 1.1.1927. Nro 1, 66

Turunmaan kansakoulunopettaja -taustainen Eero Hiekkala oli voimakkaasti Lallin puolella, ja katolista, itsenäisyyden poispyyhkinyttä, valloitusmahtia vastaan. Myös sen kiivain kritiikki Huntuvuoren teoksessa osui juuri tämän vastakkainasettelun vääränlaiseen tulkintaan. Kirkollinen legenda oli lehden mukaan vuosisatojen ajan värittänyt ja vääristänyt käsityksiä, joita suoraselkäinen historiankertoja voisi nyt oikaista. Vaikka lehti kiitti Huntuvuoren osaamista ja tarinankerronnan taitoja, ei hänkään ollut korjannut ensimmäiseen tunnettuun suomalaiseen kohdistunutta oikeusmurhaa. ”Oikeata Lallin historiaa ei ole vielä kirjoitettu”, hän totesi, mutta toivoi muutoin laadukkaasti kirjoitetulle kirjalle laajaa lukijajoukkoa.⁴⁴¹

Maltillinen kokoomuslehti *Karjala* taas ihmetteli kirjailijan käsitystä Henrikin saarnaaman uskon leviämisestä Osman maille saakka. Kansahan suhtautui siihen *Karjalan* tunteman tutkimuksen mukaan pitkään kitsaasti. Rannikkokansakin pariin usko oli sen mukaan levittäytynyt vasta varovaisesti. Mielikuvituksen käyttöä pidettiin historiallisen romaanin lajityypin vakavaan luonteeseen nähden liioiteltuna. Katolisen uskon kannatus ei sekään ollut omiaan tuomaan kertomukseen tarvittavaa objektiivisuutta, Henrik kun toimi aseiden, eikä suinkaan lempeyden voimin. Ehkä kirjailija kuitenkin tunsu historiantutkimuksen käänteitä paremmin, joten lopullista tuomiotaan ei lehti uskaltanut antaa. Teos oli epäkohtia lukuun ottamatta kaunokirjallisesti mukaansatempaava, joten lehti päättikin esittää suuren levikin toivotukset.⁴⁴² Itseasiassa Huntuvuori ei vaikuttanut ajatelleen kristinuskon levinneen Karjalaan juuri Henrikin myötä, vaan olleen pikemminkin tietoinen itäisestä vaikutuksesta. Mutta siinä mielessä *Karjala* oli toki oikeassa, että kirjailijan Häme oli jo melko lailla kristillisten vaikutteiden alla, mikä olisi sitten ollut Henrikin pyhimyskultin ja vaaroja kaihtamattoman Rodulfuksen aikaansaannosta.

Santeri Alkion, Maalaisliiton isän ja aatteenmiehen, *Ilkassa*, lehdessä, joka kantaa sekin varsin lallimaista⁴⁴³ nimeä, toimeen tarttui itse päätoimittaja. Verraten laaja arvostelu olikin kiinnostavaa luettavaa. Alkio vaikutti olleen aidosti innostunut talonpoika Lallin historiasta. Siis aidosti eläneen, ja katolisesta legendasta poiketen, sankarin lailla vaikuttaneen henkilön historiasta. Hän

⁴⁴¹ H-la. [Eero Hiekkala]. Uusi historiallinen romaani. *Turunmaa*. 12.11.1926; SLH 7, 136; Pt. Arvi Pyhälä (1924–28); Mylly 2001

⁴⁴² –K.R. Historiallisia romaaneja. *Karjala*. 4.12.1926; SLH 5, 285–286; Pt. O.J. Brummer (1920–44)

⁴⁴³ Ilkka -nimi viittaa 1500-luvun lopulla käytyyn niin kutsuttuun nuijasotaan, ja suomalaisten kapinallisten talonpoikien johtajahahmoon, Jaakko Ilkkaan.

suorastaan iloitsi Huntuvuoren aihevalinnasta, ja oli lähes varma aiemman teoksen, jota ei ollut vielä lukenut, sisältäneen vielä laajemmin tämän henkilön historiankuvausta. *Lallin pojat* paljastivat joka tapauksessa Alkion pettymykseksi traditionaalisten lähteiden käytön. Alkio halusi itse ottaa esille kansallismielisen historioitsija Jalmari Jaakkolan tutkimukset viikinkiajan ja kristinuskon välisestä murrosvaiheesta. Tunnettua tutkijaa mukaillen Alkio siis päätteli, että jos ”ruotsalais-katolinen viha ja valloitushalu” rapsuteltaisiin irti historianlähteiden pinnoilta, voisimme päästä tutustumaan todelliseen, ja sittenkin urhoolliseen Lalliin. Alkio puolusteli myös suomalaisten vanhoja uskonnollisia tapoja. Hänestä Huntuvuoren horna -puheet olivat tuulesta temmattuja, koska sankarilliset hahmot, kuten Lalli ja hänen perheensä, tuskin olisivat noitapuuhiin sortuneet. Turha siis asetella tällaisia kontrasteja katolista kristinuskoa kirkastamaan, sillä ehkäpä Lallilla oli syynsä toimia, kuten toimi. Päätoimittaja oli kuitenkin oikein tyytyväinen teoksen yleiseen ajankuvaan joka – Lallia lukuun ottamatta – vaikutti asiantuntevalta ja kiinnostavasti kirjoitetulta.⁴⁴⁴ Tässä jälleen, vain Santeri Alkion suulla, yksi konkreettinen osoitus Jalmari Jaakkolan kansallisen historiatutkimuksen vaikutuksesta vaikkapa juuri Lalli -käsityksiin.

7.4.3 Murskakritiikki ja Huntuvuoren vastine

Uusi Aura suorastaan teilasi teoksen laajassa arvostelussaan. Sekä tämä, että *Uusi Suomi* antavat pyyhkeitä etenkin kirjailijan sovinmaiselle tyyliille ja taiteelliselle näkemykselle. Kokoomuslaisen *Uuden Auran* toimittaja tiesi historiallisten romaanien kuvaavan etenkin nationalistisia aiheita, ja että siksi niihin myös suhtauduttiin vähemmän kriittisesti. Tämä lehti oli toista mieltä. Se peräänkuulutti sekä korkeaa kaunokirjallista tasoa, että historian osaavaa käyttöä. Huntuvuori epäonnistui surkeasti edellisessä. ”Koko romaani on paperia”, ilmoitti toimittaja. *Uusi Suomi* oli samoilla linjoilla vertaillaessaan paikallista historiallista kirjallisuutta muiden maiden vastaavaan – täällä juntattiin saman opettavaisen tyylin parissa, kun muualla oltiin siirrytty eteenpäin. Huntuvuoren historian tietämyksestä ei tämäkään murskakritiikki löytänyt vikaa, mutta romaanin toimittaja olisi nähnyt mieluummin paperikorissa kuin kirjahyllyssä.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ Santeri Alkio. Kirjallisuus ja taide. *Ilkka*. 26.11.1926; SLH 5, 173–176; Pt. Santeri Alkio (1906–29)

⁴⁴⁵ A. Kn. Historiallinen romaani ensimmäisen ristiretken ajoilta. *Uusi Aura*. 5.12.1926; SLH 7, 189–191; Pt. J.R. Torppa (1923–27); R.K. [Kaarlo Rafael Koskimies]. Historiaa romaanin muodossa. *Uusi Suomi*. 5.12.1926; SLH 7, 204–207; Pt. Kaarlo Koskimies (1922–32)

Jos Santeri Alkion mielipiteet olivat mielenkiintoisia, sellaisia olivat myös tuolloin vielä Suomen historian dosenttina toimineen Einar Juveliuksen (1898–1966) vastaavat näkemykset vanhoillisen, mutta puoluepoliittisesti sitoutumattoman, *Valvoja-Aika* aikakauslehden kirjallisuuskatsauksessa. Juveliuksen kritiikin ainoa, lyhyt, positiivinen maininta liittyi huomioon siitä, että Huntuvuori vaikutti hänestä olleen jokseenkin perillä 1100-lukuun liittyvistä tutkimuksista ja tapahtumista. Mutta hänpä suvaitsi mennä ja käyttää noita epämääräisen fragmentaarisia tietoja aivan väärällä tavalla. Opettajattaresta ei dosentin mielestä ollut tekijäksi alalle, ja niin ollen hän totesikin kirjailijan alkaneen työhön, joka oli jo alun perin tuomittu epäonnistumaan. Dosentti luetteli eri seikkailut, joissa päähenkilöt olivat mukana, ja piti niistä lähes jokaista mahdottomana. ”Länsisuomalaisen sankarin pojalle” ei sopinut kaupankäynti Karjalassa, semminkin, kun siellä ryhdyttiin isänmaan vastaiseen yhteistyöhön perivihollisen kanssa. Tanskalaisten ristiretki suomalaisten aloitteellisuudesta, runsaslukuiset heimopäälliköt ja kuninkaat, Koroisten kulttuurin kuvaus, Lallin kuolema salamurhaajan keihäästä, Kertun ”koomillinen” kristitty nimi, Vihavainon ja Kertun paatunut, nuorille esikuvaksi sopimaton kostonhimo, ja toisenkin pojan epätyypillinen luonnekuva suhteessa kunnon kansalliseen sankariuteen – siinä arvostelijan mielestä kirjailijan pahimpia epäkohtia. Ja kuinka katolinen kirkko noin vain luovuttaisi hallinnoimiaan alueita, kuten Saarta, piispantalon rengille. Historiallisena romaanina teos oli dosentin arviossa yksinkertaisesti jokaiselta osatekijältään epäonnistunut.⁴⁴⁶

Seuraavaan *Valvoja-Ajan* numeroon kirjailija päätti antaa julkaista omat perustelunsa teoksensa lokaan lyöneelle historiantutkijalle. Toimitus oli varustanut hänen vastineensa, ja Juveliuksen niukan, jokseenkin alentuvan, kommentin yläotsikolla, ”Väittelyä”. Huntuvuori esitti jokaiselle kritiikkiä herättäneelle valinnalle oman, tutkimukseen ja arkilogiikkaan pohjautuneen, perustelunsa. Ensimmäisessä hän totesi, että suomalaisten ”kuninkaitten” hallintapiirien rajat olivat hyvin perinteiset, eikä heitä oltu heitelty teokseen noin vain, kuten kritiikki antoi ymmärtää. Hän otti esille Henrik Lättiläisen balttilaisen kronikan, ja sen alueista käyttämän ”rex” -nimityksen, vahvistaakseen sanomaansa. Ja Gotlannin käymän kaupankin piti olla tuttu asia kriitikolle. Ei ollut syytä sille, etteikö rautakautinen kauppamahti olisi käynyt kauppaa myös

⁴⁴⁶ E.W.J. [Einar Juvelius]. Kirjallisuuskatsaus. *Valvoja-Aika*. 1.11.1926. Nro 11–12, 66–71; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 439–442; Pt. Edwin Linkomies (1923–31)

Koroisissa. Käytiinhän sitä siellä myös pitkältä idästä saakka. Siihen, miksi Lallin pojat asettuivat juuri Karjalaan, Huntuvuori sanoi, että se oli ainoa vaihtoehto, sillä varhaiskeskiaikainen itä ja länsi eivät olleet sitä, mitä ne myöhemmän Pähkinäsaaren rauhan jälkeen tulivat olemaan. Häme ei siis tullut kyseeseen asuinpaikkana, ja sitä paitsi kritiikissä esiintynyt isänmaallisuuden käsite 1100-luvulla oli kirjailijasta aivan hassu. Kun dosentti vielä vihjasi Huntuvuoren saaneen ajatuksen tanskalaisten ristiretken luonteesta tutkija Arvi Korhoselta, oli väärä oikaistava *Lallin poikien* kustannusprosessin ja Korhosen tutkimuksen aikatauluilla: ne eivät täsmänneet. Muun muassa Juhani Rinteen tutkimukset viittasivat siihen, että vanhan kronikkatiedon mukainen, novgorodilaisten ja karjalaisten, tuhoisa retki v.1191 olisi kohdistunut, kuten *Lallin pojissa*, Hämeen alueelle. Seuraavana kesänä saapuneet tanskalaiset joukot olisivat verrattain loogisesti voineet tulla tänne avunpyynnön seurauksena, olihan sellainen tavallista muuallakin. Koroisten liian vilkkaaksi moitittu elämä jäljitteli sekin jossain määrin muiden pohjoisten lähialueiden kaupunkilaiselämää. Laurikin saattoi hyvin saada takaisin Saaren noina aikoina, sillä Juveliuksen mainitsemaa kirkkoa ei suomalaisella maaperällä tuolloin tosiasiallisessa mielessä vielä ollut olemassa, ei ennen varsinaista ensimmäistä piispaamme.⁴⁴⁷

Mitä taas Lallin kuolemaan tuli, oli se hyvin linjassa traditioiden kanssa: tällainen vaihtoehto oli olemassa. Päänahan irtoaminen, tai kuolema hiirien vuoksi olivat kirjailijasta vähemmän järjellisiä tapoja kuolla, joten teokseen oli valittu seivästäminen. Kerttu -nimen hauskuus oli Huntuvuoresta Juveliuksen omissa silmissä, sillä samaa kristillistä alkuperää oli Lalli -nimikin. Nämä nimet ihmiset tunsivat jo vanhastaan, joten näitä myös kirjailija käytti. Huntuvuoresta oli erikoista, että aivan muihin ajanjaksoihin keskittynyt Juvelius esitti kritiikkiä juuri 1100-luvun kuvaamisesta. Kirjailija päätteli murskakritiikin johtuneen hänen asemastaan vähäpätöisenä kansakoulunopettajana ja naisena, ja tähän päätelmään hän myös kirjeensä lopetti.⁴⁴⁸

Edellinen kirjoitus meni siinä määrin tunteisiin, että Juvelius, kuten jo aiemmin mainittua, keskittyi vastineessaan kohtelevaan Huntuvuorta itsehillintään kykenemättömänä asiattomien syytösten esittäjänä, jonka perusteella hän pystyi irtautumaan vastaamisen velvollisuudesta. Juvelius totesi, ettei

⁴⁴⁷ Hilda Huntuvuori. Väittelyä. Valvoja-Ajan toimitukselle. *Valvoja-Aika*. 1.1.1927. Nro 1, 65–66

⁴⁴⁸ Hilda Huntuvuori. Väittelyä. Valvoja-Ajan toimitukselle. *Valvoja-Aika*. 1.1.1927. Nro 1, 67

Huntuvuori ”malttanut pysyä asiassa”, ja että hänen pitäisi ”tyytyä”.⁴⁴⁹ Mikä kehoitus oli hieman erikoinen, koska kirjailija, vaikkakin avoimena kokemastaan mielipahasta, yksilöi täysin oikeutetusti näkemyksensä asioista, joista häntä – useamman sivun verran – kritisoitiin. Esimerkiksi Arvi Korhosen samana vuonna ilmestynyt laaja artikkeli puolsi osin Huntuvuoren historianäkemystä Juvan vastaavaa vastaan. Korhonenhan esitti, että jo ensimmäinen ristiretki olisi tehty littolaissuhteessa varsinaissuomalaisien kanssa, ja että osa nykyisen Suomen alueen kansoista todella, Hämettä myöden, olisi ollut tuolloin tekemisissä venäläisten kanssa. Tilanteen muutti ruotsalaisten hyväksi vasta Birger Jaarli ristiretkellään.⁴⁵⁰ Haaviokin pohdiskeli Lallille jokseenkin Huntuvuoren teoksen kaltaista kohtaloa henkipattona.⁴⁵¹ Käsitykset riitelivät, kuten tavallista on, mutta Huntuvuori osasi kyllä pontevasti perustella valintojaan ja päätelmiään. Yksi dosentin erikoisimmista kipupisteistä vaikutti kuitenkin olevan Huntuvuoren kristillinen elämänkatsomus ja varsinaissuomalainen ”heimoustunne”, jotka eivät sallineet hänen esittää Lallia, tai hänen kahta poikaansaakaan jahnssonilaisen sankaripaatoksen kautta, vaan Lalli-Uro oli puhdistettava kristinuskon avulla – hänen oli muututtava Lauriksi. Vain siten hän toimisi sankarina ja esikuvana.

Huntuvuoren reseptio koostui siis valtaosin kokoomuslaisten lehtien kritiikeistä. Teosta oli arvioinut myös kaksi Maalaisliiton äänenkannattajaa. Ylivoimainen valtaosa pääkaupungin ulkopuolella sijainneista kokoomuslehdistä kiitteli teoksen väkevää isänmaallisuutta ja kristillistä vakavahenkisyyttä. Poikkeuksen teki turkulainen *Uusi Aura*, joka ei nähnyt siinä taiteellisia hyveitä. Hyvin harvat, edes teosta kritisoineet lehdet, löysivät kuitenkaan teoksen historiankuvasta puutteita. Teoksen tiedollista puolta pidettiinkin yleisesti teoksen rautaisimpana puolena, ja sitä suositeltiinkin tämän ansiosta nuorisolle historianoppaaksi. Näin teki muiden joukossa myös *Kansakoulun Lehti*. Historiankuvaa kritisoivat käytännössä vain *Valvoja-Ajan* Einar Juvelius, jossain määrin *Karjala* ja hienoisesti *Opettajain Lehti*. Kritiikkiä tuli myös *Ilkan* Santeri Alkiolta ja *Turunmaalta*, mutta näitä maalaisväestön lehtiä vaivasi ”vapaustaistelija” Lallin puutteellinen – ei kyllin sankarillinen – kuvaus. Samoin Lallin suurempaa osuutta teoksessa kaipasi Kaarle Krohnin sisko, Helmi Krohn *Helsingin Sanomissa*. *Opettajain Lehden* myöhemmissä keskusteluissa

⁴⁴⁹ Einar Juvelius. Väittelyä. Edellisen johdosta. *Valvoja-Aika*. 1.1.1927. Nro 1, 67–68

⁴⁵⁰ Arvi Korhonen. N.s. ensimmäinen ristiretki Suomeen Ruotsin edellytysten kannalta katsottuna. *Historiallinen aikakauskirja*. 1.1.1926. Nro2, 114–115, 118

⁴⁵¹ Haavio 1948, 194

Huntuvuoren romaani osattiin ottaa argumentoinnin aseeksi; siinä oli annettu kunnia vieraille valloille, ei kotoisalle Lallille. Talonpoikaa ihannoineet Maalaisliiton lehdet karsastivat luonnollisesti myös katolisen kirkon ihannointia. Samoin *Karjala* ja vähemmässä määrin myös konservatiivinen *Herättäjä*. Muille katolisuus ei tuottanut ongelmia. Omasta, aatteellisesta kontekstistaan, käsin teosta tulkitsi myös suojeluskuntalainen *Rajan turva*, joka tunnisti, dosentti Juveliuksen tavoin, teoksesta vaarallista ”veljeilyä” perivihollisen kanssa.

Vaikka Helsingin ulkopuoliset kokoomuslehdet antoivat pääosin kehuja, helsinkiläinen *Uusi Suomi* tyrmäsi sen taiteellisen puolen – teosta pidettiin kaikessa ihanteellisuudessaan aivan liian imelänä ja osoittelevana. Se olikin jo kolme vuotta aiemmin kritisoinut apostoli Henrikin ylilyövää idealisoimista. Tämän, aiemmin fennomaanisen liikkeen julkisena tukipylväänä tunnetun, lehden asenteenmuutos taisi kieliä myös ajan muutoksesta. Muutoksesta, joka ei ollut vielä aivan kiirinyt kaikkiin maakuntiin saakka.

8. Arvid Järnefelt ja *Lalli* 1933

8.1 Aatelistaustainen lainoppinut, jonka tolstoilainen herätys säteili ajan kulttuuripiireihin

Leo Tolstoi tulee hädässä hänen turvakseen, ja hänen tilinsä päättyy kaiken korkeamman älyllisen kulttuurin tappioon, terveen järjen kritiikin hylkäämiseen ja omantunnon, tuon salaperäisen ja ehkä juuri sen vuoksi »jumalalliseksi» katsotun sielunkyvyn asettamiseen kaiken inhimillisen toiminnan ylimmäksi tuomariksi. - -helposti huomaa, että aatteellinen tarkoitusperä on puhtaan kauneuden sijasta muuttunut hänelle pääasiaksi.⁴⁵²

Nämä otteet ovat Eino Leinon luonnehdintoja Arvid Järnefeltistä *Suomalaisia kirjailijoita* teoksessa vuonna 1909. Leino ihaili ja kunnioitti todella suuresti Järnefeltiä kirjailijana, kuten vaikkapa samaisessa teoksessa hänen *Isänmaa* (1893) romaanilleen antama ylisanainen arvostus kertoo. Vaan mitä tuli tämän ehdottomiin henkisiin, ja eritoten hengellisiin aatteisiin, niihin, jotka Leinosta sivuuttivat ”terveen järjen kritiikin”, niitä runoilija ei tietävästi koskaan voinut täysin ymmärtää. Myöhempiä kirkkomellakoinakin ilmenneitä *Kirkkopuheita* (1917) hän kyllä piti, miltei ainoana lehdistön edustajana, arvossaan, mutta varmasti enemmän oman humanistisen katsantonsa kautta, kuin

⁴⁵² Leino 1909b, 250–251

”järnefeltiläistolstoilaisista” syistä. Juhani Aho tiettävästi ymmärsi Arvidin ”hurahtamista” vielä vähemmän.⁴⁵³

Tämä Arvid Järnefelt (1861–1932) oli Venäjällä taiteellisesti lahjakkaaseen aatelistiperheeseen syntynyt, pitkälle sekä Suomessa että ulkomailla opiskellut lakimies, ja oli myös nimekkäimpiä edistysmielisiä nuorsuomalaisia edustanut *Päivälehd*en perustaja. Hän oli ehkä ennen kaikkea jo ensimmäisellä *Isänmaa* (1893) romaanillaan maineeseen noussut kirjailija, ja tolstoilainen, joka jätti käytännössä kaiken taakseen ostaakseen vuonna 1896 pienehkön maatilan Lohjalta elääkseen siellä ainoastaan kättensä töillä. Helsinkiläinen Järnefelt oli jo ennen muuttoaan opetellut, joskin taitamattomuuttaan nolostellen, suutarin ja sepän töitä. Lainoppineen Järnefeltin pysähdys ja kääntymys olivat tapahtuneet jo Vaasan hovioikeusharjoittelun tienoilla, noin v.1891. Arvidin äiti Elisabeth (1839–1929, os. Clodt von Jürgensburg), joka piti omaa pientä, mutta erityisen merkittävää kouluaan nuorille kirjailijoille, kuten Juhani Aholle, oli hieman ennen Arvidia tutustunut Jasnaja Poljanassa asuneen kreivin ja hengellisen vaikuttajan Leo Nikolajevits Tolstoin (1828–1910) ajatuksiin, ja alkanut kokea ne vahvasti omikseen. Pekka Häklin teoksessa, ja ilmeisesti Järnefeltin omienkin sanojen, mukaan tämä skeptinen mies otti veljensä Armaksen puheitten myötä lukeakseen Tolstoin *Mikä on uskoni* (1884). Hän löysi myöhemmin vielä Tolstoin *Kristuksen opin henki* (1894) vihkosen, ja sen lukeminen olisi kertoman mukaan muuttanut Järnefeltin koko elämän. Teoksen sanoma muokkasi siis ilmeisen voimakkaasti hänen maailmankuvaansa. Ennen kaikkea hän huomasi toimintansa vääräksi; vastavalmistunut tuomari koki nyt halua pidättäytyä tuomitsemasta muita.⁴⁵⁴

Nokkalan suomalaista tolstoilaisuutta ruotivassa teoksessa kerrotaan Järnefeltin kääntymyksen olleen yhtäkkisen heräämisen sijaan asteittaista. Hän oli ilmeisesti sisäistänyt tolstoilaista ajattelua jo hieman pitemmältä ajalta, ja että hän oli ollut valmis muutokseen jo ennen *Kristuksen opin* hengen lukemistaan. Teoksen lukikin ateisti, joka koki kuitenkin syviä henkisiä ristiriitoja ja syvällä istunutta häpeää.⁴⁵⁵ Käytännön tasolla tämä on silti pitkälle sama asia kuin Järnefeltin itsensä kertoma kuvaus. Henkiset edellytykset sanoman kuulemisen hetkellä sanelevat uskonkääntymyksen tai – uskon torjumisen voiman.

⁴⁵³ Leino 1909b, 244; Ks. esim. Häkli 1955, 237–238; Nokkala 1958, 320; Niemi 2005, 282

⁴⁵⁴ Häkli 1955, 185, 188–189, 193–194

⁴⁵⁵ Nokkala 1958, 58, 60, 63–64

Kääntyäkseen ihmisen on toisin sanoen oltava sellaisessa henkisessä tilassa, että ylipäättään on *kutsuttavissa*, voidakseen tulla kutsumaksi.

Tolstoilaisuuden anarkistinen näkemys yhteiskunnasta ja elämästä

Mikä sitten oli se Sana, joka avasi Järnefeltin oven henkisestä vankityrmästä, ja oliko hänen uusi totuutensa samanlainen kuin oppi-isällään Tolstoilla?⁴⁵⁶ Selvittely voisi avata minulle sen, miksi kirjailija halusi kirjoittaa sellaisen viimeisen teoksen ja testamentin, siis sellaisen *Lallin*, kuin kirjoitti. Paras lähde ovat Järnefeltin teokset. Pertti Karkama on kirjoittanut *Vallan orjat ja ihmisarvo* tutkimuksessaan, siitä mihin ja miten, kyseessä oleva Suomen ”johtava tolstoilainen” uskoi. Teokset ovat tässä tärkeässä osassa. Häntä aiemmin Järnefeltistä ovat kirjoittaneet Pekka Häkli (elämäkerta), Juhani Niemi (kirjallisuustiede) ja Armo Nokkala (teologi, aatehistoria). Ensimmäisen, uuden uskon ilmoille tuoneen, *Heräämiseni* (1894) jälkeen erityisesti seuraavat, romaaneja pienimuotoisemmat kirjoitukset, joissa näkemyksiä avataan ovat seuraavat; *Ateisti* (1895), *Maria* (1897), *Evangeliumin alku* (1898), *Mitä on Jumalan palvelus* (1901) sekä *Jeesuksen syntyminen ihmisestä ja Jumalasta* (1907). Ensiksi mainittu, *Heräämiseni*, oli odottamaton ja täysin uudenlainen tunnustusteos, joka kyllä hämmensi lukijoitaan. Palautekin oli sen mukaista: ylistävää tunnustusta ja ambivalenttia kritiikkiä. Asenteet sen jälkeen ilmestyneitä teoksia kohtaan olivat paikoin jo hyvinkin negatiivisia ja torjuvia. Siksi niitä kutsuttiinkin kiistakirjoituksiksi.⁴⁵⁷

Kaikkein perinpohjaisimmin Järnefeltiin vaikutti Kristuksen *Vuorisaarna*, Matteuksen teksti, joka sisältää *Isä meidän* -rukouksen, kultaisen säännön ja opetuksia, kuten ”älkää tuomitko, ettei teitä tuomittaisi”. Erittäin merkittäviä olivat myös Tolstoin selittämät evankeliumit. Järnefelt tahtoi alkaa elää Jeesuksen esimerkin ja Jumalan, Isän, tahdon mukaan, joka tahto ilmeni ihmisen omassatunnossa. Omantunnon seuraamisen periaate oli ehdoton, niin ettei mikään päämäärä, kuinka hyvä tahansa, saanut oikeuttaa mitään hetkellistäkään Isän tahdon vastaista tekoa, esimerkiksi väkivaltaisuutta. Pasifismin periaate oli niin voimakas, että ainoa mahdollinen vastarinnan muoto saattoi olla passiivinen. Siksi esimerkiksi maanpuolustuslaitoksella ei ollut mitään kristillistä oikeutusta.

⁴⁵⁶ Nokkala kutsui Järnefeltiä varsin oikeaoppiseksi, jopa dogmaattiseksi, Tolstoin seuraajaksi. ks. Nokkala 1958, 73–77

⁴⁵⁷ Ks. esim. Niemi 2005 124–125

Yksistään kielteisessä valossa nähtiin oikeastaan kaikki yhteiskunnan valtaa harjoittavat koneistot ja aatteet: valtionkirkko, nationalismi, oikeuslaitos. Ne perustuivat väkivallalle ja vallalle, joiden välille voi Järnefeltin ja Tolstoin ajattelussa asettaa yhtäläisyysmerkin. Valta tuotti tolstoilaisessa ajattelussa väistämättä väkivaltaa. Ihmiset vapauttaisi vallan ja väkivallan ikeen alta ainoastaan Jeesuksen esimerkin ja omantunnon seuraaminen. Ihminen vapautuisi silloin tarpeesta käyttää valtaa muita kohtaan. Koska Jumala rakastaa kaikkia ihmisiä, siis yhtä paljon paha kuin hyvää ihmistä, tuli häntä seuraavan tehdä samoin, vain rakastaa, ei koskaan vihata, eikä koskaan vastata pahaan pahalla. Tolstoilaisuus on opin yksinkertaisuudessa ja radikaaliudessa toisaalta hyvin individualistinen katsantokanta; jokainen yksilö tehköön sen, minkä omassa Jumalasuhteessaan, Jeesuksen esimerkkiin ja omantuntonsa seuraamiseen sitoutuneena kokee hyväksi ja oikeaksi. Eikä kukaan saanut puuttua hänen uskoonsa. Jos kaikki ihmiset elivät näin, veljinä toisilleen, anteeksi antaen ja hyvällä pahaan vastaten, johti se valtaa harjoittavien tahojen tarpeettomuuteen, ja lopulta niiden toiminnan lakkaamiseen. Siten Jumalan valtakunta voisi toteutua jo maan päällä, eikä vasta taivaassa.⁴⁵⁸

Kuuluisaa tunnustuskirjaa seuranneissa, ja aiemmin luetelluissa, viidessä kirjoituksessa vuosilta 1895–1907, Järnefelt karsi edelleen uskon harjoittamisesta valtaapitävän institutionalisoituneen kristinuskonnon – kirkon – ylläpitämiä ylimääräisiä, järjenvastaisia ja harhaanjohtavia elementtejä. Järnefelt ja Tolstoi kritisoivat kirkon opissa paitsi näkemystä, että Jumala sijaitsi ihmisen ulko- eikä sisäpuolella (omassatunnossa), myös Jeesuksen tärkeimmän opetuksen, *Vuorisaarnan*, sivuuttamista. Näiden sijaan kirkko painotti rituaaleja, kuten messuja, sakramenteja ja muita ”mysteerejä”. Mystisillä sakramenteilla, monimutkaisilla oppirakenteilla ja kuvilla kirkko oikeutti olemassaolonsa, mutta samalla myös taitavasti monopolisoi uskon sisällöt ja harjoittamisen. Tolstoin oppilaalle kaste oli puhdistautumista, ja aina, kun ihminen söi, muisti hän, Järnefeltin sanoin, että ”me syömme ja juomme elääksemme Jumalan tahdon täyttämistä varten”. Sakramentit tai mysteerit, joiksi niitä kreikan kielestä johdettuina myös nimitettiin, elivät vain kirkonmiesten tulkinnoissa, ja olivat lisäksi juuri tämän vuoksi opinkappaleina niin kiisteltyjä kuin olivat. Puhtaalla järjellä ymmärrettävässä, yksiselitteisessä asiassa, taas ei ollut kiisteltävää. Jeesuksen opetuksen ydin ja Jumalan tahto olivatkin Tolstoin ja Järnefeltin

⁴⁵⁸ Häkli 1955, 225–226; Karkama 2010a, 131–138, 180–181; Nokkala 1958, 19–21

mukaan puhtaan järjen avulla ja jokaisen omassatunnossa kokonaan ymmärrettävissä, koettavissa, ja siten myös, mikä tärkeintä, toteutettavissa. Järjenvastaisuuksilla ja mystiikalla häivytettiin Jeesuksen todellinen sanoma ja tehtiin tarpeeton instituutio tarpeelliseksi, tolstoilaiset ajattelivat.⁴⁵⁹

Kuten mainittua, myös raamatuntulkinnan monopoli palveli kirkon asiaa. Kirjailija käsitteli *Maria, Evankeliumin alku*, ja *Jeesuksen syntyminen ihmisestä ja Jumalasta* -teoksissa Jeesuksen, Jumalan ja samalla ihmisten olemusta. Jeesus ei ollut syntynyt Pyhän hengen voimasta, vaan samoin kuin kaikki muutkin ihmiset – ja Järnefeltin *Maria* -teoksessa vieläpä aviottomana lapsena. Koska tolstoilaisuus piti Jeesusta vain ihmisenä, joka ymmärsi olevansa Jumalan poika, samalla tavalla kuin kaikki ihmiset voisivat ymmärtää olevansa Jumalan poikia ja tyttäriä, niin Pyhän hengen käsitettä ja vaikutusta, sellaisena kuin se Raamatun kertomuksissa esiintyy, pidettiin jotakuinkin tarpeettomana. Järnefelt vastasikin yksityisesti 5.1.1898 Savonlinnan piispan (hyvin pian myös arkkipiispa) Gustaf Johanssonin (1844–1930) *Mariaa* kurittaneeseen lehtikritiikkiin: ”Kuinka voi, Jeesuksen oppi mielessä, pitää ihmistä, joka on aviottomasti syntynyt, alempiarvoisena muita ihmisiä! Kuinka voi luulla, että semmoinen ihminen olisi arvottomampi syntymään Jumalasta (siinä tarkoituksessa, kuin Johannes-evankelista puhuu ja joka muuten on ainoa tapa syntyä Jumalasta)!”. Järnefelt tarkoitti, että Jumalan edessä kaikki ovat yhtä arvokkaita, niin lapset avioliiton sisällä, kuin sen ulkopuolellakin. Jumalan silmissä oli yhdentekevää, millainen syntyperä ihmisellä, sen puoleen kuin Jeesuksella, oli. Tällainen kirjoitus Pyhän hengen vaikutuksesta tuli siksi sivuuttaa evankeliumista erillisenä, ikään kuin päälle liimattuna mystisenä lisänä. Ihmeet ja yliluonnollisuudet, hän toivoi jätettävän omaan arvoonsa, tai arvottomuuteensa, sillä todellinen Jumalan sana voi hänen mukaansa olla vain se sisältö Raamatusta, joka on ihmiselle ymmärrettävissä. Eikä ymmärtääkseen tarvitsisi mennä kirkkoon opetusta kuulemaan. Evankeliumien lukeminen, myös tulkitseminen, sekä itselleen että muille, pitäisi olla täysin vapaata, ilman ajattelun ohjaajia tai rajojen asettajia. Raamatun kirjat eivät siis Järnefeltin ja Tolstoin mukaan olleet kaikissa kohdin Jumalan ilmoitusta, vaan niihin oli sekoittunut aineksia, joista kukin lukija sai seuloa omasta näkökulmastaan perustelluimman totuuden.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Häkli 1955, 244; Karkama 2010a, 185, 187–188; Niemi 2005, 127; Nokkala 1958, 13, 305–306

⁴⁶⁰ Lainausta Häkli 1955, 307; Karkama 2010a, 174–175, 179–180, 183–184, 198–199; Häkli 1955, 307–308

Tolstoilaisuudessa täysin vapaa suhtautuminen yhteiskuntaan, mutta myös uskonnonharjoittamisen tapoihin ja Raamatuntulkintaan, juontaa ajatuksesta, että kukin yksilö on lopulta velvollinen vain ja ainoastaan Jumalalle, samalla tavalla kuin Jeesus oli maan päällä kulkiessaan.⁴⁶¹ Jumalan, omantunnon ja Jeesuksen esimerkin seuraaminen, joka automaattisesti kuolettaa kaikki muut velvoitteet sekä yhteiskunnassa, että jopa suhteessa omaan perheeseen (”omaisrakkauteen” mitä sanaa Järnefelt käytti), voi sanoa olevan tämän tolstoilaisen, kristilliseksi anarkismiksikin kutsutun, aatteen ydinperiaatteita.⁴⁶²

Näkemys Kristusta ja omaatuntoaan seuraamattomien ihmisten luontaisesta vallanhalusta koski myös oikeusjärjestelmää, jonka Järnefelt omakohtaisesti tunsii, ja tolstoilaiseksi kääntyessään varsin nopeasti hylkäsi. Oikeuslaitoksien oikeus ei tolstoilaisen näkemyksen mukaan ollut todellista oikeutta, vaan perustui vallantavoittelulle. Asemansa kulloinkin vallitseva ”oikeus” oli saanut lähinnä oikeuskäsitteen vääränlaisen pyhittämisen kautta, ja sen rangaistukset perustuivat ihmisten alkukantaiselle kostonhimolle ja vihalle, jonka yhteiskunta yleisesti hyväksyi, ja jota – kosta ja vihaa – rangaistusjärjestelmä vain näennäisen sivistyneellä tavalla toteutti. Rangaistuslaitoksia Järnefelt ei ollut poistamassa, mutta oli sitä mieltä, että niistä olisi pitänyt tehdä laitoksia, joissa yhteiskunta hyvitti tekemänsä vääryydet. Siis täysin päinvastaisella ajatuksella, kuin mitä varten ne oli alun perin rakennettu. Järnefeltin vankilat olisivat olleet parannus- ja sovituslaitoksia, joissa yhteiskunta olisi sovittanut kulekin yksilölle tekemänsä pahan – eikä toisinpäin.⁴⁶³

Kaikkein konkreettisimmin edellä kuvatut toimintaperiaatteet tulivat esille torpparikysymyksessä, joka oli myös Mörnen ja Järnefeltin sydämellä. *Maa kuuluu kaikille! Matkoiltani Laukon lakkomailla* (1907) kuvasi vuokraviljelijöiden karua tilannetta Tottijärvellä ja Laukon kartanon mailla Järnefeltin silmin. Torppareiden kylmissä häädöissä oikeuden tulkinta lähti yksityisen omistusoikeuden periaatteesta. Se ohitti kokonaan näiden hädettyjen ihmisten inhimillisen hädän. Valtaapitävän omistavan luokan eli maanomistajien ja kartanonherrojen etujen mukaisesti toiminut oikeuskäsitys ei tolstoilaisen laintulkinnan mukaan voinut olla perustaltaan oikein.⁴⁶⁴ Näin tolstoilaisuus läheni

⁴⁶¹ Karkama 2010a, 180

⁴⁶² Karkama 2010b, 48, 53; Niemi 2005, 216; Nokkala 1958, 66; Heikkilä 2003, 44

⁴⁶³ Karkama 2010a, 143–145, 147–148

⁴⁶⁴ Karkama 2010a, 150–152; Ks. myös Niemi 2005, 171–176 ja Karkama 2010b, 53–57; Sosialistit, *Työmiehen* Edvard Valpas etunenässä, ihastuivat tähän teokseen. ks. Nokkala 1958, 236

hyvin paljon sosialismia, sitä kuitenkin olematta.⁴⁶⁵ Torpparien elinolosuhteet paranivat myöhemmin säädettyjen lakien myötä, mutteivät tietenkään tolstoilaisin opein laadittuina (se olisi ollut paradoksi).

Mitä tuli kirkon oppiin tuonpuoleisista kärsimyksistä, sen Järnefelt ja Tolstoi torjuivat edellä kuvailtujen periaatteiden mukaisesti; Jumala ei rankaissut helvetillä rakastamiaan ihmisiä. Sen sijaan vanhaan elämään palaaminen, ja poikkeaminen Jumalan eli omantunnon tahdosta, oli kyllä eräänlainen helveti. Sen ihminen saattoi kohdata ja nimenomaan tämänpuoleisessa. Muttei tällä helvetillä ollut tekemistä henkiolento Perkeleen tai hänen valtakuntansa kanssa, kuten kirkko opetti. Samoin taivas, sen pystyi, tai se *piti*, rakentaa jo tänne näkyväiseen, ei odottaa kuoleman jälkeistä taivaskokemusta.⁴⁶⁶

Puheita ja tekoja "vapauden" kirkoissa – Omatunto poistaisi sorron

Järnefeltin elämästä ei voi olla puhumatta ilman kuuluisia Helsingin Johanneksen, Nikolain ja Kallion kirkoissa toukokuussa 1917 pidettyjä Kirkkopuheita. Puheitten juuret ovat vuodessa 1914 ja Järnefeltin kokemassa täydellisessä epäuskossa. Suuri Euroopan laajuinen sota oli syttynyt, ja pelko työväen nostattamasta sisällissodasta leijaili ilmassa myös kotimaassa. Synkkä huolestuneisuus kulminoitui vuoden 1917 maaliskuun vallankumoukseen, ja sitä melko pian seuranneeseen aikaan, jolloin Järnefelt julkaisi *Helsingin Sanomissa* kirjoituksia, joissa hän ilmoitti omaavansa perustavanlaatuisen sanoman Jumalalta. Hän pyysi julkisesti lupaa puhua kirkossa, paikassa, jota hän piti sopivimpana rauhan sanomalleen, ja joka paikka hänen mielestään kuului syvimmältä olemukseltaan kirkot rakentaneen kansan, eikä vain kirkon oman puheen, areenaksi. Painavaa asiaa hänellä oli myös kirkolle itselleen. Lupaa ei arvatenkaan heltynyt kirkkoherrojen ja papiston vastustaessa mahdollista epävakautta lisääviä puheita, joten tuhatpäiselle, Järnefeltiä kuulemaan saapuneella yleisöllä ei jäänyt muuta mahdollisuutta, kuin puoliväkivalloin torjua esteet puheelta – vaikkakaan tämä väkivaltaan yllyttäminen ei ollut lähtöisin kirjailijalta itseltään. Järnefeltin tuntien, hän otti vastuun silti heidänkin toimistaan.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Ks. esim. Häkli 1955, 356 ja Järnefeltin kirjoitus 29.4.1917 s. 472–473

⁴⁶⁶ Karkama 2010a, 182; Karkama 2010b, 46–47

⁴⁶⁷ Häkli 1955, 467, 469–475, 477; Karkama 2010a, 499–503; Niemi 2005, 207–210, 212

Tiivistetysti ilmaistuna Järnefeltin sanoma sisälsi sovittelevaa puhetta oman, ylemmän yhteiskuntaluokkan ja työläisluokan välillä, *Isä meidän* -rukouksen sisällön ja merkityksen avaamista, sekä painokasta puhetta järjen käytön ja rakkaudellisen asenteen tärkeydestä. Tämän järjen ja rakkauden yhdistymisen puhtain ilmentymä oli Jeesus, ihmisten paras esikuva. Näiden puheiden pitämisen kautta Järnefelt näki ratkaisevansa omantuntonsa seuraamisen velvollisuudet ahdistaneessa tilanteessa. Puhutellessaan työläisiä, Järnefelt ei ainoastaan pyytänyt anteeksi sivistyneistön puolesta, vaan osoitti sormellaan kollektiivisesti kaikkia, jotka olivat osallistuneet sortavaan toimintaan. Viesti kohdistui paradoksaalisesti myös työläisiin, joiden hän koki, jälleen Tolstoita mukaillen, omalla toiminnallaan mahdollistaneen kurjan tilanteensa. Järnefelt ehdotti, että työläiset voisivatkin alkaa harjoittaa ponnekasta passiivista vastarintaa tottelemisen sijaan, niin asetelma murtuisi. Hän saarnasi anarkismia, muttei mitä vain sokeaa anarkismia, vaan sitä, joka lähti omantunnon (Jumala meissä) seuraamisen dogmaattisesta seuraamisesta. Puheiden viestissä, kuten aiemminkin, oikeuslaitoksen ja säädettyjen lakien vastustaminen oli siis täysin oikeutettua, silloin kun lait olivat epäoikeudenmukaisesti perusteltuja. Ja lakikirjojen lait olivat Järnefeltistä epäoikeudenmukaisia. Niiden lähtökohta oli väärä, koska ne lähtivät valtaapitävien kynästä. Aseet osaltaan palvelivat väärää järjestystä ja niiden sulattaminen työnteon välineiksi olisi askel kohti todellista vapautta. Tästä vapauden ylistyksestä konkreettinen esimerkki on myös Järnefeltin ehdotus kastaa Nikolain kirkko eli tuleva Helsingin tuomiokirkko ”Vapauden kirkoksi”. Nimensä mukaisesti kirkosta olisi tultava eriuskoisten kansalaisten oma, vapaan ilmaisun keskus, jossa kansa käytännössä syrjäyttäisi asemastaan paitsi papit, myös kanttorit – kirkkoissa musisoisivat kansalaiset itse. Tällaista kirkon hierarkiaa ja yhteiskunnan alistavia rakenteita vastaan, mutta etenkin omantunnon, rakkauden, veljeyden ja anarkian asenteen puolesta puhunut, Järnefelt, sai kohua herättäneiden tapahtumien päätteeksi kutsun saapua oikeuden eteen. Mannerheim armahti tuomion saaneen kirjailijan noin kaksi vuotta myöhemmin. Hän teki kuten saarnasi, ja oli harjoittanut johdonmukaista passiivista vastarintaa oikeudessakin.⁴⁶⁸

Järnefelt kuvitteli saavansa kirkkopuheillaan ja sanomalehtikirjoituksillaan paitsi rauhan omalletunnon, myös yhdistävänsä kansaa, joka oli tulenarasti leiriytynyt omille rintamilleen. Näin ei käynyt, sillä puheet olivat itseasiassa

⁴⁶⁸ Häkli 1955, 476–481, 486–489; Karkama 2010, 503–509; Niemi 2005, 211–215

miekka, joka halkoi ihmisiä yhä enemmän erilleen. Puheisiin suhtauduttiin pääasiassa erittäin negatiivisesti. Kirjailijan mielenterveyttä kyseenalaistettiin yleisesti. Nuorsuomalainen Helsingin Sanomat, jonka perustajia Järnefelt oli, katkaisi tavallaan yhteyden kirjailijan kanssa, eikä enää julkaissut hänen julistuksiaan. Vain kaksi lehteä, joista toiseen *Sunnuntaihin* Järnefelt itsekin kirjoitti, sanoi kirkkopuheista hyvän sanan. Teosofiaan tuolloin kosketuksissa ollut Eino Leino sanoi niistä toisen. Rohkea vapauden korostus miellytti lisäksi kirkkoa vastaan hyökkäilevään *Vapaa sana* lehteen. Jean Sibelius, Järnefeltin siskon puoliso kannatti hänkin lankonsa toimintaa. Laajempi, miltei kyseenalaistamaton kannustus tuli ilmeisesti nuorien teosofien ja tolstoilaisten piiristä, mutta kirjailijan aikalainen ja osittainen hengenheimolainenkin Pekka Häkli, on teoksessaan epävarma siitä, menikö itse taiteilijan sanoma perille edes kannattajille. Painettuna ilmestyneitä puheita luettiin silti paljon, ja teoksen levittäjinä toimivat etenkin nämä mainitut innokkaat nuoret.⁴⁶⁹ Kaikesta päätellen *Kirkkopuheita* levisi aikanaan jopa hieman hengellisen traktaatin tavoin.

Järnefelt jatkoi seuraavat 15 vuotta Rantalan maatilalla ahertamistaan ja kirjoittamistyötään novelleilla, näytelmällä, ilman ja salanimien kera julkaistuilla romaaneilla sekä kolmiosaisella, jokseenkin tolstoilaishenkisesti kirjoitetulla sukuromaanilla *Vanhempieni romaani*⁴⁷⁰. Sen osat saavuttivat, asiavirheistä huolimatta, suurehkoa arvonantoa. 1920-luvulta alkanut uusi proosatuotanto sai pienin poikkeuksin varsin kiittelevän ja laajalevikkisen vastaanoton. 70-vuotispäivänään hänestä kirjoitettiin lehdistössä laajalti kunnioittavaan sävyyn. Uutinen Järnefeltin kuolemasta vuonna 1932 kirvoitti runsain mitoin sydämellisiä tunnustuksia hänen ainutlaatuisuudestaan, profeetallisuudestaan, loppuun saakka jatkuneesta oman polun kulkemisestaan sekä ennen kaikkea suuresta ihmisrakkaudestaan⁴⁷¹, mikä seikka tulisi käymään erittäin kirkkaasti ilmi myös *Lallin* aikalaisreseptiossa.

Tolstoilaisuudesta ja teosofiasta

Suomalainen sivistyneistö oli paitsi kauhuissaan, monet heistä myös ihastuksissaan, kun uudet luonnontieteelliset, liberalistiset, individualiset, moraali- ja filosofiset, sosialistiset ja modernia psykologiaa enteilevät aatevirtaukset kampsivat syrjäiseen maahamme 1800-luvun toisella puoliskolla. Mutta nämä

⁴⁶⁹ Karkama 2010a, 507; Häkli 1955, 481–484; Niemi 2005, 210–212

⁴⁷⁰ Niemi 2005, 253; Kopponen 2016

⁴⁷¹ Häkli 1955, 550, 555–556; Niemi 2005, 237, 230, 239, 271–272

eivät olleet ainoita, joukkoon mahtui vastapainona yhtä lailla uusia, ja outojakin, spiritualistisia ja okkultistisia virtauksia, joihin seuraavaksi esiteltävä teosofinen liikekin kuului. Sillä oli suomalaisessa kontekstissa kiinteäkö yhteys tolstoilaisuuteen. Teosofia, samoin kuin Järnefeltin tolstoilaisuus, ja miksei Huntuvuoren myöhempi spiritualismi, tarjosivat kannattajilleen syvällisempiä eksistentiaalisia eli olemassaolon kysymykseen liittyneitä vastauksia, kuin mihin edellä mainitut, erityisesti luonnontieteet yksinään kykenivät.⁴⁷²

Teosofian näkemys uskonnoista oli laajempi kuin tolstoilaisuudella. Niiden ominaisuus seuloa pyhien tekstien kokonaisuudesta ”todellisin” ja ”täydellisin” ilmaus jumalallisesta totuudesta, oli kuitenkin samanlainen. Kun tolstoilaisuus seului Raamatun pyhiä tekstejä, teosofit etsivät jumalallisen totuuden fragmentteja *kaikista* mahdollisista uskonnoista, vaikkapa buddhalaisuudesta – ja tässä tapauksessa jopa itsensä Tolstoin teksteistä. Teosofit yksinkertaisesti halusivat löytää, ja sitten liimata löytämistään palasista yhteen eräänlaisen jumalallisen tiedon maljan, joka jossain historian vaiheessa särkyi palasiksi, ja jonka sirpaleita levisi sitten osaksi eri uskontoja ja uskomussuuntauksia.⁴⁷³

Tolstoilaisuus vaikutti Ervastissa siten, että häntä alkoi kiinnostaa Jeesuksen vuorisaarna. Mutta kuten usein tulkinnassa käy, Ervast painotti eri asioita. Hänelle henkinen kasvu ja ”yliaistillinen”, kuten Kokkinen artikkelissaan kutsuu näkymättömiä maailmoja, olivat sosiaalista ulottuvuutta tärkeämpiä. Jeesus auttoi Ervastin mukaan ihmisiä näkemään Jumalan todellisuuteen, jonne kurottaakseen piti omata aivan poikkeavia aisteja. Jeesuksen sanat olivatkin Ervastille ”tieteellisiä neuvoja – selvää salatiedettä”. Edelliset sanat hän kirjoitti vuonna 1915 ilmestyneeseen teokseensa *Jeesuksen salakoulussa*. Jeesuksen avulla auenneiden paranormaalien kykyjen avulla pystyisi eläytymään täydellisesti kaikkien luomakunnan elävien olentojen osaan – aivan kuten Jumalakin pystyi. Teosofien mukaan Jeesus omasi tällaiset ”täydellistyneen ihmisen” kyvyt. Näiden kahden aatesuunnan erot näkyivät siinä, että teosofien Kristus avasi omaamansa täydellistyneen salatun tiedon kautta seuraajilleen mystisisiä nk. esoteerisia ulottuvuuksia, tolstoilaisille Kristuksen seuraaminen näyttäytyi teoissa, joita suoritettiin arjessa käytännön tasolla.⁴⁷⁴ Kun siis tolstoilainen laittoi kädet multaan

⁴⁷² Ks. Karkama 2010a, 9, 12; Kokkinen 2010, 33;

⁴⁷³ Ks. Kokkinen 2010, 34–36

⁴⁷⁴ Nokkala 1958, 282–283; Kokkinen 2010, 37–39

tämänpuoleisessa, teosofi etsi ennakkoluulottomasti kykyjä, joiden avulla pystyi kurottamaan näkyväisen taa.

Arvid Järnefelt pysyi loppuun asti tolstoilaisena, mutta hän oli todistettavasti kiinnostunut myös teosofiasta. Hän ja tolstoilaisuudesta vaikuttanut teosofi Pekka Ervast tutustuivat jo 1800-luvun lopulla, ja he kävivät ajatustenvaihtoa myös kirjeitse.⁴⁷⁵ Ervast piti sunnuntaiesitelmiä Ruusu-ristiläisten tiloissa, ja myös Järnefeltin tiedettiin osallistuneen näitten kuulemiseen hieman ennen sairautensa pahenemista (keväät 1930).⁴⁷⁶ Näihin Ervastin esitelmiin vuonna 1928, ja vielä kevään 1929 puolella, kuului paitsi sarja Tolstoiin liittyneitä aiheita, myös jälleensyntymistä koskevia, ja sitä sivunneita, opetuksia. Esitelmien yhteydessä puhuttiin usein Madame Blavatsky -nimisestä henkilöstä. Hän oli teosofisen liikkeen kiistelty, ukrainalaissyntyinen perustajahahmo, Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891). Hänen piti totena jälleensyntymistä, selitti, että kaikki ihmiset ovat veljiä keskenään, että kristillinen helvettioppi on valhetta, ja että aineen ja atomien takana sijaitsee näkymättömiä voimia, kokonainen maailma, joka on näkymätön. Hän kertoi itse omanneensa jo lapsesta mediumisia ja esoteerisia kykyjä, joiden avulla hän esimerkiksi pystyi liikuttamaan esineitä, vastaanottamaan kaukaisia viestejä mielensä avulla, ja tekemään niin kutsuttuja astraalimatkoja.⁴⁷⁷

Ervastin kuoleman jälkeen hänen kannattajansa eivät jatkaneet teosofisina ruusuristiläisinä, vaan muodostivat oman Kristosofia -nimisen liikkeen, aluksi paljolti Ervastin opetusten pohjalta. Ervastin käsitykset tulivat pääasiassa Blavatskyltä, mutta paljon myös Tolstoilta, jolloin Kristus ja hänen vuorisaarnansa asettuivat tärkeään asemaan hänen käsityksissään.⁴⁷⁸

Ervastin viimeinen Tolstoita käsitelleen luentosarjan osa kulki nimellä *Tolstoin oppi ja okkultinen kokemus*. Mitä Ervast sanoi tässä esitelmässään Tolstoista ja jälleensyntymisestä? Ervast aloitti puheensa ensinnäkin tunnustamalla Tolstoin teosofian ihanteiden mukaiseksi henkilöksi. Ervast siis piti Tolstoita nk. täydellisesti viisastuneena ihmisenä, jonka opetukset Kristuksesta hän tunnusti kauttaaltaan oikeiksi ja totuudenmukaiseksi. Ervastin mukaan Blavatsky näki Tolstoin lähenneen buddhalaisuutta, jota filosofiaa Blavatsky

⁴⁷⁵ Ks. Häkli 1955, 278–281; Nokkala 1958, 272, 286–287; Niemi 2005, 123, 109

⁴⁷⁶ Ks. Anon. Järnefelt–Lalli? *Totuudenetsijän aikakauskirja*. Ruusu-Risti: Okkultinen aikakauskirja. 1.11.1933; Niemi 2005, 258

⁴⁷⁷ Ks. de Zirkoff, S.a.; Ervast, Pekka. Esitelmät.

⁴⁷⁸ Vuorisaarnan asemasta ks. Kristosofinen kirjallisuusseura, S.a.; Ervastista ks. Kristosofiaverkosto, S.a.; Tolstoilaisuuden ja kristosofian suhteesta ks. Nokkala 1958, 278–283

itsekin ihannoi. Tärkeänä yhtymäkohtana näissä kahdessa hän piti persoonallisen Jumalan puuttumista. Tolstoillahan Jumala asui jokaisen ihmisen sisällä, omassatunnossa ja rakkaudentuntona, eikä ihmisen ulkopuolisena persoonallisena voimana. Todistelun päätteeksi Ervast tuli siihen käsitykseen, että myös Tolstoi oli näin pitkälti sekä ”esoteerinen buddhalainen” että esoteerinen kristitty. Hän osoitti kuitenkin yhden pienen, mutta merkittävän heikkouden, muutoin niin viisaan, Tolstoin uskonopissa. Nimittäin, ettei hän korostanut tieteen ja tutkijan asenteen merkitystä. Tolstoi oli Ervastin mielestä esimerkiksi halveerannut näytelmässään *Valistuksen hedelmät* (1891) spiritistejä, jotka, vaikkakin johtajiensa höynäyttäminä, etsivät kuitenkin aidosti ja nöyryn mielin omaa totuuttaan. Ervast koki itse löytäneensä tämän korkeimman totuuden, johon myös *tiede* oli hänet vienyt, ja kertoi siitä kuulijoilleen – ilmeisesti myös Järnefeltille:

*Ne olivat nuo suuret totuudet jälleensyntymisestä ja karmasta, totuus henkimaailmasta, suuri totuus ihmisten kuoleman jälkeisestä elämästä. - -semmoinen tieteellinen totuus kuin esim[erkiksi]. jälleensyntyminen, jota ei voi heti ilman muuta nähdä, se on tieteellinen tosiasia ja semmoinen totuus, että ihminen on olemassa kuoleman jälkeen, joka on tieteellinen tosiseikka. - -minulle on selvinnyt miksikä Madame Blavatsky, suurten, viisaitten Mestarien lähettiläänä sanoi: Maailmalle on julistettava ennen kaikkea karman ja jälleensyntymisen totuutta. Kun ihmiset ottavat vastaan ensin nuo karman ja jälleensyntymisen totuudet, silloin heidän sielunsa vähitellen puhdistuu ja muovailtuu sillä tavalla, että he voivat ottaa vastaan korkeampia totuuksia, moraalisia totuuksia. - - jälleensyntymisen opit olivat kirkolta unohtuneet.*⁴⁷⁹

Ervast kertoi tässä siis jälleensyntymisestä paitsi vakaumuksellisena, myös tieteellisenä, tosiasiana. Järnefeltin eräänlaiseksi testamentiksi muodostuneessa *Lallissa* tulisi jälleensyntyminen toimimaan koko teoksen läpäisevänä teemana.

Jälleensyntyminen oli ilmassa toisellakin tavalla. Kustannusyhtiö WSOY julkaisi vielä vuonna 1933, siis samana vuonna, kun Järnefeltin *Lalli* ilmestyi, itseoppineen filosofi Frans Josef Kantolan kirjoittaman, sielun olemassaoloa ja jälleensyntymisen tieteellistä perustelua yrittävän teoksen *Sielun todellisuudesta*. Esimerkiksi sanomalehti *Pirkkalan uutiset* kehui kirjan olevan ”rikastuttavaa luettavaa tällaisen henkisen köyhyyden aikoina”. Sitä se olikin. Teos nousi yllättävään suosioon, ja siitä otettiin peräti kaksi lisäpainosta. Jotain

⁴⁷⁹ Pekka Ervastin esitelmä Ruusu-Ristin tiloissa 28.10.1928. *Tolstoin oppi ja okkultinen kokemus*; Blavatskyn ja Tolstoin tasaveroisesta asemasta Ervastin opissa ks. Nokkala 1958, 283–284

kirjan asemasta silloisena tiedekirjana kertoo, että sen esipuheen oli laatinut Turun yliopiston filosofian professori Jalmari Salomaa (1891–1960).⁴⁸⁰

Seuraavassa luvussa selostan teoksen lopussa tolstoilaiseksi kääntyneen Lallin sielunvaelluksen – jolla nimellä Järnefelt jälleensyntymistä kutsui.

8.2 Lalli –romaani liikkuu historiallinen romaanin rajapinnoilla

Kun Järnefelt alkoi kirjoittaa tätä romaania heinäkuussa 1930, oli hän jo alkanut kärsiä lopulta joulukuussa 1932 kuolemaan johtaneesta sydänsairaudestaan. Kävi niin, että teos jäi taiteilijalta kesken. Vielä tilanteen tasalla ollut kirjailija sanelikin tyttärelleen Maija Boldemannille vielä sairasvuoteeltaan, mitä teokseen piti (ehdottomasti) lisätä.⁴⁸¹ Tytär piti kuuleman mukaan sanelua katkelmallisena ja tapahtumakulkuja vaikeasti hahmoteltavina. Isän poismenon jälkeen hän olikin ymmärrettävän haastavassa tilanteessa. Tyttären laatimasta osuudesta tuli siten pieni, mutta kaunis, hahmotelma siitä, mitä oli isänsä puheesta kyennyt ymmärtämään.

Järnefelt kirjoitti *Lalliin* pienen esipuheen, jossa pohjusti teoksen läpikulkevaa teemaa. Romaanin ensimmäinen osa, nimeltään ”Murhamies”, kattaa valtaosan teoksesta (s.19–118/ 137 s.). Toista osaa ”Lalli helvetissä”, hän ehti kirjoittaa vain vajaat seitsemän sivua, kunnes voimat heikkenivät. Tyttären kirjoittama loppuosa, joka kulkee ”Lisäys” -nimellä, on yhdeksän sivun mittainen. Siitä varsinaista *Lallin* jatkoa on seitsemän sivua.

Teoksen esipuheessa selitetään, miten kirjailija kohtasi saunareissullaan ruumiillista työtä tehneen lempeäluontoisen nuorukaisen, joka antoi puheidensa perusteella kirjailijan itse oivaltaa tulevan teoksensa teeman; että ikuisesti jatkuvan tulevaisuuden lisäksi – saman logiikan mukaan – on oltava myös ikuisuuteen jatkuva menneisyys. Kirjailija alkoi pohtia aikaa, sen ulottuvuuksia, muistiaan ja mielikuvitustaan. Tämä sai hänet välähdyksenomaisesti oivaltamaan, että käsillä ollut historiallinen aihe Lallista voisi saada muodon hänen oman persoonansa kautta. Järnefelt oli koko elinikänsä tuntenut vastenmielisyyttä kirkonmiehiä kohtaan, aivan kuten Lallikin. Kirjailija piti tätä vahvana merkinä jaetusta menneisyydestä, ja jopa jaetusta minuudesta. ”Nykyisyys oli sama silloin, kuin se on nyt”, sanoi kirjailija ja kiitti ajatuksenantajaa.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Anon. Kaksi kirjaa. *Pirkkalan Uutiset*. 1.2.1934; J. E. Salomaa. Esipuhe. Teoksessa: F. J. Kantola. (1933). *Sielun todellisuus*. 3.p. Porvoo: WSOY

⁴⁸¹ Niemi 2005, 258, 267

⁴⁸² Järnefelt, 1933, 3–16

Huomasin, että kirjailija oli painottanut tätä nykyisyyden käsitettä ja merkitystä jo aiemmin, vuonna 1922, jolloin hän oli osallistunut Teosofisen seuran kesäkursseille, ja samoihin aikoihin tutustunut erityisesti nykyajasta kirjoittaneen intialaisen teosofi-filosofin Jiddu Krishnamurtin ajatuksiin.⁴⁸³ Ja ilmeisesti hän oli julistanut nykyisyyttä laajemminkin vuonna 1928 *Tulenkantajat* lehdessä.⁴⁸⁴ Järnefeltin, teosofian ja samalla itämaistenkaan filosofioiden suhde toisiinsa ei ole voinut olla täysin pintapuolista, vaan todennäköisimmin kirjailija oli saanut näistä vaikutteita aatteisiinsa jo useamman vuoden ajalta.

Järnefelt kuvaili kertomuksensa alussa siis Akseli Isohiisi (1886–1918) -nimistä nuorta taiteilijaa.⁴⁸⁵ Monet pitivät Isohiittä maamme puhdasoppisimmin tolstoilaisten periaatteiden mukaan eläneenä henkilönä. Hän asui veljensä kanssa tolstoilaiseen malliin vaatimattomassa luontaistaloudessa maaseudulla, vaikka mahdollisuuksia olisi ollut akateemisessakin maailmassa. Akseli ja Arvid tunsivat toisensa hyvin. Isohiisi teki töitä Järnefeltien Rantalan tilalla vuonna 1912, vieraili siellä varsin useasti, ja oli vieraillut Elisabethinkin luona Wirkkalassa. Sisällissodan syttymisen alla Isohiisi koetti vannoutuneena pasifistina puhua työläisille väkivallantekojen estämiseksi, mutta joutui lopulta veljensä kanssa punaisten teloittamaksi. Järnefeltin ja Isohiiden välinen ystävyys säilyi loppuun saakka, Isohiiden ehdottomista periaatteista huolimatta. (Tolstoilaisen omaisrakkauden hylkäämisen seuraushan oli se, ettei henkilöllä voinut olla läheisiä ystävyssuhteita yksittäisiin ihmisiin. Lähimmäisiä kun olivat yhtä lailla kaikki maailman ihmiset.) Päiväkirjamerkinnot paljastivat, kuten romaanissakin, että Isohiittä vanhempi Järnefelt sai tolstoilaisuuteensa uutta paloa Akselin varsin dogmaattisen esimerkin kautta. Mikä varsin erikoista, kuten teosofit puhuvat nk. korkeimman asteen saavuttaneista täydellistyneistä ihmisistä, jollainen siis Jeesus heistä oli, kuvaili myös Järnefelt Isohiittä samoilla sanoilla, ”täydellinen ihminen”.⁴⁸⁶

Järnefelt-Lalli kuvasi lämmöllä lapsuuttaan ja sen ihmisiä, mutta totesi muutoksen leijailleen ilmassa. ”- oli kaikkialla alkanut tuntua yhä kasvavaa napinaa vanhojen kivettynyttä elämänjärjestystä vastaan - aarteet ja rikkaudet olivat aikojen vierieissä kokoontuneet suvun vanhimman käsiin - - nuorilla ei ollut

⁴⁸³ Ks. Häkli 1954, 518

⁴⁸⁴ Ks. Niemi 2005, 258

⁴⁸⁵ Niemi 2005, 258

⁴⁸⁶ Karkama 2010, 511–512; Salenius-Hatakka 2010, 97–101; ”täydellinen ihminen” ks. Niemi 2005, 259

mitään pääsyä tai määräämisvaltaa”. Osattomat ja järjestettyjen sukulaisavioliittojen uhan alla viruneet nuoret, olivat alkaneet muodostaa suhteita vihollisina pidettyjen heimojen kanssa, vain päästäkseen heihin kohdistuneesta ylivallasta. Ratkaisuksi tilanteeseen Lallin äiti keksi suunnitelman sotaretkestä, jonka päämiehenä Lalli sai toimia. Tätä ennen äiti oli lähettänyt Lalliin kiintyneen orjatyön takaisin liittolaisten luo, sillä eräs häneen liittyvä tapaus oli ennustanut perheelle synkkiä aikoja. Ja sitä se teki, mutta toisella tavalla kuin hän oletti. Orjatyttö kieroi kostoksi entiset liittolaiset Lallin heimon vihollisiksi, ja sitten nuorten ollessa sotaretkellä, nämä sekä tappoivat Lallin äidin, että ryöstivät heimon varallisuuden.⁴⁸⁷ Järnefelt kenties pohjasi tässä sotaretkikuvauksessaan oletettuihin historiallisiin spekulatioihin siitä, että ruotsalaisten retki Suomen alueelle olisi ollut vastausta aiempiin, suomalaisten tekemiin, ryöstöretkiin Ruotsin rannikolla. Lisäksi uudessa ilmiössä, jossa vanhempi sukupolvi piti nuorempaansa otteessaan, hallitsi ”aarteita”, ja että nuoret alkoivat vastalauseeksi muodostaa liittoutumia tuota ”kivettyntä elämänjärjestystä vastaan”, voi kenties havaita Järnefeltin oman henkilöhistorian peilausta nuorsuomalaisen liikkeen synnyn muodossa.

Sotaretken aikana saatiin tietää Ruotsin kuninkaan kieltäneen heimosodat, naisenryöstöt, ja kaikenlaisen muun epäinhimillisen toiminnan, eli olleen kaiken kaikkiaan rauhanmies – paitsi että tuota rauhaa hän ylläpiti sotateidensa avulla. Rantauduttuaan Lalli ja hänen miehensä saivat nähdä kaadettuja pyhiä puita ja hylättyjä vanhoja hautapaikkoja. Kuningas oli vaatinut kaikki vainajat haudattavaksi erikoiseen kivistykseen. Merkillinen näky oli väijyksissä piileskelleille miehille myös katolisissa messuasuisissaan loistanut pappisväki ja kastetoimitusta suorittanut piispa punainen hiippa päässään. Näille ihmisille ”oli punalakki nyt muka loitsinut kuninkaan käskystä uuden jumalan”. Lalli kuuli kasteesta kieltäytyviä myös peloteltavan ikuisella kadotuksella. Toimitukseen suostuneiden, ja siten taivaaseen pelastettavien joukossa ollut Gertrudiksi nimetty nainen, joka herätti Lallin mielenkiinnon. Heimon tapojen mukaisesti hän ryösti Gertrudin mukaansa paluumatkalle.⁴⁸⁸

Kotikylään saavuttuaan, Lalli kohtasi näyn täydellisestä hävityksestä. Tuvan lattialla oli verta – rakas äiti oli kuollut. Lalli halusi vannoa kylän miehille ääneen valan siitä, että äidin kuolema tulisi vielä kostetuksi. Mutta kastetun Kertun katse

⁴⁸⁷ Järnefelt 1933, 19–30; Laina s.24

⁴⁸⁸ Järnefelt 1933, 31–54

porautui Lallin sieluun tehden julkisen koston vannomisen mahdottomaksi. Lalli vannoi kosta omassa mielessään, ja salassa muiden katseilta. Hän kuvitteli, että vasta täytetty kosto toisi hänelle mielenrauhan, ja parantaisi koetun vääryyden.⁴⁸⁹ Jälleen yhtymäkohta kirjailijan entiseen elämään ennen tolstoilaista kääntymystä. Tuomariksi opiskellessaan Järnefelt indoktrinoitui myöhemmin hylkäämäänsä ajatukseen siitä, että yhteiskunnan säätämä, ja sitten tuomiovallan langettama, kosto eli tuomio sovitaisi tehdyn rikoksen. Kertomuksessa kuvattiin yhtä lailla myös Lallin toimiva omatunto, jonka kristityn Kertun katse herätti, ja jota Lalli kuitenkin valitsi olla noudattamatta.

Lalli koetti kammata viholliskylän kanssa sopuisiin väleihin ryhtyneitä veljiään kanssaan kostotoimiin, muttei onnistunut. Veljet olivat saaneet vihollisilta hyvät elinehdot, esimerkiksi laadukasta riista- ja viljelysmaata. Lalli oli sen sijaan kitsas. Kieltäytyneistä veljistä tuli nyt Lallinkin vihollisia. Mutta Lalli ei tiennyt, mitä oli tuleva; kuninkaan joukot rantautuisivat Suomeen. Kuningas toisi maahan uusia lakeja, joiden rikkomista valkoiset miehet voisivat langettaa Lallinkin niskoille ikuisen helvetinrangaistuksen. Äidin murhannut mies oli tämän rangaistuksen jo välttänyt antamalla rahaa papeille ja Lallin veljille, eikä häntä suinkaan kukaan tappanut kostoksi, mitä Lalli ei ollenkaan ymmärtänyt. Entinen veljeydentunne oli kokonaan poissa, suvun jäsenet olivat kääntyneet toisiaan vastaan. Kerttakin kuulemma turvasi pappien oloa Lallolassa isännän siitä mitään tietämättä.⁴⁹⁰ Järnefelt kuvasi edelleen kostonhalun, kitsauden ja uskonnollisten erimielisyyksien tulehduttavan ihmisten välejä, samalla kun Lalli siirsi kaiken vastuun uuden jumalan päälle.

Lalli oli tehnyt vakoiluretken Teljään, jossa oli paljon pappeja, ja antanut jopa kastattaa itsensä, jotta pääsisi perille Ruotsin kuninkaan aikeista. Kotona hän puolestaan pyysi Kerttua, hänen pahaa aavistamattaan, kertomaan kaiken, mitä tiesi uusista uskonasioista ja pappismiehistä. Lalli alkoi ymmärtää, että uuden opin salaisuus oli ikuisen elämän toivossa. Samassa hän tuli paljastaneeksi Kertulle Lapin tietäjän kertoneen kummallisen asian; etteivät hänen kuolemakseen koituisi pappismiehet tai Ruotsin kuninkaan väki, vaan pienenpieni hiiri. Kellarissaan hän sellaisen jo tapasi, sekä oudon mustan kirjan, ristin, ja helminauhoja. ”Voi sinua - - sinä pelkääät hiiriä etkä tiedä, että yksi ainoakin sana tuosta messukirjasta luettuna, vapauttaisi sinut kaikista peikoistasi ja siitä

⁴⁸⁹ Järnefelt 1933, 55–63

⁴⁹⁰ Järnefelt 1933, 63–68

hirveästä kostosta, joka sinun mieltäsi painaa, ja antaisi voiman sopia vihamiestesi kanssa”, koetti Kerttu Lallia opettaa. Mutta hän koki ainoastaan, että tuo hengenmies uusine jumalineen oli ottanut itselleen kuuluvan paikan. Oli alettava toimiin.⁴⁹¹

Tässä kohdin Järnefelt-Lalli mainitsi suuremmin tarkentamatta runot, legendat ja historiantutkimuksen. Hän myönsi, ettei muistanut tarkasti, miten asiat oikein menivät, edes pitivätkö niiden yksityiskohdat paikkaansa. Hän tiesi vain, ettei kuninkaan joukkojen eteneminen ollut vaikeaa. Monet kastautuivat helvetin kärsimyksiä pelätessään, ja muut mokomat vielä auttoivat. Sitten kirjailija kuvaili kansan antautumista kasteelle, joka heimopäälliköiden murtuessa oli sekin ollut miltei leikkiä kuninkaan joukoille. Eivätkä joukot kauaa maassa viipyneetkään, vaan jättivät valtansa Henrik piispalle, jonka papit voisivat puolestaan edetä mantereelle miekkoineen uskoa levittämään. Ja kuninkaana Henrik todella alkoikin toimia. Hän uhkasi ja asetti kirkkorangaistuksia niille, jotka vielä noudattivat heimojen tapoja, ja vaati mahtavaa ylläpitoakin missä kulki. Lallille tuli vastustamaton tarve saada viedä hiippa piispan päästä, sillä siten hän veisi myös piispan merkilliset voimat mukanaan. Ensin piti hoitaa äidin kuoleman kostaminen, hiipan anastaminen voisi nimittäin viedä hänen henkensä. Niinpä hän hoiti asian, ja surmasi orjatytön isän. Suoritettu kosto oli Lallista ihana asia. Nyt kaikki oli täytetty! Teko tiesi kirkonkiroukseen joutumista.⁴⁹²

Hiippaa ei ollut helppo ottaa, sillä vaikka piispalla ei aseita näyttänyt olevankaan, hänen sanansa saivat kaikki toimet kirpoamaan. Kotona huomattiin lattialla olleen veritahrin kadonneen, minkä kristitty Kerttu arveli johtuneen Henrikin siunauksesta, eikä Lallin suorittamasta kostosta. Tämä Lallin oman ansion kieltäminen, ja se että Henrik, miehensä ja hevosensa olivat nauttineet runsaita kestitöksiä talossa, sai siis Lallin suuttumaan. Perään hiihtänyt Lalli tappoi miekallaan hengenmiehen. Näin hän sai hiipan päähänsä, ja näytti siltä, että pappien puheet olivat olleet eksytystä: mitään ei tapahtunutkaan. Paitsi, että Lalli alkoi nähdä hiiriä suksiessaan pois paikalta. Sankarina juhlistu mies aloitti puheensa liittolaismiehille, nostattaakseen heitä uuteen taistoon suuren voiton jälkeen, mutta hiiret tekivät puheesta mahdottoman, jos kohta Lallistakin naurunalaisen. Lallin piti astua sivuun, ja paeta suunnatonta häpeäänsä. Epätoivo

⁴⁹¹ Järnefelt 1933, 69–79; Lainaus s.78

⁴⁹² Järnefelt 1933, 80–94

sai hänet haluamaan surmata itsensäkin.⁴⁹³ Kuten tolstoilaisuudessa, kosto, siis tuomio, ei poistanut veritahraa eli tehtyä rikosta. Kolkuttaneen omantunnon symboli, eli hiiret, tuottivat Lallille miltei kuolettavan häpeän. Häpeän tunteet olivat keskeinen vaikeus Järnefeltinkin elämässä, ennen kääntymistä tolstoilaisuuteen.

Vaan Kertun vapauttavat sanat muistuiivat hänen mieleensä. Yksi lehti pappien mustasta kirjasta voisi pelastaa hänet ahdingosta, vaikka ajatus näyttikin ironiselta. Lalli yritti viimeisillä voimillaan hakea apua kirkoksi muuttuneesta kodistaan, mutta koki sielläkin avun sijaan vain pappien uhan. Loppu oli Lallille hämärän peitossa. Ehkä hänen päänahkansa tarttui irti vedettyyn hiippaan, ja ehkä hän vaipui hiirien takaa-ajamana järveen, kirjailija pohtii. Järnefelt-Lalli tiesi, että Kerttu olisi osannut kertoa hänelle hiirien olevan yhtä kuin hänen kolkuttava omatuntonsa. Kirjailija lopetti ensimmäisen osan kertomalla, että mitä ikinä erilaisiin tarinan yksityiskohtiin tuli, legendan alkuunpanijoilla, papeilla, oli joka tapauksessa palava halu rangaista Lallia jo maan päällä.⁴⁹⁴

Toinen osa on nimetty ”Lalli helvetissä”, vaikkei Lalli joutunutkaan kirkon kuvailemaan helvettiin. Pitkät ajat nukuttuaan hän sai näet avata silmänsä, ”kuin nukkuneen ihmisen tajunta voi vähitellen herätä tietoisuuteen yön pimeässä”. Lalli vietti tässä vieraassa tilassa hyvin kärsimättömänä vain odottaen, josko hän pian joutuisi helvettiin. Hän ehti muistella vanhaa elämäänsä ikuisuudelta tuntuvan ajan, ja johtui pohtimaan piispansurman tarpeellisuutta. Aina hän päätyi vakaumukseen, että teko oli pakko tehdä, jotta piispan vallan mahdit kansaan olisivat rauenneet. Kun tätä oli kulunut tarpeeksi pitkään, Lalli halusi nähdä, miten maailman oli käynyt: olisiko vielä pappeja, ja olisiko kansa saanut pitää vanhan elämänsä. Pimeästä haudasta itsensä tempaisseen Lallin silmät alkoivat nähdä valoa, joka oli kuin toisesta ulottuvuudesta. Nyt hän näki kaiken lävitse ja kykeni kulkemaan kaiken sisään, ja hän pystyi lukemaan kaikkia ihmisiä miten halusi. Lalli tajusi, ettei helvetti ei ollut totta, vaan pappien keksintöä.⁴⁹⁵

Edellinen kohta on kuin esoteriaa harrastaneiden teosofien nk. paranormaalien kykyjen kuvailua. Tarpeeksi korkean asteen saavuttanut, ”täydellistynyt ihminen” pystyi teosofien käsityksissä kokemaan kaiken elävän kuten Jumala. Siis, kuten valon nähnyt – valaistunut – Lalli; näkemään heidän

⁴⁹³ Järnefelt 1933, 95–108

⁴⁹⁴ Järnefelt 1933, 108–118

⁴⁹⁵ Järnefelt 1933, 121–127

sisäänsä ja lukemaan heidän ajatuksiaan.⁴⁹⁶ Ja kuten aiemmin on jo tullut ilmi, paitsi tolstoilaiset, myöskään teosofit eivät jakaneet kristillisen teologian mukaista helvettioppia. He opettavat kuolemanjälkeisestä elämästä jotakuinkin näin:

*“Turhaan ei suinkaan kulu aika kuolemanjälkeisessä elämässä. Ensinnä lepo on ihmiselle välttämätön maallisten kärsimysten jälkeen. Toiseksi on välttämätöntä, että ihminen oppii tuntemaan itsensä...ihminen menisi tietämättään — ja tieteen — liian pitkälle itsekkyudessa ja pahuudessa, ellei kuolema katkaisisi hänen rataansa ja pakottaisi häntä miettimään tekojansa ja sielunsa tilaa. Kolmanneksi ihminen vasta kuoleman jälkeisessä elämässä varsinaisesti sulattaa itseensä maallisen elämän kokemukset ja opetukset. Kuolema on täten ihmisen tosi ystävä, joka palvelee hänen henkistä kehitystään ja kerta kerralta muistuttaa hänelle, että hän on vastuunalainen henkiolento, jonka varsinainen tuleva koti on henkimaailma”.*⁴⁹⁷

Lallin kuolemanjälkeistä elämää olisi siis yhtä hyvin voinut kuvailla Pekka Ervast, mutta nyt sitä kuvailikin tolstoilainen Arvid Järnefelt.

Tyttären kirjoittama, ja *Lisäys* -nimellä kulkenut, osa oli Arvidin neuvojen mukaan kirjoitettu kuin omalle lapselle. Näin hän neuvoi tytärtään, kun kirjoittaminen muodostuisi liian vaikeaksi, ja sitä se oli ilmeisesti ollutkin.⁴⁹⁸ Kirjailijan ratkaisevana pitämäänsä teoksen loppuosaan liitettiin lyhyt kuvaus Lallin rauhattomasta harhailusta ”omaisrakkauden oikeuden todisteita” etsien. Hän sai tietää, että Kerttu oli mennyt ”meren rannalla” sijainneeseen luostariin ja elänyt 93-vuotiaaksi. Papitkin olivat pitäneet pitkät vuodet majaa hänen tilallaan. Kirkkoja oli joka puolella. Ne eivät olleet aikaansaaneet rauhaa, sillä kaikkein läheisimmätkin ihmiset ryhtyivät sotimaan keskenään. Lalli vaelsi ilmeisesti Inkerin ja Pietarin rajamaille, jossa löysi itsensä valtavasta kartanosta. Kartanonomistaja, kreivi, oli kokenut valtavan elämänmuutoksen. Sen seurauksena hän ei sallinut muiden palvella itseään, vaan eli yksinkertaisesti. Lopuksi Järnefelt oli halunnut Maijan kertovan lukijoille tolstoilaisuuden ydinasiat. Että oli olemassa yksi yhteinen Jumala, joka ei kuulunut kirkon tai heimojen omaisuudeksi, vaan löytyi jokaisen omastatunnosta. Omatunto oli ainoa asia, jota ihmisen tuli seurata, ja sen tahto oli rakkaus, rauha ja anteeksiantamus. Tekstin pasifistiset sanat rakastamisesta vihatumisen sijaan viittasivat vahvasti tolstoilaisten, ja Ervastinkin, arvossa pitämään Jeesuksen *Vuorisaarnaan*. Vanhan ja sairaan Tolstoin lähtö kartanostaan, pois maailmaan kiinnittyneen vaimonsa

⁴⁹⁶ Ks. esim. Kokkinen 2010, 37–39

⁴⁹⁷ Ervast 1919, 22

⁴⁹⁸ Järnefelt 1933, 129–130

luota, kuvattiin lopullisena omantunnon voittona ”omaisrakkaudesta” lähimmäisenrakkauden hyväksi. Romaani loppui Lallin näkyyn. Hän näki valtaisan määrän kuolleen Tolstoin seuraajia kulkemassa kohti auringonnousua. Tämän näyn kohokohtana Järnefelt-Lalli piti pappien täydellistä poissaoloa. Vasta tämä toivon sytyttävä ymmärrys yhteisesti jaetusta ”omantunnon uskosta” nosti päähenkilön ylös ahdingostaan.⁴⁹⁹

Järnefelt toi siis viimeisen kerran esiin vakaumuksensa syvimmit ja tärkeimmät peruseriaatteen. Hän painotti yhä uudestaan, etteivät edes kirkot voineet rakentaa pysyvää rauhaa. Sen tekisi vain rakastava Jumala jokaisen yksittäisen ihmisen sisällä: yksilön toimiva omatunto. Ihmisten sodat toisiaan vastaan viittasivat tässä teoksessa todennäköisimmin Järnefeltin kauhistuttaviksi kokemuksiin ensimmäiseen maailmansotaan ja sisällissotaan.

Sitä, kuinka paljon hän omaksui teosofista ajattelua, on käsitelty ainakin Nokkalan teoksessa, jossa se, ja aiemmin Aimo Melan, Ervastian elämänkerran laatineen kirjailijan, esittämä myönteinen käsitys torjuttiin. Nokkala kirjoitti teoksessaan, että ”muuan teosofiystävä” olisi antanut Järnefeltille tämän ajatuksen ikuisuudesta nykyisyydestä, jotta voisi käyttää tätä kuin ”työvälinettä” romaanissaan. Missään ei kuitenkaan puhuttu teosofiystävästä. Järnefelt puhui, kuten edellä on tullut ilmi, saunatoverista, ja tämä kuvaus osoitti hyvin vahvasti Akseli Isohiiteen. Eritoten kysymyksiä herättää kirjailijan asenne teoksensa punaista lankaa kohtaan. Teoksen kertojaminälle ajatus jälleensyntymästä ei vaikuta olleen pelkkä ajatusleikki, vaan ”voimakas, elävä näkemys” joka sai hänet tuntemaan ”autuutta”.⁵⁰⁰ Toiseksi on otettava huomioon Lallin keskeneräisen, ikuisen hengen, täydellistymisen inkarnaatioiden tuloksena juuri Järnefeltin hahmossa, Tolstoin oppien valon kautta. Kolmanneksi teoksessa on selvästi kerrottu Lallin kyvystä nähdä elävien olentojen sisäiseen maailmaan, ja vaikkapa liikkua heidän lävitseen. Neljänneksi, selostettu Lallin kyky kokea, ja elää kaikkia aikoja, ovat kukin teosofialiikkeen esoteerisen ajatusmaailman mukaisia asioita. Verrattain vahvoja viitteitä hänen teosofisista vaikutteistaan.

Kirjallisuudentutkija Juhani Niemikään ei kuitenkaan puhu *Lallin* yhteydessä teosofiasta, mitä hän ei liiemmälti tee koko teoksessaankaan, vaan

⁴⁹⁹ Järnefelt 1933, 131–139; *Vuorisaarnan* asemasta suomalaisessa teosofiassa ks. esim. Nokkala 1958, 288; Järnefelt, tai tytär Maija Boldemann, oli ilmeisesti valinnut käyttää mm. Carl Tersmedenin (1717–1797) *Amiral Carl Tersmedens memoarer* -nimisistä laajoista päiväkirjoista poimittuja tietoja Kertun iästä, ja paikalla majaa pitäneistä papeista. ks. esim. Haavio 1948, 169, jossa tosin käytetään virheellisesti nimeä ”Curt”.

⁵⁰⁰ ks. Nokkala 1958, 287; Järnefelt 1933, 14

korostaa aikakäsityksen merkitystä. Teoksessa puhutaan ”ikuisesta nykyisyydestä”, joka ajatus vertautuisi Järnefeltin aiemmin marraskuussa 1928 kirjoittamaansa ”Pyhä nykyisyys” artikkeliin *Tulenkantajat* lehdessä. Tämä kirjoitus korosti nykyhetken tärkeyttä. Hän viittasi siinä Jeesukseen, joka *Vuorisaarnassaan* kehottaa olemaan murehtimatta huomista. Tulevaisuuteen tähyäminen nykyisyys uhraten, siis omantunnon äänen sivuuttaminen tulevaisuuden etujen saavuttamiseksi, aiheuttaisi lopulta noiden tulevaisuuden onnellisten toivekuvien murenemisen. Järnefeltin mielestä vain nykyisyydessä voimme seurata omatuntoamme, ja vain nykyisyydessä voimme todella olla onnellisia ja vapaita.⁵⁰¹

Juhani Niemi arvelee edelleen Järnefeltin saaneen tarinansa kehykset vuonna 1930 latinasta suomen kielelle käännetystä *Pyhän Henrikin legendasta*, ja samana vuonna ilmestyneestä *Suomen muinaisrunoja* -teoksesta, jossa myös piispa Henrik ja Lalli esiintyvät.⁵⁰² Asia voi hyvin olla näin. Kirjan aihe sinänsä, kuten Huntuvuorenkin, vertautuu joka tapauksessa ajan kansallismielisiin historiallisiin romaaneihin, joiden tuotanto, kuten aiemmin sanottua, eli varsinaista kultakauttaan niin painosten, kuin teosten nimekkeidenkin suhteen. *Lalli* siis vertautuu kansalliselta aiheeltaan niihin, mutta on sen käsittelytavoiltaan mainitun lajityypin täydellinen antiteesi. Tästä puhuu myös Niemi.⁵⁰³ Teoksen useampaan kertaan luettuani olen tässä asiassa hänen kanssaan täysin samaa mieltä. Järnefelt kansallisuusaatteen, valtarakennelmat, kirjoitetut lait, politiikan ja kaikenlaiset instituutiot ylipäättään, hylänneenä omantunnon seuraajana ja voimakkaana pasifistina, ei olisi kirjoittanut piispansurmaajasta jonkinlaista sankarillista kansallisuutemme esitaistelijaa ja Suur-Suomi -hengen nostattajaa.

Lallia ja samassa sen luoja, on luonnehdittu kansallista menneisyyttä käsittelevässä laajassa väitöskirjassa seuraavasti: ”

- *the author* - *becomes one with the National Spirit. Lalli grows into the metaphysical Finn wandering through the ages towards a new religion of conscience. - the Finnish physique and mildness of mind are presented as part of a national heritage from the distant past, as well as the conceived pagan essence of Finnishness which is viewed as a virtue.*⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Arvid Järnefelt. Pyhä nykyisyys. *Tulenkantajat* 30.11.1928; Niemi 2005, 258, 260, 262

⁵⁰² Niemi 2005, 262

⁵⁰³ Niemi 2005, 264

⁵⁰⁴ Fewster 2006, 352

Kyllä, näin on mahdollista lukea. Sanoihan kirjailija jo esipuheen aloittavassa lauseessa saunatoveristaankin: ”tämä voimakas Suomen nuorukainen [Akseli Isohiisi] oli menneiden vuosisatojen, muinaisten aikakausien jälkeen kuin niiden oma, elävään nykyisyyteen puhjennut kukoistus”. Ja edelleen ”roteva Suomen työläinen - -kuin oli rakkautensa ruumiilliseen puhtauteen perinyt muinaisuudelta, niin - -myöskin tuon silmäinsä ihmeellisen lempeyden”.⁵⁰⁵ Tämä oli kuitenkin puhetta Suomen tunnollisimmaksi tolstoilaiseksi luonnehditusta Akseli Isohiidestä, ja siinä kuvastuu selkein piirroin tolstoilaisen ruumiillisen työn ihanne. Samoin siinä kajastaa Järnefeltille kohta tarkemmin kirkastuva, jälleensyntymän visioon johtava, ajatuspolku. Ja Lallin, pikemminkin kuin jälleensyntymisen, näkisin tässä Järnefeltin työkaluna, *välineenä* saavuttaa lukijan mielissä, se mitä hän halusi sanoa. Siis apuvälineenä, joka on jokaiselle lukijalle jo kouluajoilta tuttu, ja johon voi helposti samaistua. Ja tämä Lalli edusti kostonkierteeseen tuomitun varatuomari Järnefeltin vanhaa minää. Ei siis suomalaisen kansanhengen ruumiillistumaa, jonka pakanallisuutta olisi ylistetty. Lalli koki tuonpuoleisessa valaistumisen, eräänlaisen teosofisen hengen uudistumisen, jonka seurauksena hän irtisanoutui heimonsa pakanallisista tavoista, eritoten kostosta.

Tuntien Järnefeltin biografia, että tarkempi aatetausta, olen pohtinut, missä tarkoituksessa hän todennäköisimmin teoksensa kirjoitti. Omasta mielestäni Järnefeltin *Lallille* oikeutta tekevästä luonnehinnasta pitäisi poistaa kaikki sanat ”suomalainen” ja ”kansallinen”, vaikka sana Suomi muutaman kerran teoksessa mainitaankin. Omantunnon äänen noudattamisen ja anteeksiannon vakaumukseen tullut entinen varatuomari osoitti ymmärtämystä tunnetulle ja samaistuttavalle muinaisajan murhamiehelle – kostajalle. Järnefelt eläytyi päähenkilönsä asemaan, samaa mihin hän johdonmukaisesti pyrki kaikkien kohtaamiensa ihmisten kanssa. Murhaaja edusti hänelle sekä lähimmäistä, että itseään. Hän ei suinkaan juhlinut Lallia muinaisena kansallissankarina. Järnefeltillä ei myöskään Lallin pakanuus, ennen hänen tolstoilaista hengen valaistumistaan, ollut erikseen ihailtava, ainoastaan tosiasiana hyväksyttävä ja ymmärrettävä ominaisuus. Se oli hyväksyttävä ominaisuus tietyllä tavalla myös suhteessa kirkon monopolisoimaan uskontulkintaan ja vallankäyttöön, sekä yhtenä empaattisesti hyväksyttävänä etappina kohti lopullista henkistä valaistumista. Ei suhteessa kristillisen Jumalan sanomaan sinänsä. Muinaisen Lallin henkisen tilan kehittymistä Järnefelt kuvaa

⁵⁰⁵ Järnefelt 1933, 4–5

teosofisvaikutteisen jälleensyntymisen kautta. Kuten sanottua, Järnefelt erosi kansallisesti suuntautuneen ajattelun diskurssista jo varhain, joten itse tulkitsen *Lallin* kansallisen aiheen tämän pasifistisen kirjailijan viimeiseksi, eräänlaiseksi romaanimuotoiseksi ”kirkkopuheeksi”, aikana, jolloin asenneilmapiiri oli alkanut – jälleen – rajustikin jyrkentyä.

Lopuksi voisi siteerata vielä Järnefeltin lähipiiriin kuulunutta Eino Leinoa. Hän kirjoitti jo vuonna 1909 seuraavanlaisen luonehdinnan tästä tuntemastaan persoonasta:

Järnefelt, jolle kaikki »kansallinen» on siinä merkityksessä vierasta ja vastenmielistä kuin se on outoa Tolstoille ja koko nykyaikaiselle sosialismille... Askeetti itsensä suhteen, individualisti kansan ja esivallan suhteen, ateisti kirkon opin suhteen, kristitty oman sydämensä kammioissa: niin on Tolstoi, niin on hänen suomalainen oppilaansa Arvid Järnefelt.⁵⁰⁶

8.3 Reinkarnaation teema jakaa mielipiteet, mutta vastaanotto on pääosin suotuisaa

Vajaa vuosi ennen sanomalehtipainonsa väkivaltaista hajottamista, vaasalainen työväen ja pienviljelijöiden äänenkannattaja *Työn Ääni* julkaisi terävän kirjoituksen, joka oli otsikoitu sanalla ”Sankarihenki”. Artikkelin otti kriittisen näkökulman äärilaidan oikeiston epädemokraattiseen ajatteluun ja toimintaan. Konkreettisin kritiikki osui vastaperustettuun, äärioikeistolaiseksi liikkeeksi luonnehdittavaan Lalliliittoon, ja sen piirissä toimineisiin, kirveensä aseisiin vaihtaneisiin vapaussankareihin. Mainittu liitto edelsi tietysti mielessä Lapuan liikettä, ja siitä eteenpäin Isänmaallista Kansanrintamaa eli IKL:ää.⁵⁰⁷

Työn Ääni ei arvostanut silloista suomalaista sivistystä kovinkaan korkealle, ja viittasi tällä paitsi vuosikymmenen takaiseen sisällissotaan, myös vahvana kyteneisiin poliittisiin epäluuloihin ja kasvaneeseen väkivallan uhkaan. Kansa, jonka lehti viittasi rivien välissä olevan edelleenkin mongoleja, omasi historian, jonka ensi lehtikin käsitteli murhaamista. Vuosisadatkaan eivät olleet vieneet tätä kansallista tarinaa eteenpäin. Nurinkurisuuden tuntui lehden näkökulmasta huipentaneen vastaperustettu Lalliliitto, jonka ”tarkoitus - - on kruunata poliittinen murha tarkoitusperien kappaleeksi ja sen vuoksi kai historia tulee kultaisin kirjaimin kiinnittämään perustajien nimet sankaripaateen”. Lehti mainitsi samassa yhteydessä vielä joukon muitakin isänmaallisen hengen ja rajojen laajentamisen

⁵⁰⁶ Leino 1909b, 253

⁵⁰⁷ Ks. esim. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 131–137

nimeen vannoneita seuroja, jotka uhkasivat työläisiä ja heidän asemaansa. Lallia ihaileva sankarihenki oli lehden näkökulmasta yhtä ”murhaajahengen” kanssa.⁵⁰⁸ Tämä hyvin terävästi aikakauden poliittista ilmapiiriä peilaava, työväen, näkökulma pohjustakoon seuraavaa kirja-arvostelujen luokittelua.

Aikavälille 1.1.1933–31.12.1935 rajattu haku ”Arvid Järnefelt Lalli” tuotti yhteensä 341 osumaa, joista arvosteluiksi pystyi luokittelemaan 34 kpl. Näistä arvosteluista positiivisia oli 26 kpl, neutraaleja 2 kpl, ambivalentteja 3kpl ja negatiivisia niin ikään 3 kpl.

Positiivisesti, tai enimmäkseen positiivisesti, suhtautui varsin pitkä lista lehtiä, jotka tässä arvostelujen ilmestymisjärjestyksessä: *Kansan Kuvalehti*, *Karjala*, *Maaseudun Tulevaisuus*, *Ajan Suunta*, *Kansan Lehti*, *Turun Sanomat*, *Kansan Työ*, *Vaasa*, *Ilkka*, *Laatokka*, *Turunmaa*, *Aamulehti*, *Kansan Voima*, *Eteenpäin*, *Länsi-Suomi*, *Karjalainen*, *Satakunnan Kansa*, *Savon Sanomat*, *Suomen Heimo*, *Sosialisti*, *Suomen Nainen*, *Nya Argus*, *Valvoja-Aika*, *Forssan Lehti*, *Warkauden Lehti* ja *Hämeen Kansa*.

Neutraalisti kirjoittivat *Ruusu-Risti*: *Okkultinen aikakauskirja* ja *Hufvudstadsbladet*. Kahtalaisia näkökantoja sisälsivät *Helsingin Sanomat*, *Uusi Suomi* ja *Svenska Pressen*. Kaikkein kielteisimmälle kannalle asettuivat lehdet *Kaiku*, *Liitto* ja *Suomalainen Suomi*.

8.3.1 Työväenlehdet suhtautuivat kauttaaltaan myönteisesti

Pirkanmaalla ilmestynyt sosialidemokraattinen *Kansan Lehti*, kuten muutkin sosialistiset lehdet, osoitti nöyrää kunnioitusta Järnefeltiä kohtaan. Se olisi pitänyt ainutlaatuisesti sommiteltua teosta mestarillisena, jos se olisi saanut mahdollisuuden ilmestyä kirjailijan haluamassa lopullisessa muodossaan.⁵⁰⁹

Viipurilainen *Kansan Työ* piti sekin teosta ainutkertaisena, ja taiteellisesti erittäin laadukkaana. Jälleensyntymisen teemaa se piti, poiketen muista, aiheesta vaienneista työväenluokan lehdistä, osin kiistanalaisia ajatuksia herättävänä, mutta kieltäytyi ottamasta omaa kantaa. Tässäkin työväenlehdessä ilmeni oleellinen arvostuksen syy: kirkon kaikkinaisen vallan kritisoiminen. Paljon kertova on sitaatti: ”Lalli-Järnefelt, kirkon opin ja mahtivallan suurin

⁵⁰⁸ Äimä. Sankarihenki. *Työn Ääni*. 5.6.1929; SLH 7, 164–165; Pt. Hannes Mykkänen (1929–30)

⁵⁰⁹ O.U.J:n. Arvid Järnefeltin jälkeenyjäännyt teos. *Kansan Lehti*. 9.12.1933; SLH 5, 264–266; Pt. Toivo Rainio (1932–37)

vihollinen...suuri pakana-kristitty...”.⁵¹⁰ Maalaisliittolainen *Liitto* ja IKL:n suulla puhunut *Kaiku* tulisivat puolestaan lyömään Järnefeltiä tästä samaisesta syystä.

Sosialidemokraattinen *Kansan Voima* ilmestyi Sortavalassa, ja kuten moni muukin vasemmistolehti, myös se oli joutunut niin lapualaisen väen kuin virkamiestenkin hampaisiin. Lehti julkaisikin sivuillaan paitsi Järnefeltin kirjan ihannoivan arvostelun, myös erilaisia uutisia niin kutsutuista mustapaidoista, tai ”mustista murhamiehistä”, joiksi se äärioikeistolaisia nimitti. Viimeisellä sivulla se mainosti *Ruskeaa kirjaa – Saksan natsiterrorin hirmuista*⁵¹¹, joka sisälsi terävän kritiikin Saksan natsihallintoa kohtaan. Lehden mainos kertoi, että *Ruskea kirja* on ”kansainvälisen työväenliikkeen merkittävimpiä teoksia” ja siihen asti ”voimakkain isku ihmisoikeuksia loukanneita fascisteja vastaan”. Järnefeltiä lehti piti suuressa arvossa, mistä osoituksena, että se kutsui tätä profeetalliseksi, suureksi ihmiseksi. Teosta ylistettiin unohtumattomaksi ja Järnefeltille leimalliseksi. Lehdessä oli hyvin niukalti kansallismielistä ja uskonnollista mainosmateriaalia, mutta siihen oli silti eksynyt kaksi mainintaa Söderströmin uusista teoksista. Ne olivat Aarno Karimon *Armfeltin lähettiläs* ja majuri O. J. Hannulan *Suomen vapaussodan historia*. Mainoksen sisällöstä huomaa, keille teoksia yleensä tavattiin suunnata. Jälkimmäisen teoksen mainostekstissä ”käsitellään punaisen puolen sodankäyntiä, sillä ilman vihollisen toimien tarkkaa tuntemusta kuvaus olisi puutteellinen”.⁵¹²

Kymenlaakson työväen ja pienviljelijöiden äänenkannattaja, kotkalainen *Eteenpäin*, piti sekin *Ruskeaa kirjaa* merkittävänä. Ainoana kansallisia aiheita edustaneista lehdessä vilahti edellä mainittu *Suomen vapaussodan historia*, ja sekin ilman tarkempaa sisällönkuvausta. 1930-luvun alkupuolen kirjallisuutta, viitaten ilmeisestikin nationalistishenkiseen kertomakirjallisuuteen, lehden arvosteleva toimittaja nimitti suorasukaisesti ”rihkamaksi”, johon mestari Järnefeltin *Lalli* teki kullanarvoisen poikkeuksen. Lehden näkökulmasta Järnefelt-Lallin kirkonvastaisuus teki teoksen päähenkilöstä ymmärrettävän, jopa sympaattisen. Lehti ei, kuten ei valtaosa muistakaan sosialistista lehdistä, maininut nimeltä Leo Tolstoita tai tolstoilaisuutta ylipäätään, ja se kuvaili Lallin kokemia kuolemanjälkeisiä, varsin teofisia tilojakin yksinkertaistetusti

⁵¹⁰ P.H. Muistelmia haudan takaa. *Kansan Työ*. 13.12.1933; SLH 6, 329–331; Pt. Eero A. Vuori (1930–34)

⁵¹¹ Alkuperäiseltä nimeltään *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror*

⁵¹² K.H. [Kalle Hämäläinen?]. Merkillinen joutsenlaulu. *Kansan Voima*. 19.12.1933; SLH 6, 249–251; Pt. Jussi Raatikainen (1933–41)

”järnefeltimäisiksi”. Samoin Lallin Venäjällä kohtaama kreivi Tolstoi oli lehden tekstissä ainoastaan ”eräs kreivi”.⁵¹³ Tämä on mielenkiintoinen havainto, sillä suurin osa vastakkaisen poliittisen leirin lehdistä, kuten myöhemmin tulemme huomaamaan, katsoi tarpeelliseksi erikseen osoitella tolstoilaisuutta. Samoin oli teosofian laita.

Hyvin kunnioittavaan sävyyn kirjoitti myös turkulainen työväenlehti *Sosialisti*. Se muisti mainita kirjailijan mielipiteitä jakaneesta menneisyydestä, mutta jätti diplomaattisesti mainitsematta, mitkä (työväenliikkeen ulkopuoliset), tahot nämä ajatukset torjuivat. Kristinuskoa levitettiin lehden otaksuman mukaan väkivaltaisesti, ja Järnefeltin kuvaus Lallin kohtalosta asetti ilmeisestikin arvostettavan kontrastin mainitulle toimintatavalle. Lehti painotti, että lukijoiden, siis työväen, tuli vastaisuudessakin pitää edesmenneen Järnefeltin kunniakas tuotanto ja viljelemät aatteet sille kuuluvassa arvossaan.⁵¹⁴

Hämeenlinnassa kotiaan pitänyt sosialidemokraattinen *Hämeen Kansa* yhtyi ylistykseen verraten pitkässä arvostelussaan. Arvion alkulauseet sopivat mainiosti kuvaamaan myös muiden tutkielmassa mukana olevien työväenlehtien asennoitumista:

*Samana profeetallisena näkijänä ja ylevänä ihmisenä, miksi Järnefelt on sekä elämässään että kirjallisessa tuotannossaan näyttäytynyt koko pitkän elämänsä ajan, astuu hän eteemme myöskin tässä viimeisessä...teoksessaan. 'Lalli' on vaikuttavaa lukemista: suuri mestari julistaa siinä vielä haudan partaalla ollen ylevää ihmisyyssuskoansa. Se on ihmeellinen romaani. Vaikutukseltaan valtava ja kuitenkin – mitenkä tyynen rauhallisesti kerrottu. Profeetan viimeinen julistus kansalleen – tekisi mieli sanoa. Sillä julistus se on, seesteisestä rauhallisuudestaan huolimatta.*⁵¹⁵

Toimittaja kertoi Lallista toisten työväenlehtien tavoin neutraalisti, lähinnä tarinan juonta kuvaillen, eikä maininnut Henrikiäkään nimeltä. Lehden näkökulma oli Järnefeltin kirjailijuudessa ja teoksen logiikan avaamisessa. Ainoana työväenlehtenä *Hämeen Kansa* mainitsi Leo Tolstoin nimeltä. Hän oli se, joka opetti Järnefelt-Lallia viemään veljeyden aatteen tekojen tasolle. Toimittaja korosti erityisesti teoksen pasifismia.⁵¹⁶

⁵¹³ J-nen. Arvid Järnefeltin muisto. *Eteenpäin*. 20.12. 1933; SLH 5, 56–58; Pt. E.A. Metsäranta (1931–35)

⁵¹⁴ P-lo. Mestarin viimeinen sana. *Sosialisti*. 28.12.1933; SLH 7, 137–140; Pt. Aleks Aaltonen (1928–34)

⁵¹⁵ G. Mestarin viimeinen sana. *Hämeen Kansa*. 21.4.1934; SLH 5, 153–154; Pt. Jussi Saarinen (1932–33); Nimekkeen alaotsikko työväenlehdille tyypillinen: ”Ei oikeutta maassa saa – ken itse sit ei hanki”.

⁵¹⁶ G. Mestarin viimeinen sana. *Hämeen Kansa*. 21.4.1934

Järnefeltin esiin nostamat teemat – valtasuhteiden kielteiset seuraukset ja kaikkien ihmisten veljeyden korostaminen – sopivat aikalaisarvostelujen perusteella mainiosti yhteen työväenliikkeen ideologian kanssa.

8.3.2 Maakansankin lehdet ottivat vastaan pääosin kiittäen

Oulussa ilmestynyttä *Liittoa* lukuun ottamatta myös maalaislehdet suhtautuivat Järnefeltiin, ja hänen viimeiseen kirjaansa positiivisesti. Jo useamman vuoden *Maaseudun Tulevaisuus* lehden kulttuuriavustajana toimineen kirjailija Mika Waltarin (1908–1979) kritiikissä vaihtelivat sanat ”merkillinen”, ”ihmeellinen” ja ”ymmällä”. Hän päätyi arvioimaan *Lallin* paitsi kotimaisen kirjallisuuden ainutlaatuisimmaksi teokseksi, samalla myös Järnefeltin kaikkein suurimmaksi ja elävimmäksi kirjaksi(!). Teos sai siis hämilleen myös tämän ”ikkunat auki Eurooppaan” avanneen Tulenkantajan ja pian kansainvälisestikin menestyksekkään kirjailijan. Kritiikissään Waltari ei ruotinnut tarkemmin teoksen juonta tai maininnut Tolstoitakaan millään tavalla, mutta useista, sanalla sanoen mykistyneistä, mainesanoista päätellen teos teki häneen syvän vaikutuksen.⁵¹⁷

Ilkan päätoimittajana toimi Santeri Alkion jälkeen maalaisliiton oikeistolaisempaan siipeen kulunut Artturi Leinonen (1888–1963). Sama mies kirjoitti yhden 1930-luvun alkupuolen menestyksekkäimmistä, ja ajan tapaan kansalliseen henkeen kirjoitetuista, historiallisista romaanisarjoista, nimeltään *Hakkapeliitat*. Tässä arvostelussa, kuten melko monissa muissakin, etenkin selkeän oikeistolaisten lehtien, kritiikeissä, otettiin tietoista ja alleviivaavaa etäisyyttä jälleensyntymisen teemaan. Se voitiin positiivisessa arvostelussa hyväksyä jonkinlaisena kirjallisena tyylikeinona, mutta usein toimittaja ehätti vähintään rivien välissä kertomaan lukijoilleen, ettei hän, tai edustamansa lehti tällaista ajatusta kannattanut.⁵¹⁸ *Ilkan* kirjallisuusarvostelija osoitti harvinaista perehtyneisyyttä aiheeseen, sillä hän osasi luetella kaikki Järnefeltiä aiemmin *Lallia* käsitelleet kirjailijat: Jahnssonin, Leinon ja Huntuvuoren, mutta myös aiheesta ainoastaan ruotsiksi kirjoittaneen Mönnen. *Ilkan* toimittaja ei luokitellut teosta historialliseksi romaaniksi, vaan näki siinä syvempiä ulottuvuuksia. Se oli

⁵¹⁷ M.W. [Mika Waltari]. Arvid Järnefeltin jälkeenyäännyt romaani. *Maaseudun Tulevaisuus*. 5.12.1933; SLH 6, 134–137; Pt. Onni Koskikallio (1930–59); Vain noin reilu vuosikymmen tämän arvostelun jälkeen Waltari julkaisi historiallisen romaaninsa *Sinuhe egyptiläinen* (1945).

⁵¹⁸ Inkarnaatio-opista etäisyyttä ottivat esim. *Helsingin Sanomat*, *Kaiku*, *Vaasa*, *Ilkka*, *Kansan Kuvalehti*, *Turunmaa* ja *Warkauden Lehti*.

pikemminkin – tuttuna kaikuna työväen lehdistä – kunnioitettavan kirjailijan jalon elämänfilosofian runollinen testamentti.⁵¹⁹

Maalaisliittoa kannattanut *Turunmaa* irtisanoutui sekin hienovaraisesti sielunvaellusajatuksista, mutta suorastaan ylisti kirjailijaa ja teosta aiempien tavoin. Se tunnisti teoksessa Leo Tolstoin hahmon, ja tuntui hyväksyvän muutta mutkitta teoksen loppuosaan sijoitetun pakanuuden ja kristinuskon välisen sovinnonteonkin, sen, joka tapahtui Järnefeltille kaikkein pyhimmän, omantunnon, seuraamisen kautta.⁵²⁰ Tällaisen sovittelun useat myöhemmin tarkasteluun tulevat porvarillisten lehtien arvostelijat torjuivat mahdottomana.

Kuopiolaisen maalaiskansan *Savon Sanomat* inspiroitui, ainoana joukosta, julkaisemaan enemmän historiallisen Lallin maineen puhdistamiseen keskittyneen palopuheen, kuin varsinaisen kirjallisuusarvostelun. Tolstoita tai tolstoilaisuuttakaan ei arviossa mainittu. Kansakoulunopettajan koulutuksen saaneen Eero Hiekkalan kirjoitus tähtäsi Ruotsin ja katolisen kirkon disinformaatiota vastaan. Rehdin talonpojan, Lallin, aseeseen tarttumista kirjoittaja puolusti pelkästään isänmaallisena sankaritekona, ja toivoi, että aiheesta tultaisiin kirjoittamaan *suomalaisesta* näkökulmasta. Kuten Huntuvuoren arvosteluissa jo tuli esille, myös tässä nähtiin, että ”oikea Lallin historia on vielä kirjoittamatta”. Päätoimittaja arvosti tästä huolimatta kirjan asetelmia – Lalli oli arvostelijasta kuvattu ”suomalaisena talonpoikaispäällikkönä”, joka koetti estää valloittajien, niin maalliset kuin hengellisetkin, vallankaappaukset. Arvostelu voisi erehdyttää otaksumaan lehden yleistä linjaa oikeistomieliseksi, mitä se ei toki ollut. Lehden sivuilta löytyi esimerkiksi IKL:ää, ja sen nuorisoon kohdistamaa politikointia, kohtaan kriittisesti suhtautuneita kirjoituksia. Lehdestä ei löytynyt myöskään kansallishenkistä kirjallisuusmainontaa – esiteltujen teosten sisältö oli pikemminkin uskonnollista.⁵²¹

8.3.3 Enemmistö porvarillisista, äärilaidan oikeistolaisista ja poliittisesti sitoutumattomista lehdistä suositteli teosta

Aikakauslehti *Kansan Kuvalehti*, jolla oli sama kustantaja, kuin Järnefeltin teoksella, WSOY (ja joka ei työväenlehdelle sopivasta nimestään huolimatta ollut vasemmistolehti), julkaisi *Lallista* maisteri Olli Nuorron laatiman

⁵¹⁹ V.I.M. Proosaa, draamaa ja runoa. *Ilkka*. 14.12.1933; SLH 5, 173–176; Pt. Artturi Leinonen (1929–52)

⁵²⁰ A.A [A. Arpiala?]. Arvid Järnefeltin viimeinen teos. *Turunmaa*. 15.12.1933; SLH 7, 136–137; Pt. Taavi Matilainen (1932–34)

⁵²¹ H-la [Eero Hiekkala]. Lalli. *Savon Sanomat*. 21.12.1933; SLH 7, 9–12; Pt. Eero Hiekkala (1929–42); Mylly 2001

etukäteisarvostelun. Siinä kirjailijaa pidettiin yleisesti suurena taiteilijana, ja jälleen kerran, hänelle eräällä tavalla annettiin anteeksi sekä tolstoilaisuus, että lehden lukijoille vieras jälleensyntyminen. Nuorto piti kirjaa sen tutusta aiheesta ja eo. ominaisuuksista huolimatta laadukkaana. Kaikessa erikoisuudessaan se sisälsi maisterin mukaan historiallisesti oikeansuuntaista kuvausta. Samoin sen aito ja rehellinen käsittelytapa haki hänestä vertaistaan ajan kirjallisuudessa.⁵²²

Länsirannikon ja Tampereen seudun keskilinjan kokoomuslaiset sanomalehdet *Turun Sanomat*, *Satakunnan Kansa*, *Länsi-Suomi* ja *Aamulehti*, sekä sitoutumaton *Forssan Lehti* pitivät nekin teoksen valintoja erittäin onnistuneina. Viimeksi mainittu esitteli Järnefeltin ”tolstoilaisen rakkaudenopin pääedustajaksi”, ja piti kirjailijaakin yhtä jalona, kuin julistamansa oppi. Arvostelija ei osoittanut minkäänlaista kritiikkiä henkilöä tai tämän ideologiaa kohtaan. Täysin varauksettomiin ja harrashenkisiin ylistyksiin yhtyivät myös *Turun Sanomat* ja *Länsi-Suomi*. Porilainen *Satakunnan Kansa* sen sijaan piti referoivan etäisyyden suhteessa teoksen metafyyssisiin elementteihin, mutta osoitti kiitosta teoksen taiteellisuudelle. *Aamulehden* arvostelija mainitsi Tolstoin nimen, mutta kirjoituksesta ei huokunut negatiivista sävyä. Toimittaja nimesi Lallin ”ensimmäiseksi historiallisesti tunnetuksi suomalaiseksi”.⁵²³ Oli edelleenkin jossain määrin yleistä, että Lallia todella pidettiin historiallisena henkilönä, ja eräänlaisena suomalaisen ihmisen prototyyppinä. Järnefeltin *Lallin* arvostelijat ottivat silti verraten vähän kantaa Lallin hahmoon, ja erityisesti siihen, kuinka hyvin hän edusti arvostelijan mielissä oikeansuuntaista, todellista, suomalaisuutta.

Itäisen Suomen lehdistä maltillisista lehdistä *Karjala*, *Laatokka* ja *Warkauden Lehti* omasivat selvät mielipiteet historiallisesta Lallista. Viipurilaisen kokoomuslehti *Karjalan* mielikuvissa Lalli oli ”uljas suomalainen suku-urho” ja ”heimonsa sankari”. *Warkauden Lehti* nimitti häntä ”suomalaiseksi vapaustaistelijaksi”. Sortavalassa ilmestynyt kokoomukselainen *Laatokka* nimesi hänet puolestaan neutraalimmin ”tarunomaiseksi pakanapäälliköksi”. Edellinen ei myöskään kokenut tarpeelliseksi, kahden edellisen tavoin, mainita Tolstoin nimeä, eikä edes erkaantua inkarnaatio-ajatuksesta, kuten *Warkauden Lehti*. Edellä mainittu varkautelainen arvostelija osoitti kyllä suurta ihailua kirjailijan

⁵²² Olli Nuorto. –. *Kansan Kuvalehti*. 24.11.1933. Nro 48, 9, 28; SLH 8 Ari Uino, 86–89; Pt.Ilmari Turja (1929–34)

⁵²³ O.A.K. [Oskar Albin Kallio]. Kirja Lallista. *Aamulehti*. 16.12.1933; J.G.V. [Johannes Gustaf Vuoriniemi]. Lalli, Arvid Järnefeltin viimeinen romaani. *Forssan Lehti* 9.3.1934; –to. Ihmeellinen kuvitelma. *Länsi-Suomi*. 20.12.1933; T. S–nen. Arvid Järnefeltin viimeinen viesti. *Satakunnan Kansa*. 21.12.1933; P–o. [Eino Suova?]. Voimakas kuvitelma. *Turun Sanomat*. 10.12.1933

sanataidetta kohtaan, mutta ojensi kätensä myös ristiriitaisia tunteita tunteneille. *Laatokka* piti teosta yksinomaan raikkaana tuulahduksena. Etenkin siksi, ettei siinä oltu sorruttu päähenkilön sankarillisia ominaisuuksia puhkuvaan kerrontatapaan.⁵²⁴ Arvostelijan mielipide ei liennyt ainoa laatuaan. Historiasta inspiroituneen kaunokirjallisuuden hahmot alkoivat 1930-luvun alkupuoleen mennessä saada kylkeensä yhä liioitellumpia, silotellumpia ja samalla, epäuskottavampia, ominaisuuksia.⁵²⁵ Siksi niihin myös alettiin kyllästyä.

Poliittisen oikean laidan terävimmällä puolella sijainneet *Ajan Suunta*, *Vaasa*, *Karjalainen* ja *Suomen Heimo* käsittelivät teosta jokseenkin positiivisessa hengessä, vaikka heidän analyyseistään löytyi kriittisiä yksityiskohtia.

Äärioikealla sijainneen Isänmaallisen kansanliikkeen, IKL:n, Helsingissä ilmestynyt pää-äänenkannattaja *Ajan Suunta* tunsii Jahnssonin ja Leinon näytelmät, mutta jätti sivuun näitä tuoreemmat Mörnen ja Huntuvuoren teokset. Molempien näytelmien käsittelytavat hän katsoi onnistuneiksi, ja oli onnistunut löytämään Leinon päähenkilöstä, mikä yllättävää, ”suomalaisen rotuhengen ruumiillistuman”. Tätä lausumaa ei voi olla vertaamatta fennomaanisten lehtien aikalaisarvioihin, joissa Leinon korpienmiestä moitittiin epäkansalliseksi ja heikosti samaistuttavaksi antisankariksi. Kriitikon varsinaisessa arvostelussa vilahtivat sitten niin Tolstoi, tolstoilaisuus kuin termi ”teosofis-buddhalainen ajatusmaailma”:kin. Sana ’teosofia’ osattiin itseasiassa mainita *Ajan Suunnan* lisäksi vain Suomalaisuuden liiton *Suomalainen Suomi* aikakauslehdessä, ja hyvin oikeistolaisessa *Vaasa* sanomalehdessä. Jälkimmäiset mainitsivat termin negatiivisessa, mutta *Ajan Suunta* näistä poiketen neutraalin analyttisessä mielessä.⁵²⁶ Päätellä voi, että koska *Ajan Suunnan* kriitikko tuntui arvostaneen jokaista kolmea, hyvin eri tavoin Lallia kuvannutta, teosta, hänelle tuntui riittävän, että Lalli yleensäkin oli otettu teoksen keskiöön; pääasia oli, ettei hahmoa katsottu liiaksi alaspäin.

Vaasan Jaakkoon eli Lapuanliikettä tukeneen oikeistopoliitikko J. O. Ikolan (1887–1951) luotsaama sanomalehti *Vaasa* sisälsi paitsi kirja-arvostelun, myös toimituksen linjaa selventävän, sydämellisen 60-vuotisonnittelun kirkkoherra K.R.

⁵²⁴ T.W.T. [Viljo Kojo?]. Vain rakkaus elää ikuisesti. *Karjala*. 3.12.1933; SLH 5, 285–287; Pt. Onni E. Björninen (1930–51); E.S. Ihmeellinen romaani. *Laatokka*. 14.12.1933; SLH 6, 52–53; Pt. Uki Nieminen (1929–42); V–i. K–i. Kirjallisuus ja taide. Lalli. *Warkauden Lehti*. 5.4.1934; SLH 7, 241–242; Pt. Kalervo Kivimäki (1931–52); Lehti oli puolueeton uutis- ja ilmoituslehti.

⁵²⁵ Kansallismielisen historiallisen romaanin kulta-ajasta 1930-luvulla ks. esim. Ihonen 1993, 462

⁵²⁶ L. H–la. Arvid Järnefeltin viimeinen teos. Lalli. WSOY. *Ajan Suunta*. 9.12.1933; SLH 5, 23–24; Pt. Arne Somersalo (1923–35)

Karekselle (1873–1942), Lapuanliikkeen hengelliselle kivijalalle. Onnittelijalla oli yleisten toivotustensa ohella ”tunne, että isänmaa tarvitsee häntä tälläkin alalla suurta Suomea luotaessa”. ”Tälläkin alalla” -sanoilla tarkoitettiin Kareksen aktiivista oikeistopoliittista toimintaa. Lehti nimesi Järnefeltin teoksen ”ilmestyskirjaksi” sen rakenteellisen kunnianhimon ja kirjoittajansa suuren hengen perusteella. Arvostelussa mainittiin paitsi tolstoilaisuus, myös teosofia. Jälkimmäistä se piti ”himmentävänä hämäränilmana”, mutta tolstoilaisuuteen se suhtautui neutraalisti. Historiallinen Lalli miellettiin surullisenkuuluisaksi kostajaksi, eikä lehti muutoinkaan osoittanut kaipaavansa hahmon suuruutta puhkuvia kuvauksia, vaan piti arvokkaana kirjailijan omaan vakaumukseen pohjannutta lähestymistapaa.⁵²⁷

Joensuussa ilmestyneen *Karjalaisen* linja oli tuolloin myös hyvin oikealla. Se julkaisi samassa numerossa, paitsi arvostelun, myös laajan artikkelin *Saksan kansallissosialismi uuden maailmankatsomuksen perustana*. Siinä avattiin lukijoille valistavaan sävyyn kansallissosialistista maailmankuvaa. Tekstin lopussa opetus koottiin yhteen: ”...tärkeintä...sisäinen muuttuminen uuteen maailmankatsomukseen, joka on lähtöisin Saksasta. Vain tässä mielessä voivat ulkomaat käsittää kansallissosialismin, ei voitonhimoisena, hävittävänä, kammottavana voimana, vaan uutena henkisenä virtauksena, jonka kehitystä ja laajentumista ei voida pysäyttää”.⁵²⁸ Tämän lehden kirjallisuusarvostelija ihastui *Lalliin*, ja suositteli sitä lämpimästi. Hän puhui inkarnaatiosta ja tolstoilaisuudesta neutraalissa sävyssä, vaikkakin hän uumoili, että ”Tolstoin henki” olisi syventynyt entisestään, jos teos olisi voitu saattaa loppuun ennen jalon taiteilijan kuolemaa. Arvostelija piti Järnefeltin ja Leinon *Lalleja* juoneltaan samanlaisina, mutta edellisen käsittely oli samaistuttavampi.⁵²⁹

Akateeminen Karjalaseura julkaisi Helsingissä toimitustaan pitänyttä *Suomen Heimo* aikakauslehteä. Seura oli kansallismielinen opiskelijajärjestö, jonka nimi liitetään pitkälti 1920-luvun taitteen molemmiin puolin käytyihin, itärajan takaisiin, heimosotiin⁵³⁰, ja sen ajamaan Suur-Suomi aatteeseen. Lehden asenne *Lalliin* oli kauttaaltaan positiivinen. Tässäkin arvostelussa nimettiin sekä

⁵²⁷ Anon. Asessori K.R. Kares 60-vuotias. *Vaasa*. 13.12.1933; J. K-lä. Ilmestyskirja. *Vaasa*. 13.12.1933; SLH 6, 229–233; Pt. J.O. Ikola (1924–45)

⁵²⁸ Anon. Saksan kansallissosialismi uuden maailmankatsomuksen perustana. *Karjalainen*. 21.12.1933;

⁵²⁹ A. K-o. Arvid Järnefeltin viimeinen teos. *Karjalainen*. 21.12.1933; SLH 5, 287–289; Pt. Antti Hintikka (1919–34)

⁵³⁰ *Suomen Heimo* ilmestyi vuodesta 1923–1944, jolloin koko AKS:kin lakkautettiin. ks. SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 447–448; esim. Jussila 2006, 144–145, 217

sielunvaellus, että ”Tolstoin aatemaailma”, muttei negatiivisessa hengessä, vaan toimittaja suorastaan ihasteli Järnefeltin sydämellisyyttä ja tolstoilaisen aatteen paloa.⁵³¹

Aikakauslehti *Suomen Nainen*, jota kustansi Kansallisen Kokoomuspuolueen Naisvaliokunta, kuvaili tätä erikoislaatuista teosta tervetulleena Järnefeltin tuotantoa jo tunteville. Lallia lehti kutsui lakonisesti ”piispanmurhaajaksi”, eikä se maininnut arvostelussaan käsitteitä inkarnaatio tai tolstoilaisuus millään tavalla.⁵³²

Nya Arguksen Elmer Diktonius, joka oli itsekin runoilija ja kirjailija, näki Järnefeltin tulkintatavan uskottavana, joskin mielikuvituksellisena. Hän päätyi silti suosittelemaan tätä erikoislaatuista, syvällisen näkemyksen sisältänyttä, teosta. Diktonius mainitsi Leo Tolstoin Järnefeltin oppi-isänä, mutta jätti tolstoilaisuuden käsittelemisen muutoin sivuun. Jälleensyntymisenkin sijaan hän kirjoitti henkilöllisyyksien vaihtamisesta.⁵³³

Valvoja-Ajan vuoden 1934 ensimmäinen numero keskittyi ruotimaan menneen vuoden, varsin historiapitoista, kaunokirjallisuutta. Konservatiivishenkinen lehti nosti Artturi Leinosen suomalaisten soturien urhoollisuutta uhkuneen *Hakkapeliitat* teoksen vuoden tapaukseksi. Se sisälsi lehden mukaan ”onnistunutta historiallista spekulointia suomalais-kansallisissa merkeissä”. Hilda Huntuvuoren *Piispa Tuomas* sen sijaan, kylläkin pikkutarkkaa historianosaamista, mutta jälleen, niukalti muita kaunokirjallisia hyveitä. Järnefeltin *Lallissa* ihmeteltiin sielunvaellus -teemaa, mutta valinta ymmärrettiin: teoksen päämäärä oli muodostaa synteesi eletystä ja koetusta tolstoilaisuudesta. Suomalaisuudesta ei tämän kirjan yhteydessä puhuttu.⁵³⁴

8.3.4 Neutraaleja

Neutraalimmin suhtautuivat *Hufvudstadsbladet* ja teosofisen Ruusu-Risti yhdistyksen oma *Okkultinen aikakauskirja*. Ensiksi mainittu julkaisi verrattain laajan ja ammattimaisen artikkelin teoksesta. Siinä paitsi referoitiin ja analysoitiin *Lallin* juoni, että kerrattiin, Huntuvuoren romaaneja lukuun ottamatta, kolmen muun kirjailijan edeltävät Lalli -kertomukset. Aiemmille teoksille annettiin

⁵³¹ T.S.V. Kirjakronikka. Arvid Järnefeltin ’Lalli’. *Suomen Heimo*. 22.12.1933. Nro 11–12, 18, 20; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 447–448; Pt. Yrjö Vuorjoki (1933)

⁵³² T.H–T. [Tyyni Tuulio]. Arvid Järnefelt: Lalli WSOy. *Suomen Nainen*. 1.1.1934. Nro 2, 2

⁵³³ E. D–s [Elmer Diktonius]. Höstens finska böcker. I. *Nya Argus*. 16.1.1934. Nro 2, 12; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 455–456; Pt. Eirik Hornborg (1933–47)

⁵³⁴ V.S. [Väinö Salminen]. Kirjallisuuskatsaus. *Valvoja-Aika*. 1.2.1934. Nro 2, 36–38; Pt. Rafael Koskimies (1932–41)

verrattain klassiset tulkinnat, eikä nostanut näistä yhtäkään ylitse muiden, vaikka lehti keskittyikin eniten ruotsinkielellä kirjoittaneen Mönnen ideoiden ruotimiseen. Järnefeltin kantava teema oli arvostelijan mukaan – aivan oikein – vastakkainasettelu heimouskollisuuden ja globaalin veljeyden välillä. Arvostelija ei puuttunut Järnefeltin teoksen sisältämään inkarnaatioteemaan tai maininnut Tolstoita tai tolstoilaisuutta nimeltä, vaan oletti lukijoiden ymmärtävän, kenen aatteista teoksen loppupuolella puhutaan. Enemmän, kuin itse teoksesta, arvostelija liikutui kuolevan kirjailijan kiitollisuudenosoituksesta Tolstoille.⁵³⁵

Suomalaisen teosofian ydinhenkilön, Pekka Ervastian (1875–1934), toimittama *Okkultinen aikakauskirja* oli hämmästynt kirjailijan aiemmasta persoonasta. Lehti ottikin odotetusti teoksen inkarnaatio -teeman arvostelun keskiöön, ja näki kirjailijan maineessa sille otollista julkista mainosta. Lehti muisti mainita, että kirjailija oli hieman ennen kuolemaansa käynyt kuuntelemassa Ervastian pitämiä esitelmiä. Mutta se ei kuitenkaan vetänyt suoria yhtäläisyysmerkkejä teosofian ja Järnefeltin välille – inkarnaatioon kun pystyi sen mukaan uskomaan täysin luontaisestikin. Arvostelu ei maininnut nimeltä Tolstoita tai tolstoilaisuutta, tai viitannut siihen muutoinkaan.⁵³⁶

8.3.5 Pääkaupungin porvarilehdissä eniten ambivalenssia

Uuden Suomettaren jatkaja, Kansallisen kokoomuksen pää-äänenkannattaja, *Uusi Suomi*, toimi erittäin terävää oikeistolinjaa ajaneen S.J. Pentin alaisuudessa. Lehti tunsu Jahnssonin ja Leinon aiemmat julkaisut aiheesta, ja totesikin Järnefeltin ottaneen siihen täysin poikkeavan näkökannan. Kirjailija onnistui toki esiintymään Lallina, mutta käsittelytapa oli lehdestä hämmentävä. Kaunokirjallisenä teoksena *Lalli* ei yltänyt aiempien tasolle, mutta Järnefeltin ainutlaatuisen elämän kokoavana teoksena se oli, kaikesta ongelmallisuudestaan huolimatta, lehden mukaan tärkeä. Lehti mainitsi niin Järnefeltin oppi-isän kuin hänen aatteensa, muttei ottanut niihin kantaa.⁵³⁷

Hufvudstadsbladetin omistaman *Svenska Pressenin* kulttuuritoimittaja Jarl Olof Tallqvistin (1910–1993) arvio oli laaja, ja muistutti asiantuntevuudessaan ja analyttisyydessään tämän päivän kulttuurikritiikkiä. Tallqvist esitteli

⁵³⁵ O. H-n. [Lars Olaf Homén]. Arvid Järnefelts Lalli. *Hufvudstadsbladet*. 19.1.1934; Pt. Amos Anderson (1928–45)

⁵³⁶ Anon. Järnefelt–Lalli? *Totuudenetsijän aikakauskirja*. *Ruusu-Risti: Okkultinen aikakauskirja*. 1.11.1933. Nro 9–10, 48; Pt. Pekka Ervast

⁵³⁷ V.S. [Vilho Suomi?]. Arvid Järnefeltin viimeinen teos. *Uusi Suomi*. 20.12.1933; Pt. S.J. Pentti (1932–40)

monipuolisesti teoksen ristiriitaisiksi katsomiaan teemoja, mutta perusteli näkemyksensä rakentavasti. Kärkkäimmin se puuttui itse lähtöasetelmaan Järnefeltistä Lallina. Oli onnetonta yrittää yhdistää toisiinsa pasifistinen tolstoilaisuus ja kostonhimoa puhkunut pakanallinen heimopääällikkö. Järnefeltin tuntema pappisviha ei siis löytänyt kritiikosta osuvinta paikkaansa Lallissa. Taiteilija onnistui silti luomaan kaunista runoutta, kuten kriitikko kohteliaasti maalaili. Kriitikko tunnisti teoksen alun tolstoilaista puhtausihannetta kuvastaneen miehen, muttei maininnut tätä nimeltä – kuten eivät muutkaan lehdet maininneet Akseli Isohiittä. Kuten monet muut kritiikot, myös Tallqvist myönsi tunteneensa liikutusta pohtiessaan kirjailijan aateuskollisuutta ja rehellisyyttä. Tolstoi mainittiin lopussa kuin kunnianosoituksena vainajalle.⁵³⁸

Helsingin Sanomien monivuotinen kriitikko, myöhemmin professori, Lauri Viljanen, tunnettiin myös modernistisen taidepiirin, Tulenkantajien, jäsenenä. Hän vaikutti suhtautuvan kaikkein nihkeimmin jälleensyntymiseen, ja irtisanoutuikin siitä henkilökohtaisesti. Kuten Tallqvist *Svenska Pressenissä*, Viljanen ei nähnyt pakanuuden ja kristinuskon välillä mitään yhdistävää linkkiä. Itse Lalliakin kriitikko piti, ei suinkaan ajankohtaisena, vaan kovin erikoisena ja etäisenä valintana. Mitä Viljanen sen sijaan teoksessa arvosti, oli sen rehellisyys. Viljanen näki tämänkin teoksen eriävistä näkemyksistään huolimatta, merkittävänä. Oppi-isä Tolstoin Viljanen mainitsi vain ohimennen.⁵³⁹

8.3.6 Lallin yhteiskuntavastaisuus ja muuta kritiikkiä

Jos työväenlehdet olivat ylistäneet teosta, ja samalla Järnefeltiä, suurena kirkon vallan kritisoijana ja pakanakristittynä – sekä suurin osa porvarilehdistöäkin pitänyt teosta ylevänä testamenttina ja kirjailijaa jalona taiteilijana – lehdissä *Kaiku*, *Suomalainen Suomi* ja *Liitto*, niin henkilöön, kuin teokseenkin suhtauduttiin nihkeästi. Negatiiviseen sävyyn kirjoittanutta kolmea lehteä ei voi niputtaa yhteen kategoriaan, vaikka kahta niistä toimitettiin Oulussa. Lehdet edustivat erilaisia tahoja, vaikkakaan työväenlehtiä ei tästä kategoriasta löydy. Tahot olivat: Kansallinen kokoomus ja IKL, Suomalaisuuden liitto sekä Maalaisliitto. Teilaamisen syyt liittyivät näissä inkarnaatioon, tolstoilaisuuden kritiikkiin, teoksen keskeneräisyyteen ja Lalli -aiheen hataraan käsittelytapaan.

⁵³⁸ Jarl Olof Tallqvist. Arvid Järnefelt och hans Lalli. *Svenska Pressen*. 23.12.1933; SLH 6, 171–173; Pt. Fredrik Valros (1930–44); Aiempi nimi *Nya Pressen*

⁵³⁹ Lauri Viljanen. Kolme minää kertoo. *Helsingin Sanomat*. 10.12.1933; Pt. Santeri Ivalo (1927–37)

Samana vuonna, kun *Lallin* arvostelu kirjoitettiin, äärioikeistolainen Isänmaallinen kansanliitto oli kaapannut kokoomuksen hallinnassa olleen, ja Oulussa ilmestyneen *Kaiku* lehden. Lehden virallisena päätoimittajana alkoi siitä lähtien toimia Isak Kaitera, joka oli tunnettu esimerkiksi Oulun suojeluskunnan perustajajäsenenä, sekä kuulumisestaan IKL:a edeltäneeseen Lapuan liittoon. *Kaiun* arvostelija torjui voimakkain sanakääntein sekä jälleensyntymisen teeman, että Tolstoin ja hänen aatteensa, minkä seikkojen vuoksi hän pystyi antamaan teokselle ainoastaan vähäistä arvoa Järnefeltin viimeisenä tuotoksena. Kriitikon negatiivisuus liittyi kiinteästi teoksessa ilmenneeseen antiklerikaalisuuteen. Hän tahtoi osoittaa Järnefeltin yhteyden Lalliin perin ristiriitaiseksi – olihan tämä tolstoilaisuuden kannattaja tullut tunnetuksi lähimmäisenrakkaudestaan, mutta nyt kirjoittikin vihaavansa pappeja. Järnefelt näyttäytyikin nyt, lehden itsensä arvostaman, kirkon vihollisena. Arvostelijan haukut huipentuivat toteamukseen – ja oletetun totuuden julki tulemiseen – että tämänkaltainen, ”Jasnaja Poljanan profeetan”, valheellinen rakkauden oppi puhuttelikin juuri niitä joukkoja, jotka toimivat yhteiskuntaa vastaan, ja joilla oli päämääränään pyyhkiä pois sen arvopohja. Toteamuksellaan hän viittasi suorasanaisesti bolsevikkeihin. Rivien välissä sosialisteihin yleensä.⁵⁴⁰

Oulussa ilmestynyt maalaisliittolainen ja tuolloin vahvoja lapualaissympatioita tuntenut sanomalehti, *Liitto*, ei suhtautunut yhtä terävästi kuin *Kaiku*, mutta nihkeää vastaanotto silti oli. Tässäkin koettiin, tosin rivien välissä, ongelmallisuutta suhteessa Järnefeltin ajatuksiin. Lalliin ja kansantraditioon arvostelija viittasi yksinkertaisella ”Lallitarusto” sanalla, eikä Lallin henkilö ollut toimittajasta muutoinkaan merkittävä – mikä erikoista Maalaisliiton lehdeksi. Teoksen nähtiin kertovan jo aiemmin tunnettuja tietoja, eikä sitä pidetty siinäkään mielessä painamisen arvoisena. Pahan keskeneräisyytensä vuoksi siitä puuttui sanoma, arveltiin *Liitossa*.⁵⁴¹

Aikakauslehti *Suomalainen Suomi*, sittemmin *Aika* ja nykyisin *Kanava*, nimitti arvostelunsa subjekteja, Järnefeltiä ja Lallia, ”kuvainraastajaksi” ja ”mainioksi pakanaksi”. Pahimmat puutteet Kivimäki löysi teoksen uskottavuudesta ja auttamattoman vanhanaikaisesta kielestä – se tuomittiin

⁵⁴⁰ L.F.R. Arvid Järnefeltin jälkeenyäännyt teos. *Kaiku*. 10.12.1933; SLH 5, 231–234; Pt. Isak Kaitera (1932–39)

⁵⁴¹ K.H. [Esaia Kustaa Hautamäki]. Arvid Järnefeltin ”Lalli”. *Liitto*. 12.12.1933; SLH 6, 88–90; Pt. Juho Poutanen (1930–58)

vanhuksen kyhäelmäksi. Lallin hahmokaan ei olisi toimittajasta tarvinnut päälleliimattua inkarnaatiota.⁵⁴²

Järnefeltin teos kiinnosti runsaasti työväestöä edustaneita lehtiä, mutta runsaasti myös porvarillisia ja maalaisliittolaisia. Ne, *Liitto*, *Kaiku* ja *Suomalainen Suomi* lehtiä lukuun ottamatta, muodostivat siihen myös enimmäkseen myönteisen kannan. Jokainen negatiivisia näkemyksiä julkaisseista lehdistä oli kuitenkin ei-sosialistinen. Nuivia asenteita pystyi havaitsemaan eniten suhteellisen oikeanlaidan lehdistä. Toisaalta hyvin oikeistolaistenkin lehtien joukossa oli koko joukko teokseen melko kritiikkittä suhtautuneita. Esimerkkinä näistä IKL:n lehti *Ajan Suunta*, ja Akateemisen Karjala-Seuran *Suomen Heimo*, sekä *Vaasa* ja *Karjala*.

Vain harvan lehden kriitikko puuttui teoksen historiallisen näkemyksen oikeellisuuteen, tai ylipäätään sen historiallisiin yksityiskohtiin – olihan teos historialliseksi romaaniksi – tai romaaniksi ylipäätään – melkoisen poikkeava. Lallista kansallismielisesti suuntautuneen historiantulkinnan mielessä intoutui paasaamaan vain maalaisliittolainen *Savon Sanomat*. Saman suuntaista suhtautumista löytyi Maalaisliiton puolelta myös Huntuvuoren reseptiossa.

Laajassa katsannossa joitain jakolinjoja löytyi lähinnä sen kohdalla, kuinka selkeästi kukin lehti halusi irtisanoutua tai ottaa etäisyyttä inkarnaation teemasta, ja toisekseen siitä, mitkä lehdet osoittivat, kuin sormella, lukijoilleen teoksen kreivin olleen juuri Leo Tolstoi. Näitä havaintoja pystyi tekemään vähiten työväenlehdistä. Tolstoilaisuutta ja Tolstoita ylipäätään nimesivät siis etupäässä oikeistolaiset lehdet. Oikeistolaisimmat lehdet mainitsivat teosofiainkin ”hämäränilman”. Eräs erikoinen yksityiskohta on, ettei yhtä lukuun ottamatta mikään lehti tunnistanut, tai jos tunnistikin, ei maininnut, *Lalli* romaanille inspiraation antanutta Akseli Isohiittä – punaisten ampumaa, Suomen tunnollisimmaksi miellettyä tolstoilaista, joka toimi itsensä Järnefeltinkin opettajana. Ainoastaan *Svenska Pressenin* kulttuuritoimittaja Jarl Olof Tallqvist tunnisti, vaikkakaan ei nimennyt, nuorukaista, jossa hänen mukaansa ruumiillistui – aivan oikein – järnefeltiläinen puhtausihanne.

Vaikka aikakausi oli edelleen perin juurin politisoitunutta, kirjailijaan ja hänen viimeiseksi jääneeseen työhönsä kohdistui varsin kunnioittavan

⁵⁴² Yrjö Kivimies. Runsaan joulukirjallisuuden jälkiarviointia. *Suomalainen Suomi*. 1.1.1934. Nro1, 45; SLH 8 Pirkko Leino-Kaukiainen, 448–446; Pt. Martti Haavio (1932–45); Lehti oli suomalaisuusmielinen ja poliittinenkin, mutta ei puoluepoliittinen. Se asettui *Valvoja-Ajan* ja aitosuomalaisten julkaisujen välimaastoon.

sanomalehtikritiikin perusteella melko vähän, tai vain harvoja yksittäisiä, poliittisia, uskonnollisia tai muitakaan suuria intohimoja – ellei sellaiseksi todella katsota työväenlehtien yksimielisen ylistävää vastaanottoa. Nämä arvostivat vilpittömästi Järnefeltin Lallin hahmossa julistamaa pasifismia. Kommunismin pelko puolestaan heijastui selkeästi vain yhdessä, IKL:n äänitorvena toimineessa, *Kaiku* Lehdessä. Se koki teoksen puhuttelevan maamme bolsevistisia voimia ja näin kirjoittaessaan olevansa, toisin kuin muut, julkituodun totuuden asialla. Mitä kirkkoon ja sen vallan kritisoiminen tuli, sosialidemokraattiset lehdet, kuten voi hyvin odottaa, kiittivät tätä teoksen piirrettä enemmän, kuin muut lehdet. Tässä yhteydessä lienee paikallaan muistuttaa, että vaikka Järnefelt tuli lähelle sosialistien oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon käsityksiä, toki paikoin itse työväenliikettäkin, kirjailija ei silti koskaan (poliittisten liikkeiden torjujana) identifioitunut tosiasialliseksi sosialistiksi.⁵⁴³

9. Johtopäätelmät

Tämän Pro gradu -tutkielman otsikkona on ”Oikeata Lallin historiaa ei ole vielä kirjoitettu”. Se viittaa paitsi kahdessa maalaisliittolaisessa lehdessä (*Turunmaa* 12.11.1926 ja *Savon Sanomat* 21.12.1933) esiintyneisiin, suorasanaisiin, toteamuksiin, myös yleisesti tässä esiintyneiden kirjailijoiden ja osin lehdistönkin mielipiteisiin siitä, kuinka ensimmäisen ristiretken traditiota tulisi kaunokirjallisissa teoksissa käyttää. Lallista, Henrikistä ja heidän kohtaamisestaan historiallisen ajan kynnyksellä oli olemassa sekä kirkollista, paikallista, oppikirjan muotoon järjestettyä että draamallistakin toisintoa, mutta 1900-luvun alun neljällä ensimmäisellä vuosikymmenellä neljä eri henkilöä koki aiheen julkisen käsittelyn henkilökohtaisesti tärkeäksi. He olivat runoilija-lehtimies Eino Leino (1878–1926), lakioppinut tolstoilainen kirjailija Arvid Järnefelt (1861–1932), historiasta inspiroitunut kansakoulunopettaja Hilda Huntuvuori (1887–1968) sekä sosialidemokratiaa ja svekomaniaa tunnustanut runoilija Arvid Mörne (1876–1946).

Tässä tutkielmassa on tutkittu ensisijaisesti sitä, kuinka yksi ja sama, kansallisesti jaettu tarina, nk. makrotarina, modifioituu henkilön oman henkilökohtaisen elämän, biografian, ja toisaalta ajan laajempien aatevirtausten mukaan. Samoin, kuinka tämä muokattu tulkinta ja jaettu historiakäsitys on koettu

⁵⁴³ Ks. Järnefeltin suhteesta sosialismiin esim. Häkli 1955, 356–360; Tolstoilaisuuden suhteesta sosialismiin ks. Nokkala 1958, 230–238

aikalaisten keskuudessa. Olen kysynyt miksi nämä henkilöt ovat päätyneet muokkamaan tätä tuttua traditiota omassa ajassaan eli mitä he ovat kerronnallaan halunneet yleisölle viestittää? Kuinka tämä viesti on otettu vastaan eli mitkä tahot tulkinnan hyväksyivät ja mitkä torjuivat? Miltä pohjalta ja miksi? Tämän tarkastelun syventämiseksi olen lisännyt johdantoon niin kutsuttujen reseptio- ja vaikutushistorian teorioiden, sekä kirjallisuustieteessä käytetyn odotushorisontin teorian kysymyksenasettelujen kuvaukset. Tutkimusta ei siis tehty niinkään paljon siitä näkökulmasta, mitä kirjailijat ja kriitikot faktisesti tiesivät tai olivat tietämättä aikansa historian tutkimuksesta, koska se ei kaunokirjallisessa teoksessa aina edes tule esille, sillä kaikkea aiheesta omaksuttua tietoa ei välttämättä halutakaan käyttää teoksessa. Nämä historian kehyksiin sijoitetut kaunokirjalliset teokset olivatkin tulkintani mukaan enemmän omien henkilökohtaisen, poliittisten, uskonnollisten ja filosofisten – historian tutkimuksen ulkopuolisten asioiden – pelikenttä, kuin varsinaisen historiatietämyksen esiintuomista. Tässä kohdin jonkinlaisen poikkeuksen muodosti Hilda Huntuvuori, mutta hänen teostensa aatteellisuuskin oli toisaalta hyvin vahvaa.

Asetelma on siinä mielessä mielenkiintoinen, että jokaista neljää kirjailijaa voi luonnehtia hyvin eri tavoin ja adjektiivein. Heillä oli erilaiset elämäntarinat, suuriakin eroavaisuuksia poliittisissa ja uskonnollisissa vakaumuksissa, ja he olivat ponnistaneet erilaista kodeista. Tämä näkyi selvästi heidän laatimissaan teoksissa, joiden tematiikka oli rakennettu paljolti oman henkilöhistorian ja maailmankatsomuksen näkökulmasta käsin.

Kenties kaikkein merkillepantavin seikka, hyvin kansalliseksi mielletyn aiheen käsittelyssä on, ettei yksikään 1900-luvun alkuvuosikymmenten ensimmäistä ristiretkeä toisintava draama, tai romaani, ole tyylipuhtaan kansallismielisen diskurssin – toisin sanoen puhtaan sankarillinen pakanapäällikkö kohtaa ilkeämielisen ruotsalaiskristityn valloittajan ja muuttuu itsekin marttyyriksi – mukainen. Sellaisen teki vuonna 1873 Ferdinand Jahnsson *Lalli* -murhenäytelmällään, mutta eivät enää kyseessä olevat neljä 1900-luvun puolella julkaissutta kirjailijaa.

Lähelle pääsi Hilda Huntuvuori, vaikka hänenkin teoksestaan löytyi ulottuvuus, joka erotti hänet ajalle tyypillisten, kansallismielisten, sankariromaanien valtavirrasta. Huntuvuorella se oli katolisen kristinuskon voimakas ihailu, ja pakanallisen uhon lopullinen kukistaminen. Leinon *Lallissa* taas omasta heimosta, ”kansasta”, ja kaikesta uskonnollisuudesta – myös

kalevalaisesta pakanallisuudesta – erottautuminen, sekä yksilönvapauksien julistaminen olivat kaikkein keskeisimmät teemat. Edelliset olivatkin painotuksissaan, uskonto/uskonottomuus ja kansa/yksilö, toistensa täydelliset vastakohdat. Mörnellä, sosialidemokraattina, oli taas mielessään riistävien luokka-asetelmien osoittamisen agenda. Mörnen viesti oli yhteisöllinen, vaan ei erityisen kansallismielinen. Teokseen oli kyllä piilotettu hienoinen svekomaanismielinen juonne ylpeän rannikoruotsalaisen Kertun, suomalaisen Lallin alistaman ja lopulta tappaman, hahmon ominaisuudessa. Mutta asia ei ollut kuitenkaan teoksessa yhtä keskeinen, kuin taloudellisten ja hengellisten valta-asemien osoittelu suurtalonpoika Lallissa, hänen orjissaan ja toisaalta maallisessa kirkkoruhtinas Henrikissä. Kristinuskoa Mörne ei nähnyt kuitenkaan kokonaan kielteisessä, vallankäytön, valossa, vaan munkki Adelhardin hahmossa hän julisti sen avulla orjille erityistä sosialistisen vapautuksen sanomaa. Järnefelt puolestaan laati kirjan, joka on tulkintani mukaan, aiheestaan huolimatta, 1930-lukulaisen kansallismielisyyden antiteesi voimakkaalla tolstoilais-, ja mielestäni myös teosofishenkisellä, sanomallaan. Järnefeltin teoksessa on voimakas sosiaalinen ulottuvuus, mutta se on yksinomaan yksilöstä lähtevää, ei millään tavalla yhteisö- tai kansallismielistä. Järnefelt ei esittänyt Lallin pakanuutta kielteisessä, jos kohta ihannoivassakaan valossa, vaan se oli yksi hyväksyttävä kehitysprosessin vaihe kohti täyttä hengen kirkastumista, Jumalan, eli omantunnon, seuraamisessa. Pakanuuden hyväksyminen historiallisena tosiasiana ei viitannut niinkään suomalaiskansallisten alkujuurien ihannointiin, kuin kirkon edustamien hengellisten valtarakenteiden ja kristinuskon tulkintamonopolin, torjumiseen.

Eino Leinon *Lallin* kirjoittamisajankohtana, v.1907, oli koettu suuresti henkistä ja poliittista ilmanalaa muuttanut suurlakko, jonka seurauksena sivistyneistö alkoi kokea entistäkin suurempaa vieraantumista ja pettymystä aiemmin ihannoimaansa kansaa kohtaan. Eriytymistä kansasta oli ilmennyt jo karelianismin taiteilijoilla, jotka alkoivat ammentaa, kylläkin fennomaanien mieltymysten mukaisesti, *Kalevalan* maailmasta, mutta toisin kuin tämä kansallista yhteyttä ja sivistystä korostanut liike toivoi. Leinon taiteilijakollegojen ihanteet olivat siirretyt ehyen kansakunnan sijasta yksilöön, itseriittoiseen ja kaikkivoipaan individualistiin, jollaisia he olivat alkaneet taiteessaan korostaa. Niin myös Leino. Hän oli nuorsuomalaisena kokenut pettymystä kansan kehitystä kohtaan jo vuotta ennen suurlakkoa, ja suurlakko vain vahvisti tätä pettymystä, joka tulisi lopulta johtamaan jopa maanpakoon. Leino muovasi kansallisesta,

Piispa Henrikin surmavirrestä ammennetusta, aiheesta eräänlaisen antiteesin kokemalleen, ja laittoi päähenkilönsä torjumaan paitsi kristinuskon ja vanhat kalevalaiset jumalansa, myös oman, taisteluun kutsuneen, yhteisönsä. Leinon Lalli ei siis taistellut heimonsa eli kansakunnan puolesta, sillä kansaan pettynyt Leino ei nähnyt sellaisessa mieltä. Ja tätä ei otettu lehdistöreseptiossa hyvillä mielin vastaan. Etenkin kansantraditiosta sivistyksen ja kansallishengen kohottajaa toivoneet suomettarelaiset hylkäsivät tämän käsittelyn lähestulkoon yksimielisesti epäisänmaallisena. He kaipasivat jahnssonilaista tulkintaa. Myöskään useat työväenlehdet eivät Leinon, taistelusta kieltäytynyttä, Lalli hahmoa ymmärtäneet. Arvid Mörne, joka arvosteli teoksen *Nya Pressenissä*, näki Leinon teokseen piilottaman, suomalaista luonnetta kuvanneen apatian ja tummuuden, jopa suoranaisen inhorealismien, mutta nuorsuomalaiset lehdet yltyivät puolestaan kiittelemään kuorossa tätä juron suomalaisen Lallin kuvausta todenmukaiseksi ja ihailtavaksi. Nuorsuomalaiset olivat siis vahvasti omansa puolella. Yrjö Koskelainen piti kaikkein palavimman puheen Leinon vapaan taiteilijuuden puolesta, koettua suomettarelaiten, saksalaishenkistä kansalliskiihkoa vastaan – taiteilijan näkemyksen tuli olla kiinnitetty ihmiseen, ei erikseen suomalaiseen tai kansalliseen. Mitä ajallisen kontekstin muokkaamiin tulkintoihin tulee, Isänmaallisen kansanliikkeen *Ajan Suunta* lehti intoutui muistelemaan v.1933 Leinon Lallia ylevästi suomalaisen rotuhengen ilmentymänä. Näin oli tehnyt vuotta aiemmin Leinon biografiateoksessa myös L. Onerva.

Mörne rakensi niin ikään *Surmavirsi* -tradition pohjalle. Lallista ja Henrikistä hän halusi, tuolloin vielä ennen sisällissotaa v.1914, palavana sosialistina, rakentaa taloudellista ja hengellistä valtaa omanneet, orjia riistävän suurtalonpojan ja epäempaattisesti käyttäytyneen kirkkoruhtinaan. Henrikin jälkimaineen hankki hänen mukanaan (kuten traditiossa) kulkenut palvelija, munkki Adelhard. Kertusta hän oli tehnyt rannikoruotsalaisen naisen, joka kärsi ja lopulta kuoli supisuomalaisen Lallin vaimona, mutta tämä teema kulki piilossa sosialistisen pinnan alla. Mörnen aatemaailma oli muovautunut voimakkaasti paitsi yliopistomaailmassa vallinneen svekomanian ja aktiivisen, perustuslakeja puolustaneen vastarintaliikkeen kautta, myös nuoruudessa Pohjan kunnassa vietetyn ajan myötä. Sorrettuihin vuokraviljelijöihin tutustuttuaan hän kehitti sosialistisen maailmankatsomuksensa, joka yhdistyi vahvaan ruotsinmielisyyteen. Tämä yhdistelmä oli aikakaudella varsin epätavallinen, ja siksi politisoituneesta Mörnestä ei koskaan tullut puoluepoliittista hahmoa. Mörnen lehdistöreseptio ei

tunnistanut, sen ainoaa työväenlehteä ja *Studentbladetia*, lukuun ottamatta, teoksen sosialistisia teemoja. Toisin kuin muutoin tällä ajanjaksolla, pääosin kaupalliselta pohjalta pyöritetyt, ja jokseenkin homogeenisen kiihkkottomasti RKP:n aatteet jakaneet lehdet, eivät keskittyneet toimituksissaan niinkään politikointiin, vaan olivat voittopuolisesti nk. yleislehtiä. Kuvaavaa on, että Axel Lillen, Ruotsalaisen kansanpuolueen perustajan, lehtitoiminta, ja yritys perustaa puolueelle virallinen äänenkannattaja, menestyivät varsin heikosti. Mitä teoksen henkilöhahmoihin tulee, kaikkein terävimmän Henrikin kuvauksen tuomitsi oikeistoradikaalin, Rafael Lindqvistin, luotsaama *Fyren* pilalehti. Se tuomitsi toisaalta kokonaan myös Leinon ja Jahnssoninkin aiemmat näytelmät. Myös muissa, etenkin Helsingin ulkopuolisissa, lehdissä Henrikiin olisi kaivattu enemmän tradition, tai kuten lehdet tätä nimittivät, 'legendan', mukaista hengellistä auktoriteettia. *Arbetet* oli työväenlehtenä ainoa, jonka mielestä piispan hahmo olisi voitu kuvata vieläkin terävämmin. Kirjoitukset lehtien sivuilla olivat, *Arbetet* ja *Fyren* lehteä lukuun ottamatta, aikaan nähden epäpolitisoituneita, ja muistuttivat eniten modernia kulttuurikritiikkiä. Tosin v.1928, aitosuomalaisuuden kukoistuskaudella, *Hufvudstadsbladet* otti pakinassaan esille Mörnen teoksen sävyssä, joka jälleen kuvaa hyvin ajallisen kontekstin vaikutusta. Lehden toimittaja koki, että suodessaan aitosuomalaisuuden symbolille, Lallille, oikean motiivin Henrikin surmaan, Mörne oli itseasiassa ollut Lallin puolella, ja näin – alistuneena vähemmistön edustajana – ajanut jo tuolloin aitosuomalaisen, kansallisista motiiveista suoritettun, historianulkinnan asiaa.

Toisin kuin tutkielman kolme muuta kirjailijaa, Hilda Huntuvuori oli sekä syntynyt maalla, että elänyt ja toiminut koko elämänsä, seminaarivuotia lukuun ottamatta, maaseudulla. Siellä hän pystyi toteuttamaan rauhassa ja määrätietoisesti kansalliskristillistä elämäntehtäväänsä uusien, kilpailevien, elämäkatsomusten häiritsemättä. Huntuvuori vietti siis nuoruutensa Laitilassa ja Nousiaisissa, jossa paikalliskontekstissa, ja veljiensä ääneen lukemien, Topeliuksen ja Yrjö Koskisen, historian oppikirjojen ja teosten parissa, hän kasvatti itselleen identiteetin, jossa kansallisella historialla oli merkittävä – rakentava – osa. Huntuvuoren teosten aatemaailman keskeisin vaikuttaja oli kuitenkin fennomaanisen, Jyväskylän opettajaseminaarin, kristillissiveellinen ja kansallismielinen, suuresti myös elinikäistä uhrautuvuutta korostanut, henki. Seminaarin hengen omaksumista heijastelee sekin tieto, että kirjailija ystävystyi siellä, omien sanojensa mukaan, ikätoveriensa sijasta enemmänkin sen opettajien kanssa. Huntuvuori oli itseasiassa

monista historiallisten romaanien aikalaikirjailijoista, milteipä ainoana linjassa konservatiivisen 'vanhan liiton' fennomanian kansallisen ohjelman ja ihanteiden kanssa. Huntuvuoren *Suomen apostoli* (1923) ja *Lallin pojat* (1926) ovat puhtaita, sivistäviä, isänmaallisia – ja täynnä kristillisen vakaumuksen ja arvomaailman puolustusta. Suomalainen heimokansalainen on kuvattu näissä alkuvoimaisena ja omavoimaisena. Henrikin germaanisiperäinen, puhdas angliveri, vertautui teoksessa jopa yhteenkuuluvuuteen Suomen heimon veren eli rodun kanssa, ja implikoi näin suomalaisten heimojen erityisyyttä. Mutta tämä suomalaiskalevalainen 'alkuperäisyys' ja heimorotu kirkastui Huntuvuorella vasta kristinuskossa. Siksi hän kuvasi aitosuomalaisuuden symbolin, Lallin, teostensa vähäiseen sivuosaan. Samoin hänen kahdesta pojastaan, kristinuskoon kääntymätön kauppias kuolee, mutta kristitty, Lalli-Uro-nimen Lauriksi vaihtava, maanviljelijä menestyy. Hän menestyi niin, että otti, kristillisen hengen korottumisen kokeneena, isänsä paikan todellisena ja kunniakkaana Saaren sankarina ja lukevan nuorison esikuvana. Laurista – ei siis Lallista – muodostui uuden suomalaisuuden tulevaisuuden toivo.

Topeliaaninen historiakäsitys sai vastakaikua edelleen pääkaupunkiseudun ulkopuolisessa lehdistövastaanotossa, jossa Huntuvuoren hyvin kunnioittava asenne esivaltaa ja 'vierasperäistä' uskontoa kohtaan, sai hyvin lämpimän vastaanoton, ja ne koettiin yleisesti hyvin isänmaallisina. Nämä olivat myöntäväisiä *Suomen apostoliakin* kohtaan, vaikka huomio lehdistössä olikin tätä teosta kohtaan niukkaa. Jo mainitun teoksen arvioissa ilmeni silti, paitsi *Helsingin Sanomien*, myös samassa kaupungissa ilmestyneen, fennomanian tukipylväänä tunnetun *Uusi Suomettaren* jatkajan, *Uusi Suomi* lehden, kriittinen asenne. Jonkinlaisesta murroksesta kertoo, että *Uusi Suomi* piti Huntuvuoren molempien teosten kristillissiveellistä konservatismia ja opettavaista sovinnaisuutta liiallisina. Samanlaiselta aatepohjalta (vanhasuomalaisesta kokoomuslaiseksi) kirjoittaneet, pääkaupungin ulkopuoliset lehdet, sen sijaan hyväksyivät Huntuvuoren teoksissaan ilmentämän maailmankuvan vielä milteipä sellaisenaan. Aikaa kuvaa, että kirjailijan ajatusmaailmaa merkittäväällä tavalla muokannut opettajaseminaari alkoi juuri samaisella vuosikymmenellä kokea kasvavaa vieroksuntaa ajastaan jääneeksi koetun arvomaailmansa ja henkensä vuoksi. Tämä kulminoitui seminaarin lopettamiseen vielä ennen toista maailmansotaa. Lehdistöreseption perusteella Huntuvuoren voi silti määritellä tulleen laajemmin tunnetuksi vasta

Lallin poikien myötä v.1926, joten maakunnissa hänen teoksilleen löytyi kysyntää.

Kriittisiä kommentteja *Lallin poikien* Lalli -kuvaukselle antoivat etupäässä Maalaisliiton äänenkannattajat, joista tunnetuin oli Santeri Alkion *Ilkka*. Tässä, ja muissa, myös Järnefeltin *Lallin* maalaisliittolaisten lehtien arvosteluissa, pystyi havaitsemaan Jalmari Jaakkolan historiakäsityksen omaksumista. Lalli koettiin todella eläneeksi suomalaisen heimon vapaustaistelijaksi, joka koetti estää tulella ja tappuralla maata valloittamaan saapuneita joukkoja. Se myös karsasti katolisen kirkon ihannointia ja vaati historioitsijoita korjaamaan näiden levittämän propagandistisen virhekäsityksen.

Arvid Järnefeltin v.1933 postuumisti ilmestynyt *Lalli*, epätyypillinen historiallinen romaani, pohjautuu inkarnaation teemaan, ja jatkuu päähenkilönsä Lallin, kokemien teosofisten kokemusten kautta lopulta tolstoilaiseen omantunnon uskon ja lähimmäisenrakkauden julistukseen.

Lalli noudattelee alkuosaltaan historiallista traditiota, jossa ristiretken aiheuttavat pidemmälle kristillistyneen Ruotsin rannikolla ryöstelevät pakanalliset suomalaisjoukot. Näin myös luontaisesti pappeja vihannut Lalli järjesti retken Ruotsiin, ja ryösti sieltä itselleen kastetun vaimon, Kertun. Tarina jatkuu Järnefeltin heimoaikaan kiinteästi liittämällänsä kostamisen teemalla. Kostaminen kulminoitui lopulta myös piispantappoon. Juuri kostamisen, eli tuomarina toimimisen ja rangaistuksien asettamisen, ongelma oli, muiden tunnemaailmasta kummunneiden syiden ohella, tämän lakitieteen kandidaatiksi kouluttautuneen kirjailijan tolstoilaisen kääntymyksen taustalla. Järnefeltin seurustelu teosofien kanssa toi teokseen, tolstoilaisuuden ohella, toisiakin ulottuvuuksia. Erityisesti Järnefeltin tuttavapiiriin kuuluneen teosofin, Pekka Ervastian, kiinnostus Jeesuksen *Vuorisaarna* ja tolstoilaisuutta kohtaan, aiheutti tulkintani mukaan Järnefeltissä voimakasta lähenemistä myös teosofian kanssa. Pienromaanin loppuosassa ensin hiirien kiusaama, ja sitten henkensä menettänyt Lalli, ei joutunutkaan helvettiin, sillä sellaista ei ollut olemassa. Teosofisten oppien mukaan hän ensin nukkui hyvin pitkään, sitten teki tiliä menneisyytensä kanssa ja astui lopulta toiselle henkiselletasolle. Hän saavutti teosofien kuvailemia esoteerisia kykyjä, ja saavutti lopullisen valaistumisen – ja heimonsa perinteistä erkaantumisen – tolstoilaisessa valaistumisessa.

Teos ei ole kansallisen diskurssin mukainen Lalli -tarina, eikä se korosta erityisellä tavalla suomalaisuutta, vaan omaatuntoaan seuraavien yksilöiden

orgaanisesti muodostamaa globaalia yhteisöä. Olenkin edellä mainitusta syystä tulkinnut tämän hyvin kansallisen aihevalinnan, tuolloin 1920- ja 1930-lukujen taitteessa, olleen tarkoitettu eräällä tavalla Järnefeltin viimeiseksi 'kirkkopuheeksi' ja pasifismin sanomaksi suomalaisille nimenomaan kansallista kiihkoilua vastaan. Sitä, johon myös eräät näkyvät, Järnefeltin vieroksuman, kirkon edustajat olivat tuolloin olleet osallisina. Tätä teoksen epäkansallisuutta todistaa osaltaan 1930-luvulla kommunismin pelon vuoksi ahtaalle joutunut työväenlehdistö, joka otti teoksen vastaan yksimielisen kiittävästi, suorastaan ylistävästi. Se ei maininnut arvioissaan Tolstoita, tolstoilaisuutta, tai teosofiaakaan, mutta oikeistolaiset lehdet sitä vastoin halusivat kertoa näistä lukijoilleen – toisinaan kuin sormella osoittaen. Samoin, inkarnaatio oli asia, josta monet porvarilliset arvostelijat halusivat julkisesti irtisanoutua, ja johon työväenlehdet eivät katsoneet tarvetta puuttua. Kokoomuslaisten lehtien valtaosa otti silti Järnefeltin *Lallin* vastaan hyvin positiivisesti – mainituista epäkonventionaalisista elementeistä huolimatta. Teoksen sanoma, ja ensimmäisen ristiretken ei-traditionaalinen tulkinta löysivät siis sille tarkoitetun yleisönsä. Teoksen tyrmäsi vain kolme tahoa, maalaisliittolainen *Liitto*, *Suomalainen Suomi* ja IKL:n äänitorvena toiminut *Kaiku*. Jälkimmäinen oli äärilaidan oikeistolaisista lehdistä ainoaksi jäänyt teoksen teilaaja. Lehden toimittaja, paitsi tuomitsi teoksen kantavat metafysiset valinnat, tuomitsi sen myös kaikessa tolstoilaisessa antiklerikaalisuudessaan suorastaan yhteiskunnanvastaiseksi – kommunismin pelkoinen lehti näki tolstoilaisen sanoman olleen polttoainetta bolsevismille.

Tässä tutkielmassa olemme voineet todeta, että jokainen ensimmäiseen ristiretkeen liittyvästä traditiosta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ammentanut kirjailija toisinsi aiheen teemoja erittäin vahvasti omasta henkilöhistoriastaan ja aatemaailmastaan käsin.

Lähteet ja kirjallisuus

PAINETUT LÄHTEET [Ensisijaiset]

Huntuvuori, Hilda

1923 *Suomen apostoli*. Helsinki: Otava.

Huntuvuori, Hilda

1926 *Lallin pojat. Historiallinen kertomus 1100-luvun loppupuoliskolta*.
Porvoo: WSOY.

Jahnsson, Evald Ferdinand

1873 *Lalli – murhenäytelmä viidessä näytöksessä*. SKS: Helsinki

Järnefelt, Arvid

1933 *Lalli*. Näköispainos. Alkuperäinen julkaisu v. 1933. Porvoo: WSOY.
Valkeakoski: Tiberiuskirjat 2018

Leino, Eino

1907 *Lalli. Naamioita. II sarja*. Helsinki: Otava.

Mörne, Arvid

1914 *Ödemarksdramer. I, Den helige Henricus*. Borgå: Holger Schildts
Förlag.

PAINETUT LÄHTEET [Sekundaariset]

Jaakkola, Jalmari

1935 *Suomen historia. 2. Suomen varhaishistoria: heimokausi ja*
"kalevalakulttuuri". Porvoo: WSOY

Juvelius, Einar W.

1932 *Suomen kansan aikakirjat. 1. Esihistoria ja keskiaika. 4.p. (Julkaistu 1.*
kerran v.1927). Helsinki: Otava

Juvelius, J. W.

1915 *Keskiaikainen Turku*. Turku: Polytypos. Yleisten kirjastojen digitoimaa
aineistoa. digi.kirjastot.fi/items/show/125254 (Katsottu 19.3.2020)

Leino, Eino

1903 *Helkavirsiä*

Leino, Eino

1908a *Halla*. Helsinki: Otava

Leino, Eino
1908b *Maunu Tavast. Naamioita III sarja.* Helsinki: Vihtori Kosonen

Leino, Eino
1909a *Tuomas piispa. Naamioita V sarja.* Helsinki: Vihtori Kosonen

Leino, Eino
1909b *Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia.* Helsinki: Otava

Leino, Eino
1915 *Elämän koreus. Runoja.* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja

Topelius, Zacharius
2019 *Boken om vårt land. Maamme kirja. En tvåspråkig kommenterad utgåva. Kommentoitu kaksikielinen edition.* Sakari Katajamäki (red. toim.). SKST 1448. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskap i Finland. 831. Helsinki: SKS ja SLS

ARVOSTELUT SANOMALEHDISSÄ

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot
digi.kansalliskirjasto.fi
[yksilöity viitteissä]

Aamulehti 1907 1923 1926 1933 1937
Ajan suunta 1933
Arbetet 1914
Borgåbladet 1914
Dagens Tidning 1914
Eteenpäin 1908 1933
Etelä-Suomi 1926
Folkbladet 1920
Forssan Lehti 1934
Helsingin Sanomat 1907 1923 1926 1933
Haminan Lehti 1908
Haminan Sanomat 1908
Hufvudstadsbladet 1907 1914 1928 1934
Hämeen Kansa 1934
Hämetär 1910
Ilkka 1926 1933
Kaiku 1933 1937
Kansalainen 1909
Kansan Lehti 1933
Kansan Työ 1933
Kansan Voima 1933
Karjala 1926 1933
Karjalainen 1933
Karjalan Sanomat 1907
Keskisuomalainen 1937
Laatokka 1923 1933
Lahti 1908

Lappeenranta 1908
 Liitto 1933
 Länsi-Suomi 1933
 Maaseudun Tulevaisuus 1933
 Nya pressen 1907 1911 1914
 Raivaaja 1909
 Salmetar 1908
 Satakunnan Kansa 1926 1933
 Satakunnan Sanomat 1907
 Savolainen 1908
 Savon Sanomat 1933
 Sisä-Suomi 1926
 Sorretun Voima 1908
 Sosialisti 1933
 Suomalainen Kansa 1907
 Svenska Finland 1914
 Svenska Pressen 1933
 Sääksmäen Sanomat 1926
 Tammerfors Nyheter 1914
 Tampereen Sanomat 1907 1926
 Tornion Uutiset 1908
 Turunmaa 1926 1933 1937
 Turun Sanomat 1933
 Työmies 1907
 Työn ääni 1929
 Uusi Aura 1926
 Uusi Suometar 1907
 Uusi Suomi 1923 1926 1933 1937
 Vaasa 1926 1933 1937
 Vapaus 1909
 Warkauden Lehti 1934
 Varsinais-Suomi 1937
 Wiipuri 1909
 Åbo Underrättelser 1914 1922
 Östra Nyland 1914

ARVOSTELUT AIKAKAUSLEHDISSÄ

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot
digi.kansalliskirjasto.fi

–Naamio. Kansallisteatteri. *Jokamiehen ja joka naisen viikkolehti*. 14.12.1907
 Emil Zilliacus. Finsk prosa. *Argus*. 16.12.1907
 –s. Kansallisteatteri. Eino Leino: Lalli. *Raataja*. 22.11.1907
 V.T. [Viljo Tarkiainen] Näytelmäkirjallisuutta. *Valvoja*. 1.1.1908
 V.T. [Viljo Tarkiainen]. Kirja-arvosteluja. *Kirjastolehti*. 1.2.1908
 Yrjö Koskelainen. Kansallisteatteri. *Aika*. 15.2.1908
 Hr. D. Mörnes premiär. *Studentblade.t* 10.3.1914
 –Spex. Den helige Henricus. *Fyren*. 14.3.1914
 E.W.J [Einar Juvelius]. Kirjallisuuskatsaus. *Valvoja-Aika*. 1.11.1926
 M. T-i. Kirjallisuutta. *Herättäjä*. 12.11.1926
 A.L. Kirjallisuutta. *Suomen Nainen*. 20.11.1926
 A.N. Kirjallisuutta. *Opettajain Lehti*. 26.11.1926

–Kirjatoukka. Kirjahyllyltä. *Naisten Ääni*. 31.12.1926
 S:la. Kirjallisuutta. *Kansakoulun Lehti*. 30.3.1927
 Arvid Järnefelt. Pyhä nykyisyys. *Tulenkantajat*. 30.11.1928
 Anon. Tien varrelta. ‘Järnefelt–Lalli?’. *Ruusu-Risti: Okkultinen aikakauskirja*. 1.11.1933
 Olli Nuorto. –. *Kansan Kuvalehti* 24.11.1933
 T.S.V. Kirjakronikka. Arvid Järnefeltin ‘Lalli’. *Suomen Heimo*. 22.12.1933
 Yrjö Kivimies. Runsaan joulukirjallisuuden jälkiarviointia. *Suomalainen Suomi*. 1.1.1934
 T.H–T. Arvid Järnefelt: Lalli WSOy. *Suomen Nainen*. 1.1.1934
 D–s. [Elmer Diktonius]. Höstens finska böcker I. *Nya Argus*. 16.1.1934
 V.S. Kirjallisuuskatsaus. *Valvoja-Aika*. 1.2.1934

MUUT KIRJOITUKSET

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot
 digi.kansalliskirjasto.fi

Raataja. Uskonnollisuus ja sosialistimme. *Uusi Suometar*. 15.11.1907
 Anon. Suomalaiseen sivistystyöhön. *Raataja*. 22.11.1907
 Anon. Minkätähden Suomalainen työväenliitto on syntynyt, mitä se tarkoittaa ja millä se päämääräänsä pyrkii? *Raataja*. 22.11.1907
 Anon. Kansa vaatii uutta kunnallislakia. *Sorretun Voima*. 19.10.1908
 Jalmari Jaakkola. Sananen n.s. ensimmäisestä ristiretkestä I. *Historiallinen aikakauskirja*. 1.1.1910. Nro3
 Jalmari Jaakkola. Sananen n.s. ensimmäisestä ristiretkestä I. *Historiallinen aikakauskirja*. 1.1.1910. Nro5–6
 –Lucas. Den helige Henricus författare. *Nya Pressen*. 1.3.1914
 Arvid Mörne. Den helige Henricus. Ett själförsvar. *Nya Pressen*. 5.3.1914
 O. H–n. [Olof Homén]. Svenska teaterns inhemska afdelning. *Dagens Tidning*. 9.3.1914
 Habitué. [Julius Hirn]. Lalli och S:t Henrik. I anledning af Arvid Möernes ‘själförsvar’. *Nya Pressen*. 11.3.1914
 Arvid Mörne. Replik till Habitué. *Nya Pressen*. 17.3.1914
 Habitué. [Julius Hirn]. Till Arvid Mörne. *Nya Pressen*. 18.3.1914
 –Styckjunkaren. Kritik utan själfkritik. *Fyren*. 8.4.1914
 Arvid Mörne. De finske och vi. *Östsvensk tidskrift*. 10.1.1917
 Erik Borenus. Svensk jord i svenska händer. *Östsvensk tidskrift*. 25.2.1917
 Allan Wallenius. Arvid Möernes senaste böcker. *Folkbladet*. 31.3.1920
 E.v.W. I våra svenska skalders hem. Hos Arvid Mörne i Granmora. *Åbo Underrättelser*. 24.12.1922
 Arvi Korhonen. N.s. ensimmäinen ristiretki Suomeen Ruotsin edellytysten kannalta katsottuna. *Historiallinen aikakauskirja*. 1.1.1926. Nro2
 Helmi Krohn. Hilda Huntuvuori. *Suomen Nainen*. 18.12.1926
 Hilda Huntuvuori. Väittelyä. Valvoja-Ajan toimitukselle. *Valvoja-Aika*. 1.1.1927
 Einar Juvelius. Väittelyä. Edellisen johdosta. *Valvoja-Aika*. 1.1.1927
 –Herrn på utkik. Lalli och J.V. Snellman. *Hufvudstadsbladet*. 15.5.1928
 –Äimä. Sankarihenki. *Työn Ääni*. 5.6. 1926
 Anon. Asessori K.R. Kares 60-vuotias. *Vaasa*. 13.12.1933
 Anon. Saksan kansallissosialismi uuden maailmankatsomuksen perustana. *Karjalainen*. 21.12.1933
 Anon. Kaksi kirjaa. *Pirkkalan Uutiset*. 1.2.1934

MUUT INTERNETLÄHTEET

Kristosofinen kirjallisuusseura ry. S.a. Anon. *Vuorisaarna*. kristosofia.net (Katsottu 15.8.2020)

Ervast, Pekka, 1919. *Mitä jokaisen tulisi tietää teosofiasta?* [Sanojen kirjoitusasua nykyaikaistettu]. teosofia.net/e-kirjat/pe-teosofia.pdf (Katsottu 22.8.2020)

Ervast, Pekka. Esitelmät. 28.10.1928. *Tolstoin oppi ja okkultinen kokemus*. pekkaervast.net/esitelmät/aikahakemisto/

Ortodoksinen kirkko. S.a. *Pyhä Gregorius*. ort.fi/pyha-gregorius-i-dialogos-rooman-paavi (Katsottu 28.5.2020)

Kristosofiaverkosto. S.a. *Kristosofia*. kristosofiaverkosto.fi/kristosofia.htm (Katsottu 15.7.2020)

Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto. S.a. Tietoarkisto. *Suomen Maalaisväestön Liiton ohjelma*. Yleisohjelma. 8.11.1908. Maalaisliitto. fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/MAAL/269 (Katsottu 2.10.2020)

Tampereen yliopiston kirjasto. Käsikirjoitusarkisto. *Hilda Huntuvuoren kokoelma*. libguides.tuni.fi/kasikirjoitusarkisto/huntuvuori (Katsottu 4.5.2020)

Väinölä, Tauno. S.a. *Virsi 300. Jeesuksen muisto ihana*. virsikirja.fi/virsi-300-jeesuksen-muisto-ihana/ (Katsottu 29.5.2020)

de Zirkoff, Boris. S.a. *H.P. Blavatsky – 1800-luvun sfinksi*. teosofia.net/teos/hpb/blavatsky.htm (Katsottu 14.6.2020)

HAKUTEOKSET

Päiviö Tommila (päätoim.). *Suomen lehdistön historia 1–10*. [SLH]. Kuopio: Kustannuskiila. 1988–1992.

APUNEUVOT

Aikalaiskirja. *Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. 1934*. Helsinki: Otava. 1933.

Maija Hirvonen. *Salanimet ja nimimerkit*. Suomalaisen kirjallisuudenseuran kirjaston julkaisuja nro 16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto ja BJT Kirjastopalvelu Oy. 2000.

Hannu Launonen (toim.). *Suomen kirjailijat 1917–1944. Pienoiselämäkerrat, teosbibliografiat, tutkimusviitteet*. SKST 365. Helsinki: SKS. 1981.

Suomen sanomalehtimiesten liitto. *Luettelo Suomen sanoma- ja aikakauslehdissä käytännössä olevista nimimerkeistä. Förteckning över signature vilka användas i Finlands tidningar och tidskrifter*. Helsinki: Suomen sanomalehtimiesten liitto. 1945.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Ahl, Eva

- 2007 *Henrik, kirves ja Lalli? Sata vuotta arkeologiaa Köyliössä*. s.138–149. Teoksessa: Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio, Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura

Andersson, Håkan & Holopainen, Reeta & Katajamäki, Sakari et al.

- 2019 *Topelius två läseböcker* (övers. Märtha Norrback). *Topeliuksen kaksi lukukirjaa* (suom. Paula Autio). s.12–15. Teoksessa: Boken om vårt land. Maamme kirja. En tvåspråkig kommenterad utgåva. Kommentoitu kaksikielinen edition. Sakari Katajamäki (red. toim.). SKST 1448. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskap i Finland. 831. Helsinki: SKS ja SLS

Aspelin-Haapkylä, Eliel

- 1907 Suomalaisen teatterin historia. 2, Puhenäyttämön alkuvuodet ja suomalainen ooppera 1872-79. Suomalaisen kirjallisuudenseuran toimituksia 155, 2. Helsinki: SKS

Backman, Sigbritt

- 2009 Allan Wallenius. Uppslagsverket Finland -webbutgåva. Schildts förlags Ab 2009–2012. uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-WalleniusAllan (Katsottu 18.4.2020)

Barck, P. O.

- 1953 Arvid Mörne och sekelskiftets Finland. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 341. Helsingfors:Svenska litteratursällskapet i Finland

Bengtsson, Herman & Lovén, Christian

- 2017 Spår av den längre Erikslegenden.

Drake, Knut

- 2003 *Åbo domkyrka och byggnadsarkeologin*. s.135. Teoksessa: Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historian. Liisa Seppänen (toim.). Turku: TS-yhtymä ja Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi I Finland.

Duffy, Eamon

- 2014 Saints and sinners. A history of the popes. Fourth edition. New Haven and London: Yale University Press
- Edgren, Helena
2001 Botvid. Kansallisbiografia-verkkoyulkaisu. Studia Biographica 4. (1997–). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002759
- Edgren, Helena
2007 *Sankt Henrik, helgonet och hans bild*. s.87–100. Teoksessa: Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio, Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura
- Ehrnsten, Frida
2019 Pengar för gemene man? Det medeltida myntbruket i Finland. Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXVI. Diss. Helsinki.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5467-5>
- Ekman, Michel
2011 *Fennomani, svekomani och uppkomsten av den finlandssvenska litteraturen*. s.9–53. Teoksessa: Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899-1944. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 749. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland
- Fewster, Derek
2003 *Muinaisuuden merkitys kansakunnan muodostamisessa*. s.55–65. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi
- Fewster, Derek
2006 Visions of past glory. Nationalism and the construction of early Finnish history. Studia Fennica Historica 11. Diss. Helsinki: Finnish Literature Society
- Forsgård, Nils Erik
2002 *Zacharias Topelius*. s.465–470. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto. Rainer Knapas, Nils Erik Forsgård (toim.). Helsinki: Tammi
- Forssell, Pia & Nylund, Magnus
2019 *Från skrivbordet till Finlands klassrum. Kirjoituspöydältä Suomen luokkahuoneisiin*. (suom. Paula Autio). s. 20–29. Teoksessa: Boken om vårt land. Maamme kirja. En tvåspråkig kommenterad utgåva. Kommentoitu kaksikielinen edition. Sakari Katajamäki (red. toim.). SKST 1448. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 831. Helsinki: SKS ja SLS

Grönstrand, Heidi

- 2008 *Kaksi kieltä, kaksi kansaa*. s.269–382. Teoksessa: Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Pentti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.). Helsinki: Teos

Grönstrand, Heidi

- 2015 *Historical Fiction and the Dynamics of Romance. The Cases of Evald Ferdinand Jahnsson and Fredrika Runeberg*. s.140–156. Teoksessa: Novels, histories, novel nations. Historical fiction and cultural memory in Finland and Estonia. Linda Kaljundi, Eneken Laanes, Ilona Pikkanen (toim.). Studia Fennica Historica 19. Helsinki:SKS

Haapala, Pertti

- 2008 Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Pertti Haapala et al. (toim.). Helsinki: Teos.

Haavio, Martti

- 1952 *Lalli. 1100-luvulla*. s. 1–11. Teoksessa: Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. Esko Aaltonen (toim.). Helsinki: WSOY

Harjula, Liisa

- 2004a *Jyväskylän seminaarista valmistuneita naisia*. s.189–217. Teoksessa: Harvinaisesta moninaiseksi. Jyväskylän yliopiston 70-vuotisjuhla-julkaisu. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17. Harjula Liisa & Marja-Liisa Hyvönen (toim.). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Harjula, Liisa

- 2004b *Seminaariajan uraunurtajanaisia*. s.26–43. Teoksessa: Harvinaisesta moninaiseksi. Jyväskylän yliopiston 70-vuotisjuhla-julkaisu. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17. Harjula Liisa & Marja-Liisa Hyvönen (toim.). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Heikkilä, Mikko K.

- 2016 Kuka oli herra Heinäricket? Piispa Henrikin arvoitus. Tampere:Tampere University Press.

Heikkilä, Markku

- 2003 *Kristillinen perinne ja kansallisvaltio*. s. 41–51. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi

Heikkilä, Tuomas

- 2005 Pyhän Henrikin legenda. SKST 1039. Helsinki: SKS.

Heikkilä, Tuomas

- 2007 *Vördraden av Sankt Henrik i det Svenska riket*. s.101–126. Teoksessa: Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio, Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura

Heikkilä, Tuomas

2010 *Tekstit identiteetin rakentajina*. s.105–127. Teoksessa: Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa. Tuomas Heikkilä (toim.). Historiallisia tutkimuksia 254. Helsinki: SKS

Heininen, Simo

2005 *Talonpoika Lalli - Paha pakana vai vihainen viljelijä?* s.42–47. Tiede 2/2005

Helttunen, Anne & Saure, Annamari

2002 *Elämä on suuri runo*. Eino Leino, runoilija ja vaikuttaja. Helsinki: WSOY

Hiekkanen, Markus

2014 *Suomen keskiajan kivikirkot*. 3. uudistettu painos. Helsinki: SKS

Huhta, Ilkka

2013 *Kaunokirjallisuus*. s.179–185. Teoksessa Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit. Jaakko Olavi Anttila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.). SKHST 226. Helsinki: SKHS

Huotari, Markku

1980 *Mistä ja miten kriitikot kirjoittavat. Malli kirjallisuuskritiikin sisältöjen analysoimiseksi*. s. 8–66. Teoksessa: Kirjallisuuskritiikki Suomessa. I Johdatusta kirjallisuuskritiikin tutkimukseen. Markku Huotari, Leeni Hurskainen ja Yrjö Varpio (toim.). Helsinki: Kirjastopalvelu

Huttunen, Niko

2008 *Raamattu historiassa: reseptio- ja vaikutushistoriallinen eksegetiikka*. – Teologinen aikakauskirja. Vuosikerta 113. Nro 3. s.230–250.

Huttunen, Niko

2013 *Intertekstuaalinen, reseptiohistoriallinen ja vaikutushistoriallinen analyysi*. s. 97–109. Teoksessa Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit. Jaakko Olavi Anttila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.). SKHST 226. Helsinki: SKHS

Holopainen, Reeta & Katajamäki, Sakari & Kokko, Ossi

2019 *Maamme kirja från 1970-talet till 1960-talet* (övers. Märtha Norrback). *Maamme kirja 1870-luvulta 1960-luvulle*. s. 32–37. Teoksessa: Boken om vårt land. Maamme kirja. En tvåspråkig kommenterad utgåva. Kommentoitu kaksikielinen edition. Sakari Katajamäki (red. toim.). SKST 1448. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 831. Helsinki: SKS ja SLS

Häkli, Pekka

1955 *Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa*. Helsinki: WSOY

- Ihonen, Markku
1986 Historiallisen romaanin teoriaa ja käytäntöä Georg Lukácsista Umberto Ecoon. Markku Ihonen ja Liisa Saariluoma (toim.). Kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksia n:ro 2. Joensuu:Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta
- Ihonen, Markku
1993 *Historia, historiankirjoitus ja historiallinen romaani Suomessa.* s.461–463 Kanava 7/1993
- Ihonen, Markku
2002 *Tavallista sitkeähenkisempi? Pohdintaa historiallisen romaanin lajin tulevaisuudesta.* s.138–158. Teoksessa: Merkkejä ja symboleja. Esseitä kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Markku Lehtimäki (toim.). Tampere: Tampere University Press
- Jalava, Marja
2002 *J.V. Snellmanin kirjallisuuskäsitys.* s.446–455. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto. Rainer Knapas, Nils Erik Forsgård (toim.). Helsinki: Tammi
- Jensen, Kurt Villads
2019 Ristiretket. Kirsi Salonen (toim. ja käänt.). Turun historiallinen arkisto 72. Turku:Turun historiallinen yhdistys
- Jokinen, Kimmo
1989 *Lukijalle ei saa valehdella. Totuudellisuuden vaatimus yhdistää suomalaista lukemiskulttuuria.* s. 33–61. Teoksessa: Kirjallisuuden kentillä. Kirjoituksia kirjallisuuden sosiologiasta ja reseptiosta. Markku Ihonen (toim.) Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A. Vol. 270. Tampere: Hermes
- Jussila, Osmo
2004 Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917. Helsinki: WSOY
- Jussila, Osmo
2006 *Suomi suuriruhtinaskuntana 1908–1917.* s.9–98. Suomen poliittinen historia 1809 – 2006. Osmo Jussila, Seppo Hentilä, Jukka Nevakivi (toim.). Helsinki: WSOY Oppimateriaalit
- Jussila, Osmo
2007 Suomen historian suuret myytit. Helsinki: WSOY
- Juusela, Pauli
2009 850 vuotta vanha pääkallo. *Kirkko ja kaupunki.* 6.8.2009 (Katsottu 24.8.2020)
- Juvelius, Einar W.
1928 Suomen Kansan aikakirjat 1. Esihistoria ja keskiaika. Helsinki:Otava

Karkama, Pertti

2010a *Vallan orjat ja ihmisarvo. Arvid Järnefeltin ajatusmaailma. SKST 1241.*
Helsinki: SKS

Karkama, Pertti

2010b *Ihmiset vallan varjossa. Tolstoilaisuutta suomalaisessa kulttuurielämässä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. s.43 – 61. Teoksessa: Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos (toim.). SKST 1260, Tieto. Helsinki: SKS*

Kemiläinen, Aira

2003 *Olemmeko eurooppalaisia? s.70–76. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi*

Ketola, Kimmo

2010 *Katoliset piispat itsenäisessä Suomessa. Piispan virka ja kirkollinen johtajuus. Teema 2010/3. teologia.fi/2010/10/katoliset-piispat-itsenaeisessae-suomessa (Katsottu 19.3.2020)*

Kokkinen, Nina

2010 *Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamisia vuosisadanvaihteessa. s.33–41. Teoksessa: Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos (toim.). SKST 1260, Tieto. Helsinki: SKS*

Kokko, Heikki

2008 *Sivistyksen surkea tila. s.297–319. Teoksessa: Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Pentti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.). Helsinki: Teos*

Kokko, Marja

2004 *Kansakoulunopettajat ja yhteiskunnan kutsu. s.10–24. Teoksessa: Harvinaisesta moninaiseksi. Jyväskylän yliopiston 70-vuotisjuhlajulkaisu. Jyväskylän yliopiston museon julkaisuja 17. Harjula Liisa & Marja-Liisa Hyvönen (toim.). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto*

Kokko, Ossi

2018 *Raamatullinen Maamme kirja. Kirjoitus sivustolla: Vähäisiä lisiä. Kirjoituksia kulttuurista, tutkimuksesta ja kulttuuriperinnöstä. SKS. neba.finlit.fi/blogi/raamatullinen-maamme-kirja/ (Katsottu 9.4.2020)*

Kolbe, Laura & Kervanto Nevanlinna, Anja

2002 *Eurooppalainen Suomi s.12–25. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi*

Kopponen, Tapio

2016 Arvid Järnefelt. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuudenseura. (1997–). Päivitetty 15.3.2016 <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002821> (Katsottu 14.9.2020)

Krötzl, Christian

2005 *Miekan vai saarnan voimalla? Kristinuskon tulosta Suomeen ja Itämeren alueelle.* s.23–53. Teoksessa: Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2005. Mikko Ketola, Tuija Laine (toim.). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura

Kuusi, Matti

1963 *Keskiajan kalevalainen runous.* s.273–397. Teoksessa: Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Matti Kuusi (toim.). Helsinki: SKS ja Otava

Lahti, Sofia

2007 *Pyhän Henrikin reliikit materiaalisena läsnäolona.* s.70–86. Teoksessa: Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio ja Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura

Landgrén, Lars-Folke

2002 Axel Olof Freudenthal. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuudenseura. (1997–). <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003192> (Katsottu 3.8.2020)

Landgrén, Lars-Folke

2005 Axel Lille. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuudenseura. (1997–). <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003531> (Katsottu 3.8.2020)

Larmola, Yrjö

1990 Poliittinen Eino Leino. Nuorsuomalaisuus ja poliittinen pettymys Eino Leinon tuotannossa 1904–1908. Diss. Helsingin yliopisto. Helsinki: Otava

Lehtonen, Tuomas M. S.

1999 *Keskiajan kirjallinen kulttuuri.* s.12–35. Teoksessa: Suomen kirjallisuushistoria I. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin. Yrjö Varpio, Liisi Huhtala (toim.). Helsinki: SKS

Lehtonen, Tuomas M. S.

2002 *Suomi, Ruotsi ja läntinen kirkko.* s.84–89, 92. Ja *Piispa Henrik, Lalli ja ihmetyöt.* s. 90–91. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa. Laura Kolbe, Tuomas M. S. Lehtonen, Timo Joutsivuo (toim.). Helsinki: Tammi

Lehtonen, Tuomas M. S.

2007 *Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna.* s.7–26. Teoksessa: Pyhä

Henrik ja Suomen kristillistymisen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura

Lindkvist, Thomas

2007 *Erik den heliges Sverige. Makten och riket.* s.27–38. Teoksessa: Pyhä Henrik ja Suomen kristillistymisen. Sankt Henrik och Finlands kristnande. Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.). Suomen museo 2006. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys – Finska fornminnesförening ja Glossa – Keskiajan tutkimuksen seura

Lund, Pekka & Meriläinen, Juha

2013 *Tarinat historiantutkimuksessa.* s.110–122. Teoksessa Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit. Jaakko Olavi Anttila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.). SKHST 226. Helsinki: SKHS

Lyytikäinen, Pirjo

1999 *Suomalaiset syntysanat. Suomen kirjallisuus suomalaisuutta kirjoittamassa.* s.138–165 Teoksessa: Suomi – outo pohjoinen maa. Tuomas M. S. Lehtonen (toim.). Sitra 229. Puheenvuoroja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Lyytikäinen, Pirjo

2003 *Kirjallisuus tienhaarassa - suomalaisuus ja nykyajan haasteet.* s.294–305. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi

Majamaa, Raija

2014 Julius Krohn. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (1997–). Päivitetty 17.12.2014. urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000496 (Katsottu 13.9.2020)

Manninen, Kirsti

1989 *Puhdasta historiaa.* s.458–460. Teoksessa: Sain roolin, johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Maria-Liisa Nevala (toim.). Helsinki: Otava

Meinander, Henrik

2017 Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohdat. Suom. Paula Autio. Helsinki: Kustantamo S&S.

Matthews, David

2015 *Medievalism. A critical history.* Woodbridge: The Boydell Press.

Mickelsson, Rauli

2007 Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä. Tampere: Vastapaino

Mjöberg, Jöran

1995 *Medeltidskatedralernas hemligheter.* Stockholm: Carlsson Bokförlag

Muiluuvuori, Jukka

2016 Yrjö Koskelainen. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (1997–). Päivitetty 7.10.2016. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001625> (Katsottu 14.8.2020)

Mylly, Juhani

1997 Santeri Alkio. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (1997–). urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000740 (Katsottu 3.8.2020)

Mylly, Juhani

2001 Eero Hiekkala. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (1997–). urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001606 (Katsottu 12.10.2020)

Mylly, Juhani

2002 Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa. Turku: Kirja-Aurora

Mäkelä, Hannu

1997 Eino Leino. Elämä ja runo. Helsinki: Otava

Mäkinen, Ilkka

2003 *Lukemisen historiaa*. s. 310–325. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi

Möttonen, Heikki

2019 Nostalginen Turku: Sisällissota oli Paul ja Allan Walleniukselle kirjaimellisesti veljessota. *Aamuset* 27.1.2019

Niinistö, Maunu

1954 *Evald Ferdinand Jahnsson*. s.115–121. Teoksessa: Aleksis Kivestä Martti Merenmaahan. Suomalaisen kirjailijain elämäkertoja. Porvoo: WSOY

Nevala, Maria-Liisa

2020 Eino Leino. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (1997–). Päivitetty 5.8.2020. urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002833 (Katsottu 12.8.2020)

Nokkala, Armo

1958 Tolstoilaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus. Helsinki: Tammi

Nordbäck, Carola

2013 *Det gäller att lära av den heliga historien. Historiebruk I kyrkohistoriska romaner*. s.23–38. Teoksessa: Historiska perspektiv på kyrka och väckelse. Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen. Kim Groop & Birgitta Sarelin (red.). Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 224. Helsingfors: FKHS

Niemi, Juhani

2005 Arvid Järnefelt. Kirjailija ajassa ja ikuisuudessa. SKST 1037. Helsinki: SKS

Ollila, Helena

2009 Lalli – vanha raumalainen lehti. *Länsi-Suomi* 16.11.2009

Onerva, L.

1932 Eino Leino. Runoilija ja ihminen. Uusintapainos 1972. Keuruu: Otava

Palola, Ari-Pekka

2000 Rodolphus ja Folquinus. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuudenseura. (1997–). urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000261 (Katsottu 3.10.2020)

Pirinen, Kauko

1991 Suomen kirkon historia 1. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. Helsinki: WSOY

Pulkkinen, Tuija

1999 *Kielen ja mielen ykseys. 1800-luvun suomalaisen nationalismin erityispiirteistä ja perinnöstä poliittisessa ajattelussa.* s.118–137. Teoksessa: Suomi – outo pohjoinen maa. Tuomas M. S. Lehtonen (toim.). Sitra 229. Puheenvuoroja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Rajala, Panu

2017 Virvatuli. Eino Leinon elämä. Helsinki: WSOY

Ranki, Kristina

2003 *Pariisinkävijöitä ja frankofiliaa. Taiteilijan tulee kuulua kansaansa.* s.402–408. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 3. Anja Kervanto Nevanlinna, Laura Kolbe (toim.). Helsinki: Tammi

Rinne, Juhani

1932 Pyhä Henrik. Piispa ja marttyyri. SKHS 33. Helsinki: Otava

Ruin, Hans

1946 Arvid Mörne. Liv och diktning. Stockholm: Wahlström&Widstrand

Saarinen, Kaija

1982 *Reseptitutkimuksen perusteita.* s.9–49. Teoksessa: Kirjallisuuskritiikki Suomessa. II Kirjallisuuskritiikin väyliä ja rakenteita. Yrjö Varpio (toim.). Helsinki: Kirjastopalvelu

Salonen, Kirsi

2018 *Suomen lähetyshiippakunta muodostuu.* s.65–72. Teoksessa: Koroinen Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus. Turun historiallinen arkisto 71. Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen et al. (toim.). Turku: Turun historiallinen yhdistys

Salonius-Hatakka, Maija

- 2010 *Tolstoilaiset veljekset Akseli ja Eelo Isohiisi*. s.95–101. Teoksessa: Maaemon lapset. Tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Minna Turtiainen ja Tuija Wahlroos (toim.). SKST 1260, Tieto. Helsinki: SKS

Sarajas, Annamari

- 1965a *Murrosten aika. Kirjalliset lehdet ja ryhmät*. s. 7–4. Teoksessa: Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn. Annamari Sarajas (toim.). Helsinki: SKS & Otava

Sarajas, Annamari

- 1965b *Kirjailijoita ennen maailmansotaa*. s.128–139. Teoksessa: Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn. Annamari Sarajas (toim.). Helsinki: SKS & Otava

Schüler, Sirpa

- 2018 Hilda Huntuvuoren uutta elämää 2000-luvulla. *Vakka-Suomen Sanomat*. 22.6.2018

Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko & Roselius, Aapo

- 2016 Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airueet. Helsinki: WSOY

SKS

- 2017 Jahnsson, Evald Ferdinand. Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Julkaistu 11.1.2017. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. kansallisbiografia.fi/papisto/henkilo/875 (Katsottu 12.6.2020)

Spring, Olle

- 2011 Einar Pontán. Biografiskt lexikon för Finland. Elektronisk utgåva. Publicerad i *Biografiskt lexikon för Finland 4. Republiken M–Ö* (2011). Svenska litteratursällskapet i Finland 2014. (Katsottu 30.5.2020) URN:NBN:fi:sls-5598-1416928958204

Sten, Sabine et al.

- 2016 *Erik den heliges skelett. (Saint Eriks skeleton)*. s.27–40. Fornvännen. Journal of Swedish antiquarian research. 2016(111):1. Stockholm. kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2016_027 (Katsottu 9.9.2020)

Suodenjoki, Sami

- 2012 *Kansalaisyhteiskunnan ja Suomen ideat, liikkeet ja julkisuudet ennen vuotta 1917*. s.53–74. Teoksessa: Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia. Kari Paakkunainen (toim.). Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja 2012:1. Yleinen valtio-oppi. Helsinki: Unigrafia

Suomen kirjastoseura

- S.a. Mikä on kirjastolehti? Historiaa. Suomen kirjastoseuran verkkosivut. kirjastolehti.fi/esittely/ (Katsottu 10.10.2020)

Syväoja, Hannu

- 1998 "Suomen tulevaisuuden näen". Nationalistinen tradition autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa. Diss.: Tampereen yliopisto. SKST 694. Helsinki: SKS

Tapio, Ilari

- 2017 Ratkesiko 900 vuoden takainen murha? – Talonpoika Lalli tappoikin ehkä saksalaisen Heinrichin. *Satakunnan Kansa*. 25.1.2017

Tarkiainen, Kari

- 2010 Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia 1. Porvoo: Svenska litteratursällskapet i Finland

Tikka, Marko

- 2008 *Mitä tapahtui?* s.15–41. Teoksessa: Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Pentti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.). Helsinki: Teos

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo

- 1998 Sanomia kaikille: Suomen lehdistön historia. Helsinki:Edita

Ulfvens, Birger

- 1990 *Arvid Mörne och hans sociala och politiska tiotalstryk*. s.81–142. Teoksessa: Historiska och literaturhistoriska studier: 65. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 560. Redaktionskommitté: Helena Solstrand-Pipping, Patrick Bruun, Clas Zilliacus. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet

Valkeapää, Leena

- 2002 *Mielikuvien vapaa aikakausi – Keskiajan käyttöyhteyksiä 1800- ja 1900-luvulla*. s.264–290. Teoksessa: Keskiajan rajoilla. Marko Lamberg ja Susanna Niiranen (toim.). Jyväskylä: Atena kustannus Oy

Valkeapää, Leena

- 2005 *Historiakulttuurinen keskiaika. Tiedon ja mielikuvituksen liitto*. s.245 – 262. Teoksessa: Ilmaisun murroksia vuosituhannen vaihteen suomalaisessa kulttuurissa. Yrjö Heinonen, Leena Kirstinä ja Urpo Kovala (toim.). SKST 1018. Helsinki: SKS

Valkeapää, Leena

- 2006 Käyttökelpoinen keskiaika. Historiakulttuuria nykypäivän Ulvilassa ja Raumalla. *Alue ja ympäristö* 35(2), 79–91.

Vares, Vesa

- 2008 *Suurlakon häviäjät*. s.349–367. Teoksessa: Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Pentti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.). Helsinki: Teos

Warburton, Thomas

- 1965 *Arvid Mörnen proosa ja näytelmät*. s. 228 – 233. Suom. Rauni Puranen. Teoksessa: Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn. Annamari Sarajas (toim.). Helsinki: SKS & Otava.

Wilmer S. E.

- 2001 *German romanticism and its influence on Finnish and Irish Theatre.* s.15–69. Teoksessa: Theatre, history and national identities. Helda Mäkinen, S. E. Wilmer, W. B. Worthen (ed.). Helsinki: Helsinki University Press

Wrede, Johan

- 1995 *Arvid Mörne – med och utanför.* s.11–21. Teoksessa: Fem par. Finlandssvenska författare konfronteras. Roger Holmström (red.). Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr. 592. Helsingfors:Svenska litteratursällskapet i Finland.

Wrede, Johan

- 2016 Arvid Mörne. Biografiskt lexikon för Finland. Elektronisk utgåva. Publicerad i *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden* (2009). Uppdaterad 29.5.2016. Svenska litteratursällskapet i Finland 2014. (Katsottu 31.5.2020)
URN:NBN:fi:sls-4798-1416928957404

Wrede, Johan

- 2005 Arvid Mörne. Kansallisbiografia verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (1997-) urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003565
(Katsottu 17.8.2020)

Varpio, Yrjö

- 2002 *Kirjallisuus, kansa ja kulttuuri.* s.390–415. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto. Rainer Knapas, Nils Erik Forsgård (toim.). Helsinki: Tammi

Vuorela, Kalevi

- 2005 Vuosi vuodelta. Katolisen kirkon vaiheita Suomessa reformaation jälkeen. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.

WSOY

- 1954 Aleksis Kivistä Martti Merenmaahan. Suomalaisten kirjailijain elämäkertoja. Porvoo: WSOY

Välimäki, Reima

- 2012 *Uusi Turku tupineen. Hilda Huntuvuoren (1887–1968) historialliset romaanit ja kuva varhaiskeskiajan Turusta.* s.215–240. Teoksessa: Turun tuomiokirkon suojissa: Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa. Marika Räsänen, Reima Välimäki ja Marjo Kaartinen (toim.). Turun historiallinen yhdistys ry: Turku

Yle Turku

- 2009 *Turun pääkallo ajoitettiin piispa Henrikin aikoihin.* 15.12.2009. yle.fi/uutiset/3-6012758 (Katsottu 18.9.2020)